Eesti Inimarengu Aruanne

2007

Eesti Inimarengu Aruanne 2007

EESTI
EESTI VABARIIGI JUUBELIAASTA

EESTI KOOSTÖÖ KOGU

Tallinn 2008

Peatoimetaja: **M. Heidmets**

I peatükk

Toimetaja **R. Vetik**

Autorid: **R. Vetik** (1.1); **R. Vöörmann** (1.2); **J. Helemäe** (1.3); **E.L. Roosmaa** (1.3); **E. Saar** (1.3 ja 1.4)

II peatükk

Toimetaja **M. Heidmets**

Autorid: **J. Kivirähk** (2.1); **M. Lagerspetz** (2.2); **E. Rikmann** (2.2); **A. Toots** (2.3)

III peatükk

Toimetaja **M. Lauristin**

Autorid: **M. Lauristin** (3.1, 3.3 ja 3.8); **K. Kasearu** (3.2); **A. Trumm** (3.2); **K. Kallas** (3.3); **T. Vihalemm** (3.4 ja 3.5); **V. Kalmus** (3.5); **K. Korts** (3.6); **P. Vihalemm** (3.7)

IV peatükk

Toimetaja **E. Terk**

Autorid: **E. Terk** (4.1 ja 4.5); **O. Pärna** (4.1); **A. Murulauk** (4.1); **T. Paas** (4.2); **J. Sepp** (4.2); **R. Eamets** (4.3); **U. Varblane** (4.4 ja 4.5); **O. Lillestik** (4.4)

Keelekorrektuur: **Kairi Vihman**, Eesti Ekspressi Kirjastuse AS

Kujundus: **Mart Nigola**

Joonistused: SA Eesti Koostöö Kogu joonistuskonkursi **„Minu Eesti"** võidutööd

Esikaanel: **Loreida Punga „Minu pere – ema ja isa pesupäeval vestlemas"**, joonistusvõistluse võidutöö

Kirjastaja: **Eesti Ekspressi Kirjastuse AS**

Autoriõigus: Autorid, SA Eesti Koostöö Kogu, 2008

Trükkinud: OÜ Print Best

ISSN 1406-5398

Sisukord

I peatükk Haridus ja inimareng

1.1. Sissejuhatus: miks Eesti positsioon inimarengu pingereas ei parane? 10

1.2. Osalemine elukestvas õppes 12

1.3. Tööalase koolituse institutsionaalsed eeldused 16

1.4. Kõrghariduse ekspansioon ja tööturuvõimalused 20

II peatükk Demokraatia ja kodanikuühiskond

2.1. Usaldus riigi vastu 28

2.2. Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine 32

2.3. Eesti koolidemokraatia 39

III peatükk Mitte-eestlased Eesti ühiskonna osana

3.1. Mitte-eestlased Eesti rahvastikus ja kodanikkonnas 46

3.2. Mitte-eestlaste sotsiaalmajanduslik olukord 47

3.3. Mitte-eestlaste osalemine Eesti ühiskondlikus elus ja poliitikas 55

3.4. Eesti keeleline kapital 63

3.5. Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused 67

3.6. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahelised kontaktid 72

3.7. Venekeelse elanikkonna infoväli ja meediakasutus 77

3.8. Eesti ühiskonna valmisolek integratsiooniks 81

IV peatükk Eesti majandusstruktuuri tulevik

4.1. Tulevikuseire Eestis: miks ja milleks 88

4.2. Eesti majandusstruktuur 92

4.3. Majandusstruktuur, tööturg ja haridus 97

4.4. Eeskujud Eestile 102

4.5. Tulevikustsenaariumid 107

Lisad

Lisatabelid 114

Joonistusvõistlus „Minu Eesti"

Võitjad ja äramärgitud tööd 128

Hea lugeja

Sa hoiad käte vahel järjekordset ülevaadet Eesti tegelikkusest seisuga 2007. See üritab olla võimalikult tõetruu, moonutusteta peegel ja näidata uuringute käigus selgunud faktide toel Eesti positsiooni võrreldes teiste riikidega.

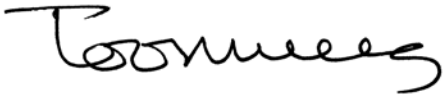
Loomulikult ei kata see ülevaade kõiki meid tõenäoliselt huvitavaid valdkondi. Koostajate, autorite ja toimetajate valik on langenud majanduse seisukorra, elukvaliteedi parameetrite ja ühiskonna siduduse temaatika kasuks. See on üks valik võimalikest ja kindlasti mitte vale.

Ma loodan, et nende materjalidega tutvumine aitab kaasa avalikule mõttevahetusele. Et see oleks pigem õppematerjal, mitte aga vahend kellelegi tema lõpliku tõe ja õiguse kuulutamiseks. Sest kõik muutub. Eilsed arvandmed võivad tänaseks olla muutunud või saanud teise tähenduse. Eile kuumana tundunud teemade asemele on tulnud tänased ja esmapilgul kindlasti huvitavamad.

Üks on aga seda aruannet lugedes selge: eile nii omased, nii selged ja enesestmõistetavad lahendused ei pruugi täna enam toimida. Eesti on teismelise tormakusest arenenud küpsete kaalutluste ikka. Õige mitmed meie senised arengueelised on tänaseks ammendunud ning vajame seetõttu uusi vaatenurki ja lahendusi. Kiiresti, aga läbimõelduid.

Mulluse kogumiku eessõnas pidasin vajalikuks ehitada valmis tugevad ja kahesuunalise liiklusega sillad Eesti erinevate kogukondade vahel. See töö ootab jätkuvalt tegemist, ühist pingutamist, ega vaja süüdlaste otsimist, kes tööd ei oska või ei taha teha.

Ma tänan sihtasutust Eesti Koostöö Kogu selle kogumiku väljaandmise eest. Selliseid ja kindlasti ka teistsuguseid hetkeraporteid on vaja. Nad aitavad meil kasvada. Nad aitavad meid, mitte ei heida ette ega kiida. Selleks ju peegel ongi.

Toomas Hendrik Ilves
Vabariigi President

Vastuseks küsimusele – miks?

Sihtasutus Eesti Koostöö Kogu annab juba teist aastat välja „Eesti Inimarengu Aruannet". On ikka küsitud, miks seda ei tee mõni akadeemiline uurimisasutus või *think tank*? Miks just Eesti Koostöö Kogu?

Eesti Koostöö Kogu on pikaajalisest arengust huvitatud valitsusväliste organisatsioonide koostöövõrgustik, need organisatsioonid soovivad osaleda Eesti ühiskonna arengus ning panustada meie tulevikku puudutavate võtmeküsimuste lahendamisse. Meie soov on kaasata Eesti valitsusväliseid organisatsioone ja kodanikuühendusi ühiskonnaasjade arutamisel, uute ideede pakkumisel ning tehtud sammude ja valikute tulemuslikkuse hindamisel.

2007. aasta lõpukuudel töötas Eesti Koostöö Kogu välja programmdokumendi „Harta 2008", millega on ühinenud üle 60 Eesti valitsusvälise organisatsiooni. Ja see arv kasvab.

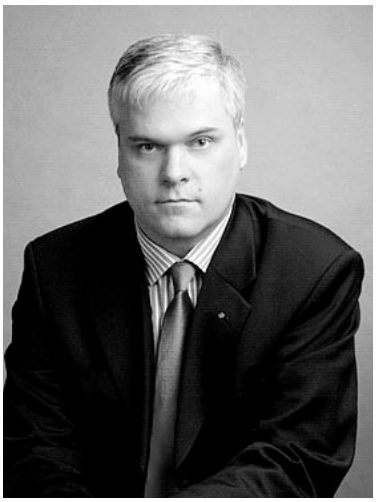
Edaspidi iga kolme aasta tagant uuendatav „Harta 2008" keskendub Eesti arengu neljale võtmevaldkonnale – rahvatervisele, haridusele, tööjõule ja rahvustevahelistele suhetele. Eelkõige nendes valdkondades soovivad harta osalised arendada laiapõhjalist ühiskondlikku dialoogi ja sõnastavad konkreetsed harta ettepanekud vastava valdkonna arengu eest vastutavatele esindusdemokraatia institutsioonidele ja avalikkusele.

Eesti Koostöö Kogu ja harta osalised näevad oma missiooni ja tegevuse eesmärki Eesti inimeste elukvaliteeti ja ühiseid väärtusi rõhutava arengu toetamises. Meie sooviks on koostöös avaliku ja erasektoriga ehitada Eesti, mis on tugev ja terve, salliv ja hooliv ühiskond ning mida suunavad euroopalikud põhiväärtused – demokraatia ja vabadus, osalus ja erinevuste austamine, solidaarsus ja võrdsed võimalused. „Harta 2008" sihiks on, et Eesti vabariigi sajandaks sünnipäevaks 2018. aastal jõuab Eesti nii jõukuse kui ka olulisemate ühiskonna tervist ja tugevust iseloomustavate näitajate poolest Euroopa Liidus edukamate hulka. Selle tulemuseni jõudmine ühe inimpõlve jooksul meie iseseisvuse taastamisest oleks väärikas saavutus.

Perioodiline Eesti inimarengu aruande väljaandmine toetab seda eesmärki!

Peep Mühls
juhatuse esimees
Eesti Koostöö Kogu

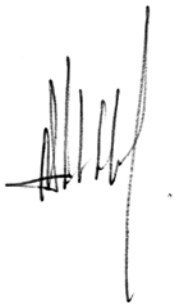
Eessõna

Eesti valitsusvälise sektori ühistegevust edendav Eesti Koostöö Kogu annab alates 2006. aastast välja Eesti inimarengu aruannet, soovides selle kaudu toetada Eesti elukvaliteedi jõudmist Euroopa Liidu edukamate hulka. Inimarengu aruanne on peegel, mis aitab meil oma arengut hinnata ja teiste riikidega võrrelda, see on peegel, mis toetub ÜRO inimarengu-alaste käsitluste pea kahekümneaastasele traditsioonile. Ka Eesti inimarengu aruanne on üles ehitatud lähtudes rahvusvaheliselt väljakujunenud põhimõtetest, aruandes on kajastatud meie riigi ja ühiskonna arengu kesksed probleemid, siin esitatud analüüs on rõhutatult andmepõhine, toetudes nii võrdlevatele uuringutele, statistikale kui ka eksperthinnangutele.

Eesti 2007. aasta inimarengu aruanne koosneb neljast peatükist. Esimeses analüüsitakse meie positsiooni inimarengu pingereas, inimarengu komponentidest on põhjalikumalt vaatluse all haridus. Teine peatükk on pühendatud Eesti demokraatia ja kodanikuühiskonna edenemisele, kolmandas on vaatluse all mitte-eestlaste roll ja perspektiivid Eesti ühiskonna osana. Viimane, neljas peatükk käsitleb Eesti majandusarengu väljavaateid, uurides meie majandusstruktuuri võimekust tagada meie järelejõudmine Euroopa edukamatele.

Peegel pole hea ega halb. Peegel näitab meie edenemisi ja osutab kitsaskohtadele, võrdleb meid teiste rahvastega ning vihjab uutele arenguvõimalustele. Eesti elust huvitatud lugejale pakub aruanne nii infot, mõtlemisainet kui ka uusi vaatenurki ja mitmete üldlevinud veendumuste kõigutamist. Kas Eesti kõrgharidus on ikka ülepaisutatud, nagu mitmed kohalikud eksperdid väidavad, kes eestlastest on integratsioonile avatud, kes aga peavad seda lausa kahjulikuks, miks on Eesti hakanud ÜRO inimarengu pingereas oma positsioone kaotama, mida tuleks teha, et Eesti majandus ka tegelikult EL parimatele järele jõuaks – neile ja mitmetele teistele küsimustele pakub käesolev aruanne nii värsket andmestikku kui ka uusi lähenemisi.

Mitmest aruandes esitatud käsitlusest paistab välja tõsiasi – siiani Eestit edasiviinud arenguressursid hakkavad ammenduma. Pikemad tööpäevad, kõrgema taseme hariduspaber või muulastele laialdasem keeleõpetamine pole enam need mootorid, mis meid Euroopa parimate hulka viivad. Kiire arengu jätkamiseks tuleb vastata palju keerulisematele küsimustele – millistele majandussektoritele tasub Eestis panustada, milline hariduse sisu ja struktuur toetab Eesti edenemist, kuidas üle saada vastastikustest hirmudest ning tuua mitte-eestlaste ressurss oluliselt suuremal määral meie ühist tulevikku ehitama. Eesti ei ole enam lihtsa töö ja lihtsate mõtete maa. Edasi viib meid läbikaalutud eesmärgipüstitus, panustamine teadmistele ja koostööle ning sage peeglisse vaatamine.

Mati Heidmets
EIA07 peatoimetaja

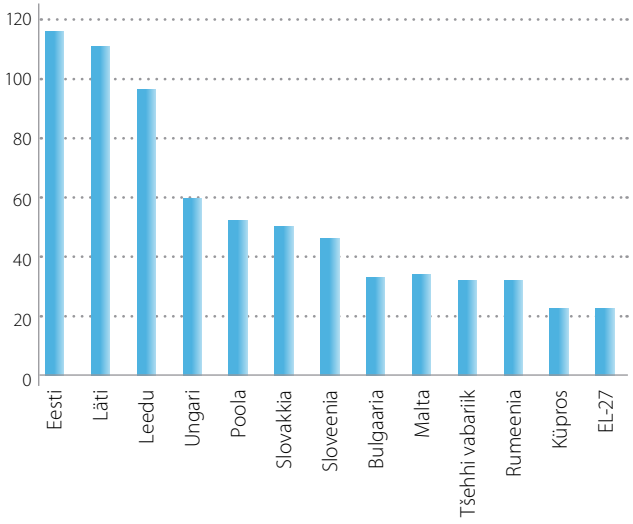

Haridus ja inimareng

1.1. Sissejuhatus: miks Eesti positsioon inimarengu pingereas ei parane?

ÜRO Arenguprogrammi inimarengu aruannet on välja antud aastast 1990. Aastal 2007 langes Eesti inimarengu indeksi järgi moodustatud pingereas eelmise aastaga võrreldes neli kohta, asudes 44. kohal. Inimarengu indeksi käsitlemisel tuleb arvestada, et tegemist on väga üldise näitajaga, mis koosneb kolmest komponendist ning mille üks komponent (sisemajanduse kogutoodang ühe elaniku kohta võrreldavates hindades) võib suhteliselt kiiresti muutuda, teised komponendid (keskmine oodatav eluiga sünnihetkel ja täiskasvanute kirjaoskus pluss kooliskäimise võimalused) on reeglina inertsemad. Järgnevalt vaatleme Eesti inimarengu indeksit rahvusvahelises võrdluses, tuues välja ka põhjuseid, mis takistavad Eesti positsiooni paranemist inimarengu pingereas.

Joonis 1.1.1. Reaalse SKT kasv elaniku kohta (%), 1995–2005

Allikas: Eurostat ja regionaalarengu peadirektoraadi arvutused (kogumik „Neljas majandusliku ja sotsiaalse ühtekuuluvuse aruanne", Euroopa Komisjon 2007)

Majanduskasv kui Eesti tõusu mootor

Eesti positsiooni on tõstnud ennekõike tubli edenemine SKT osas. Selle osaindeksi alusel asume riikide järjestuses 43. kohal. Viimase analüüsimiseks on mõttekas keskenduda mitte niivõrd väga erineva ajaloo ja majanduskeskkonnaga riikide võrdlusele (näiteks on inimarengu indeksi tabelis Eestist mõned kohad eespool väga kõrge sisemajanduse koguproduktiga, kuid sotsiaalselt meist väga erinevad Araabia ühendemiraadid ja Bahrein), kuivõrd sarnaste riikide arengudünaamikale. Eestis puhul on see dünaamika olnud positiivne, meie tõus globaalse inimarengu indeksi edetabelis viimase kümmekonna aasta jooksul põhinebki sisemajanduse kogutoodangu kiirel kasvul. Eurostati andmetel on see olnud Eestis aastatel 1995–2005 Euroopa Liidu uute liikmesriikide lõikes kõige kõrgem (joonis 1.1.1).

Samas, Eurostati ja regionaalarengu peadirektoraadi arvutuste järgi jõuab Eesti sisemajanduse kogutoodang elaniku kohta võrreldavates hindades Euroopa Liidu keskmisele tasemele aastal 2019, Tšehhi vabariik jõuab samale tasemel aastal 2012 ning Sloveenia juba aastal 2009. Seega pole prognoos samavõrra optimistlik kui viimaste aastate tegelik areng. („Neljas majandusliku ja sotsiaalse ühtekuuluvuse aruanne", Euroopa Komisjon 2007).

Inimarengu indeksi teine komponent on täiskasvanute kirjaoskuse tase koos kooliskäimise võimalustega. Selle osaindeksi alusel asume riikide pingereas 20. kohal. Tegemist on näitajaga, mis muutub väga aeglaselt ja seega ei mõjuta lühiajalisi muutusi riikide inimarengu indeksi edetabelis. Samas analüüsitakse globaalses inimarengu aruandes haridusprobleeme mitte ainult selle ühe näitaja lõikes, vaid laiemalt. Eesti puhul võib välja tuua, et kui meie kulutused haridusele jäävad kõrge inimarenguga riikide keskmisele tasemele (5,3% sisemajanduse koguproduktist), siis kulutused teadus- ja arendustegevusele on meil vaid 0,9% sisemajanduse kogu-

produktist[1]. See on pea kaks korda väiksem suurus kui meist edukamates postkommunistlikes riikides Sloveenias ja Tšehhi vabariigis, rääkimata Lääne-Euroopa riikidest (näiteks Rootsis 3,7%). Mõningaid haridusprobleeme inimarengu kontekstis vaatleme käesoleva peatüki osades 1.2, 1.3 ja 1.4.

Tervisenäitajad kui Eesti inimarengu pidur

Kui Eesti majandusel on seni teiste uute Euroopa Liidu riikidega võrreldes läinud väga hästi, siis mitmed elanikkonna tervisega seotud näitajad peaksid meid murelikuks tegema. Näiteks on juba aastaid meie valulapseks HIV levik, mille poolest Eesti on kõrge inimarenguga riikide seas üks viimaseid, seda koos Barbadose, Trinidadi ja Tobago ning Bahamaga.

Elanikkonna tervislik seisund väljendub keskmises elueas, mis ongi Eesti inimarengu indeksi kasvu peamine pidur, oodatava eluea alaindeksi järgi oleme me riikide pingereas 78. kohal. Eesti paistab silma sellega, et erinevate ühiskonnagruppide oodatav eluiga on varieerub väga suurtes piirides. Kuigi kõigis Euroopa Liidu riikides on meeste oodatav eluiga lühem kui naiste oma, on Eesti meeste-naiste erinevus Euroopa üks suurimaid, ulatudes 10,9 aastani (tabel 1.1.1). Oodatava keskmise eluea võrdluses on Eesti koos Valgevene ja Venemaaga kõrge inimarengu indeksiga riikide grupis kolmel viimasel kohal.

Ka hariduse lõikes on eluea erinevused väga suured. Näiteks viimase (2000. aasta) rahvaloenduse andmete analüüs näitab, et 25aastaste kõrgharidusega meeste oodatav eluiga on samavanuste algharidusega meestega võrreldes 13,1 aastat pikem, naistel on analoogne erinevus 8,6 aastat (Leinsalu jt 2003). Eluiga erineb ka rahvuslikus lõikes. Riikliku suremuse andmebaasi ning kahe viimase rahvaloenduse andmete võrdlusel leiti, et perioodil 1989–2000 oli eestlaste ja venelaste oodatava eluea erinevus suurenenud meeste puhul 0,4 aastalt 6,1 aastale ning naiste puhul 0,6 aastalt 3,5 aastale (Leinsalu jt 2004). Kahtlemata peegelduvad selles üleminekuaja raskused ja vastuolud (Allaste).

Mitmed analüüsid (vt Leinsalu jt 2003; Leinsalu jt 2004; Tiit 2006) osutavad, et Eesti ühiskonda iseloomustavad suured sisemised erinevused – regionaalsed, soolised, hariduslikud, rahvuslikud jt. Kuigi Eesti Gini indeks väheneb tasapisi (ÜRO 2007. aasta inimarengu aruandes oli indeksi väärtuseks 35,8[2]), siis postkommunistlike riikide võrdluses oleme me selles osas ikka veel tunduvalt lähemal Venemaale kui meist inimarengu edetabelis edukamate Sloveenia, Tšehhi vabariigi või Ungari näitajatele (Vetik 2007). Võib arvata, et meie vilets tervisenäitajad tulenevad vähemalt osaliselt suurtest ühiskonnasisestest erinevustest, aga ka mittepiisavatest tervishoiukulutustest. Kui Eesti tervishoiukulutused olid 2005. aastal 752 dollarit elaniku kohta võrreldavates hindades, siis oli see pea kaks korda vähem kui näiteks meist inimarengu indeksi edetabelis eespool olevates Ungaris või Sloveenias.

Eelnevast võime järeldada, et Eesti tõus inimarengu pingereas meist edukamate postkommu-

Tabel 1.1.1. Naiste ja meeste keskmine oodatav eluiga Euroopa riikides

Island	82,7	79,7	3
Malta	80,7	76,7	4
Küpros	81,4	77	4,4
Suurbritannia	80,7	76,2	4,5
Rootsi	82,5	77,9	4,6
Holland	80,9	76,2	4,7
Kreeka	81,3	76,5	4,8
Taani	79,9	75,1	4,8
Iirimaa	80,7	75,8	4,9
Norra	82	77,1	4,9
Šveits	83,1	78	5,1
Austria	81,6	75,9	5,7
Saksamaa	81,4	75,7	5,7
Itaalia	82,5	76,8	5,7
Belgia	81,7	75,9	5,8
Luksemburg	81	75	6
Portugal	80,5	74,2	6,3
Tšehhi vabariik	78,7	72,1	6,6
Hispaania	83,6	76,9	6,7
Soome	81,8	75,1	6,7
Prantsusmaa	82,9	75,9	7
Sloveenia	80,4	72,6	7,8
Slovakkia	77,8	69,9	7,9
Ungari	76,7	68,4	8,3
Poola	78,8	70,5	8,3
Läti	75,9	65,7	10,2
Eesti	76,9	66	10,9
Leedu	77,7	66,5	11,2

Allikas: Ene-Margit Tiit 2006, „Suremus Eestis ja selle sõltuvus soost"

[1] Kuna antud analüüs opereerib võrreldavuse huvides 2004. aasta andmetega, siis võib lisada, et aastal 2006 olid nimetatud kulutused Eestis ületanud 1% piiri.

[2] 2003. aasta andmed

nistlike riikide tasemele on ennekõike kinni meie kehvades tervisenäitajates, mis omakorda tuleneb mitmete sotsiaalsete rühmade väga viletsast tervislikust seisundist. Nende järeleaitamine aitaks parandada kogu Eesti inimarengu alast positsiooni.

Viidatud allikad

1. Allaste, A.-A. Riskitegurid, mis mõjutavad mitte-eestlaste suurt osakaalu riskirühmades. www.meis.ee/est/raamatukogu/?ID=159&view=view
2. Leinsalu, M., Vågerö, D., Kunst, A. E. (2003) Estonia 1989–2000: enormous increase in mortality differences by education. International Journal of Epidemiology. December 32 (6): 1081-7.
3. Leinsalu, M., Vågerö, D., Kunst, A. E. (2004) Increasing ethnic differences in mortality in Estonia after the collapse of the Soviet Union. Journal of Epidemiology and Community Health. July 58 (7): 583–9.
4. Tiit, E.-M. (2006) Suremus Eestis ja selle sõltuvus soost. http://eoigus.just.ee/?act=dok&subact=1&DOK_W=182364
5. Vetik, R. (2007) Eesti inimarengu indeks võrdluses teiste riikidega. – Rmt: Eesti Inimarengu Aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 8–10.
6. Global Human Development Report (2007) http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-2008/
7. (2007) Neljas majandusliku ja sotsiaalse ühtekuuluvuse aruanne. Euroopa Komisjon

1.2. Osalemine elukestvas õppes

ÜRO inimarengu indeksi hariduse osaindeksi aluseks võetakse täiskasvanute kirjaoskuse määr ning põhi-, kesk- ning kõrgharidust omandavate suhe õpiealistesse. Eesti positsioon on selle osaindeksi järgi võrreldav Euroopa parimatega. Samas levib järjest rohkem arusaam, et õppimine ei lõpe (üli)kooli lõpetamisega, hariduse omandamine ei piirdu ainult teatud perioodiga inimese elus. Õppimine pole enam pelgalt noorte privileeg ja pärusmaa, kuhu vanemate generatsioonide esindajatel asja ei ole. Õppimisest on saanud elukestev tegevus.

Järgnevalt vaatleme 25–64aastaste osalemist elukestvas õppes nii Eestis kui ka teistes Euroopa maades. Elukestvas õppes osalemist käsitleme kui kaasatust kõikvõimalikku õppetegevusse, mis haarab nii formaalharidust ehk tasemeõpet (õpinguid üldhariduskoolis, kutseõppeasutuses või kõrgkoolis), mitteformaal- ehk täiendusharidust, vabahariduslikku koolitust, aga samuti muul viisil enese koolitamist. Selline ülevaade annab tausta ka osa 1.3 paremaks mõistmiseks, kus analüüsitakse sügavamalt elukestva õppe ühes alaliigis – tööalases õppes – osalemist ning seda mõjutavaid institutsionaalseid eeldusi.

Andmeallikaks on iga-aastased Euroopa statistikaorganisatsiooni Eurostati korraldatud tööjõu-uuringud organisatsiooni kuuluvates maades. Paraku on tööjõu-uuringute alusel koostatud tabelites toodud andmed õppimises osalemise fakti suhtes vaid 25–64aastaste inimeste kohta ning see puudutab ainult küsitlusele eelnenud nelja nädalat. Vaid 2003. aasta uuringus sisaldus elukestvat õpet käsitlev laiendatud lisamoodul, mille abil küsiti elukestvas õppes osalemist terve eelneva aasta kohta, mis annab adekvaatsema pildi õpingutes osalemisest just riikide võrdluses. Kuna neljanädalase perioodi hindamine sisaldab rohkem juhuslikkust, kasutame mõlemat andmeallikat.

Eesti Euroopa taustal

2006. aastal osales küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul eri liiki õppetegevuses 6,5% Eesti 25–64aastasest elanikkonnast (vt joonis 1.2.1). Kuidas seda hinnata? Esimene mõõdupuu on Euroopas elukestva õppe põhimõtted määratlev Lissaboni strateegia, mis sätestab eesmärgiks tõsta aastaks 2010 elukestva õppega haaratute osakaal 12,5%-ni. Teiseks mõõdupuuks on Eesti võrdlemine teiste Euroopa riikidega. Eestil on nii Lissaboni strateegia ühe põhieesmärgini kui ka Euroopa Liidu riikide keskmisele tasemele jõudmiseks käia veel paras tee. Uuringule eelnenud nelja nädala jooksul osales õppetegevuses EL-25 riikides keskmiselt 10,1% elanikkonnast, mis on ligikaudu poolteist korda kõrgem kui Eesti vastav näitaja. Samas ei ole Eesti oma 6,5%-ga ka viimaste hulgas – elukestva õppega haaratud inimeste osakaal on veelgi väiksem üheksas riigis, kelle hulgas on nii juba pikemat

aega Euroopa Liitu kuuluvaid riike (Itaalia, Portugal, Kreeka) kui ka Eestiga samaaegselt Euroopa Liitu astunud maid Ida-Euroopast (Tšehhi, Ungari, Poola, Leedu).

Euroopa Liidu keskmiste näitajateni jõudmiseks tuleb Eestil suurendada elukestvas õppes osalejate hulka mõne protsendipunkti võrra, mis ei tohiks olla ületamatu eesmärk. Võib oletada, et praeguselt suhteliselt madalalt tasemelt ülespoole liikumine peaks olema ka mõnevõrra lihtsam kui riikides, kus vaatluse all olev näitaja on hoopis kõrgem. Järelejõudmine riikidele, kus õpingutes osaleb üle 20% 25–64aastasest elanikkonnast – Soome, Suurbritannia, Taani ja Rootsi – peaks olema kaugem eesmärk. On arusaadav, et sellise taseme saavutamiseks, ehk siis praegusega võrreldes 3–5kordseks kasvuks, ei piisa kosmeetiliste abinõude rakendamisest, mõnest juhuslikust meetmest või rahasüstist. Vaja on sihikindlat, süsteemset ja pikaajalist tööd püstitatud eesmärgi – haarata võimalikult palju inimesi elukestvasse õppesse – saavutamiseks. Selle eesmärgi realiseerimise võimalikkust kinnitavad meie lähimad naabrid Põhjamaadest.

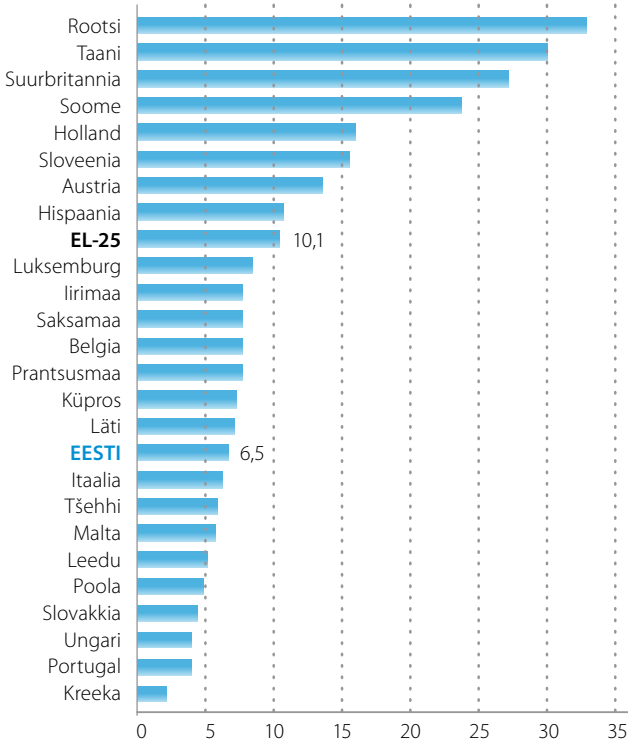
Elukestvat õpet mõjutavad tegurid

Eesti naiste-meeste võrdlemisel ilmnes juba varasemast teada tõsiasi – naised on usinamad õppijad kui mehed. Nii oli 2006. aasta uuringule eelnenud nelja nädala jooksul õpingutega seotud 4,2% Eesti 25–64aastastest meestest ja 8,6% naistest (vt joonis 1.2.2). Erinevus seega kahekordne. Niivõrd suure lõhe mees- ja naisõppurite osakaaludes on veel vaid Eesti lähimatel naabritel Baltikumis. Lätis osales õpingutes 4,1% meestest ja 9,3% naistest. Leedus olid vastavad näitajad 2,9% ja 6,6%.

Ehkki ka Euroopa Liidus ületas naisõppurite osakaal keskmiselt meesõppurite oma, on siin pilt märksa rohkem tasakaalus. Naistest oli õppimisega seotud 11% ja meestest 9,3%. Sama suurusjärgu erinevus meeste ja naiste osalusprotsendis ilmnes enamikus vaatluse all olevates riikides ja seda ikka naiste kasuks. Erandiks olid vaid Belgia, Prantsusmaa ja Malta, kus vaadeldavad osakaalud olid sisuliselt võrdsed. Täiesti omaette juhtum on Saksamaa, kus naisõppurite osakaal jäi meeste omale alla 0,5 protsendipunkti.

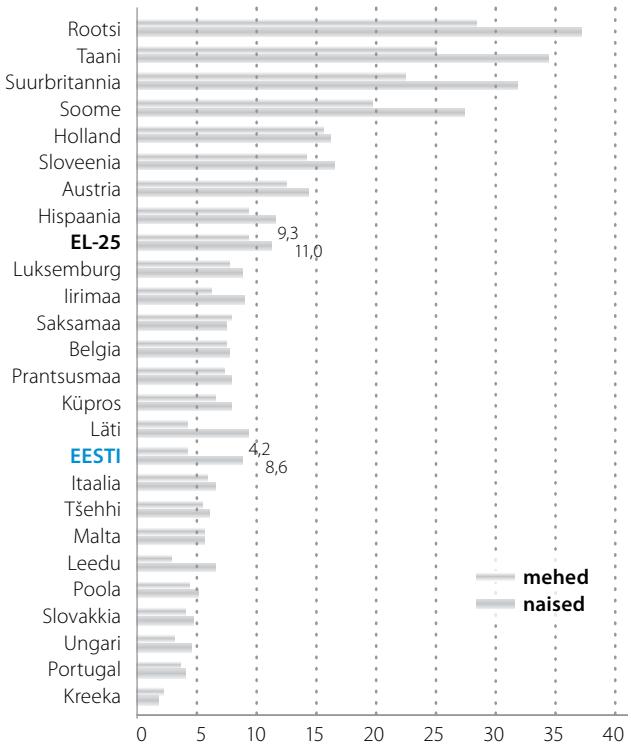
Huvitav on, et kõige kõrgema elukestva õppe osalusprotsendiga riikides – Rootsis, Taanis, Suurbritannias ja Soomes on naiste osalus meeste omast märgatavalt kõrgem, seda just teiste riikide taustal – 7 kuni 10 protsendipunkti (enamiku puhul on erinevus 2-3 protsendipunkti). Arvestades Põhjamaade tugevat orientatsiooni meeste ja naiste võrdõiguslikkusele on selline ebavõrdsus üllatav.

Joonis 1.2.1. Osalemine elukestvas õppes, 2006, %*

Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

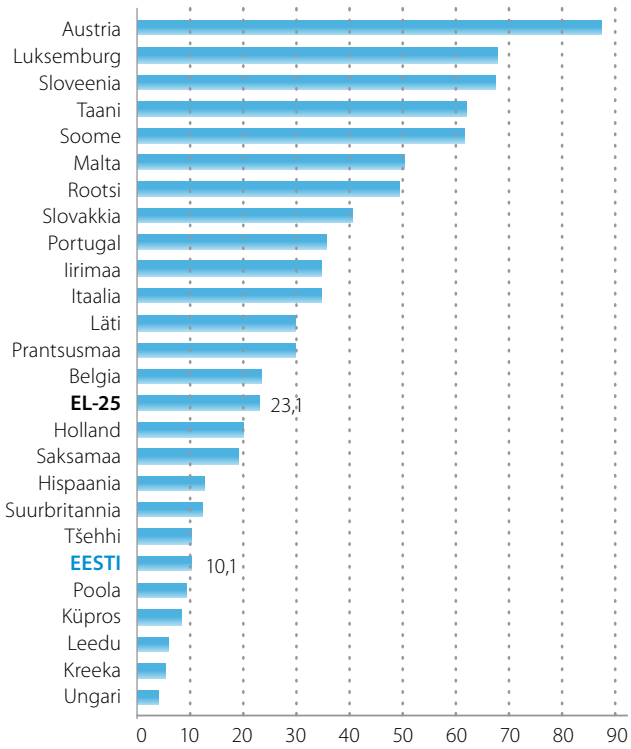
Joonis 1.2.2. Osalemine elukestvas õppes sõltuvalt soost, 2006, %*

** 25–64aastane elanikkond, kes osales küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul õppimises / enesetäiendamises*

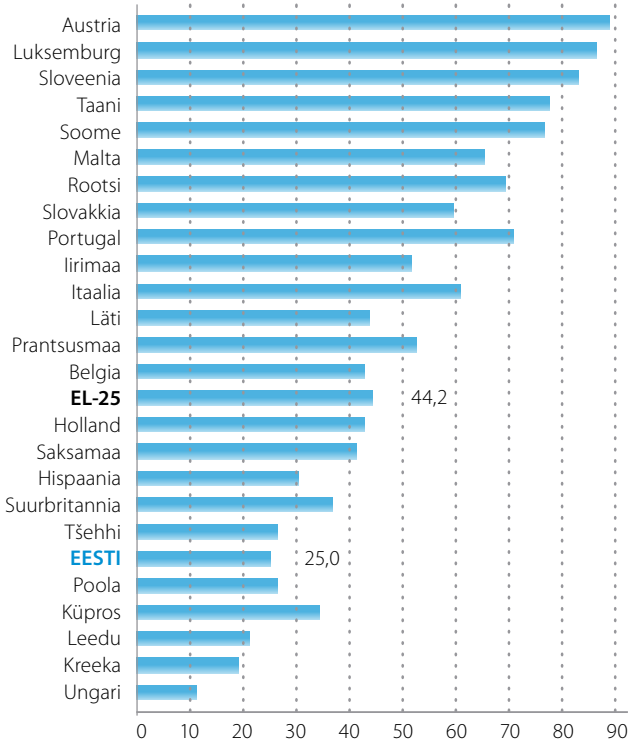
Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

Joonis 1.2.3. Osalemine õpingutes: vähese haridusega inimesed (ISCED 1+2), 2003, %

Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

Joonis 1.2.4. Osalemine õpingutes: keskmise haridustasemega inimesed (ISCED 3+4), 2003, %

Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

Lisaks meeste ja naiste erinevale osalemisele elukestvas õppes ilmneb, et ka erineva haridustasemega inimesed on kaasatud õpingutesse erineval määral. Võtame vaatluse alla kolm haridusgruppi: (1) vähese haridusega inimesed (vastab hariduse rahvusvahelise klassifikaatori ISCED 1+2 tasemele, s.o põhiharidus või alla selle), (2) keskmise haridustasemega inimesed (ISCED 3+4 tase, s.o keskharidus või selle järgnev haridus, v.a kõrgharidus), (3) kõrge haridustasemega inimesed (ISCED 5+6 tase, s.o kõrgharidus) ning uurime nende osalemist õpingute uuringule eelnenud aasta jooksul.

Õpingutega haaratute osakaal vähese haridusega inimeste hulgas oli 2003. aastal Eestis 10,1% (vt joonis 1.2.3). See jäi peaaegu kaks ja pool korda maha Euroopa Liidu riikide keskmisest (23,1%). Võrreldes Eesti andmeid teiste Euroopa riikide andmetega, selgub, et veel madalam oli osalusprotsent vaid Poolas, Küprosel, Leedus, Kreekas ja Ungaris. Euroopa parimateni on Eestil veel pikk maa käia – Saksmaal ja Hollandis osales õpingutes uuringule eelnenud aasta jooksul 20% 25–64aastasest vähese haridusega inimestest, Itaalias, Iirimaal, Rootsis, aga samuti Lätis ja Slovakkias ulatus see 30% ja 50% vahele, Luksemburgis, ka Sloveenias aga koguni 70%-ni. Omaette saavutusega on hakkama saanud Austria, kus õpingutes osalusprotsent vähese haridusega inimeste hulgas küündis 87-ni.

Keskmise haridustasemega inimeste seas oli õppijate osakaal Eestis juba tublisti kõrgem võrreldes vastava näitajaga vähese haridusega inimeste hulgas. Tervelt veerand neist oli aasta jooksul olnud kaasatud õpingutesse (vt joonis 1.2.4). Samas võrdluses teiste Euroopa riikidega selgub, et meie seis pole kiita. Eesti on pingereas tagant neljas, Ungari, Kreeka ja Leedu ees. Teisisõnu, selle näitaja osas edestab Eestit tervelt 21 riiki. Mahajäämus Euroopa Liidu riikide keskmisest, mõõdetuna kordades, on küll vähese haridusega inimeste grupiga võrreldes kahanenud (2,3 *versus* 1,7), kuid protsentuaalselt on erinevus suur – Eesti 25% vastandades Euroopa Liidu 44,2%-le. Eesti mahajäämust tublimatest riikidest ei saa ajada ka meie sotsialistliku mineviku süüks, meie varasematel saatusekaaslastel Slovakkial ja Sloveenial on keskmise haridustasemega inimeste õpingutes osalusprotsent vastavalt 59 ja 83, mis ületavad mitmekordselt Eesti näitaja.

Kõrge haridustasemega (s.o kõrgharidusega) inimestest oli Eesti 25–64aastasest elanikkonnast õpingutega haaratud 51,8% ehk veidi üle poole (vt joonis 1.2.5). See on selgelt rohkem kui kahe eelnevalt käsitletud haridusgrupi puhul ja annab tunnistust tõsiasjast, et tõsisem tahe ning ka paremad võimalused õpingutes osalemiseks on neil, kelle haridustase on juba niigi suhteliselt kõrge. Sama tendents on täheldatav ka teistes riikides. Paraku

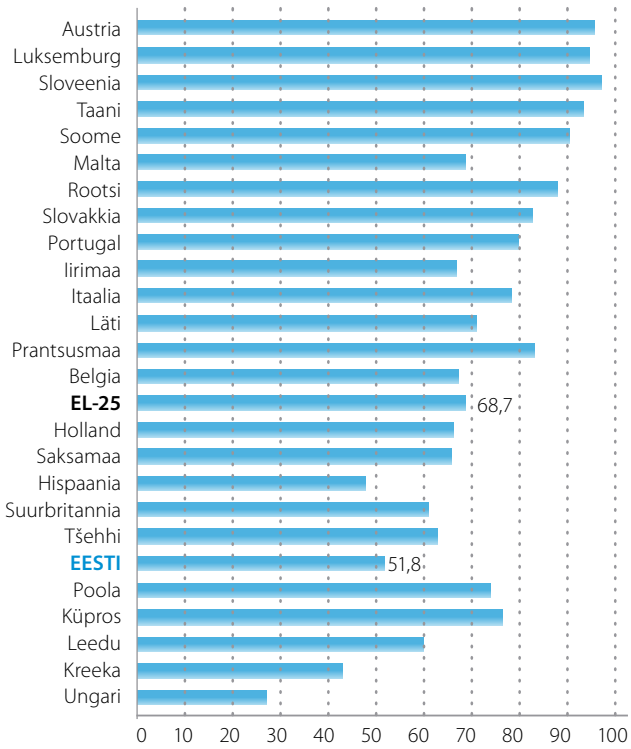
oleme ka oma 51,8%-ga ikkagi Euroopa riikide pingereas viimaste hulgas. Eestist veelgi tagapool on vaid Ungari, Kreeka ja Hispaania. Meie mahajäämus EL keskmisest (68,7%) pole liiga suur – 17 protsendipunkti, aga see on siiski olemas. Riikide võrdluses ilmneb, et ka meie naabritel Lätil ja Leedul on õpingutega kaasatute osakaal (vastavalt 71% ja 60%) kõrge haridustasemega inimeste hulgas suurem kui Eestis, rääkimata Põhjamaadest, kus osalusprotsent küündib 90 lähedale.

Võrdlus haridustasemete kaupa lubab väita, et mida kõrgem haridustase, seda lähemal me Euroopa keskmistele näitajatele oleme. Kõige kaugemal oleme Euroopast just vähese haridusega inimeste õpingute osas, just see on kontingent, kes elukestva õppe kontekstis vajab erilist tähelepanu.

Tabelis 1.2.1 on esitatud andmed elukestvas õppes osalejatest sõltuvalt inimeste vanusest ja haridustasemest. Suundumused nii Eestis kui ka EL-25 puhul on sarnased – nii ühel kui teisel juhul vanuse kasvades õpingutesse kaasatute osakaal langeb, samas kui haridustaseme tõusuga see suureneb. Erinevused Eesti ja EL-25 vahel seisnevad õppijate osakaalus. Näiteks oli küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul 25–34aastastest õpingutega haaratud Euroopa Liidus keskmiselt 16%, Eestis 11,9%, 35–44aastastest vastavalt 10,1 ja 7,5%, 45–54aastastest 7,8 ja 3,8% jne. Erinevaid haridustasemeid kõrvutades ilmnevad mõned huvitavad suundumused. Esiteks, õpingutes osalemise protsent oli 25–34aastaste korral põhi- ja vähema haridusega inimeste hulgas Eesti puhul kaks korda kõrgem kui Euroopa Liidu riikide puhul keskmiselt. Vanemate, s.o 35aastaste ja eakamate korral see Eesti eelis kaob, õppijaid oli vaadeldavas grupis enam-vähem ühepalju nii Eestis kui ka EL-25s keskmiselt. Teiseks, õpingutega haaratute osakaal kõrgharidusega inimeste grupis vanusrühmas 25–34 oli nii Eestis kui ka Euroopa Liidu riikides keskmiselt üsna sarnane. Järgnevates vanusrühmades ilmnes aga selge erinevus. Nii oli 35–44aastaste hulgas õppureid Eesti puhul 12,1%, Euroopa Liidu riikides keskmiselt aga 18,8%, 45–54 vanusrühmas aga vastavalt 8,8% ja 17,8%.

Seega osutavad andmed, et Eestis on inimeste kaasatus elukestva õppe erinevatesse vormidesse tugevalt segmenteeritud, elukestva õppega on haaratud ennekõike need, kes on niigi veidi paremas olukorras – haritumad, nooremad, materiaalselt kindlustatud inimesed. Võrreldes Eesti inimeste elukestvas õppes osalemist teiste Euroopa Liidu riikidega, tuleb tõdeda meie põhjendamatut mahajäämust, mis on selge signaal selle valdkonna süsteemsemaks arendamiseks.

Joonis 1.2.5. Osalemine õpingutes: kõrge haridustasemega inimesed (ISCED 5+6), 2003, %

Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

Tabel 1.2.1. Osalemine elukestvas õppes sõltuvalt vanusest ja haridustasemest, EL-25 ja Eesti, 2004, %*

	VANUS				
Haridustase	25–34	35–44	45–54	55–64	25–64 kokku
EL-25	16	10,1	7,8	4,4	9,9
sealhulgas					
- põhiharidus või vähem	4,7	3,4	2,6	1,6	2,8
- keskharidus või selle järgnev, aga mitte kõrgharidus	15,8	9,4	7,1	4,5	9,8
- kõrgharidus	24,4	18,8	17,8	12,1	19,4
Eesti	11,9	7,5	3,8	2,3	6,3
sealhulgas					
- põhiharidus või vähem	9,4	4,3	1,6	0,7	3,8
- keskharidus või selle järgnev, aga mitte kõrgharidus	9,8	8,2	4	2,8	6,4
- kõrgharidus	23,1	12,1	8,8	6,6	12,3

** 25–64aastane elanikkond, kes osales küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul õppimises / enesetäiendamises*

Allikas: Eurostat – European Union Labour Force Survey

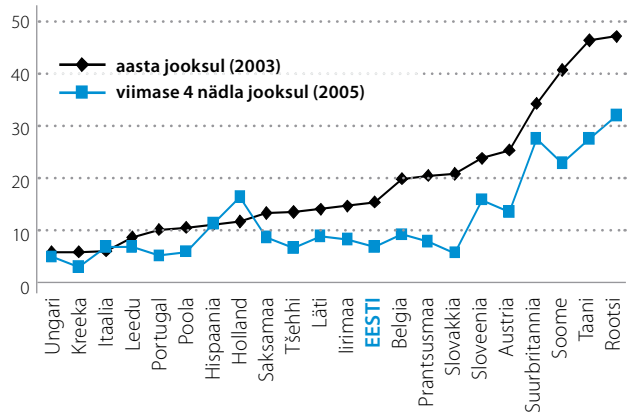
1.3. Tööalase koolituse institutsionaalsed eeldused

Nagu eelnevast osast ilmnes, varieerub elukestvas õppes osalemine Euroopa Liidu maades vägagi olulisel määral. Erinevuste põhjuste otsimisel arvestatakse lisaks palju uuritud individuaalsetele ja psühholoogilistele teguritele üha enam ka õppes osalemise võimalustega. Nimetatud võimalusi kujundavad riigile omased institutsioonide kogumid, oluline on erinevate institutsioonide (antud juhul eelkõige hariduse ja tööturuinstitutsioonid) seotus ja vastastikune mõju. Institutsionaalse lähenemise kohaselt on riikidevahelised erinevused süsteemsed, mistõttu saab riikide elukestva õppe mudeleid rühmitada institutsionaalsetest erinevustest ja sarnasustest lähtuvalt. Just elukestvat õpet soosiva institutsionaalse mudeli kujundamine on Euroopa Liidu kõige enam õppivate riikide edu võti.

Aruande käesolevas osas keskendume ühte liiki elukestvat õpet, nimelt mitteformaalset õpet soosivatele ja motiveerivate institutsionaalsetele eelduste analüüsile. Mitteformaalse õppe all peame silmas õpet, kus ei omandata tunnustatud kvalifikatsiooni või tunnistust/diplomit. Mitteformaalne õpe toimub kõrvuti täiskasvanute tasemehariduse[3] ning õppe pakkujateks võivad olla tööandjad, kodanikuühendused (nt noorteühendused, ametiühingud, poliitilised parteid) või muud organisatsioonid ja institutsioonid. Tavaliselt on tegemist eelkõige tööalase õppega, näiteks 2003. aastal moodustas Euroopa Liidu tööjõu-uuringu andmeil Euroopa riikides kogu mitteformaalsest koolitusest 84% just tööalane koolitus. Eestis oli vastav protsent 83. Tavaliselt on tegemist lühiajalise koolitusega. Euroopa riikides oli keskmiseks koolituse kestuseks 2005. aastal 20–36 tundi. Järgnevalt püüame leida vastust kolmele küsimusele.

Esiteks – millised maad on mitteformaalse õppe osas kõige edukamad ning kus paikneb Eesti võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega? Teiseks – mis on selle valdkonna edu pant? Kolmandaks – kuivõrd Eesti elukestva õppe korraldamise mudel erineb vanade liikmesriikide (EL-15) edukaimatest tegijatest, kas ja mida oleks Eestil võimalik õppida?

Joonis 1.3.1. Mitteformaalses õppes osalemine Euroopa riikides, osalejate %

Allikas: Euroopa Liidu Tööjõu-uuringute 2003. a ja 2005. a andmed

Osalemine mitteformaalses õppes

Mitteformaalses õppes osalemist võib hinnata erineval viisil, kuid igal juhul varieerub osalemine nii elukestvas õppes üldse kui ka mitteformaalses õppes Euroopa Liidu maades vägagi olulisel määral. Allpool iseloomustame osalemist järgmiste näitajate abil:

(a) osalemise määra kaudu (st millise protsendi 25–64aastastest moodustavad mitteformaalses õppes teatud perioodi jooksul osalenud isikud, vt joonis 1.3.1);

(b) osalejate läbitud koolituse keskmise kestuse abil (vt joonis 1.3.2);

(c) selle alusel, kuivõrd erinev on osalemine rahvastikurühmade lõikes (vt tabel 1.3.1).

Osalemise määra kohta on joonisel 1.3.1 toodud nii 2003. aasta andmed, kus fikseeriti osalemine küsitlusele eelnenud aasta jooksul kui ka 2005. aasta andmed, mis peegeldavad osalemist nelja nädala kestel. Toodud andmete võrdlus näitab, et olulisi erinevusi riikide järjestuses ei ole, eesotsas on nii 2003. kui ka 2005. aasta andmete alusel ikka samad riigid: Rootsi, Taani, Soome, Suurbritannia. Nende riikide puhul täheldati 2003. aastal kolmandiku kuni poole 25–64aastaste osalemist mitteformaalses õppes, küll aga kõige tagasihoidlikuma õppes osalemisega maades (Ungari, Kreeka ja Itaalia)

[3] Tasemeharidus on suunatud teatud üld-, kutse-, eri- ja ametialase hariduse omandamisele formaalharidussüsteemis, st õpingud üldhariduskoolis, kutseõppeasutuses või kõrgkoolis.

küündis vastav näitaja vaid mõne protsendini. Eestis osales 14–15 inimest igast sajast 25–64aastasest aasta jooksul mingil koolitusel. Sellise koolituses osalemise tasemega jääb Eesti siirderiikidest alla vaid Slovakkiale ja Sloveeniale, veidi ka Euroopa Liidu keskmisele.

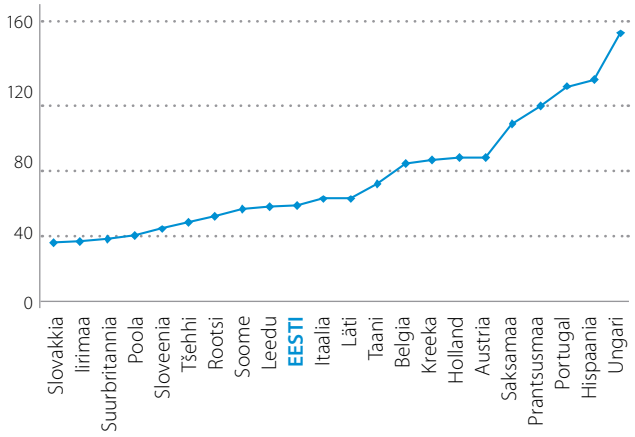
Hoopis teistsuguseks kujuneb riikide pingerida, kui võtta näitajaks koolituse keskmine kestus (vt joonis 1.3.2). Kõige suurema osalejate osakaaluga maades osutusid koolitused kõige lühemateks, küll aga võib kõige pikemate koolituste poolest silmapaistvate Ungari ja Portugali kohta öelda: koolitavad intensiivselt, kuid väheseid. Eestis oli koolituse keskmiseks kestuseks 59 tundi, mis on oluliselt vähem nii Ungarist, Portugalist ja Hispaaniast kui ka Euroopa Liidu keskmisest (84 tundi).

Osalemist mitteformaalses õppes on viimastel aastatel uuritud üha enam (nt Brunello ja Medio 2001; Brunello 2004; Bassanini jt 2007; Bassanini ja Brunello 2007). Mitmed nende uuringute tulemused on muutumas käibetõdedeks: töötavad inimesed osalevad koolitustel töötutest enam; mida kõrgem haridustase, seda enam osaletakse; mida madalam ametialane positsioon, seda vähem osaletakse jne. Ka käesoleva sajandi alguse andmed pole selles mõttes üllatavad. Küll aga on riikide lõikes osalemise mustrid üsna erinevad, näiteks Kreekas ja Hispaanias on koolitustel osalenuid töötute seas protsentuaalselt rohkem kui töötavate seas, Põhjamaades ja Suurbritannias on aga osalejate osakaal nii suur, et ka üldjuhul vähem koolitatavate rahvastikurühmade puhul osutuvad osalemise määrad üsna kõrgeteks. Ka on Taani ja Rootsi madala haridustasemega täiskasvanute seas koolitust saanuid enamal määral kui Eestis kõrge haridustasemega täiskasvanute hulgas. Taanis on koolitatuid töötute hulgas kaks korda rohkem kui Eestis töötavate hulgas jne.

Ka tabelist 1.3.1 nähtub, et koolituses osalevad enam sotsiaalses hierarhias kõrgemal paiknevad ametigrupid. Samas on erinevused ametigruppide osalemises riigiti väga erinevad. Eesti kuulub koos teiste Balti riikide, Saksamaa ja Lõuna-Euroopa riikidega gruppi, kus rühmadevahelised erinevused on väga suured. Vanade Euroopa Liidu liikmesriikide korral näib kehtivat seaduspära, et riikides, kus osalemise protsent on kõrgem, on ka ametigruppide vahelised erinevused väiksemad. Kõrgema osalemisprotsendi saavutamisele on aidanud kaasa just vähemkvalifitseeritute suurem kaasamine.

Tuleb tõdeda, et ühegi edukuse näitaja puhul pole Eesti positsioon piisavalt tugev. Kuna lähenemised on erinevad, kerkib küsimus – millist eeskuju järgida, kellelt õppida. Kas eelistada väheste ja/või intensiivset koolitamist või võimalikult suurema hulga täiskasvanute edasiõppimisse kaasamist, milline peaks olema mitteformaalset haridust parimal viisil soosiv institutsionaalne kontekst?

Joonis 1.3.2. Koolituse keskmine kestus tundides

Allikas: Eurostat

Tabel 1.3.1. Erinevate ametigruppide mitteformaalses koolituses osalemine 2003. aastal, osalejate %

Riik	Kvalifitseeritud valgekraed	Madala kvalifikatsiooniga valgekraed	Kvalifitseeritud sinikraed	Madala kvalifikatsiooniga sinikraed	Suhe*	Koolituses osalejate protsent	
						EL-15	EL-9
EL-25	30	19	12	10	3,00		
Riigid, kus erinevused ametigruppide osalemisel on väikesed							
Slovakkia	40	19	24	24	1,67		20–29
Taani	63	51	43	35	1,80	≥30	
Tšehhi	24	13	10	13	1,85		10–19
Soome	62	50	35	31	2,00	≥30	
Rootsi	67	48	37	33	2,03	≥30	
Riigid, kus erinevused on keskmised							
Iirimaa	22	15	12	10	2,20	10–19	
Holland	16	12	11	7	2,29	10–19	
Prantsusmaa	35	23	15	15	2,33	20–29	
Ungari	10	7	3	4	2,50		≤10
Suurbritannia	54	41	26	21	2,57	≥30	
Austria	44	30	22	15	2,93	20–29	
Belgia	36	25	14	12	3,00	10–19	
Riigid, kus erinevused on suhteliselt suured							
Hispaania	19	13	7	6	3,17	10–19	
Portugal	21	13	4	6	3,50	≤10	
Poola	29	12	6	8	3,63		≤10
Sloveenia	48	29	19	12	4,00		20–29
Riigid, kus erinevused on väga suured							
Itaalia	14	6	3	3	4,47	≤10	
Saksamaa	24	13	9	5	4,80	10–19	
Kreeka	12	8	1	2	6,00	≤10	
Läti	35	16	6	5	7,00		10–19
EESTI	32	19	9	4	8,00		10–19
Leedu	25	5	2	3	8,33		≤10

** Näitab, mitu korda kvalifitseeritud valgekraede koolituses osalemise protsent on suurem madala kvalifikatsiooniga sinikraede vastavast näitajast.*

Allikas: Euroopa Liidu tööjõu-uuringu 2003 andmed

Tööalane koolitus ja selle institutsionaalne tugi

Kõige enam on nii teadlased kui ka poliitikud huvitunud täiskasvanute osalemisest just tööalasel koolitusel. Põhjused selleks on erinevad: siirderiigid näevad edasiõppimises ja enesetäienduses võimalust parandada majanduse käekäiku, kindlakskujunenud majandusega riigid seevastu püüavad säilitada saavutatud positsiooni ja vähendada vajalike oskuste vajakajäämisi. Täiskasvanute tööalast koolitust võib vaadelda rahvastiku tööalaste teadmiste-oskuste kujundamise süsteemi osana. Tööalaseid oskusi omandatakse tavaliselt kas (esmase õppe käigus) haridussüsteemis või haridussüsteemist väljudes töökohas. Iseloomustamaks teadmiste-oskuste kujundamise süsteemi mingis konkreetses riigis keskendutakse eelkõige haridussüsteemis ja tööturul kehtivate reeglite eripärale, koolitajate, tööandjate ja töövõtjate huvidele ja tegutsemisele ning sellele, kuidas riik kõigi osapoolte huve ja käitumist kooskõlastab, millist motivatsiooni kujundab, milliseid võimalusi loob ja milliseid seadusireegleid sel eesmärgil kehtestab.

Kujunenud institutsionaalseid süsteeme saab iseloomustada selle alusel, mil viisil kujundatakse neis üldisemat laadi teadmisi-oskusi ja kuidas pigem kitsamaid, erialaseid teadmisi-oskusi. Levinud on seisukoht, et selliste süsteemide eripära tuvastamisel on määravaks kitsa erialase spetsialiseerumise väljakujundamise viisid ja teed (Estevez-Abe jt 2001). Samuti ilmnevad erinevused selles, milline on töötaja oskuste kujundamisel haridussüsteemi ja milline tööandja roll ning kuidas ja milliste mehhanismide kaudu on süsteemi toimimine kindlustatud.

Inimkapitali teooria kohaselt (Becker 1975) ei ole tööandja huvitatud panustama oma töötaja üldist laadi teadmistesse-oskustesse: otsest kasu sellest tõusta (vähemalt vahetult koolitusele järgneval perioodil) ei pruugi, küll aga pole välistatud, et leidub teine tööandja, kes tahaks sellest kasu lõigata ja ostab töötaja üle. Seepärast eeldatakse, et üldisemat laadi teadmisi-oskusi tööturul ei jagata/õpetata, see ei ole tööandja, vaid pigem haridussüsteemi vastutus. Küll on aga tööandja valmis töötajale õpetama kitsamaid – firmaspetsiifilisi – teadmisi-oskusi. Neid ei pruugi õpetada vaid tööandja. On haridussüsteeme, mis pakuvad ka sedalaadi kitsamaid teadmisi-oskusi, jätmata seda ülesannet vaid tööandja kanda. Näiteks täidab sellist funktsiooni keskhariduse tasandil tavaliselt kutsekeskkool. Aja jooksul kipuvad aga inimeste teadmised-oskused aeguma: mida kitsamad spetsiifilisemad teadmised, seda lühem on nende eluiga ja seda suurem on vajadus uue koolituse järele (Brunello 2001). Mingil hetkel tekib küsimus, mis on tööandjale tulusam – kas tasub investeerida aegunud inimkapitali või loobuda sellest ning hankida uus. Nii tekivad haridussüsteemi ja tööandja kõrvale olulisteks oskuste kujundajateks ka tööturuinstitutsioonid (nt ametiühingud, tööturuamet).

Ühelt poolt tegelevad sellised institutsioonid otseselt koolitamisega; teisalt on aga tööturuinstitutsioonidel laiemalt ka oluline roll süsteemi tõhusal toimimisel. Just tööturuinstitutsioonid määratlevad töösuhted laiemalt. Nendest sõltub, kui suured riskid kaasnevad oskustesse-teadmistesse investeerimisega, kas need tasuvad end ära või mitte. Selle järgi, millise – kas konkurentsi- või koostöökeskse – loogika järgi tööturuinstitutsioonid toimivad, võib eeldada, milliseks kujuneb tööandja ja haridussüsteemi tööjaotus töötaja oskuste kujundamisel.

Töösuhete turukesksus tähendab seda, et töösuhe on lühiajalisele perspektiivile orienteeritud, selles mõttes on vastastikused kohustused minimaalsed: kui horisondile ilmub soodsam töö(võtja), toimub vahetus. Kui tööandja võib töötajat suvalisel hetkel vallandada, siis on töötaja huvitatud võimalikult laiema kasutusalaga oskuste-teadmiste omandamisest, nii on tal lihtsam leida tööd ning nii sõltub ta vähem konkreetsest tööandjast. Haridussüsteem pakubki talle eelkõige üldisemat laadi teadmisi-oskusi. Tööandjal aga ei ole mõtet investeerida töötaja üldisemat laadi oskustesse. Kuna ka töötaja võib suvalisel hetkel lahkuda kõrgema palga otsingutele, siis on suur risk, et profiiti antud tööandja investeeringutest töötajasse võiks lõigata hoopis teine ettevõtja (nn üleostmise probleem). Seetõttu on tööandja väga valiv töötajate koolitamisel. Tegemist on nn üldiste oskuste süsteemiga.

Spetsialiseeritud oskuste süsteemi eelduseks on oskustesse investeerimise riskide maandamine eelkõige riigi poolt, seda nii töösuhte stabiilsuse kui ka töötute kaitse kindlustamise kaudu. Nii riigi kehtestatud tööalane seadusandlus kui ka sotsiaalsed partnerid kannavad hoolt selle eest, et kumbki pool oleks teise suhtes kohustatud säilitama teatud perioodi jooksul töösuhte ka juhul, kui ühel pooltest on juba soodsamadki töösuhte variandid valida. Küll aga toetab riik tööst ilmajäänuid, aidates neid tööotsingutel, võimaldades tänu üsna kõrgetele toetustele piisavalt aega sobiva (st nende kitsal alal rakendatavatele teadmistele-oskustele vastava) töö leidmiseks, samuti pakkudes (töötu seisukohast) tasuta koolitust. Haridussüsteemi oluline osa pakub spetsialiseeritud oskuste omandamise võimalust. Samas sponsoreerib riik kaudselt sellisel moel ka tööandjat, kuna vabastab teda vajadusest kanda töötaja koolitusega seotud kulutusi.

Kumb neist süsteemidest soodustab osalemist täiskasvanute tööalases koolituses? Ühe seisukoha järgi arvatakse, et üldiste oskuste süsteem toetub

teatud mõttes just mitteformaalsele õppele, mis pakub haridussüsteemist saamata jäänud spetsialiseeritud oskuste kompenseerimise võimalust. Teisalt, spetsialiseeritud oskused aeguvad üldisematest kiiremini, järelikult just spetsialiseeritud oskuste süsteemi näol on tegemist tööalast koolitust soodustava institutsionaalse keskkonnaga. Kumba nimetatud süsteemist kasutavad mitteformaalsesse õppesse kaasamise poolest edukad Põhjamaad ja Suurbritannia? Lisas on toodud sellekohased konkreetsed arvud, mille üldistus on esitatud tabelina 1.3.2. Tabelist nähtub, et oskuste kujundamise süsteem on Põhjamaades ja Suurbritannias suhteliselt sarnane. Kuid Suurbritannia näitel on tegemist viimastel aastakümnetel vaat et pöördeliste reformidega. Et vähendada õpingud katkestanute osakaalu, avati 1990. aastatel spetsiaalseid noorteprogramme, samuti viidi sisse nn noorte krediidisüsteem. Pärast kohustusliku hariduse omandamist võisid noored neid krediite kasutada tööandja või ka täienduskoolituse süsteemis tööalase ettevalmistuse omandamiseks. Siiski ei õnnestunud Suurbritannias üles ehitada Saksamaa duaalse kutseharidussüsteemi analoogi (Raffe jt 1998). Noorteprogrammide staatus oli madal ja seetõttu esines raskusi nende õpilastega komplekteerimisel. Tööandjatel ei olnud samuti soovi programmidesse investeerida. Seetõttu mindi 1990. aastate lõpul üle unifitseeritud süsteemile, kus keskhariduse tasandil erinevad arenguteed ei eristu. Seega on Suurbritannia ikka veel lähemal üldoskuste süsteemi toimimise loogikale ja selles mõttes väga sarnane Põhjamaadele. Küll on aga neil üks väga oluline ühine joon – mõlemad maad püüdlevad järjekindlalt integreeritud esmaharidussüsteemi poole, ilmselt kumbki omamoodi. Selline süsteem tagab ühelt poolt paljudele noortele paindlikud arenguvõimalused, teiselt poolt aga on sellest ka riigile otsene kasu – noorte võimed-eeldused kasutatakse paremini ära.

Töösuhete vaatepunktist võib öelda, et Põhjamaade ja Suurbritannia puhul on tegemist väga selgelt vastanduvate süsteemidega. Põhjamaade puhul on tegemist koostööle orienteeritud majandustega. Selle poolt kõneleb väga oluline ametiühingute ja ka riikliku tööturupoliitika roll. Suurbritannia aga on turukeskse ehk eelkõige konkurentsile orienteeritud majanduse näide. Sarnane koolituses osalemise tulemus näitab, et kuigi Põhjamaade ja Suurbritannia näol on tegemist erinevate institutsionaalsete raamistikega, on mõlemad täiskasvanute koolitamises edukad. Tuleb järeldada, et edu pandiks võib olla nii üks kui ka teine süsteem. Paistab, et oluline on mitte üksikute institutsioonide eelis, vaid teatud institutsionaalsete reeglite kooskõla. Vaevalt ühte ja õiget ning kõikjal kehtivat lahendusteed olemas ongi.

Eesti arenguvõimalused

Tabelist 1.3.2 nähtub, et Eesti erineb koolitusel osalemise institutsionaalsete eelduste poolest selle valdkonna edukatest maadest. Töötute kaitse on Eestis isegi liberaalsest Suurbritanniast nõrgem ja seda nimelt töötutele koolituste kui ka üldse aktiivsete tööturumeetmete pakkumise poolest. Tekib küsimus, miks on Põhjamaad nii sidus-solidaarsed ja kas ei ole Suurbritannia mure kaasatuse pärast haridussüsteemis (ehk soov toetada ja arendada võimalikult paljude laste eeldusi) omamoodi solidaarsuse liberaalne versioon? Sellest vaatepunktist võiks Eestil haridussüsteemi sihiks olla liikumine Põhjamaade ja Suurbritannia ühisosa suunas. Nii praegust Suurbritannia kui ka Põhjamaade haridussüsteemi iseloomustatakse kui väga paindlikke. Nõustamis- ja üleminekuprogrammid võimaldavad igas vanuses õppimise juurde tagasi pöörduda. Sealjuures on võimalik tagasi tulla haridussüsteemi eri astmetele, minna kutseharidussüsteemist üle akadeemilisse õppesse ja vastupidi.

Tabel 1.3.2. Mitteformaalsesse õppesse kaasamine: Eesti, Põhjamaade ja Suurbritannia võrdlus

	Põhja-	Suur-	EESTI
Haridussüsteem: Kutseharidusõppeasutustes keskharidust omandavate noorte osakaal	keskmine	kõrge	madal
Keskharidussüsteemi hargnemine üldharidust ja kutseharidust pakkuvateks rööpmeteks (stratifitseerituse aste)	madal	madal	keskmine
Kõrgharidusega täiskasvanute osakaal	suur	suur	suur
Madala haridustasemega täiskasvanute osakaal	väike	pigem väike	väga väike
Tööturuinstitutsioonid: Tööalane seadusandlus: töökoha kaitstus	pigem madal-	madal	keskmine
Ametiühingud: koolitusvõimaluste kindlustamise nõudmisel, töötajate kaitse	väga oluline roll	tagasihoidlik roll	tagasihoidlik roll
Tööturupoliitika meetmed: töötute kaitse (a) aktiivsed meetmed	väga oluline roll	tagasihoidlik roll	väga tagasihoidlik roll
(b) passiivsed meetmed	väga oluline roll	väga tagasihoidlik roll	väga tagasihoidlik roll

Allikas: Eurostati ja Eurydice andmed

Suurbritannia ja Põhjamaade täiskasvanuhariduse poliitikate eripära analüüsides on leitud, et esimeses keskendutakse pigem inimkapitali, teises aga sotsiaalse kapitali ja laiemalt isiksuse arendamisele (Holford jt 2007). Lisaks saab Norra näitel esile tuua, et täiskasvanuhariduse eesmärgiks on tagada iga indiviidi juurdepääs õppimisele; Suurbritannias on aga keskmes ühiskonna haavatavamad rühmad (madala haridustasemega ja väheste oskustega inimesed). Seega nähakse Suurbritannias elukestvat õpet vahendina, mis viib sotsiaaltoetustest elatuvad inimesed (tagasi) tööle. Kuid ka Põhjamaades keskendutakse nõrgematele rühmadele. Tulemuseks on, et vastupidiselt Eestile erineb neis riikides erinevate elanikkonna gruppide osalemine koolituses vähe. Eesti-taolise väikese ühiskonna puhul on keeruline jääda lootma pelgalt turujõududele, paratamatu on rakendada meetmeid, mis aitavad kaasa ebasoodsamas olukorras olevate rühmade kaasamisele koolitusse.

2005. aastal võeti Eestis vastu „Elukestva õppe strateegia 2005–2008". Strateegia seab eesmärgiks, et koolituses osalejate osakaal 25–64aastaste hulgas peaks 2008. aastaks tõusma 10% tasemele. Muuhulgas rõhutatakse haridussüsteemi paindlikumaks muutmise vajadust, sealhulgas erimeetmete rakendamist koolikohustuse ea ületanutele ja koolist lahkunutele. Samuti peaks kasvama formaalharidussüsteemi roll tööalase koolituse pakkumisel. Oluliseks punktiks on ka töötajate kutsekvalifikatsioonisüsteemi väljaarendamine, samuti varasema õpi- ja töökogemuse arvestamise (VÕTA) süsteemi rakendamine kõikides õppevaldkondades ja -tasemetel. Samas märgiti OECD ekspertide koostatud Eesti haridussüsteemi analüüsis, et Eestis on peamiseks probleemiks kujunenud mitte seadusandluse ja poliitilise raamistiku puudulikkus, vaid just poliitikate tegelik elluviimine (OECD 2001). Põhiküsimuseks on strateegias väljatoodud meetmete praktiline rakendamine, mis peaks Eestit loodetavasti tooma lähemale koolituses osalemise poolest edukamatele riikidele.

Viidatud allikad

1. Bassanini, A., Booth, A., Brunello, G., De Paola, M., Leuven, E. (2007) Workplace Training in Europe, in G. Brunello, P. Garibaldi and E. Wasmer, E. (eds.). Education and Training in Europe. Oxford: Oxford University Press, pp. 143–309.
2. Becker, G. (1975) Human Capital, 2nd Edition. New York: Columbia University.
3. Brunello, G. (2004) On the Complementarity between Education and Training in Europe, in Checchi and Lucifora, (eds.), Education, Training and Labour Market Outcomes in Europe. Palgrave, McMillan, pp. 188–210.
4. Brunello, G., Medio, A. (2001) An Explanation of International Differences in Education and Workplace Training. European Economic Review. 1: 307–322.
5. Elukestva õppe strateegia 2005–2008. (2005) Haridus- ja Teadusministeerium.
6. Estevez-Abe, M., Iversen, T. and Soskice, D. (2001) Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State. In P. A. Hall and D. Soskice (Eds.). Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press, pp. 145–183.
7. Holford, J., Riddell, S., Weedon, E., Litjens, J., Hannan, G., Mohorčič Špolar, V. A., Beltram, P., Ivančič, A., Mirčeva, J. (2007) The European Union's Lifelong Learning Policies: A Review. LLL2010 SP 1 Report. LLL2010 Working Paper Series, 14. http://LLL2010.tlu.ee/publications/working-papers/
8. OECD (2001) Riiklike hariduspoliitikate ülevaated. Eesti.
9. Raffe, D., Biggart, A., Fairgrieve, J., Howieson, C., Rodger, J., Burniston, S. (1998) Thematic Review of the Transition from Initial Education to Working Life. United Kingdom. Background Report. OECD.

1.4. Kõrghariduse ekspansioon ja tööturuvõimalused

Eesti poliitikud ja tööandjad on viimastel aastatel väitnud, et Eesti haridussüsteemi pakutav (nii haridustasemete kui ka erialade lõikes) ei vasta tööturu nõuetele (vt Luiker 2006; Laasberg 2004; Veskimägi 2004). Eriti on kritiseeritud just kõrghariduse ekspansiooni. Tööandjate hinnangul on ülepaisutatud ja ohjamatu nii avaliku sektori kui ka erakõrgkoolidesse vastuvõetavate üliõpilaste arv. Üha rohkem

räägitakse kõrgharidusega noorte ületootmisest ja on väidetud, et kõrgharidus toodab tööpuudust.

Kui võrrelda andmeid, siis ilmneb (vt tabel 1.4.1), et vähemalt keskhariduse omandanute osatähtsuse poolest 20–24aastaste hulgas on Eesti teiste Euroopa Liidu riikidega võrreldes pigem tugev keskmik, mitte aga esirinnas. Euroopa Liidu riikide vastava üldnäitaja viivad alla Lõuna-Euroopa riigid, kus üle veerandi noortest ei jõua keskhariduseni. Eestis ei ole 20–24aastastest keskharidust 18%-l. Selle näitaja poolest sarnaneme Prantsusmaa, Kreeka, Läti, Ungariga. Oluliselt jääme aga maha mitmetest uutest liikmesriikidest (Tšehhi, Slovakkia, Poola, Sloveenia, Leedu), aga ka Austriast, Belgiast, Rootsist, Soomest, Iirimaast. Ka koolist varakult väljalangenute osakaalu poolest kuulume Euroopa Liidu riikide seas keskmiste hulka. Uute liikmesriikide kõrval on varakult koolist väljalangenute osakaal Eestist väiksem ka Skandinaavia riikides. Kõrghariduse omandanute osakaalult 25–29aastaste seas ületame tunduvalt Euroopa Liidu keskmist, kuid ka selle näitaja poolest on mitmed riigid (Hispaania, Kreeka, Küpros, Prantsusmaa, Belgia) meist veelgi eespool. Eestiga samal tasemel on Suurbritannia, Rootsi, Luksemburg, Holland, õige pisut jäävad maha Taani, Leedu, Soome. Tabelis 1.4.1 on Euroopa Liidu riigid jagatud nelja gruppi: esimese grupi moodustavad riigid, kus on vähe nii varakult koolist väljalangenuid kui ka kõrghariduse omandanuid; teise gruppi kuuluvad riigid (sealhulgas ka Eesti), kus on keskmisest mõnevõrra vähem madala haridustasemega noori, kuid samas on suur kõrghariduse omandanute osakaal; kolmanda grupi moodustavad riigid, kus mõlemasse äärmusgruppi (koolist varakult väljalangenud ja kõrghariduse omandanud) kuulub suhteliselt palju noori ja neljandasse gruppi kuuluvad riigid, kus noorte haridustase on madal.

Põhihariduse omandanute osakaal vastavast vanusegrupist oli Eestis madalaim 1990ndate aastate lõpus (joonis 1.4.1). Viimastel aastatel on see tõusnud 90% piirimaile, kus see oli ka 1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses (vt nt Heinlo 1998). Kõrghariduse esimese astme ja integreeritud õppe lõpetanute hulk suurenes kuni 2005. aastani jõudsalt. Jõulisim kasv oli 2005. aastal, mil kõrghariduse esimese astme lõpetas 2004. aastaga võrreldes 18,4% rohkem inimesi (Veldre 2007: 6). Kuigi kasvu taga oli kahtlemata ka kõrghariduse jätkuv populaarsus, kutsus nõnda suure muutuse esile uue, 3+2 süsteemi kasutusele võtmine — ühel aastal lõpetasid nii 2001. aastal või varem vana õppekava järgi õppima asunud kui ka 2002. aastal uue, 3+2 süsteemi õppekava järgi alustanud. Seega on ka 2006. aasta lõpetanute arvu kerge languse taga just 2005. aasta lennu erakordsus, mitte kõrghariduse populaarsuse kahanemine. Tuleks arvestada ka seda, et kui põhihariduse puhul peegeldab lõpetanute kogumäär hästi osakaalu vastavas vanusegrupis, siis kõrghariduse korral on kiire kasvu taga ka see, et kõrgharidust omandab üha rohkem ka vanematesse vanusegruppidesse kuuluvaid ini-

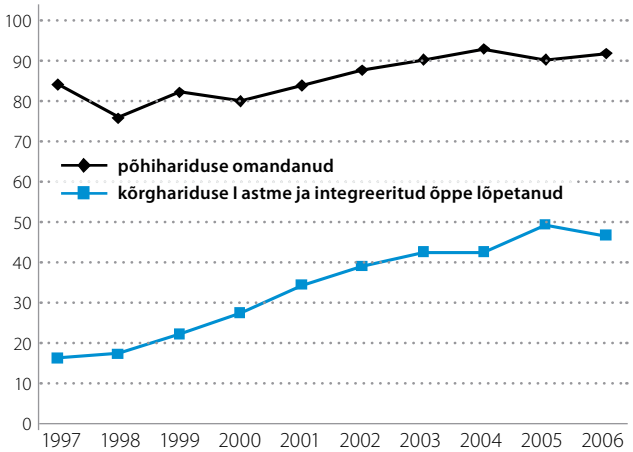
Tabel 1.4.1. Noorte haridustase ja koolist väljalangenud, 2006

	Vähemalt keskhariduse omandanute osatähtsus 20–24aastaste hulgas, %	Koolist varakult väljalangejad, *	Kõrghariduse omandanud 25–29aastaste hulgas, %
EL-27	77,8	15,4	28
Suur keskmise haridustasemega noorte osakaal			
Tšehhi	91,8	5,5	15,2
Slovakkia	91,5	6,4	17,4
Austria	85,9	9,6	18,7
Ungari	82,9	12,4	20,8
Iirimaa	85,4	12,3	24
Sloveenia	89,4	5,2	24,7
Saksamaa	71,6	13,8	19
Suhteliselt vähe madala haridustasemega, palju kõrgharidusega			
Poola	91,7	5,6	27,8
Leedu	88,2	10,3	34,2
Rootsi	86,5	12	36
Belgia	85,8	12,6	41,5
Soome	84,7	10,8	32,6
Prantsusmaa	82,1	13,1	42,4
EESTI	82	13,2	37,7
Suurbritannia	78,8	13	37,3
Taani	77,4	10,9	34,9
Holland	74,7	12,9	35,9
Luksemburg	69,3	13,3	36,4
Suhteliselt palju nii madala kui ka kõrge haridustasemega			
Küpros	83,7	16	40,4
Kreeka	81	15,9	40,4
Läti	81	19	24,4
Bulgaaria	80,5	18	23,6
Hispaania	61,1	29,9	40,7
Madal haridustase			
Rumeenia	77,2	19	14,5
Itaalia	75,5	20,8	14,2
Malta	50,4	41,6	20,3
Portugal	49,6	39,2	19,3

** Mitteõppivate kuni põhihariduse omandanute osatähtsus 18–24aastaste hulgas.*

Allikas: Eesti Statistika Aastaraamat 2007. Tallinn: Statistikamet; Key Data on Higher Education in Europe 2007. Eurydice, Eurostat

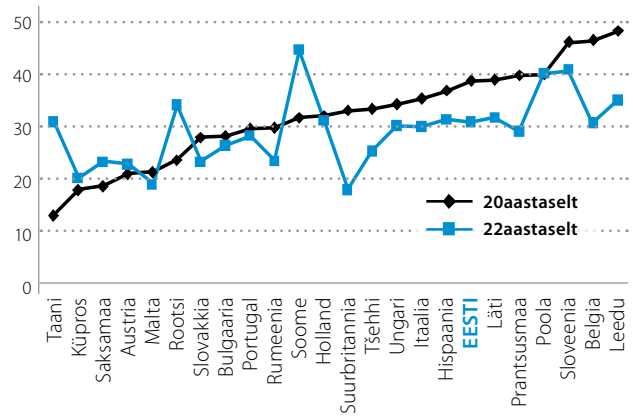
Joonis 1.4.1. Põhihariduse ja kõrghariduse omandanute kogumäär* Eestis aastatel 1997–2006, %

** Põhikooli lõpetanute kogumäär on arvutatud 16aastaste rahvaarvu põhjal (v.a 1997. aasta, mil aluseks on võetud 15aastaste vanuserühm), kõrghariduse esimese astme ja integreeritud õppe lõpetanute kogumäär 22-, 23- ja 24aastaste aastakeskmiste rahvaarvude põhjal.*

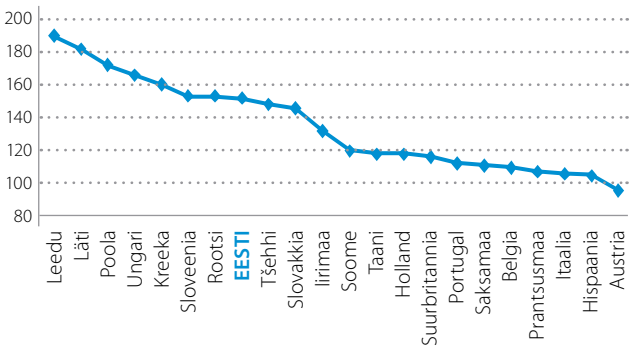
Allikas: Eesti Statistikaamet

Joonis 1.4.2. Kõrgharidussüsteemis õppijate osakaal 20- ja 22aastaste hulgas Euroopa riikides, 2003/04, %

Allikas: Key Data on Higher Education in Europe 2007. Eurydice, Eurostat

Joonis 1.4.3. Kõrgharidussüsteemis õppijate arvu muutus Euroopa riikides aastatel 1998–2004, %

Allikas: Key Data on Higher Education in Europe 2007. Eurydice, Eurostat

mesi. Näiteks 2006. aastal oli kõrghariduse esimese astme lõpetanutest 26,8% üle 30aastased (Veldre 2007: 7). Sealjuures ilmnevad suured soolised disproportsioonid – aastatel 2004–2006 erines meeste ja naiste kogumäär kaks ja pool korda.

Kõrgharidussüsteemis õppijate osakaalult 20aastaste seas on Eesti Euroopa Liidu riikide seas eesotsas, kuid siiski mitte päris esimene (vt joonis 1.4.2). Meist kõrgem on see näitaja Sloveenias, Belgias ja Leedus, jäädes 50% piirimaile. Eestiga samal tasemel on osakaal Poolas, Prantsusmaal, Lätis, Hispaanias, Itaalias, kus 20aastastest õpib ligi 40% kõrgharidussüsteemis. Skandinaavia riigid, kus eelnev näitaja on suhteliselt tagasihoidlik, ületavad enamikku teisi riike õppijate osakaalult 22aastaste hulgas. Need riigid paistavad silma selle poolest, et ka vanemates vanusegruppides on kõrghariduse omandajate protsent kõrge. Üliõpilaste osakaalult 22aastaste seas jääb Eesti küll esimese kolmandiku hulka, kuid jällegi on terve rida riike, kus see näitaja on veelgi kõrgem (Soome, Rootsi, Leedu, Poola, Sloveenia) või siis Eestiga samal tasemel (Taani, Belgia, Prantsusmaa, Holland, Läti, Itaalia, Ungari). Seega ei ole Eesti nii kõrgharidussüsteemis õppijate suhtarvult ega ka kõrgharidusega noorte osakaalu poolest sugugi Euroopa riikide tipus.

Kui vaadata andmeid, mis iseloomustavad kõrgharidussüsteemis õppijate arvu suhtelist kasvu aastatel 1998–2004 (vt joonis 1.4.3), siis hakkab jällegi silma, et Eestis on see kasv küll olnud suhteliselt kiire, kuid jällegi on hulk riike, mis ületavad Eestit kasvutempolt (Leedu, Läti, Poola, Ungari, Kreeka, Sloveenia) või on Eestiga selle näitaja poolest samal tasemel (Rootsi, Tšehhi, Slovakkia). Ülejäänud Euroopa riikides jääb suhteline kasv 10–20% piirimaile. Samas tuleb arvestada algtaset. Osades riikides, kus kasv aastatel 1998–2004 oli tagasihoidlik, oli juba selleks ajaks kõrghariduse ekspansioon toimunud.

Proportsioonid Eesti tööturul

Peale haridussüsteemi poolt pakutava on kahtlemata oluline ka tööturu nõudlus. Tööandjad väidavad, et Eesti tööturul on proportsioonid paigast ära: tööturul vajatakse pigem sinikraesid, noored aga eelistavad omandada kõrgharidust ja ka kõrgharidussüsteemis on suuremad konkursid pigem pehmetel erialadel, mitte aga tehnikaaladel või täppis- ja loodusteadustes. Liberaalsete riikide korral on märgitud, et seal on tööturunõudlus polariseerunud, st palju on nii neid töökohti, mis nõuavad kõrget kvalifikatsiooni kui ka neid, kus nõutakse just madala kvalifikatsiooniga töötajaid. Seevastu konservatiivsesse kontinentaalsesse Euroopasse jäävates riikides on suurem nõudlus pigem keskmise kvalifikatsiooniga töötajate järele

Tabel 1.4.2. Ametialade struktuur Euroopa riikides 2006. aastal, %

	EESTI	Tšehhi	Ungari	Poola	EL-15	Portugal	Suurbri-	Saksa-	Prant-	Itaalia
Seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid	12,8	6,6	7,6	6,4	9	5,1	15	5,5	8,1	8,7
Tippspetsialistid	14,7	10,7	13,4	15,4	13,8	19,4	14,3	14,3	13	9,7
Keskastme spetsialistid ja tehnikud	12,2	22	13,5	10,9	17,1	19,8	12,7	12,7	18	21,7
Ametnikud	5,1	7	9,2	7,3	11,9	9	13,7	13,7	12	11,3
Teenindus- ja müügitöötajad	12,6	12,1	14,9	11,6	13,8	18,9	16,8	16,8	12,7	11,3
Põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised	1,8	1,5	2,9	14,4	2,9	2,2	1,1	1,1	4,2	2,2
Oskustöölised	30,1	34,3	30,6	26,4	21,6	19,7	15,9	15,9	22	25,6
Lihttöölised	10	5,6	8	7,6	10	6	10,6	10,6	10	9,5

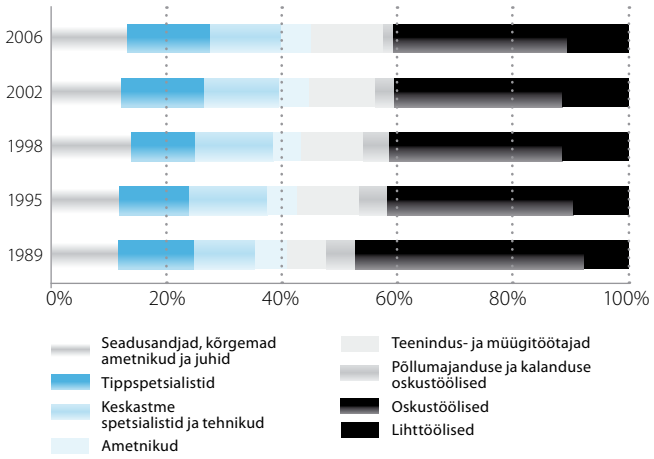
Allikas: Eurostat

(Hall ja Soskice 2001). Milline on Eesti majanduse struktuur teiste Euroopa Liidu riikidega võrreldes?

Tabelist 1.4.2 ilmneb, et Eestis on võrreldes EL-15 riikidega märgatavalt rohkem sinikraesid. Näiteks ületab sinikraede osakaal Eestis Rootsi, Suurbritannia ja Saksamaa vastava näitaja rohkem kui 1,5kordselt, olles aga teiste uute liikmesriikidega peaaegu samal tasemel. Silma hakkab ka ametistruktuuri keskossa jäävate vähemkvalifitseeritud valgekraede väiksem osakaal.

Kui analüüsida ametigruppide struktuuris 17 aasta jooksul toimunud muutusi, siis ilmneb, et lihttööliste osakaal polegi oluliselt vähenenud, küll aga on vähenenud põllumajanduse ja tööstuse oskustööliste protsent (joonis 1.4.4). Nende gruppide arvelt on kasvanud eelkõige teenindus- ja müügitöötajate osakaal. Mõningal määral on kasvanud ka spetsialistide osakaal, kuid siiski on see kasv olnud aeglane. Eametsa jt (2003) hinnangul töötas 2004. aastal kõrgharidust nõudvatel ametikohtadel 26,4% töötajatest. Tõepoolest, harituma tööjõu pakkumine on suurenenud, aga nõudluses harituma tööjõu järele ei ole olulisi muutusi toimunud. Seega valitseb vastuolu praeguse suhteliselt lihtsat ja odavat tööjõudu vajava majanduse struktuuri ja tööturul olevate ja lähiaastatel lisanduvate uute töötajate suhteliselt kõrge haridustaseme vahel. Kas süüdi on noored, kes eelistavad tööliskutsetele kõrghariduse omandamist või haridussüsteem, mis ei arvesta tööturu vajadusi? Võrreldes Eesti majandusstruktuuri arenenud tööstusriikide omaga võiks küsimuse asetada hoopis teisiti: ehk on tänane Eesti majanduse struktuur liialt orienteeritud vähekvalifitseeritud tööjõule ega ole jõudnud järele haridussüsteemi poolt pakutavale (vt ka käesoleva aruande peatükk IV).

Joonis 1.4.4. Ametigruppide struktuur Eestis*

** 15–74aastased hõivatud*

Allikas: Eesti Statistikaamet

Mis kaasneb hariduse ekspansiooniga?

1960. aastatel levinud moderniseerumisteooria kohaselt peaks haridustaseme tõusu ja majanduse moderniseerumise vahel olema positiivne seos. Ühiskondade moderniseerumise käigus muutub tehnoloogia üha komplekssemaks, majandus-struktuurid bürokraatlikumaks, turud üha võistluslikumaks. Seetõttu kasvab hõive nende elukutsete puhul, mis nõuavad kõrgemat haridustaset (Bell 1975). Selleks, et üha võistluslikumaks muutuvatel turgudel püsima jääda, kasutavad ettevõtjad töötajate palkamisel üha enam ratsionaalseid kriteeriume. Seetõttu kujuneb haridus ka üksikisiku jaoks äärmiselt oluliseks, kuna võimaldab tal

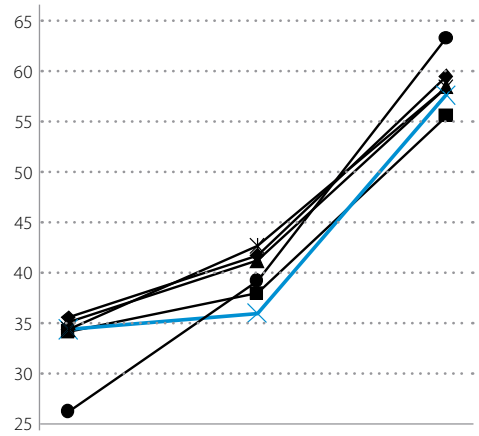
saada parema töökoha (Treiman 1970). Inimkapitali teooria väidab, et investeeringud haridusse tõstavad töötaja tootlikkust ja seega toovad kaasa ka palgatõusu (Becker 1964). Ühtlasi on need investeeringud kasulikud ühiskonnale tervikuna, kuna soodustavad nii majanduse kui ka inimarengut.

1970. aastatest alates on nii moderniseerumis- kui ka inimkapitali teooriat üha enam kritiseeritud. Konfliktiteooria pooldajad väidavad, et hariduse puhul ei ole tähtsad mitte omandatud teadmised ja oskused, vaid haridussüsteemist saadavad tunnistused ja diplomid on kujunenud tõrjemehhanismiks, mida domineerivad grupid kasutavad nn sees- ja väljasolijate eristamiseks (Parkin 1971; Collins 1979). Teatud sotsiaalsesse gruppi sisenemiseks ei nõuta haridustunnistust mitte seetõttu, et vastav haridustase on tõepoolest funktsionaalselt vajalik töö tegemiseks, vaid hoopiski seepärast, et nii püütakse piirata juurdepääsu sellele grupile ja ühtlasi monopoliseerida gruppi kuulumisega kaasnevaid privileege. Collinsi (1979) arvates kaasneb hariduse ekspansiooniga haridustunnistuste inflatsioon, st teatud positsioonile juurdepääsuks hakatakse nõudma üha kõrgemat haridustaset ning seega üksikisiku seisukohalt hariduse kasutegur pidevalt väheneb. Sealjuures ei ole hariduse ekspansiooni peapõhjuseks sugugi majanduse või tehnoloogia arengu vajadused.

Ka nn järjekorra mudeli kohaselt ei too hariduse ekspansioon automaatselt kaasa töötajate jaoks paremaid võimalusi tööturul (Thurow 1975). Eksisteerib kaks järjekorda: töötajate järjekord ja vabade töökohtade järjekord. Kuigi töötajate järjekorras on ülevalpool need töötajad, kelle haridustase on kõrgem, ei tähenda see, et neil oleks võimalik siseneda hierarhias kõrgemal paiknevatesse gruppidesse, kuna kaks järjekorda ei pruugi olla kooskõlas. Kui näiteks kõrgkoolide lõpetajaid on rohkem kui vastavaid töökohti, siis see tähendab, et osa neist peab leppima kehvema töökohaga. See aga ühtlasi vähendab madalama haridustasemega inimeste võimalusi tööd leida, kuna kõrgema haridustasemega töötajad tõrjuvad nad järjekorras üha tahapoole (Braverman 1977). On väidetud, et hariduse ekspansiooniga on seetõttu kaasnenud kõrghariduse proletariseerumine, st kõrgharidusega noorte tööpuudus suureneb, samuti on üha rohkem neid kõrgharidusega noori, kes ei leia oma haridustasemele vastavat tööd.

Hariduse kasutegurit seostatakse sellega, kui suur protsent selle haridustaseme omandab. Kui see protsent on väike, siis on ka kasutegur esialgu madal, sest selle haridustaseme omandamine ei ole kujunenud veel eelduseks teatud töö saamisel. Haridustaseme omandanute osakaalu kasvamisega kaasneb ka kasuteguri suurenemine, kuid vaid teatud piirini. Empiiriliselt on leitud, et selleks piiriks, millest alates toimub kasuteguri tuntav vähenemine, on 60%, st alates sellest, kui 60% põlvkonnast omandab teatud haridustaseme, vähenevad tuntavalt need eelised (kasu), mis selle haridustaseme omandamisega kaasnevad (van der Ploeg 1994). Hariduse ekspansioon toob kaasa teatud tagajärjed ka nende jaoks, kes seda haridustaset ei omanda. Nii kaua, kui vaid väike osa põlvkonnast jõuab mingi haridustasemeni (näiteks keskhariduseni), ei kaasne mitteomandanute jaoks kuigi olulisi tagajärgi. Mida suurem on aga haridustaseme omandanute osakaal, seda suuremaks kasvavad ka riskid mitteomandanute jaoks (Seidman 1984). Hariduse ekspansioon toob kaasa selle haridustasemeni mittejõudnute stigmatiseerumise ja marginaliseerumise (Solga 2004). Madal haridustase (näiteks keskhariduse ekspansiooni puhul põhiharidus) kujuneb üha enam indiviidi ebaedu näitajaks, kusjuures seda hakatakse seostama motivatsiooni ja vastutustunde puudumisega.

Joonis 1.4.5. Tööturule lülitujate sotsiaalne positsioon haridustasemeti erinevates Euroopa riikides*

	ISCED 1-2	ISCED 3-4	ISCED 5-6
Holland	35,7	41,9	59,7
Rootsi	34,3	38,1	55,8
Suurbritannia	35,3	41,4	58,7
EESTI	34,5	36,2	57,9
Itaalia	34,5	42,9	58,7
Ungari	26,3	39,4	63,5

** Indiviidi sotsiaalse staatuse iseloomustamiseks kasutatakse uuringutes sageli rahvusvahelist sotsiaalmajandusliku staatuse indeksit (ISEI). Eesti tööjõu-uuringus kasutatava ISCO-88 klassifikatsiooni ametigruppide teisendamisel ISEI staatusskoorideks on rakendatud Ganzeboomi ja Treimani (1996) metoodikat. ISEI peegeldab, kuidas ametialane positsioon mõjutab hariduse sissetulekuks konventveerimise võimet.*

Haridustaseme fikseerimiseks kasutatud ISCED skaala: ISCED 1-2 (ehk esimese taseme haridus): alg- ja põhiharidus; ISCED 3-4 (ehk teise taseme haridus): keskharidus (nii üld- kui ka kutseharidus); ISCED 5-6 (ehk kolmanda taseme haridus): kõrgharidus

Allikas: Eurostat, Eesti Sotsiaaluuring 2005

Mida toob kõrghariduse ekspansioon Eestile?

Võrdluses teiste Euroopa riikidega hakkab Eesti puhul silma, et sotsiaalne positsioon[4], millelt põhiharidusega ja keskharidusega (kas üld- või kutsekeskharidusega) noored alustavad oma tööteed, erineb väga vähe (joonis 1.4.5). Teiste võrdlusaluste riikide puhul on vahe nende kahe grupi vahel märgatavalt suurem. Eestis on keskhariduse omandanud noorte sotsiaalne positsioon töötee alguses teiste riikidega võrreldes suhteliselt madal. Oodatavalt on kõrgharidusega noorte sotsiaalne staatus oluliselt kõrgem.

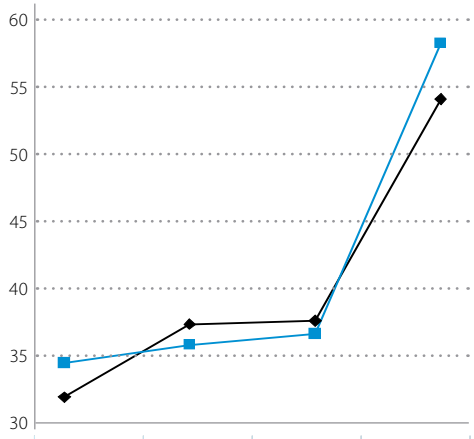
Aastatel 1995–2001 ja 2002–2005 tööturule lülitunute võrdlus näitab, et kõrghariduse omandanute esialgne sotsiaalne positsioon ei ole mitte langenud, vaid pigem isegi mõnevõrra tõusnud (joonis 1.4.6). Erinevuste vähenemine on toimunud vaid põhiharidusega ning üldkesk- ja kutsekeskharidusega noorte sotsiaalses positsioonis. Seega sotsiaalse positsiooni mõttes ei ole mitte kõrgharidus kaotanud oma väärtust, vaid see on juhtunud hoopis keskharidusega, eriti aga üldkeskharidusega.

Teine oluline hariduse kasulikkuse indikaator on töötuse määr erineva haridustasemega noorte seas. 15–24aastaste töötus sõltub enamikus Euroopa riikides haridustasemest (joonis 1.4.7). Erandi moodustavad vaid Lõuna-Euroopa riigid, kus sõltuvus on nõrk või isegi puudub. Näiteks Kreekas ja Portugalis on põhiharidusega noorte töötus isegi madalam kui keskhariduse omandanutel. Eesti kuulub tüüpiliste Euroopa riikide hulka, sest erinevused kahe võrreldava grupi töötuse tasemes on suhteliselt suured.

15–24aastaste noorte töötuse osas on Eestis võrreldes 1990ndate teise poolega toimunud pigem põhi- ja keskhariduse omandanute töötuse määra lähenemine (joonis 1.4.8). Seda võib ilmselt seletada soodsa majandussituatsiooniga. Samas ei ole 25–34aastaste osas erinevuste vähenemist kahe haridusgrupi töötuses toimunud. Pigem on erinevus hoopis suurenenud. Kuid jällegi ei saa rääkida kõrghariduse inflatsioonist, sest kõrgharidusega noorte töötus on väga madal.

Kolmandaks hariduse kasulikkuse näitajaks on palk. Erinevatel perioodidel tööturule lülitunute palga analüüs näitab noorte palkade ühtlustumist haridustasemeti (joonis 1.4.9). Kui aastatel 1997–2001 tööturule lülitunute palk sõltus väga oluliselt haridustasemest (näiteks põhiharidusega inimeste

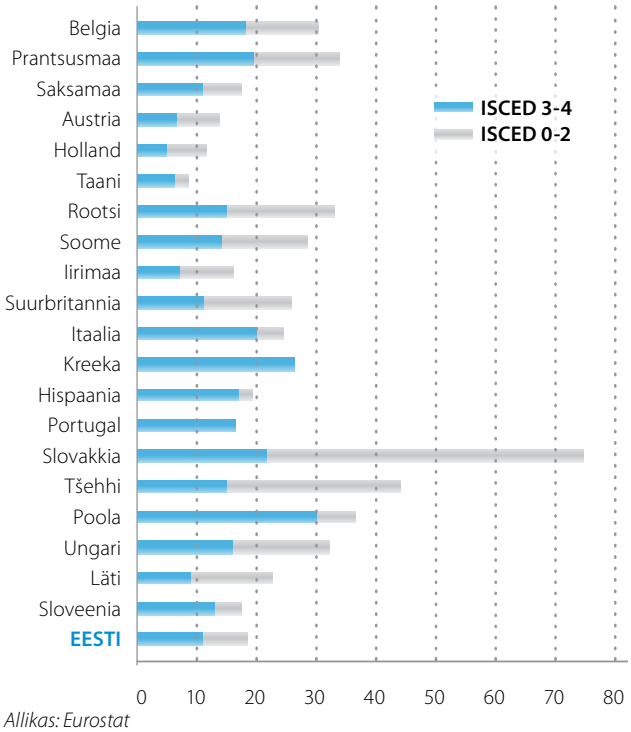
Joonis 1.4.6. Erinevatel aastatel tööturule lülitunute sotsiaalne positsioon haridustasemeti

	põhi-haridus	üldkesk-haridus	kutsekesk-haridus	kõrg-haridus
1995-2001	32	37,3	37,6	53,8
2002-2005	34,5	35,8	36,6	57,9

Allikas: Eesti Sotsiaaluuring 2005

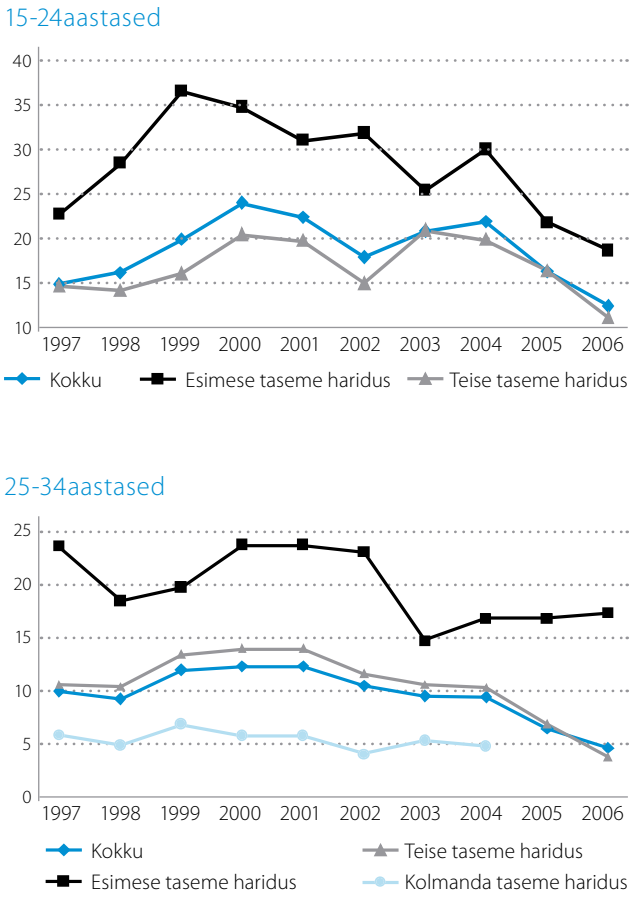
Joonis 1.4.7. 15–24aastaste töötus haridustasemeti 2006. aastal, %

Allikas: Eurostat

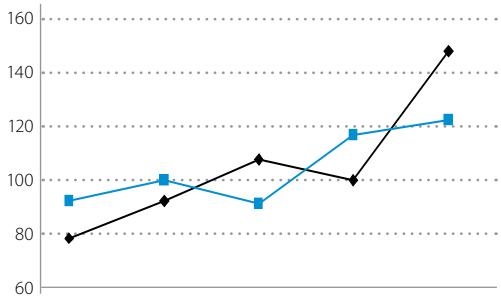
[4] Indiviidi sotsiaalse staatuse iseloomustamiseks kasutatakse uuringutes sageli rahvusvahelist sotsiaalmajandusliku staatuse indeksit (ISEI). Eesti tööjõu-uuringus kasutatava ISCO-88 klassifikatsiooni ametigruppide teisendamisel ISEI staatusskoorideks on rakendatud Ganzeboomi ja Treimani (1996) metoodikat. ISEI peegeldab, kuidas ametialane positsioon mõjutab hariduse sissetulekuks konverteerimise võimet.

Joonis 1.4.8. Noorte töötus haridustasemeti Eestis 1997–2006. aastal, %

Allikas: Eesti Statistikaamet

Joonis 1.4.9. Erinevatel aastatel tööturule lülitunute palk haridustasemeti, % tööturule lülitunute keskmisest palgast

	põhi-haridus	kutse-haridus	üldkesk-haridus	keskeri-haridus	kõrg-haridus
1997-2001	77	91	107	99	148
2002-2005	91	99	90	116	122

Allikas: Eesti Tööjõu-uuring 2002, Eesti Tööjõu-uuring 2006

palk moodustas vaid 77% selle grupi keskmisest palgast), siis 2000. aastate esimesel poolel on see sõltuvus nõrgenenud. Kõige suuremad kaotajad näivad olevat üldkeskhariduse omandanud, kelle 1990ndate lõpu keskmisest kõrgem palk on langenud isegi madalamale vaid põhihariduse omandanute omast. Põhjuseks on tõenäoliselt erinevate haridusgruppide sooline koosseis: kui põhiharidusega piirdunute hulgas on ülekaalus noormehed, siis üldkeskharidusega noortest enamiku moodustavad tütarlapsed. Praeguses tööjõupuuduse tingimustes vajatakse aga noormeestest sinikraesid, mis on võimaldanud neil saavutada suhteliselt kõrge palgataseme. Palgaerinevuste vähenemise põhjuseks on peetud ka seda, et avalikus sektoris on palk kasvanud aeglasemalt kui erasektoris (Rõõm 2007). Kuna avaliku sektori töötajate haridustase on keskmisest kõrgem, siis vähendab selle sektori aeglasem palgakasv kõrgema haridustasemega töötajate suhtelist palka madalamalt haritud töötajate omaga võrreldes.

Kokkuvõtteks

Töötajate alaneva väljavahetamise protsess Eesti tööjõuturul on juba käivitunud. Siiski ei ole kaotajaks osutunud mitte niivõrd kõrghariduse omandanud, vaid eelkõige keskharidusega piirdunud noored. Nende tööturuvõimalused ei erine enam kuigi oluliselt vaid põhihariduse omandanute omadest. Seega on igati loogiline, et noored püüavad iga hinna eest omandada kõrgharidust.

Kuna me oleme kõrghariduse ekspansiooni teele asunud, siis tagasiteed ei ole. Haridus on muutunud kaubaks ning nõudluse korral tekib ka pakkumine. Nõudlus on aga suur, sest noored mõistavad – ilma kõrghariduseta on nende võimalused tööturul läbi lüüa kehvad. See kehtib eriti tütarlaste puhul – ilma kõrghariduseta naiste tööturuvõimalused on märgatavalt kehvemad kõrghariduse omandanute omadest. Kõrgharidusega noormeeste puhul on konkurents väiksem, sest mehi jõuab selle haridustasemeni oluliselt vähem. Tehnilistel aladel on kõrghariduse omandanutest suur puudus, mis toob kaasa selle, et paljud noormehed asuvad tööle juba enne kõrgkooli lõpetamist. Kuna tööandjate huvi nende vastu on suur, siis puudub neil ka motivatsioon õpingud lõpule viia. Seetõttu ei mõjuta kõrghariduse omandamine nende tööturuvõimalusi nii oluliselt.

Viidatud allikad

1. Becker, G. (1964) Human Capital. New York: Columbia University Press.
2. Bell, D. (1975) The Coming of Post-Industrial Society. New York: Basic Books.
3. Blaug, M. (1985) Where are we now in the economics of education? Economics of Education Review, 4.
4. Braverman, H. (1977) Die Arbeit im modernen Produktionsprozess. Frankfurt: Campus.
5. Collins, R. (1979) The Credential Society: A Historical Sociology of Education and Stratification. New York: Academic Press.
6. Ganzeboom, H. B. G., Treiman, D. J. (1996) International stratification and mobility file: Conversion tools. URL www.fss.uu.nl/soc/hg/ismf
7. Eamets, R., Annus, T., Paabut, A., Kraut, L. ja Arukaevu, R. (2003) Eesti haridussüsteem ja tööturg Euroopa Liiduga liitumisel. Tallinn: Riigikantselei Euroopa Liidu sekretariaat.
8. Hall, P. A., Soskice, D. (2001) An Introduction to Varieties of Capitalism, in P. A. Hall and D. Soskice (eds), Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press: 1–68.
9. Heinlo, A. (1998) Haridus. Sotsiaaltrendid. Tallinn: Statistikaamet.
10. Laasberg, T. (2004) Ülekuumenenud Eesti kõrgharidus. Eesti Päevaleht. 20.09.
11. Luiker, l. (2006) Doktorikraadiga taksojuhid. 26.01. www.ettk.ee/et/kommentaarid/2006/01/item22139
12. Parkin, F. (1971) Class Inequality and Political Order. New York: Praeger.
13. Van der Ploeg, S. (1994) Educational expansion and returns on credentials. European Socilogical Review. 10: 63–78.
14. Rõõm, T. (2007) Haridus ja tööturg Eestis. Eesti Panga Toimetised. 12.
15. Seidman, R. H. (1984) The Logic and Behavioral Principles of Educational Systems: Social Independence or Dependence, in M. S. Archer (ed.), The Sociology of Educational Expansion. Beverly Hills. California: Sage: 267–292.
16. Solga, H. (2004) Increasing risks of stigmatization: Changes in school-to-work transitions of less-educated West Germans. Yale Journal of Sociology. 4: 99–129.
17. Thurow, L. C. (1975) Generating inequality. Mechanisms of distribution in the U. S. economy. New York: Basic Books.
18. Treiman, D. (1970) Industrialization and Social Stratification, in E. O. Laumann (ed), Social Stratification: Research and Theory for the 1970s. Indianapolis: Bobbs Merrill: 207–234.
19. Veldre, V. (2007) Hariduslik kihistumine soolisest aspektist. Eesti Statistika Kuukiri nr 6: 5–16.
20. Veskimägi, E. (2004) Kutseharidus vajab kiireid reforme. Eesti Päevaleht 30.03.

II peatükk

Demokraatia ja kodanikuühiskond

2.1. Usaldus riigi vastu

Riigi ja kohalike esindusorganite valimistel kingib avalikkus oma hääle ja usalduse valitud esindajatele, sellel usaldusel põhineb rahva ja võimu koostöö ning areneb demokraatia. Seetõttu ongi riigivõimu ja rahva suhetest saanud poliitiliste arvamusuuringute keskne teema ning oluline riigi juhtimiseks vajaliku tagasisideme allikas. Seda, kuidas riigivõim elanikkonna arvates oma ülesannetega toime tuleb, võib uurida mitmel erineval moel. Kõige sagedamini tehakse seda küsides, kuivõrd usaldusväärsed on riigi institutsioonid elanike jaoks.

Eestis alustas võimu ja rahva vaheliste suhete uurimist juba ENSV ajal uuringufirma Emor. Uuringuid tehti koos Läti ja Leedu partneritega projektis Baltic Omnibus, mis võimaldas võrrelda olukorda kolmes Balti riigis. Tol ajal (1989–1994) küsiti, kas Ülemnõukogu ja valitsus (alates 1992: kas parlament ja valitsus) tegutsevad rahva huvides.

Klassikalise usaldusväärsuse küsimusega läks edasi 90ndatel aastatel Eestis Eurobaromeetri projektiga koostööd teinud Saar Poll. Sellelt firmalt tellisid püsimonitooringut KMÜ valitsused aastatel 1995–1998. Aastast 2000 on võimalik usaldusväärsuse muutmist jälgida Kaitseministeeriumi tellitava arvamusmonitooringu „Avalik arvamus ja riigikaitse" tulemuste alusel. Kasutada saab ka Eurobaromeetri andmestikke (nüüd viib Eestis Eurobaromeetri uuringuid läbi TNS Emor), kuid selles küsitletakse vaid Euroopa Liidu kodanikke. Riigi institutsioonide edukaks toimimiseks on aga oluline teada ka seda, mil määral on nende tegevus mõistetav ja usaldusväärne siin elavate mittekodanike jaoks.

Kui jälgida riigiinstitutsioonide usaldusväärsuse muutumist Eestis, võib täheldada üldise usaldustaseme püsivat tõusu paralleelselt sellega, kuidas on paranenud Eesti positsioon inimarengu indeksi põhjal koostatud riikide pingereas. See tõus on ennekõike olnud seotud SKT tõusuga, millega on kaasnenud ka elanikkonna majandusliku heaolu reaalne paranemine. Järgnevalt anname ülevaate usalduse muutumisest ajavahemikul 1992–2007.

Peale taasiseseisvumist

Vahetult taasiseseisvumisele järgnenud aastatel oli usaldus võimuorganite suhtes madal, mille võis kirjutada langenud elatustaseme arvele. Esimeses eestikeelses inimarengu aruandes (1995), mille koostamisel läksid arvesse veel nõukogudeaegse statistika näitajad aastast 1991, asus Eesti ju veel suurepärasel 29. kohal. Aastaks 1998 aga langeti riikide pingereas 78ndaks (selle positsiooni leidmisel oli aluseks 1996. aasta statistika). Pärast iseseisvuse taastamist olid elanikkonna ootused elatustaseme tõusu osas suured, esialgu aga läks kõik paratamatult allamäge. Nii muutusidki aastatel 1992–1995 inimeste hinnangud riigivõimu tegevusele küllaltki kriitiliseks. Positiivsed hinnangud valitsusele ja parlamendile jäid püsivalt alla 40 protsendi, langedes kohati isegi 30 protsendist madalamale (vt joonis 2.1.1).

Samas näitasid juba tollal tehtud uuringud, et suurema hoolivuse ülesnäitamine rahva suhtes võib ka majanduslikult rasketel aegadel usalduse tõstmiseks palju ära teha. M. Laari juhitud valitsus armastas rõhutada varakapitalistlike ühiskonnasuhete karmust, kuulutades, et riik aitab neid, kes ennast ise aitavad. See tõi kaasa usalduse vähenemisele. A. Tarandi nn jõulurahuvalitsus seevastu ei suutnud heaolu parandamisel küll midagi konkreetset korda saata, kuid pehmem kuvand aitas tal sellegipoolest pöörata riigivõimu reiting detsembris 1994 tõusule.

1990ndate aastate teine pool

Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse valitsuste ajal oli võimuorganite reiting järgu võrra eelnevast perioodist kõrgem, kuna KMÜ lubas oma valijatele sotsiaalselt tasakaalustatuma poliitika elluviimist. Aastail 1995–1998 turu-uuringufirma Saar Poll korraldatud küsitluste põhjal püsis Riigikogu täielikult või pigem usaldavate vastanute osakaal pidevalt 40 protsendist kõrgemal, tõustes aegajalt 53%-ni, eestlaste puhul isegi 58%-ni (vt joonis 2.1.2). Väiksemad tõusud ja mõõnad on seletatavad valitsuskoalitsioonide vaheldumisega – aastatel 1995–1999 oli võimul neli erinevat valitsuse koosseisu. Alati, kui võimule sai uus valitsus, lisandus nii Riigikogule kui ka valitsusele täiendavat usalduskrediiti (näiteks 1995. a lõpp, 1997. a algus), mis seejärel taas tasapisi kahanes.

Usaldustrendid 2000-2007

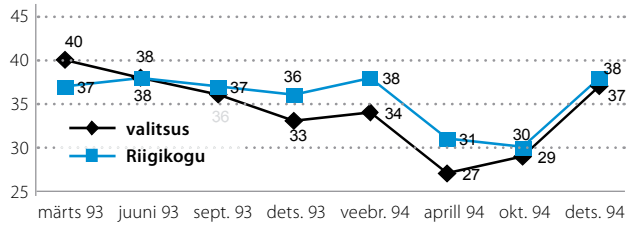
Aastail 1999–2002 oli kolm aastat järjest võimul kolmikliidu valitsus (Isamaaliit, Reformierakond, Mõõdukad). M. Laari juhitud valitsuse tegevusstiil sarnanes mõneti tema esimese valitsuse omaga ning usaldus Riigikogu ja valitsuse vastu jäi ka sel perioodil alla 40%. Mõistagi mõjutasid hinnanguid riigivõimule sel perioodil ka 1998. aasta börsikriisi järelmõjud. Ent otsestest majanduslikest probleemidest olulisemateks osutusid 2001. aasta kevadine nn pildiskandaal ning käsil olnud suured erastamistehingud. Vaatamata avalikkuse vastuseisule müüdi maha Eesti Raudtee, elektrijaamade müük NRG-Energy'le õnnestus ära hoida. Valitsuse reiting langes 30%-ni (vt joonised 2.1.3 ja 2.1.4). Just tol perioodil hakati tõsiselt arutama ka nn kahe Eesti üle.

Pärast kolmikliidu lagunemist 2002. aastal oli kuni 2003. aastani võimul Keskerakonna ja Reformierakonna koalitsioon. Usaldus nii Riigikogu kui ka S. Kallase juhitud valitsuse vastu püsis kõrgel, olles ka vahetult enne 2003. aasta Riigikogu valimisi 60 protsendi lähedal.

2003. aastal tõusis komeedina poliitikataevasse Res Publica, tõotades uut poliitilist kultuuri ning tekitades avalikkuses suuri ootusi riigivõimu efektiivsema ja eetilisema tegutsemise suhtes. Usaldus nii Riigikogu kui ka valitsuse vastu kerkis 60 protsendini. Ent 2004. aasta Euroopa parlamendi valimistel tabas erakonda läbikukkumine ning 2005. aastaks olid valitsuse kõrgest usaldusväärsusest järel vaid riismed – valitsuse tegevust hindas usaldusväärseks vaid 35 protsenti elanikkonnast.

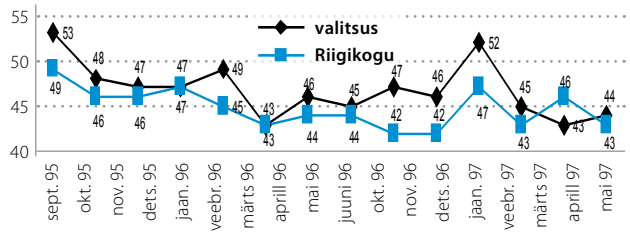
Pärast Res Publica juhtimisel tegutsenud koalitsiooni lagunemist võttis võimuohjad taas üle Reformierakond, kelle esimehe A. Ansipi tüüritud võimuliidud on jõudnud usaldusväärsuse osas kõrgete näitajateni – valitsuse reiting on püsinud

Joonis 2.1.1. Mil määral on Teie arvates Riigikogu / valitsuse tegevus vastavuses rahva huvidega? (%)
/joonisel on toodud vastajate osakaal, kelle arvates Riigikogu ja Valitsuse tegevus oli täielikult või üldiselt vastavuses rahva huvidega/

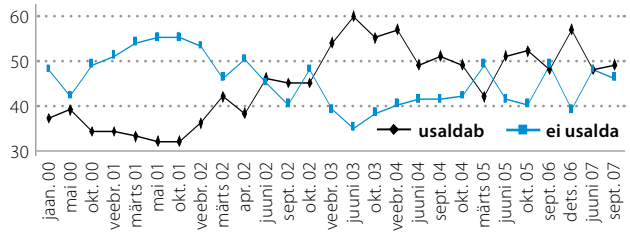
Allikas: „Nuomones 1989–1994"

Joonis 2.1.2. Mil määral Te usaldate Riigikogu / valitsuse tegevust? /täielikult + pigem usaldan/, %

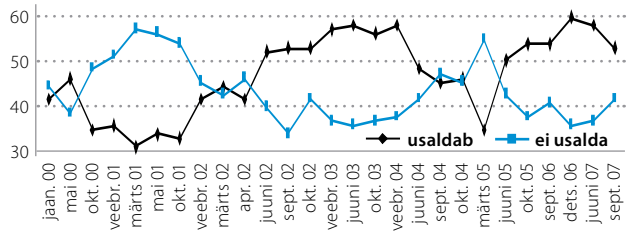
Allikas: Uuringufirma Saar Poll, Riigikantselei tellimus

Joonis 2.1.3. Mil määral Te usaldate Riigikogu tegevust? (%)

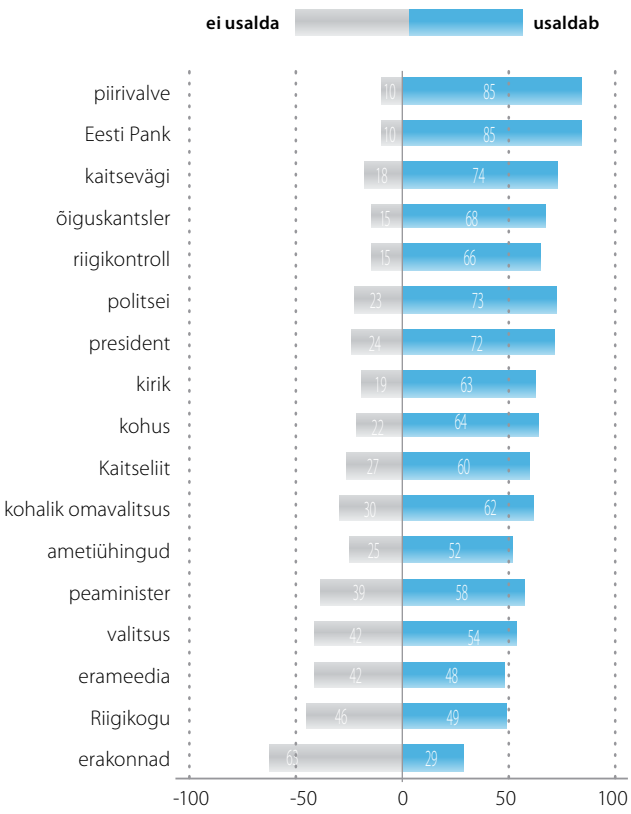
Allikas: Uuringufirmade Turu-uuringute AS ja OÜ Uuringukeskus Faktum küsitlustulemused Kaitseministeeriumi tellitud arvamusmonitooringus „Avalik arvamus ja riigikaitse"

Joonis 2.1.4. Mil määral Te usaldate valitsuse tegevust? (%)

Allikas: Uuringufirmade Turu-uuringute AS ja OÜ Uuringukeskus Faktum küsitlustulemused Kaitseministeeriumi tellitud arvamusmonitooringus „Avalik arvamus ja riigikaitse"

Joonis 2.1.5. Institutsioonide usaldusväärsus septembris 2007

Allikas: Uuringufirma Turu-uuringute AS omnibussküsitlus septembris 2007

Tabel 2.1.1. Riigikogu ja valitsuse usaldusväärsus sõltuvalt majanduslikust toimetulekust

Toimetulekutüüp	edukad	edule [illegible]	paigalseisjad	allajääjad
RIIGIKOGU				
Usaldab	58%	60%	44%	34%
Ei usalda	35%	33%	46%	58%
VALITSUS				
Usaldab	61%	61%	48%	40%
Ei usalda	35%	36%	42%	53%

Allikas: Riigikogu Toimetised 2006

50 protsendist kõrgemal, küündides kohati isegi 60 protsendini (vt joonis 2.1.4).

Kui võrrelda Eesti võimuorganite usaldusväärsust EL riikide vastavate näitajatega, siis on Eesti seis hea. Isegi arvestamata viimaste aastate maksimumnäitajaid paistame silma riigivõimu Euroopa keskmisest tunduvalt suurema usaldusväärsusega. 2007. aasta sügisel läbi viidud Eurobaromeetri uuringus (vt lisa 2.1.1) on Eesti usalduse poolest valitsuse vastu 27 EL liikmesmaa seas teisel kohal (62%, EL keskmine 34%), usalduselt parlamendi vastu aga 11ndal positsioonil (46%, EL keskmine 35%). Samas tuleb nende andmete puhul arvestada, et Eurobaromeetri uuringutes küsitletakse ainult Eesti kodanikke ja Eestis elavaid EL kodanikke.

Vaadates ka teiste riiklike institutsioonide usaldusväärsust, ilmneb, et Eestis valitseb kõrge usaldus riiklike ametkondade (eriti jõustruktuuride) suhtes, märksa madalam on usaldus poliitiliste institutsioonide vastu. Eriti vähe usaldatakse erakondi (vt joonis 2.1.5).

Loomulikult on selgelt määratletud funktsioonidega ametkondade tegevus rahvale paremini mõistetav kui vastuolusid ja erimeelsusi täis poliitiliste esinduskogude töö. Küllalt suurele osale Eesti ühiskonnast on olnud omane soov kõva käe ja rangema korra järele. 90ndate aastate alguses, kui seaduste puudumine ja nõrk järelevalve nende täitmise üle ennast eriti tunda andis, oli kõva käe pooldajaid enam kui kaks kolmandikku elanikkonnast. Ka praegu on ühiskonnas tuntav teatud eelsoodumus toetada ühemõtteliselt paika pandud poliitilisi tegevussuundi ning vastustada vaidlusi ja teisitimõtlemist.

Usaldusväärsuse mõjurid

Kui analüüsida võimuorganite usaldusväärsust mõjutavad tegureid, siis ilmneb, et Riigikogu ja valitsuse usaldusväärsus on kõrgem neis rühmades, millesse kuulujad on rohkem rahul oma koha ja väljavaadetega ühiskonnas. Madalam sotsiaalne staatus toob kaasa suurema rahulolematuse riigis toimuvaga, mis väljendub ka suuremas usaldamatuses Riigikogu ja valitsuse tegevuse suhtes. Eelkõige avaldab usaldusele mõju leibkonna sissetulek. 2005. aasta andmete põhjal tehtud erinevate toimetulekutüüpide analüüs näitas, et oma eluga edukalt toime tulevad vastajad ning need, kes eeldavad oma toimetuleku paranemist lähitulevikus, usaldavad Riigikogu ja valitsust rohkem kui need, kes suhtuvad oma majandusliku olukorra parandamisvõimalustesse skeptiliselt ja need, kes oma eluga toime ei tule (vt tabel 2.1.1).

Oluline muutus toimus 2007. aastal. Kui 2006. a detsembris võis veel näha, et madalama sissetulekuga vastajate usaldus riigivõimu vastu oli märkimisväärselt madalam kui suurema sissetulekuga gruppides, siis 2007. aasta uuringutes sai usaldusväärsuse kõige olulisemaks eristajaks rahvus. (Vt tabel 2.1.2).

Andmed osutavad, et 2007. aasta kevadiste sündmuste mõjul langes järsult venekeelse elanikkonna usaldus nii valitsuse, Riigikogu kui ka teiste riiklike institutsioonide vastu. Usaldust ei taga ka

keskmisest oluliselt suurem sissetulek – suurim langus võimuorganite usaldusväärsuses toimus just harituma venelaskonna seas. Vastupidiselt arvamusele, nagu oleks aprilliööde mõjul oluliselt kasvanud eestlaste usaldus valitsuse ja peaministri vastu, see nii ei ole – usaldustase oli ka juba varem väga kõrge.

Traditsiooniliselt on suhtumine riigivõimu seotud inimeste poliitiliste eelistustega. Usalduse üheks eelduseks on see, et erakond, keda valija toetab, on esindatud Riigikogus või valitsuskoalitsioonis. Need inimesed, kes toetavad Riigikokku mittekuuluvaid erakondi või deklareerivad, et ei toeta ühtegi erakonda, peavad parlamenti ja valitsust vähem usaldusväärseks kui poliitilist eelistust omavad vastajad; samuti on valitsuskoalitsiooni erakondade toetajate usaldus valitsuse tegevuse vastu selgelt kõrgem kui opositsioonierakondade toetajatel.

Eriti selgelt väljendub võimuliitu kuulumise/mittekuulumise mõju usaldusväärsusele Keskerakonna ja Rahvaliidu valijate hinnangutes. IRL ja SDE valijad usaldasid aga ka eelmist, Reformierakonna, Keskerakonna ja Rahvaliidu koalitsiooni (vt tabel 2.1.3).

Kokkuvõtteks: erakonnakeskses poliitikast partnerlusühiskonna suunas

Saksa sotsioloog Ulrich Beck kirjutas 20 aastat tagasi riigivõimu usaldusväärsuse paratamatust vähenemisest individualiseeruvas ja globaliseeruvas ühiskonnas. Vaadates usaldusväärsuse näitajaid Eesti Riigkogu ja valitsuse suhtes, tundub, et Eesti on sellest protsessist seni veel puutumata jäänud. Ilmselt ei oska Eesti valijad veel ohtu näha Becki probleemiks peetavas võimu kaldumises täitevvõimu kätte. Beck kirjutab: „Otsuseid, mis kirjatähe järgi kuuluvad parlamendi ja üksiku saadiku pädevusse, teevad üha enam ühelt poolt fraktsioonide juhatused ja parteiaparaadid, teiselt poolt aga riiklik bürokraatia" (Beck 2005: 242).

Becki vaatenurk on mõtlemisvõimelise, kriitilise valija oma. Samas on teada, et koos heaolu kasvuga kahaneb paljude inimeste huvi poliitikas toimuva vastu ning nad muutuvad kergesti meedia abil manipuleeritavaks. Aktiivsem osa kodanikkonnast seevastu ei soovi leppida võimu ja otsustusmehhanismide kontsentreerumisega üksnes erakondade kätte. Kui Res Publica püstitas 2003. aastal uue poliitika nõude, ei tekkinud see tühjalt kohalt. Uue poliitika vajadus on ka täna sama aktuaalne kui toona. Demokraatliku riigivalitsemise olemus ei peitu ju erakondade võimus – viimased on vaid töövahendid demokraatia toimimise tagamiseks. Kui ühest tööriistast jääb väheks, tuleb appi võtta teised. Üldise hüve väljaselgitamiseks on otsustusprotsessidesse vaja kaasata ka teisi sotsiaalseid subjekte – kodanikuühendusi, teaduskeskusi, mõttetanke jt.

J. Parts tõdes peaministrina, et „innovatsioonivõime areng ei ole mitte niivõrd tehnoloogiline ega finantsiline küsimus, kuivõrd seotud kultuuri, inimeste väärtushinnangute, hoiakute ja tavadega" (Parts 2004: 51). Partsiga on raske mitte nõustuda,

Tabel 2.1.2. Riigikogu ja valitsus usaldusväärsus sõltuvalt rahvusest ja sissetulekust (usaldajate: mitteusaldajate %)

	RIIGIKOGU		VALITSUS	
KÕIK VASTAJAD	59:37	49:46	63:34	54:42
EESTLASED	57:40	56:40	64:33	64:33
SISSETULEK LEIBKONNA LIIKME KOHTA KUUS				
kuni 2000 krooni	47:47	67:31	58:37	61:37
2001–3000 krooni	58:39	45:51	62:34	54:42
3001–4000 krooni	57:39	56:42	64:33	65:34
4001–6000 krooni	61:36	54:44	75:23	63:35
üle 6000 krooni	55:41	58:39	63:34	67:31
MITTE-EESTLASED	64:30	33:56	58:38	32:60
SISSETULEK LEIBKONNA LIIKME KOHTA KUUS				
kuni 2000 krooni	50:50	29:71	55:45	29:71
2001–3000 krooni	65:30	34:42	59:38	38:49
3001–4000 krooni	66:28	46:47	63:35	43:53
4001–6000 krooni	70:28	34:56	55:40	28:63
üle 6000 krooni	56:37	31:66	53:48	29:68

Allikas: Uuringufirma Turu-uuringute AS omnibussküsitlused detsembris 2006 ja septembris 2007

Tabel 2.1.3. Parlamendierakondade toetajate usaldus Riigikogu ja valitsuse vastu (usaldajate:mitteusaldajate %)

	RIIGIKOGU		VALITSUS	
Reformierakond	65:34	64:33	77:22	77:21
IRL	70:27	61:36	79:19	74:23
SDE	70:30	60:34	72:28	77:23
Keskerakond	62:34	47:50	66:32	41:56
Rahvaliit	75:23	49:50	85:13	45:55
Roheline Erakond	53:47	56:34	62:38	56:43
Ei toeta ühtegi	37:62	33:62	39:61	41:57
ÜLDINE USALDUS	58:38	53:44	64:33	58:40

Allikas: Uuringufirma Turu-uuringute AS omnibussküsitlused detsembris 2006 ja septembris 2007

paraku pole taolisele tõdemusele järgnenud konkreetseid tegusid. Innovatsioonist räägitakse ikka vaid majandusliku arengu kontekstis, mitte aga silmas pidades lahenduste leidmist riigi ja ühiskonna paremaks koostööks.

Üldise mõtteviisi muutmisel on suunda näitavaks arengustrateegias „Säästev Eesti 21" visandatud tee – Eesti areng teadmusühiskonna suunas, sotsiaalse partnerluse realiseerimine läbi rahvusliku arenguvõrgustiku koos teadliku tulevikukavandamisega. Esimesi sellesisulisi sihiseadeid võib juba kohata ka erakondade tegevuses. Kahe praeguse koalitsioonierakonna, Isamaa ja Res Publica Liidu ning Sotsiaaldemokraatliku Erakonna valimisprogrammides sisaldus lubadus moodustada Riigikogus tulevikukomisjon – kahjuks ei leidnud see kavatsus teed valitsuse koalitsioonilepingusse. Paljulubav oli ka kodanikuühiskonda puudutav osa nende erakondade valimisplatvormis. Riigikokku jõudsid uue jõuna rohelised, kes kõige järjekindlamalt rõhutavad otsedemokraatia ja kodanikuühiskonna arendamise vajalikkust. Taolised märgid lubavad loota, et liikumine erakonnakesksest poliitikast suurema kaasamise ja partnerluse suunas võidab ka Eestis kandepinda.

Viidatud allikad

1 Beck, U. (2005) Riskiühiskond: Uue modernsuse poole. Tartu Ülikooli Kirjastus.

2 Parts, J. (2004) Kümme sammu Eesti teadus- ja arendustegevuse edendamiseks. Riigikogu Toimetised, nr 9, lk 47 – 52.

3 Nuomones 1989 – 1994. Vilnius 1994, Filosofijos, sociologijos ir teises institutas.

4 Kivirähk, J. (2006) Avalik arvamus ja Riigikogu. Riigikogu Toimetised 13, lk 61–73.

2.2. Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine

Poliitilisest kontrollist sõltumatu kodanikualgatus hakkas Eestis astuma tõsisemaid samme koos perestroika nime all alanud nõukogude režiimi lõdvenemisega 1980. aastate teisel poolel. Kodanikualgatuse ja kodanikuühiskonna ärkamine tänases Eestis ei ole toimunud ladusalt. Vahepealsed ligemale viiskümmend aastat on jätnud oma jäljed inimeste mälusse, väärtushinnangutesse, käitumistavadesse. Järgnevalt anname ülevaate vabatahtliku organiseerumise arengust ja olukorrast tänases Eestis, pidades silmas eriti selle ülesandeid demokraatliku ühiskonna koostisosana.

Kodanikuühiskond

Lisaks teatud poliitilistele institutsioonidele ja poliitikareeglitele iseloomustab kaasaegset demokraatiat ühiskonna kujundamises aktiivselt osaleda püüdva kodanikkonna olemasolu. Kodanikualgatuse edukus ühiskonna mõjutamisel sõltub aga suurel määral sellest, kuivõrd on kujunenud seda toetav institutsionaalne raamistik riigist ja ärielust sõltumatute kodanikeühenduste kujul – ajuti kasutatakse terminit „kodanikuühiskond" tähistamaks taolisi ühendusi, kuigi terminile on antud ka teisi, rohkemat hõlmavaid definitsioone. Olulised on ühenduste elu reguleerivad seadused, aga ka nende käsutuses olevad ressursid ja ühiskonnapoolne tunnustus. Kõigil nendel teguritel on mõju ühiskonna nn sotsiaalsele kapitalile, mida võiks defineerida kui usaldust, norme ja võrgustikke, mis tõstavad ühiskonna liikmete võimet tegutseda koos oma ühiselu korraldamisel ja ühiste eesmärkide saavutamisel (vt Lagerspetz 2007). Sotsiaalsel kapitalil on omakorda tõdetud olevat positiivset mõju näiteks majandusarengule (nt Raiser jt 2002: 706).

Praktikas viiakse ellu riigi ja kohaliku omavalitsuse tasandi demokraatiat enamasti esindusdemokraatia kujul. Selle vastu esitatud kriitika on aga sama vana kui esindusdemokraatia ise. Kriitika tuumaks on valitud esindajate kaugenemine valijatest. Jean-Jacques Rousseau (1762/1919: 119) sõnul:

„Parlamendiliikmed ei ole, ja ei saagi olla rahva esindajad, vaid ainult nende saadikud (*commissaires*): nad ei saa langetada siduvaid otsuseid. Iga seadus, mida inimesed ei ole isiklikult ratifitseerinud, on kehtetu, see ei ole seadus. Inglise rahvas peab end vabaks, aga eksib siinkohal jämedalt; ta on vaba ainult parlamendi valimiste ajal, aga siis, kui parlamendiliikmed on valitud, on rahvas jälle orjastatud ja sellel sõnaõigus puudub. Aga kui üürikeseks kätte saadud vabadust paremini kasutada ei osata, ei olegi see säilitamist väärt."

Taolise kriitika jätkuvas aktuaalsuses ei saa kahelda. Demokraatliku valitsuskorraga riikide arv on praegu, pärast endiste sotsialismimaade enamiku demokratiseerumist 1990. aastate alguses, ilmselt suurem kui kunagi varem. Samas on nii uutes kui ka vanades demokraatiates näha pettumist demokraatia toimimises ning võõrandumist esindusdemokraatia kesksetest institutsioonidest, eriti poliitilistest parteidest. Esindusdemokraatia alternatiivideks või täiendamiseks on otsitud erinevaid osalusdemokraatia vorme, nagu nt rahvahääletuste sagedasem kasutamine otsustamisel või erinevate sotsiaalsete liikumiste katsed ühiskonda mõjutada tegevusega väljaspool väljakujunenud poliitilisi institutsioone. Olulisel kohal on nendes teoreetilistes diskussioonides olnud ka sellised teemad nagu kodanikuühiskond ja arutlev demokraatia.

Jürgen Habermasi (nt 1992/1997) arendatud arutleva demokraatia mudel näeb ette kõigi mõjukate poliitiliste otsuste eelnevat arutelu avalikkuses. Eeldatakse, et arutelu on kõigi nende jaoks võrdselt avatud, keda arutatav küsimus puudutab, ning et lõpliku otsuse aluseks on parima argumendi leidmine. Osalejate ühiskondlik positsioon ja nende käsutuses olevad ressursid ei tohiks avaldada arutelule mingit mõju. Arutelu peaks päädima ratsionaalse konsensusega. Kuigi mudel näib praktikas teostamatu, võib selles näha ideaaltüüpi, mis aitab paremini näha tegelikult toimuva avaliku kommunikatsiooni eripärasid (vt Lagerspetz 2005). Üks tegelike avalike arutelude olulisimaid puudujääke võrreldes ideaaltüübiga on see, et avalikkuses osaleda püüdjate käsutuses oleval võimul ja muudel ressurssidel (majanduslikel, aga näiteks ka organiseeritusel) on siiski suur mõju sellele, milliseid seisukohti arutelus arvesse võetakse.

Kodanikuühiskonna mõistet on kasutatud nii demokraatliku õigusriigi sünonüümina kui ka taolise ühiskonna ühe olulise osa kirjeldamisel. Viimasel puhul loetakse kodanikuühiskonna osadeks mitteriiklikke organisatsioone, mis ei taotle kasumit ehk nn kolmandat sektorit, tihti ka meediat, ametiühinguid, mitteformaalsed võrgustikke, sotsiaalseid liikumisi, kirikuid ja usuühendusi. Oluline on siinjuures, et nad on riigist ja ärihuvidest vähemalt osaliselt sõltumatud ja suudavad seetõttu pakkuda organisatsioonilise vormi institutsioonide välisele kodanikualgatusele. Nad võivad niisiis avada osalusdemokraatia kanaleid, st võimaldada poliitiliste otsustusprotsesside mõjutamist aktiivsete kodanike huvide ja väärtuste edendamiseks. Kuivõrd see ka praktikas toimub, ei olene ainult organisatsioonidest ja nendes osalejatest endist; oluline on ka poliitilise süsteemi vastuvõtlikkus.

Kuna mitteriiklikud, kasumit mittetaotlevad organisatsioonid oma juriidilise staatuse ja eesmärkide poolest erinevad nii avalikust sektorist (riik, kohalikud omavalitsused, avalik-õiguslikud asutused) kui ka kasumitaotluslikust erasektorist, on nende kohta kasutatud nimetust kolmas sektor.

Kolmas sektor: hetkeseis ja arengusuunad

Riigist sõltumatute organisatsioonide loomine sai Eestis jälle seadusega lubatuks 1989. aastal, mil ENSV Ülemnõukogu kiitis heaks ühinemisvabaduse seaduse. Seadus käsitles nii parteisid kui ka teisi valitsusväliseid organisatsioone. Pärast iseseisvuse taastamist (1991) on registreeritud ühenduste arv kiiresti kasvanud, eriti alates 1990. aastate lõpust. Registreeritud kolmanda sektori ühendused ehk mittetulundusühendused jagunevad mittetulundusühinguteks (MTÜ) ja sihtasutusteks. Seltsing on võlaõigusseaduse alusel moodustatud, ühiste kavatsuste kokkuleppel põhinev mitteformaalne ühendus. Seltsinguid ei registreerita ja nende arv pole teada (terminoloogia kohta lähemalt vt Lagerspetz 2007). Mittetulundusühenduste tegevust reguleerivatest seadustest on praegu olulisimad mittetulundusühingute seadus ja sihtasutuste seadus, mis mõlemad jõustusid oktoobris 1996, ning 2002. aasta detsembris vastu võetud „Eesti kodanikuühiskonna arengukontseptsioon" (EKAK). Mittetulundussektorit Eestis reguleerivaid seadusi vaadates ning välismaiste näidetega kõrvutades paistab silma nende suhteline lihtsus – millel on oma nii head kui ka halvad küljed. Mittetulundusühistute ja sihtasutuste asutamisel ei ole Eestis seatud nõudeid näiteks liikmete arvule, algkapitali suurusele või tegevuse eesmärkidele. Mittetulundusühendustel ei ole keelatud majandustegevus, aga kõik väljamaksed ja erisoodustused kuuluvad maksustamisele. Mittetulundusühendusi ja sihtasutusi saavad asutada nii üksikisikud, avaliku võimu asutused, ettevõtted kui ka teised ühendused. Erinevat tüüpi asutajatega ühendusi ei eristata üksteisest statistikas ega maksustamisel, samuti ei tehta vahet avalikes ja erahuvides tegutsevate ühenduste vahel. Avalikes huvides tegutsevad mittetulundusühingud ja sihtasutused võivad

teatud tingimustel saada kantud vabariigi valitsuse tulumaksusoodustusega ühenduste nimekirja, mis annab annetajale võimaluse kuni teatud summani vähendada nendele tehtud annetusi oma maksustatavast tulust. Nimekirja kantud ühendused saavad ka avaliku konkursi alusel välja maksta tulumaksuvabu stipendiume. Tuleb aga märkida, et „avalik huvi" ei ole üheski Eesti seaduses üheselt defineeritud, ning et tulumaksusoodustusega ühenduste hulka kuulub vaid väike osa nendest organisatsioonidest, mis praktikas tegutsevad avalikes huvides.

Lihtne on Eesti seadustega paika pandud regulatsioon eelkõige selles mõttes, et erinevat laadi mittetulundusühenduste kohtlemine sarnaneb põhijoontes sellega, kuidas koheldakse äriühinguid. Seega ei teki enamasti vajadust ühendusi mingil alusel klassifitseerida või hinnata seda, kuivõrd nad tegutsevad avalikes huvides või mitte. Üheks probleemiks, mis sellest tuleneb, on väikeste ja suhteliselt vähese tegevusega mittetulundusühingute sagedased raskused toime tulla nendele asetatud formaalsete nõudmiste täitmisel. Teine probleem puudutab aga seda, et ühenduste võrdne kohtlemine nii statistikas kui ka maksustamisel vähendab riigi võimalusi kavandada teadlikku poliitikat mittetulundussektori suhtes. Sellise poliitika lähtekohaks peaks ilmselt olema teadlikkus sektori tegelikust mitmekesisusest ning sellest, et erinevate ühenduste suhe avaliku huviga on erinev.

Mittetulundus- ehk kolmandasse sektorisse kuuluvad kõik kasumit mittetaotlevad mitteriiklikud organisatsioonid, seega Eestis kõik ühendused, mis on asutatud ja kantud mittetulundusühingute ja sihtasutuste registrisse. 2007. aasta 1. septembril oli registreeritud kokku 25 104 mittetulundusühingut ja 749 sihtasutust. Seega oli neid rohkem kui 18 organisatsiooni 1000 elaniku kohta, mis on Kesk- ja Ida-Euroopa teiste riikidega võrreldes suur suhtarv (Lääne-Euroopaga võrreldes veel mitte). Uute organisatsioonide asutamise hoog ei ole raugenud; Eestis on viimaste aastate jooksul stabiilselt asutatud aastas umbes 1500 uut organisatsiooni aastas, teistest kiiremini Tallinnas ja väikelinnades (Rikmann 2007: 116). Suur osa tegutsevatest kodanikualgatuslikest organisatsioonidest on seega ikka veel väga noored. Tuleb aga ka märkida, et mitte kõik registrisse kantud organisatsioonidest tegelikult ei tegutse; kuigi mõnikord on raske defineerida, millal ühendus on lõplikult oma tegevuse lõpetanud, võib „riiuliorganisatsioonideks" siiski arvata registreeritud ühendustest umbes pooli.

Registreeritud ühenduste hulgas moodustavad suurima rühma korteriühistud, mida on rohkem kui 8000. Ülejäänud ühendusi võib jaotada nende tegevusvaldkonna järgi, kõige rohkem on neid, kes tegelevad religiooni, spordi, kultuuri või üldisemalt võttes vaba aja sisustamisega. Paljude ühenduste eesmärk on liikmeskonna, mingi sotsiaalse rühma või eluvaldkonna huvide kaitse, edendamine ja esindamine. Vastavalt 2005. aastal läbi viidud mittetulundusühenduste ankeetküsitlusele (vt Rikmann jt 2005) on tegevusvaldkondadest jäänud olulisemateks sport ja kehakultuur ning kultuur ja kunst. Usuühenduste ning huvikaitse organisatsioonide osakaal on mõnevõrra vähenenud. Kui organisatsiooni juriidilise vormi valimine tundus varem sageli juhusliku otsusena, siis praegu on märgata selgeid erinevusi mittetulundusühingute ja sihtasutuste peamiste tegevusvaldkondade vahel. Sihtasutuste olulisimad tegevusvaldkonnad on ühiskonna areng, tervishoid ja sotsiaalteenused, samas kui MTÜdele on tüüpilisemad sport, kultuur ja sotsiaalsete rühmade esindamine (ehk huvikaitse). Joonistel 2.2.1 ja 2.2.2 on esitatud 2005. aasta uuringus kirjeldatud ühenduste (N = 606) peamised tegevusvaldkonnad.

Võrreldes 2005. aasta andmeid 1998. aastal läbi viidud analoogilise küsitlusega (Lagerspetz jt 2000) on näha nende ühenduste osakaalu kasvamist, mille tegevuse peamine sihtgrupp asub väljaspool oma liikmeskonda. Kolmanda sektori organisatsioonide vahel hakkab ühtlasi tekkima kindlapiirilisem tööjaotus. Sihtasutused (ehk fondid) hakkavad ka Eestis eristuma ülejäänud mittetulundussektorist selle poolest, et nende põhitegevus on üha enam seotud rahaliste vahendite ja muude ressursside haldamise, kasvatamise ja vahendamisega. Seega peavad need lisaks sotsiaalsele missioonitundele valdama hästi ka majanduslikku mõtteviisi. Kui sihtasutustel liikmeid ei ole, siis organisatsiooni kasvades hakkab nende tegutsemine eeldama üha suuremat bürokratiseerumist ning võib muutuda oma töökultuuri poolest üha sarnasemaks avaliku võimu või äriorganisatsiooniga. Liikmesorganisatsioonina tegutsedes sõltub mittetulundusühing aga suurel määral oma liikmete omadustest – nende tõekspidamistest, käitumismustritest ja suhestatusest muu ühiskonnaga. Need erinevused on hakanud määratlema ka eri tüüpi ühenduste tegutsemisviise ja tegevusvälju. 1998. aastal ei olnud organisatsiooni tüüp veel oluline tegur, tegevust mõjutasid toona rohkem ühenduse suurus, asukoht ning tegevusvaldkond.

Organisatsioonide tööprofiilide väljakujunemine on märk kolmanda sektori sisese korrastuse tekkimisest ning rollide täpsustumisest. Erinevalt üheksakümnendate aastate teisest poolest ei püüta ühendustes tegeleda enam kõikide ning kõigega üheaegselt. Tegevuse eesmärgid muutuvad kindlapiirilisemaks ning arusaamad sihtgruppidest kujunevad juba mõningase järeleproovitud koge-

muse toel. Samas on ka enamik tänaseid kodanikeühendusi väikse liikmeskonnaga, alla viieaastase tegutsemiskogemuse ja väheste ressurssidega. Näiteks aastal 2005 küsitletud organisatsioonide liikmete arvu mediaan on 31, kusjuures maakondades tegutsevad ühendused on keskmiselt väiksemad linnades tegutsevatest, Tallinna ühendused on teiste linnadega võrreldes suuremad.

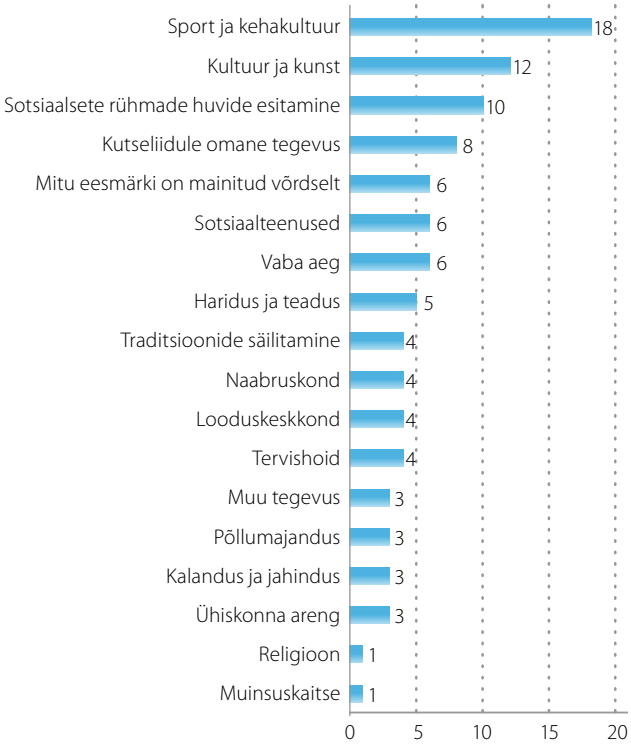
Kuna liikmesorganisatsioonide küpsemine ning professionaliseerumine on väga pikaajaline protsess, mis toimub pigem kümne kui kolme aasta jooksul, sõltub see paljuski ka teguritest, mis organisatsioonist endast ei olene, ehk nii-öelda üldisest tegutsemiskeskkonnast. Just sellel arenguetapil vajab organisatsioon väljastpoolt tulevat toetust kõige rohkem. Samas on Eestis sel ajal pakutavaid toetusi ning tugiteenuseid organisatsioonidele kõige napimalt. Pigem on võimalik (eelkõige Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse maakondlike tugikeskuste kaudu) saada abi organisatsiooni asutamise perioodil või siis juba keeruliste, nt Euroopa Liidu struktuurifondidest rahastatavate projektide ettevalmistamise käigus.

Eesti kodanikualgatus Euroopa kontekstis

Eestis on registreeritud kodanikeühenduste arv tõusnud kiiresti, ja see on rahvaarvuga võrreldes praegu arvatavasti kõrgeim Kesk- ja Ida-Euroopas. Samas tuleb märkida, et organisatsioonide arvukus ei pruugi olla ainult aktiivsuse ja sotsiaalse kapitali näitaja, vaid oleneb ka seadustest, asustuse ja liiklusühenduste struktuurist jms; suur arv võib olla mitte kodanikuühiskonna tugevuse, vaid hoopis killustatuse märgiks. Teisel viisil saame kodanikuühiskonna tugevust hinnata, kui vaatame mitte ühenduste arvu vaid seda, kui paljud inimesed kuuluvad erinevat laadi vabatahtlikesse ühendustesse või avaldavad kodanikuaktiivsust muul moel.

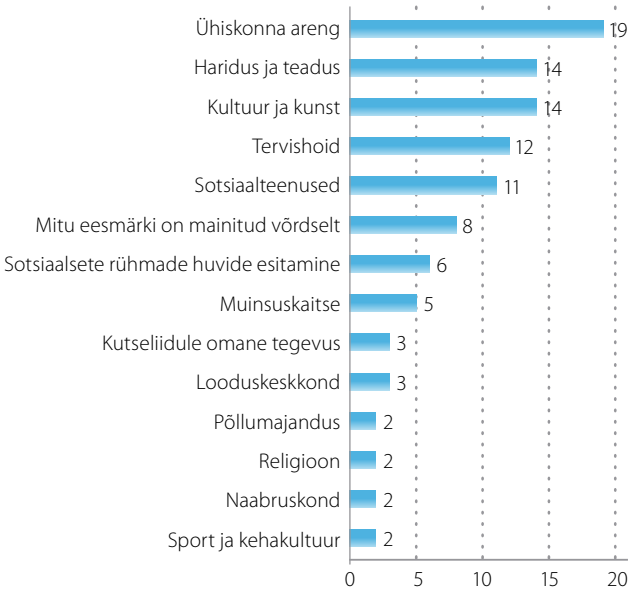
Aastal 2004 korraldatud küsitluse *Eurobarometer Survey on Social Capital* (Rose 2006) käigus küsiti inimeste liikmelisuse kohta erinevat tüüpi vabatahtlikes ühendustes 25s Euroopa Liidu (EL) riigis ning kahes toonases kandidaatriigis (Bulgaaria ja Rumeenia). Kõige sagedasem oli ühendustesse kuulumine Rootsis ja Taanis, kus inimesed olid keskmiselt vastavalt 3 ja 2,5 organisatsiooni liikmed, kõige haruldasem aga kahes kandidaatriigis (mõlemas olid vastajad liikmed keskmiselt 0,2 organisatsioonis). Vastav EL keskmine näitaja oli 0,9. Eestis olid vastajad keskmiselt 0,6 ühenduse liikmed; uutest liikmesriikidest oli see näitaja Küprosel sama, Maltal (0,7) ja Sloveenial kõrgem (1) ja kõigil teistel uutel liikmesriikidel madalam. Eesti edestas ka Lõuna-Euroopa riike Itaaliat, Hispaa-

Joonis 2.2.1. Eesti mittetulundusühingute tegevusvaldkonnad (%)

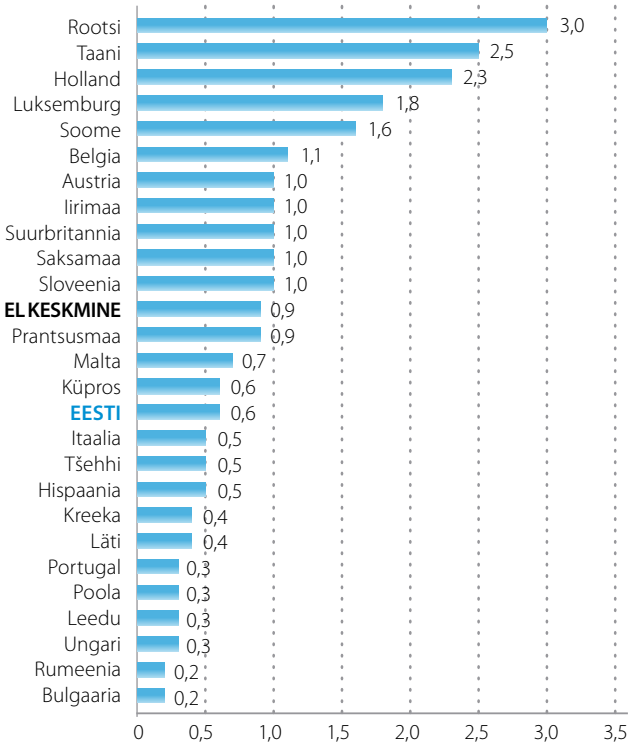
Allikas: Rikmann 2007, lk 117

Joonis 2.2.2. Eesti sihtasutuste tegevusvaldkonnad (%)

Allikas: Rikmann 2007, lk 117

Joonis 2.2.3. Keskmine vabatahtlike ühenduste arv, milles vastajad on liikmed

Allikas: Rose 2006: 16

Tabel 2.2.1. Elanikkonna kogemus kodanikualgatusest erinevates Euroopa regioonides. Erinevates tegevustes osalenud vastajate osakaal Eestis, Lääne-Euroopas, Ida-Euroopas ja Venemaal

Institutsioonidevälises poliitilises tegevuses osalemine eelmise aasta jooksul, osalejate %				
Mõne toote ostuboikott	4,2	23,9	5,6	3,0
Osalemine meeleavaldusel	2,0	9,0	1,9	2,8
Ühenduse tüüp	**Eesti******	**Lääne-**	**Ida-**	**Venemaa**
Poliitiline erakond	4,9	9,4	4,5	3,0
Kirik või usuühendus	10,5	46,9	30,2	10,0
Spordi- või kultuuriselts	12,3	40,1	26,1	7,5
Muud vabatahtlikud ühendused	6,2	24,9	9,7	2,6

** European Social Survey 2004 (Gallego 2007)*

*** Lääne-Saksamaa, Suurbritannia, Austria, Iirimaa, Holland, Norra, Rootsi, Hispaania, Prantsusmaa, Portugal, Taani, Flandria, Soome.*

**** Ida-Saksamaa, Ungari, Tšehhi, Sloveenia, Poola, Bulgaaria, Läti, Slovakkia.*

***** Aastal 2007 (Lagerspetz jt 2007)*

Allikas: küsitluse ISSP 2004 järgi (Lagerspetz, ilmumas)

niat, Kreekat ja Portugali (samas, lk 16). EL keskmisest näitajast allapoole jäävad riigid on üldiselt kas autoritaarsest sotsialismist vabanenud riigid või asukohaga Vahemere ääres (vt joonist 2.2.3).

Suured erinevused Euroopa regioonide vahel hakkavad silma ka teistes kodanikuaktiivsuse valdkondades (vt tabelit 2.2.1). Üldiselt on Kesk- ja Ida-Euroopa kodanikud oma aktiivsuse poolest aga Lääne-Euroopa ja Venemaa vahepeal.

Vaatamata ühenduste suurele arvule ei paista eestlased siiski olevat teistest kesk- ja idaeurooplastest aktiivsemad; 2007. aasta suvel tehtud küsitlusele vastajatest olid 30% vähemalt ühe kodanikeühenduse liikmed; eestlastest vastajate hulgas oli nende osakaal 35%, Eesti venekeelsete hulgas aga vaid 20% (Lagerspetz jt 2007). Erinevus on kindlasti mingil määral tingitud sellest, et eestlaste kultuuritraditsioon on toetanud seltsitegevusest osavõttu hoopis rohkem kui seda on teinud teistest endistest nõukogude liiduvabariikidest siia elama asunute ajalooline kogemus. Ühtlasi on Lääne vanade demokraatiate, sh põhjanaabrite eeskuju ning koostöösuhted sealsete organisatsioonidega arvatavasti jõudnud kiiremini eestlaste kui venelasteni. Lisaks näib liikmelisus olevat statistiliselt seotud hariduse ja sissetulekutega: keskmisest suuremad sissetulekud ning eriti kõrghariduse olemasolu tõstavad tõenäosust, et vastaja osaleb kodanikeühenduses kas aktiivse või passiivse liikmena (vt tabelit 2.2.2).

Samas jääb enamik elanikke siiski organisatsioonidest kõrvale. Näiline vastuolu selle vahel, kuidas Eesti paigutub joonisel 2.2.3 ja tabelis 2.2.1 esitatud võrdlustes on seletatav sellega, et organisatsioonides osalevast vähemusest paljud kuuluvad mitmesse organisatsiooni, mis tõstab esitatut liikmelisuse keskmist näitajat.

Seega võib öelda, et Eesti elanikud pole oma kodanikualgatuses aktiivsemad kui teised Kesk- ja Ida-Euroopa riikide kodanikud. Samas on Eesti elanike hulgas olemas tubli vähemus, kes on mitmekülgselt aktiivsed ning tänu kelle tegevusele on kolmas sektor siiski suhteliselt nähtav nii Eesti ühiskonna sees kui ka rahvusvahelises koostöös.

Koostöö avaliku võimuga

Eesti mittetulundussektori arengus on 2000. aastatel üha olulisemaks teguriks muutunud koostöösuhted avaliku võimuga; selle kajastajaks on ka Riigikogus vastu võetud EKAK, mille ettevalmistamist alustati 1999. aastal ning mis vormistati otsusena 2002. aasta lõpus. Kontseptsiooni põhitähelepanu keskendub kolmanda sektori ja avaliku võimu vahelistele suhetele. Nende reguleerimise olulisust hakati Eestis teadvustama üsna samaaegselt paljude teiste Euroopa riikidega, kusjuures

Briti ja Kanada eeskujud olid juba olemas valitsuse ja mittetulundussektori koostöökokkulepete näol. Ühe olulise, kuigi kaudsema põhjusena teema esile kerkimisele võib pidada nn uue avaliku halduse (*New Public Management*) ideede levimist. Selle mõtteviisi pooldajad peavad vajalikuks turumajanduse mõningate elementide matkimist avaliku halduse korraldamisel, kuna loodetakse sellisel moel saavutada valitsemise suuremat efektiivsust ning avaliku sektori kulude kärpimist. Üks võimalikest järeldustest on avalike teenuste korraldamise üle andmine kas äriühingutele või mittetulundusühendustele, kellelt loodetakse teenuse tõhusamat ja/või avaliku võimu jaoks odavamat teostamist.

Praktikas seisnebki suur osa avaliku ja kolmanda sektori koostööst selles, et mittetulundusühendused osutavad elanikkonnale erinevat tüüpi teenuseid avaliku võimuga (enamasti kohalike omavalitsustega) sõlmitud lepingute alusel. Koostöö algatajateks on võinud olla kas avaliku võimu asutus, kes on korraldanud vastava projektikonkursi, või mittetulundusühendus, kes on oma projekti pakkunud valitsusasutusele rahastamiseks.

Ent koostöösuhete parem reguleerimine on oluline ka osalusdemokraatia toimimise seisukohast. Mittetulundusühendused, kes soovivad tegutseda kodanikualgatuse kanalitena, peavad poliitiliste otsuste mõjutamiseks leidma tegutsemisviise, mis parandaksid võimalusi, et nende seisukohti kuulda võetaks. Samuti võivad poliitiliste ja administratiivsete otsuste tegijad soovida saada tagasisidet planeeritavate otsuste kohta, et kindlustada otsuste praktilist teostatavust ning nende legitiimsust. Need kaalutlused on sünnitanud erinevate valitsusasutuste juures erinevaid viise kaasata mittetulundusühenduste esindajaid otsustusprotsessidesse. Praegu näib, et ühtset tava kaasamiseks ei ole veel tekkinud, vaid erinevate asutuste praktika võib olla väga erinäoline (vt Lepa jt 2004).

Võrreldes 1990. aastate lõpuga on avaliku võimu suhtumine kodanikualgatusse siiski tunduvalt muutunud (Rikmann jt 2007). Ka kodanikuühendused ise tajuvad selgelt seda muutust, ega nimeta enam uuringutes eraldi probleemina avaliku võimu poolset halvustavat suhtumist. Ilmselt annab see tunnistust ennekõike kodanikualgatuse nii-öelda seesmisest kasvamisest. Eelkõige aktiivsemate katusorganisatsioonide eestvedamisel on kodanikualgatus saanud enesekindlamaks ning seoses EKAK-i ettevalmistamise ja vastuvõtmisega teadvustanud end ka ühiskondliku jõuna. Raskused, mida ühendused täna välja toovad, on seotud pigem tegevuse eesmärkide täitmise ning organisatsiooni haldamisega.

Seda, et kodanikualgatus on muutunud aktiivsemaks, tunnistavad ka riigivõimu esindajad. Nagu öeldud, ei ole avalikus sektoris siiski veel töötatud välja ühtset regulatsiooni ega tekkinud kindlat traditsiooni, kuidas kodanikuühendustega suhelda. Esimene reaalne samm selles suunas astuti alles 2006. aasta juunis, kui vabariigi valitsus kiitis heaks regionaalministri esitatud kodanikualgatuse toetamise arengukava aastateks 2007–2010 (KATA 2006). Arengukava eesmärgiks ongi valitsussektori ühtse lähenemise kujundamine kodanikualgatuse toetamiseks.

Avaliku võimu asutustest väljaspool tehtava avaliku huvi mõiste on siiski tänaseni jäänud poliitilise diskussiooni jaoks võõraks. On märke, et poliitiliste

Tabel 2.2.2. Kodanikuühendustes osalemine Eestis aastal 2007 erinevates elanikkonnarühmades (Kodanikuühendustes aktiivselt osalejate ning liikmeks olijate osakaal vastajarühmas, N = 1208)

Erinevad sotsiaal-demograafilised tunnused		Osaleb vähemalt ühe kodanikuühen-duse töös aktiiv-	Osaleb vähemalt ühe kodaniku-ühenduse töös kas aktiivse või pas-
Vastaja sugu	naine	15,1	29,7
	mees	19,7	21,2
Vastaja rahvus	eestlane	21,0	35,1
	muu rahvus	9,2	20,7
Vastaja haridus	algharidus	6,6	22,7
	põhiharidus	9,1	20,5
	keskharidus	16,3	28,2
	põhi- ja keskeriharidus	14,7	28,8
	kesk- ja keskeriharidus	14,7	26,1
	kõrgharidus	33,0	49,4
Vastaja vanus	18-29	22,6	33,0
	30-39	14,6	27,9
	40-49	21,2	34,9
	50-59	14,2	26,4
	60+	13,8	29,4
Vastaja isiklik sisse-tulek kuus (neto)	kuni 2000 krooni	12,0	22,2
	2001–3000 krooni	10,2	21,3
	3001–4000 krooni	11,5	23,8
	4001–6000 krooni	17,6	33,3
	6001–8000 krooni	18,0	33,1
	8001–10 000 krooni	25,0	40,5
	üle 10 000 krooni	36,8	48,9

Allikas: Uurimus „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus" (tellija: Sotsiaalministeerium, vt Lagerspetz jt 2007)

otsustajate valmidus luua kodanikeühendustele kaasarääkimise võimalusi on 2007. aastal isegi vähenenud. Peale aprillis Tallinnas toimunud peamiselt venekeelsete noorte tänavarahutusi on avalik poliitiline diskussioon muutunud rohkem erinevaid osapooli vastandavaks ning valitsus paistab varasemast vähem huvitatud kompromisside otsimisest teistsuguseid huve ja väärtusi esindavate ühiskonnagruppidega. Pole veel selge, kui püsivad need muutused on, ega seegi, kui otsest mõju avaliku võimu ja kodanikeühenduste praktilisele koostööle poliitilises diskussioonis toimuv võib hakata avaldama. Igal juhul saab ütelda, et eespoolmainitud arutleva demokraatia põhimõtete rakendamine ei ole Eesti poliitikas ja avalikus halduses sugugi enesestmõistetav. See omakorda toob kaasa probleemi: kodanikualgatuse koostöösse kaasamise üle otsustamine jääb avalikus sektoris ikkagi sõltuma suurel määral kas ametniku subjektiivsest otsustusest või valitsevast poliitilisest õhkkonnast. 2004. aastal ilmnes Riigikogus läbi viidud uurimusest, et opositsioonierakonnad on huvirühmadega suhtlemisest oluliselt rohkem huvitatud kui koalitsioonierakonnad (Riigikogu Toimetised 2004). Kindlad ning läbipaistvad kodanikualgatuse kaasamismehhanismid praegu veel ei toimi. Ka 2006. aasta lõpus ametnike hulgas läbiviidud uurimus näitas, et koostöö tegemine ning selle tulemuslikkus sõltub pigem ametniku isikuomadustest ning väärtushinnangutest kui tema tööülesannete määratlusest (Rikmann jt 2007).

Nii avalike teenuste lepinguline tegemine kui ka poliitilistes otsustusprotsessides osalemine asetavad mittetulundusühendustele sarnaseid nõudmisi: oluliseks saavad ühenduste võime oma administreerimise, aruandluse ja kommunikatsiooni viiside suhtes vastata standarditele, mis on tavalised avaliku võimu asutuste vahelises läbikäimises. Seetõttu on koostöösuhetel kalduvus muuta mittetulundusühenduste tegevust formaalsemaks, rohkem avaliku võimu asutuste tegevusega sarnaseks. Taolise arengu pahupooleks on ühenduste ja nende juhtkondade oht kaugeneda oma liikmetest. See võib omakorda vähendada ühenduste tegelikku võimet toimida altpoolt tuleva algatuse kanalitena ja jätta nad oma seisukohtade esindamisel ilma seljatagusest, mida saaks pakkuda arvukas ja aktiivne liikmeskond.

Kokkuvõtteks

Organiseeritud kodanikualgatus on üks kaasaegse demokraatia koostisosasid. Nii nagu selle teisedki elemendid, tuli see demokraatliku riigikorra rajamisel uuesti avastada. Vabatahtlikku organiseerimist reguleerivad seadused on Eestis suhteliselt liberaalsed, mis on soodustanud uute mittetulundusühingute ja sihtasutuste kiiret rajamist. Viimastel on olnud oluline osa ühiskonna eri valdkondade arengutes: kohaliku elu ja paikkondliku identiteedi tugevdamisel, erinevate ühiskondlike rühmade esindamisel, avalikus diskussioonis ning üha suuremal määral ka avalike teenuste pakkumisel. Nii avalike teenuste delegeerimine mittetulundusühendustele kui ka ühenduste osalemine poliitiliste otsuste arutelemisel on tinginud üha kasvavast tähelepanust avaliku ja kolmanda sektori vahelistele suhetele. Nende aluseks olevad üldised põhimõtted on väljendatud EKAK-is. Samas on eriti poliitilistesse otsustusprotsessidesse kaasamine ikka veel suurel määral juhuslik ning sõltub sellest, kui palju ja milliseid kogemusi otsuseid langetav ametnik ja/või ametkond on varem saanud kodanikeühenduste kaasamisest. Kodanikeühendused peavad omalt poolt pingutama selleks, et parandada oma töö professionaalsust.

Rahvusvahelises võrdluses on Eestis suhteliselt palju mittetulundusühendusi. Kolmas sektor on suutnud ennast ühiskonnas nähtavaks teha; selle üheks väljenduseks oli ka fakt, et Eesti oli EKAK-i vastuvõtmisega esimeste riikide hulgas, kus taoline kontseptsioon välja töötati. Samas ei näita elanikkonna küsitlused siiski Eesti elanike väga suurt aktiivsust ühendustes ega ka teistes mitteinstitutsionaalse poliitilise osalemise vormides. Osa elanikest on küll mitmekülgselt aktiivsed, aga kaks kolmandikku kuni kolm neljandikku ei osale ühegi kodanikeühenduse töös. Osalemine näib olevat tavaline kõrgemini haritud ning suurema sissetulekuga inimeste, ning pigem eestlaste kui venelaste hulgas. Uute liikmete värbamine ning olemasolevate aktiveerimine ongi professionaliseerumise kõrval ühenduste teine peamine, jätkusuutlikkuse seisukohast ehk olulisemgi väljakutse.

Viidatud allikad:

1 Gallego, A. (2007) Inequality in Political Participation. Contemporary Patterns in European Countries. Irvine, California: Center for the Study of Democracy. University of California, Irvine. (http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1133&context=csd) (9.10.2007)

2 Habermas, J. (1992/1997) Between Facts and Norms. Contributions to a discourse theory on law and democracy. Cambridge, MA & London, UK: MIT Press

3 KATA (2006) Kodanikualgatuse toetamise arengukava 2007-2010. Tallinn: Siseministeerium. (www.sisemin.gov.ee/atp/failid/KATA_2007_2010.pdf) (14.10.2007)

4 Lagerspetz, M. (2005) Arutlev demokraatia ja diskursiivse korra piirid. Vikerkaar, 20, 4-5: 143–150

5 Lagerspetz, M. (2007) Kodanikuühiskonna lühisõnastik. 3., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit

6 Lagerspetz, M. (ilmumas) „Still Citizen vs. State? Post-Communist prospects for democracy in Europe". Teoses Annamari Konttinen (toim.), Civic Mind and Good Citizens. Finnish and international perspectives. Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar

7 Lagerspetz, M., Ruutsoo, R. & Rikmann, E. (2000) Olelemisest osalemiseni? Eesti kodanikealgatuse hetkeseis ja arenguvõimalused. Akadeemia, 12, 2: 269–98

8 Lagerspetz, M., Hinno, K., Joons, S., Rikmann, E., Sepp, M. & Vallimäe T. (2007) Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus. Uuringuraport. Tallinn: Sotsiaalministeerium

9 Lepa, R., Illing, E., Kasemets, A. (2004) Kaasamine otsustetegemise protsessi. Tallinn: Praxis

10 Raiser, M., Haerpfer, C., Nowotny, T., Wallace, C. (2002) Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence. Czech Sociological Review, 38, 6: 693–720

11 Riigikogu (2004) Riigikogu kui põhiseadusliku institutsiooni kommunikatsioonistrateegia. Teostajad BMA ja TÜ Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Tallinn: Riigikogu (www.riigikogu.ee/?id=9262) (5.12.2007)

12 Rikmann, E. (2007) Kodanikualgatuse organiseerumine Eestis 1998–2005. Rmt-s Erle Rikmann (koost.), Algatus, osalus ja organisatsioonid. Uurimusi Eesti kodanikuühiskonnast. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus: 109–131

13 Rikmann, E., Ümarik, M., Joons, S., Lagerspetz, M. (2005) Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis: organiseerumise struktuur ja ressursid. Uurimuse raport. Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituut (www.tlu.ee/files/arts/3677/Kod.ica387f9136c2cfc17bc6ab8d7938fd23.pdf) (5.12.2007)

14 Rikmann, E., Hinno, K., Kollom, K., Bremse, A., Sepp, M., Vallimäe, T. (2007) Avaliku võimu ja kodanikualgatuse komplementaarsed suhted. Uuringu raport. Tallinn: Siseministeerium

15 Rose, R. (2006) First European Quality of Life Survey: Participation in civil society. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities (www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/76/en/1/ef0676en.pdf) (19.12.2007)

16 Rousseau, J.-J. (1762/1919) Om samhällsfördraget, eller statsrättens grundsatser [Ühiskondlikust lepingust ehk riigiõiguse põhialused]. Stockholm: Albert Bonniers förlag

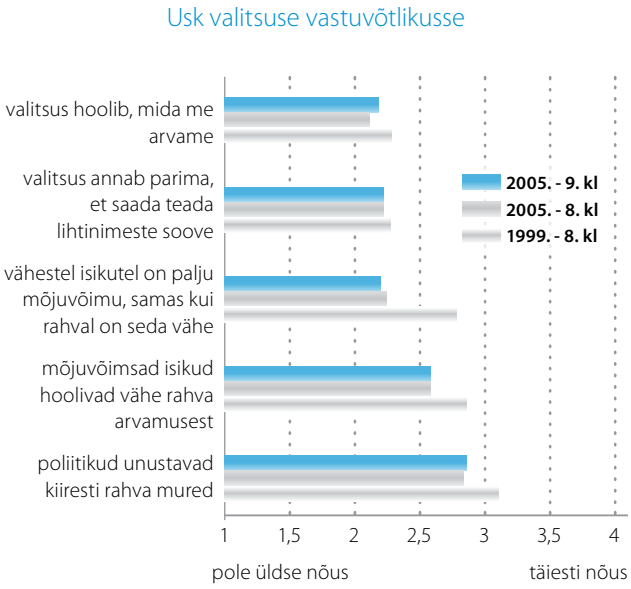
2.3. Eesti koolidemokraatia

Taasiseseisvumisjärgsetel koolidemokraatia arendamise katsetel on tänaseks enam kui kümneaastane ajalugu. 1996. a vastuvõetud riiklik õppekava kehtestas kodanikuõpetuse põhikooli kohustusliku õppeainena, see sai tõukejõuks nii uute õpikute kirjutamisele kui ka õpetajate täienduskoolitusele. Paralleelselt (ent mitte kooskõlastatult) õppekavareformiga täiendati järgnevatel aastatel põhikooli ja gümnaasiumi seadust punktidega, mis oodatavalt pidid toestama koolidemokraatiat ja hariduse osapoolte tõhusamat kaasamist. Sajandivahetusel konsolideerusid ka olulised hariduspoliitikas tegutsevad huvigrupid. 1998. a asutati Lastevanemate Liit ja Õpilasomavalitsuste Liit, 2000. aastal sai organisatsioonilise vormi Haridusfoorum, mis oli mõttetankina toiminud juba 1995. aastast. Tänu nendele sammudele jääb Euroopa Nõukogu ja Euroopa Komisjoni ülevaadetes mulje Eestist kui tugeva koolidemokraatiaga maast (vt Eurydice 2005; Council of Europe 2004).

Ebameeldiva vastukaaluna nendele positiivsetele arengutele ilmuvad meediasse aeg-ajalt lood vägivallast õpilaste vahel ja õpetajate-õpilaste suhetes. Kooliga seotud inimesed kurdavad üha enam avalikkuse hukkamõistu toimuvale, tundes samas jõuetust olukorda muuta. Eesti näib olevat paradoksaalses olukorras, kus normatiiv-õiguslikult on erinevate osapoolte (õpilaste, lapsevanemate, õpetajate) osalus koolielu korraldamises hästi tagatud, ent tegelikkuses pole pilt sugugi nii ilus. Olukorda, kus demokraatlikud reeglid ei ole argisuhtluse aluseks, võib esineda ka arenenud demokraatiates, ent tüüpilisem on see noortele, alles kujunevatele demokraatiatele. Linzi ja Stepani (1996) meelest võib demokraatiat nimetada kinnistunuks ehk konsolideerunuks aga alles siis, kui demokraatia printsiipe järgitakse kõikides avaliku elu sfäärides, seega ka haridus- ja koolielus. Küsimus demokraatia piisavusest või defitsiidist koolis pole pelgalt hariduslik probleem. Kuna kool on ühiskonna üks võtmeinstitutsioone, siis kantakse seal omandatud praktikad ka teistesse institutsioonidesse ning valdkondadesse. Koolis eneses peegelduvad omakorda ühiskonnas laiemalt levinud suhtumised ja käitumismallid.

Valitseva seisukoha järgi annavad kodanikuõpetus ja õpilaste osalus koolielus alati tugevdava efekti nende demokraatiameelsusele (vt Torney-Purta jt 2001). Sellest tulenevalt järeldatakse, et demokraatia defitsiidist ülesaamiseks tuleb veelgi rohkem õpetada ja kaasata. Viimasel ajal on aga ilmnenud, et kodanikuõpetuse mõju võib olla eel-

Joonis 2.3.1. Kooliõpilaste hinnangud välise tõhususe skaalal, keskväärtused

Allikas: IEA CIVED 1999, CivEdEst, 2005

datust palju keerulisem ja isegi vastuoluline. Koolist saadud negatiivne osalemiskogemus võib anda bumerangiefekti, tehes teismelistest hoopis demokraatiapõlgajad (Weller 2007). Paremaid demokraatia-alaste teadmistega õpilased on vähem valmis aktiivseks kodanikuosaluseks, õpilasaktivistid näitavad aga keskmisest nõrgemaid teadmisi ning jahedat suhtumist demokraatia põhiväärtustesse (Toots 2005). Eriliselt sensitiivne on õppekavaga sätestatud kodanikuõpetuse omandamine rahvuslikul pinnal eristuvates ühiskondades. Vähemusrahvus võib näha dominantrahvuse pakutavas kodanikumudelis katset nende kultuurilist omapära alla suruda ja neid kodustada, mistõttu suhtutakse õppekavas olevasse ühiskonnaõpetusse tõrjuvalt (Farnen 2003, Ichilov 2007).

Kindlasti oli kodanikuõpetuse sisseviimine riiklikku õppekavasse vajalik, ent tõenäoselt mittepiisav tingimus demokraatliku kodanikkonna vormimiseks. Inglismaal tehtud uuringud 2002. aastal kohustusliku kodanikuõpetuse aine sisseviimise kohta tõdevad, et see aine on õpilastele igav või vastumeelne, ka pole täheldatud demokraatlike hoiakute või praktikate märgatavat arengut (Weller 2007, Cleaver jt 2005). Eestiski on ühiskonnaõpetuse õppekava nõrkust sageli kritiseeritud, ent reeglina ei toetu taoline kiitika kontrollitud argumentidele või andmetele.

Järgnevalt püüame uurida, kas õigusliku raamistiku loomine koolidemokraatiale ning kohustusliku kodanikuõpetuse sisseviimine on muutnud õpilaste hoiakuid osalusaktiivsuse ja koolidemokraatia suhtes. Selleks kasutame poliitilise tõhususe kontseptsiooni. Poliitilise tõhususe all mõistetakse kodanike usku sellesse, et nad suudavad poliitikale mõju avaldada. Taoline usk kujuneb pikaajaliselt poliitilise huvi ja selle eduka realiseerimise tulemusel. Poliitilise tõhususe alaliikideks on individuaalne ja kollektiivne tõhusus. Esimene mõõdab, kuivõrd inimene usub, et ta saab asjadest aru ning on võimeline neid mõjutama; kollektiivne tõhusus näitab grupi veendumust, et ühiselt tegutsedes suudavad nad kogukonna probleeme edukalt lahendada. Nendele kahele lisandub veel väline tõhusus, mida võib nimetada ka valitsuse vastuvõtlikkuseks (*responsivness*). See näitab, kuivõrd inimesed usuvad, et valitsus kuulab ja arvestab rahva häält. Madalat eneseusku peetakse rahva poliitilise passiivsuse oluliseks tekitajaks, noortele on aga kool peamiseks kohaks, kus oma eneseusku ja tegutsemistõhusust testida. Kõigepealt vaatleme, kuidas on aastatega koolinoorte poliitilise tõhususe tase muutunud, teises osas püüame leida ka seda mõjutavaid tegureid. Samuti uurime, kuidas seostub usk oma ettevõtmistesse paremate teadmiste ja õpilasaktivisti staatusega; aga ka seda, kuivõrd erinevad eesti ja vene ning linna- ja maakoolide õpilaste hoiakud.

Meie analüüs tugineb IEA[5] rahvusvahelise kodanikuhariduse uuringule, milles küsitleti 1999. a 3434 kaheksanda klassi õpilast. Kuus aastat hiljem viidi Eestis läbi kordusküsitlus, kus vastajaiks olid 3099 kaheksanda ja 2743 üheksanda klassi õpilast. Üheksas klass on ühiskonnaõpetuse aine läbinud, kaheksas klass aga mitte.

Usk oma tegutsemise tõhususse: muutused 1999–2005

Eesti teismeliste nägemus valitsejate vastuvõtlikkusest on aastatega muutunud pisut positiivsemaks. Nii on kahanenud nende õpilaste arv, kelle arust võim on Eestis koondunud väheste rahvast mittehoolivate isikute kätte. Samas on vähemaks jäänud ka neid, kes usuvad, et rahva arvamus valitsusele korda läheb (vt joonis 2.3.1). Ühiskonnaõpetust õppinud üheksas klass saab juba aru, et võimu koondumine kitsa kliki kätte pole demokraatlikus Eestis reaalne, ent see ei takista poliitikuid valijate huvisid ignoreerimast.

[5] IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement

Individuaalse poliitilise suutlikkuse osas on suundumus eagruppide ja aastate vahel mõnevõrra teistsugune. Kõige vähem usku enda tegutsemise edukusse on tänasel kaheksandal klassil, nende näitaja jääb alla ka sama eagrupi omale 1999. a. Kuigi kumbki neist polnud ühiskonnaõpetust läbinud, suudaks 1999. a 8. klass enda hinnangul poliitilistest probleemidest aru saada ja nendes kaasa rääkida samal tasemel tänase 9. klassiga. Tõsi, 9. klassi õpilased on küll nooorematest enam poliitikast huvitatud, ka on nende teadmiste tase umbes 10% võrra kõrgem, ent paraku ei tõsta teadmised märgatavalt õpilaste usku enda tegutsemissuutlikkusse (joonis 2.3.2).

Kolmas tõhususe liik, kollektiivne tõhusus on kooliga kõige enam seotud. See näitab, kas õpilased usuvad, et üheskoos tegutsedes suudetakse koolielu rohkem mõjutada. Paraku on see usk aastatega langenud nii kaheksanda kui ka üheksanda klassi laste seas. Kuue aastaga kahanes valmisolek võtta ette ükskõik millist pakutud tegevustest, ent kõige rohkem langes nende õpilaste hulk, kes oleksid valmis minema koos ebaõiglaselt koheldud klassikaaslasega õpetaja jutule. 1999. a oli selliseid noori 71%, 2005. aastal aga vaid 57% kaheksandas ning 61% üheksandas klassis (joonis 2.3.3).

Meie küsitlusega võrreldes aasta varem (2004) korraldatud uuring koolikeskkonnast ja õpilaste toimetulekust tõi sarnased endassesulgumise ja alalhoiu jooned esile ka õpetajaskonnas. Igale viiendale õpetajale on torganud silma nende kolleege pelgavad õpilased ja igale teisele õpetajale on teada oma kaaslasi pelgavad lapsed, ent sellele teadmisele ei järgne reeglina sekkuvat käitumist (Sarv 2007).

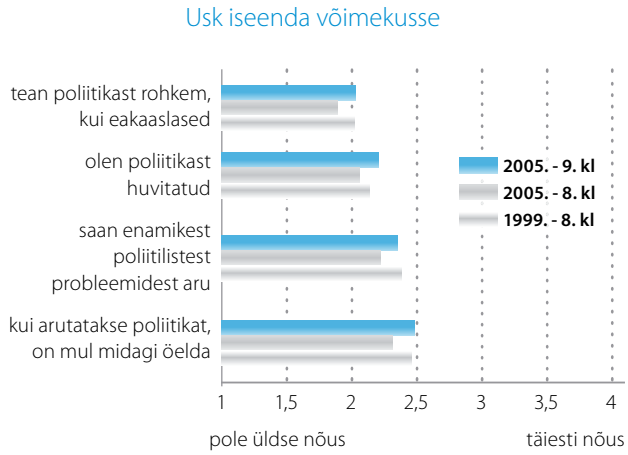
Kahanenud on ka usk organiseeritud ja esindusdemokraatial rajanevatesse tegutsemisviisidesse koolis. 25% kaheksanda ja 20% üheksanda klassi õpilasi ei leia enam, et õpilasesinduse valimine võiks muuta koolielu paremaks. Pigem toetavad noored lihtsalt ühiseid aktsioone, ilma et selle taga mõni konkreetne organisatsioon seisaks. Õpetajad on õpilasomavalitsuse mõjukuse suhtes veelgi skeptilisemad. 47% õpetajatest arvab, et nende koolielus pole õpilasomavalitsusel kaalukat kohta (Sarv 2007).

Erinevalt individuaalsest tõhususest, kus poliitikahuvi oli aastatega kasvanud vaatamata eneseusu vähenemisele, on kollektiivse tõhususe puhul kadumas ka huvi kooli asjade vastu. Pooled 9. klassi ja enam kui pooled 8. klassi õpilased ei taha osaleda kooli probleeme puudutavates aruteludes. Enamvähem samapalju õpetajaid leiab samuti, et õpilasi ei peakski kaasama aruteludesse õppetöö kavandamisest või õppemeetoditest (Sarv 2007).

Nende langussuunaga haakub õpilaste kahanev usaldus kooli vastu. Tõsi, kool on teismeliste jaoks jätkuvalt kõige usaldusväärsem institutsioon, ent kaheksanda klassi õpilastest ei usalda seda tervelt kolmandik. Ühtlasi on kool ja ajakirjandus ainsad ühiskonnainstitutsioonid, mida õpilased usaldasid 2005. a vähem kui 1999. a.

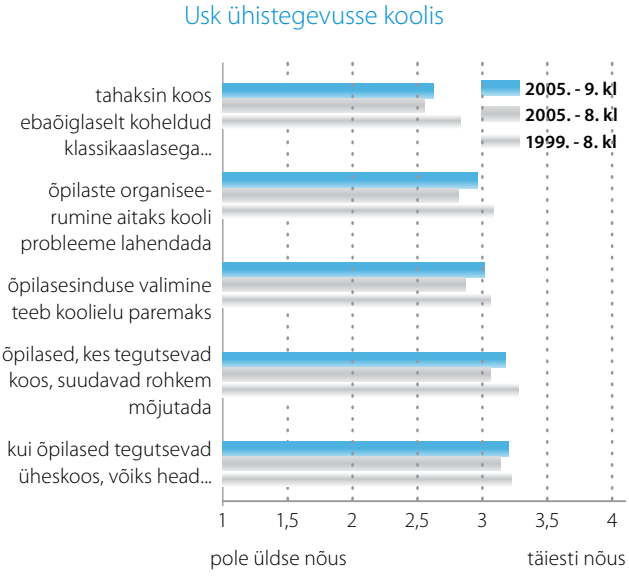
Poliitilise tõhususe kolme alaliigi võrdlust kokku võttes tuleb tõdeda, et tänane 8. klass on kõigist kriitilisem (vt tabel 2.3.1). Jõudmine 9. klassi (koos ühiskonnaõpetuse aine läbimisega) paran-

Joonis 2.3.2. Kooliõpilaste hinnangud individuaalse tõhususe skaalal, keskväärtused

Allikas: IEA CIVED 1999, CivEdEst, 2005

Joonis 2.3.3. Kooliõpilaste hinnangud kollektiivse tõhususe skaalal, keskväärtused

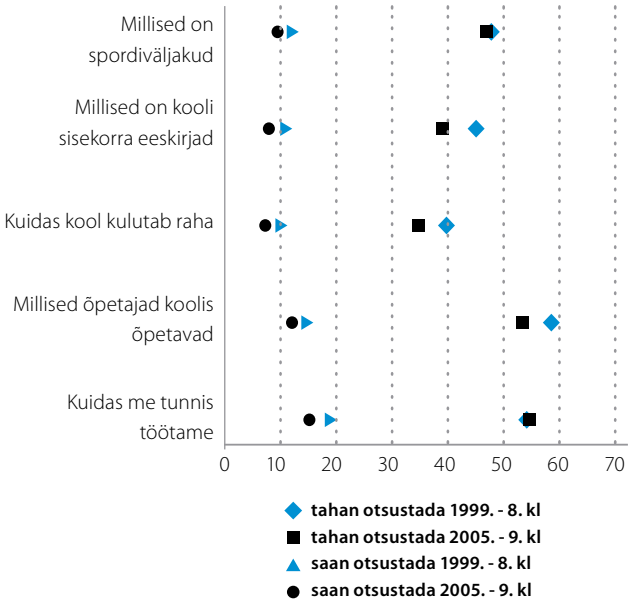
Allikas: IEA CIVED 1999, CivEdEst, 2005

Tabel 2.3.1. Kokkuvõtlik hinnang poliitilise tõhususe alaliikidele (1 on madalaim, 4 on kõrgeim hinnang)

	1999. 8. kl	2005. 8. kl	2005. 9. kl
Väline tõhusus	2,17	2,16	2,23
Individuaalne tõhusus	2,25	2,12	2,27
Kollektiivne tõhusus	3,08	2,87	2,98

Allikas: IEA CIVED 1999, CivEdEst, 2005

Joonis 2.3.4. Vastused küsimustele: „Kuivõrd sa oma kooli õpilasena tahaksid ja kuivõrd sa tegelikult saad otsustada järgmiste asjade üle?", % vastajatest

Allikas: IEA CIVED 1999, CivEdEst, 2005

Tabel 2.3.2. Individuaalse ja kollektiivse tõhususe mõjurid (Pearsoni korrelatsioonikordaja)

	Seos kollektiivsetõhususe	Seos klassikliima	Seos individuaalse tõhu-
Teadmiste tase	.15**	.23**	.10**
Huvitub poliitikast	.27**	.19**	. 74**
Huvitub kooli asjadest	. 44**	.25**	.36**
Osaleb õpilasomavalitsuses	.05**	.00	.02
Käib õhtuti hängimas	-.06**	-.10**	-.05**
Pere sotsiaal-kultuuriline staatus	.06**	.08**	.15**

*** statistiline olulisus p ≤ 0.01*

Allikas: CivEdEst 2005, 9 kl

dab küll mõnevõrra teismeliste suhtumist demokraatlikku valitsemisse riigis, ent ei avalda olulist mõju nende usule mõjutada koolipoliitikat kas ise või üheskoos kaasõpilastega. Kui iseenda suutlikkusse poliitikas kaasa rääkida suhtuvad teismelised kahtlusega, siis ühistegevuse tõhususse õpilased pigem usuvad. Samas on kollektiivse tõhususe taseme langussuund murettekitav.

Huvi ja osalus kui tõhususe mõjutajad

Arvatakse, et poliitilist tõhusust soodustavad kahte liiki tegurid – esiteks, inimese huvi ja pädevused ning teiseks, edukas praktiline kogemus. Praktiseerimisvõimaluste puudumine võib kahandada usku oma suutlikkusse ning viia lõpuks ka huvi kadumisele. Seepärast on oluline uurida, kas ja kuivõrd on noortel võimalik praktikas veenduda, et nende tegutsemine on oluline, et nad saavad asju mõjutada.

Ootuspäraselt ületas õpilaste soov koolielu asjades kaasa rääkida reaalseid võimalusi mitmekordselt. Otsustamises soovis osaleda umbkaudu 50%, seda sai teha aga *ca* 10% vastajaist. Kõige rohkem tahaksid õpilased kaasa rääkida õpetajate valiku ja tundides toimuva küsimustes (53%), kõige vähem huvitab neid see, millele kool raha kulutab (35%) ja paradoksaalsel kombel ka see, millised on kooli sisekorra eeskirjad (38%). Tundub, et selline tulemus peegeldab Eesti koolielule iseloomulikku aine- ja tunnikesksust. Õpilased tahavad mõjutada eeskätt tundides toimuvat; kool kui sotsiaalne keskkond on neile vähemtähtis. Ka õpilaste reaalsed otsustusvõimalused osutusid madalamateks just tunnivälistes küsimustes.

Lisaks suurele vahele soovide ja tegelikkuse vahel ilmnes teinegi murettekitav suund. Kuue aastaga on langenud nii noorte soov otsustada kui ka nende tegelik võimalus seda teha. Seejuures on üheksas klass tegelike otsustusvõimaluste hindamisel kõige kriitilisem. Näiteks saab vaid 8% õpilastest enda sõnul otsustada, millised on kooli sisekorraeeskirjad ning 15%, seda, kuidas nad tunnis töötavad (joonis 2.3.4).

Tundub, et kahe küsitluse vahel toimunud arengud haridusvaldkonnas (uus riiklik õppekava, õpilasomavalitsuse funktsioonide täpsustamine, õpilaste ja vanemate laiemad õigused) pole suurendanud õpilaste sisukat kaasatust koolielu juhtimisse. Isegi õpilasomavalitsusse aktiivselt kuulumine ei tõsta usku oma tegutsemise mõjujõusse (vt tabel 2.3.2).

Mõneti üllatavalt osutus nõrgaks ka seos teadmiste taseme ja individuaalse tõhususe vahel. Ühest küljest on see seletatav targemate õpilaste suurema enesekriitilisusega. Teisalt mõjutab eneseusku palju tugevamini üksik tunnus „olen polii-

tikast huvitatud" kui demokraatiateadmised tervikuna. Sihiteadliku huvi olulisemat rolli üldise teadmiste tasemega võrreldes kinnitab ka asjaolu, et teadmiste mõju kollektiivse tõhususele pole 9. klassis tugevnenud. Järelikult ei seostu ühiskonnaõpetuse tundides omandatud kompetents ettevõtmistega oma koolis.

Koolivälised faktorid nagu noorte vaba aja veetmise mustrid ja pere sotsiaalkultuuriline staatus on tõhususe näitajatega nõrgemini seotud kui koolisisesed tegurid. Nii tähendab koduste raamatute hulga ja vanemate haridustaseme tõus ka laste suuremat usku enda tõhususse, kuid suhtumine ühistegevusse koolis sellest ei muutu. Lihtsalt niisama, ilma sihipärase tegevuseta koosolemine (hängimine) on koguni negatiivselt seotud tõhususe näitajate ning klassikliima positiivse tajumisega.

Koolivaim ja koolikeel

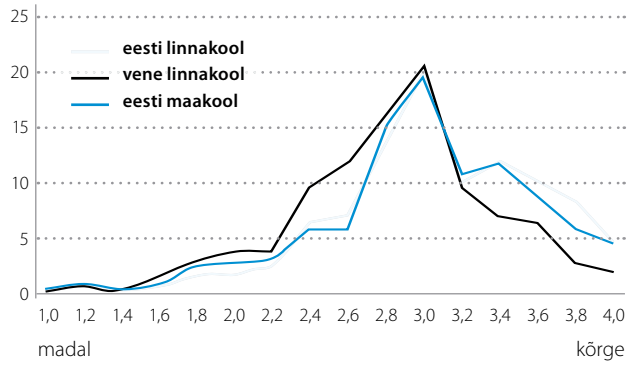
Mitmed hiljutised uuringud on toonud ilmsiks erinevusi eesti ja vene õppekeelega koolide koolikultuuris. Muu hulgas selgus, et vene koolid on veidi autoritaarsemad (Veisson jt 2007) ning rangemate sisekorra reeglitega (Toots jt 2004). Vastupidiselt levinud arvamusele on vene õpilaste omavahelised koolisuhted eestlastest mõnevõrra halvemad, ka vastastikust solidaarsust on vähem (Ruus jt 2007). Samas on vene koolinoored eestlastest enam valmis töötama kodukohas vabatahtlikena, koguma raha heategevuseks, astuma erakonda ja kandideerima volikokku (Toots jt 2006). Seega näivad vene noored olevat orienteeritud pigem koolivälisele kui koolisisesele demokraatiale.

Hoiakutes valitsusse ja poliitikutesse on eesti- ja venekeelsed koolid, samuti linna- ja maakoolid pigem sarnased kui erinevad. Suhtumises iseenda tõhususse eristuvad ülejäänutest vaid maakoolide 8. klassi õpilased, kelle eneseusk mõista poliitilisi probleeme on veidi madalam. 9. klassis teevad maakoolid aga läbi teistest suurema muutuse ning põhikooli lõpuaastal on kõik koolitüübid võrdsustunud. Võimalik, et siin ilmneb seesama PISA uuringuga kirjeldatud Eesti haridussüsteemi võime suhteliselt edukalt nõrgemaid õpilasi järgi aidata.

Kollektiivse tõhususe osas eesti ja vene õppekeelega koolid erinevad siiski mõnevõrra. Eesti linnakoolides leidub rohkem neid õpilasi, kellel on kõrge kollektiivse tõhususe indeks (3,5-4), vene koolides aga on rohkem just madala indeksiga (2,2–2,6) õpilasi (joonis 2.3.5).

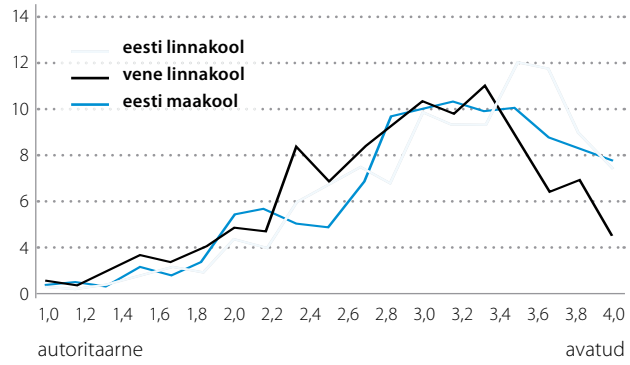
Siiski ei maksa koolidevahelisi erinevusi kollektiivse tõhususe küsimuses üle tähtsustada. Märksa tugevamini kui kooli töökeel või asukoht on õpilaste usk ühistegevusse seotud klassikliima avatusega. Klassikliimat lugesime avatuks, kui õpilased võivad õpetajaga tunnis avalikult mitte nõustuda,

Joonis 2.3.5. Usk ühistegevusse koolis, % vastava hoiakuga õpilastest

Allikas: CivEdEst 2005, 9. klass

Joonis 2.3.6. Klassikliima avatuse tajumine, % vastava hoiakuga õpilastest

Allikas: CivEdEst 2005, 9. klass

kui neid julgustatakse kujundama ja ütlema välja oma seisukohti, kui probleeme käsitletakse erinevatest vaatenurkadest ja kui arutatakse ühiskonnas eriarvamusi põhjustavaid probleeme. Õpilastel, kes tajuvad klassikliimat avatuna, on ka usk ühise tegutsemise tõhususse kõrgem. Vene koolides on neid lapsi, kes peavad klassikliimat maksimaalselt avatuks (joonisel 2.3.6 skaalavahemik 3,7–4), vähem kui eesti koolides. See seletab ehk ka venekeelsete koolide õpilaste madalamat usku ühistegevusse. Tundub, et koolivaim on tähtsam kui õppekeel.

Kokkuvõtteks

Kümne aastaga on Eestis loodud edumeelne õiguslik raamistik koolidemokraatia toimimiseks, samuti tegutseb üldhariduse valdkonnas mitmeid tugevaid üleriigilisi huvigruppe. Sama kaua on ühiskonnaõpetus olnud põhikooli kohustuslik

aine, mida peaks toetama ka õppekava üldosas fikseeritud demokraatlikud väärtused. Paraku pole nende formaalsete eelduste olemasolu olnud piisav vitaalse koolidemokraatia kujunemiseks. 14–15aastased õpilased pigem ei usu, et nad suudaksid poliitikas kaasa rääkida või seda, et valitsejad rahva arvamust kuulda võtavad. Usk sellesse, et kaasõpilastega ühiselt tegutsedes on võimalik saavutada positiivseid muutusi, on 2005. a madalam kui 1999. aastal. Praegune aineõpetus parandab küll Eesti valitsemiskorra kohta käivaid hoiakuid ja teadmisi, ent jätab puutumata oma kooli kui demokraatia areeni. Vanuse kasvades huvi ja võimalused koolielus kaasa rääkida ei suurene, vaid hoopis vähenevad.

Usk enese ja kogukonna tegutsemisse on kõige enam seotud huviga kooli asjade või poliitika vastu, samas kui üldise ühiskonnaalaste teadmiste taseme on tõhususe näitajatega on see seos vaid tagasihoidlik. Teismeliste käsutuses olevatel praktikatel on paraku minimaalne efekt poliitilise tõhususe näitajatele. Ühelt poolt on õpilasomavalitsuses praktilise kogemusega noori vähe (*ca* 20%), teisalt pole need praktikad ka kvaliteetsed, st ei mõjuta osaliste usku tegutsemise mõttekusse ega kujunda demokraatlikke hoiakuid. Mõnevõrra üllatuslikult pole mõju ei organiseeritud propoliitilisel tegevusel (õpilasomavalitsus) ega ka mitteformaalsel ja vastakaid hinnanguid esilekutsuval hängimisel.

Seega, tõhusust mõjutavast kahest faktorist – huvist ja tegutsemisvõimalustest, on olukord tublisti positiivsem esimesega. Ligi pooled 14–16aastastest on huvitatud poliitikast ja koolielu korraldusest, kuid reaalselt saab otsustamises osaleda vaid 10–20%. Isegi huvilistest noortest jääb kolmveerandil oma kavatsus realiseerimata.

Viidatud allikad:

1 Cleaver, E., Ireland, E., Kerr, D., Lopes, J. (2005) Listening to Young People: Citizenship in England. Citizenship Education Longitudinal Study: Third Annual Report. Research Report No. 626. London: DfES.

2 Council of Europe (2004) All-European Study on Education for Democratic Citizenship. Strasbourg: Council of Europe Publishing

3 Eurydice (2005) Citizenship Education at School in Europe.

4 Farnen, R. (2003) Political socialization, Cuture and Education in 21st century USA and Canada: State og the Art in the North America,. In Sünker, Farnen, Szell. Political Socialisation, participation and education. F.am Main: Peter Lang, pp. 133–165.

5 Ichilov, O. (2007) Civic knowledge of high school students in Israel: Personal and contextual determinants. Political Psychology, August

6 Kuurme, T. (Toim.) (2007) Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

7 Linz, J., Stepan, A. (1996) Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe. Baltimore, London: John Hopkins University Press.

8 Ruus, V.-R., Veisson, M., Leino M. jt (2007) Õpilaste edukus, toimetulek ja heaolu koolis. Kuurme, T. (Toim.) (2007) Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 59–72.

9 Sarv, E.-S. (2007) Õpetaja ja kool õpilase toetajana. Kuurme, T. (Toim.) Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 105–159.

10 Toots, A. (2005) Attitudes toward voting as explained by citizenship models and educational achievment: A comparative study of young adults in EU new member states. Paper presented at ECPR 3rd General Conference, Budapest, 8–10. Sept.

11 Toots, A., Idnurm, T., Ševeljova, M. (2006) Noorte kodanikukultuur muutuvas ühiskonnas. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

12 Toots, A., Plakk, M., Idnurm, T. (2004) Infotehnoloogia Eesti koolides: Trendid ja väljakutsed. Uuringu „Tiiger luubis" (2000–2004 lõppraport). Tallinn: Tiigrihüppe SA.

13 Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., Schulz, W. (2001) Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Amsterdam: IEA.

14 Veisson, M., Pallas, L., Ruus, V. R., Ots, L. (2007) Erinevusi ja sarnasusi Eesti Vabariigi eesti ja vene õppekeelega koolide koolikultuuris, õpilaste edukuses, heaolus, huvides ja toimetulekus. Kuurme, T. (Toim.) (2007) Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 73–95.

15 Weller, S. (2007) Teenagers' citizenship. Experiences and education. London: Routledge.

III peatükk

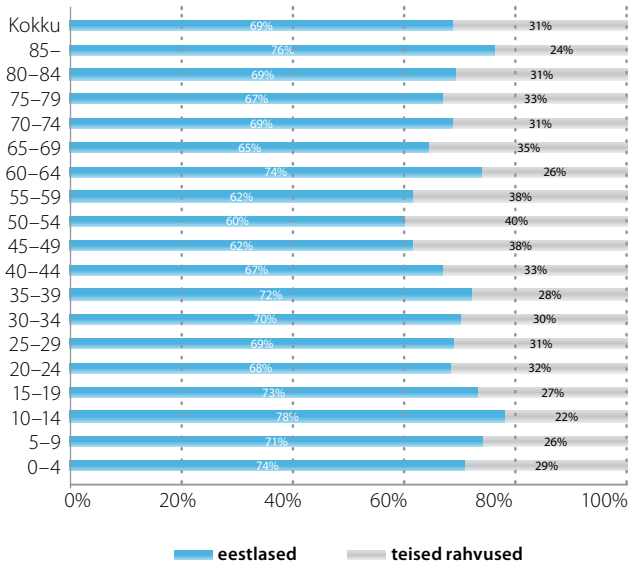
Mitte-eestlased Eesti ühiskonna osana

3.1. Mitte-eestlased Eesti rahvastikus ja kodanikkonnas

Tänapäeva Eesti kujutab endast etniliselt mitmekesist ühiskonda, mis moodustub lisaks eestlastest põhirahvusele enam kui saja rahvusgrupi esindajaist. Statistikaameti andmetel elas 2007. aastal Eestis 1 342 409 inimest, neist 921 062 (68,6%) olid eestlased. Teistest rahvustest oli seega 421 347 inimest (31,4%), kelle hulgas oli 344 280 venelast, 28 158 ukrainlast, 16 133 valgevenelast, 11 035 soomlast jne.

Eestlaste ja teistest rahvustest eestimaalaste suhted on tänaseni varjutatud Nõukogude Liidu poliitika jälgedest, mälestus nii stalinistliku küüditamiste lainest kui ka seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate venestamispoliitikast elab eestlaste mälus edasi, hoides elavana hirmu omal maal vähemusrahvaks jäämise ees. Tõepoolest, vaadeldes eestlaste ja mitte-eestlaste suhet vanusrühmades (joonis 3.1.1), näeme, et tänaste keskealiste seas (vanusrühmad 35–54 a) on mitte-eestlaste osakaal püsinud 35–40% juures. Kui aga jälgida rahvuste erikaalu muutumist nooremates vanusrühmades, on olukord muutumas: eestlaste osakaal tänaste kooliealiste seas (vanuses 7–16 a) on tõusnud 77-78%-ni. Eestlaste suurenev arvuline ülekaal aitab loodetavasti kaasa eestlaste vabanemisele postkoloniaalsest enesekaitselisest hoiakust ja hirmust rahvusliku hääbumise ees, mis on eelduseks rahvussuhete demokraatlikule arengule.

Joonis 3.1.1. Eestlaste ja muude rahvuste osakaal vanusrühmades 2007. a

Allikas: Eesti Statistikaamet

Samas on muutumas ka mitte-eestlaste suhe oma uude kodumaasse. Kõige selgemini avaldub see suhe kodakondsuse kaudu. Kui võrrelda aastat 2007 iseseisvuse taastamise hetke seisuga, kus mõiste „Eesti kodanik" pea kattus oma mahult mõistega „eestlane", on muutus muljetavaldav. Vaatamata sellele, et välisvaatlejad ning ka eestlased ise räägivad veel sageli kõigist mitte-eestlastest kui „mittekodanikest", on Eesti vabariigi kodakondsust mitte omavate isikute osakaal (16,3%) tänaseks ligi kaks korda väiksem mitte-eestlaste osakaalust.

EV välisministeeriumi andmetel elas Eestis 2. juuli 2007 seisuga 1 139 599 Eesti kodanikku. Võrdsustades tinglikult eestlaste arvu (*ca* 921 500) eesti rahvusest kodanike arvuga, kuulub arvestuslikult teistesse rahvustesse *ca* 218 000 EV kodanikku ehk *ca* 19% kodanikkonnast. Samal ajal oli määratlemata kodakondsusega elanikke Eesti püsielanike seas 115 274, Venemaa kodanikke 91 854,

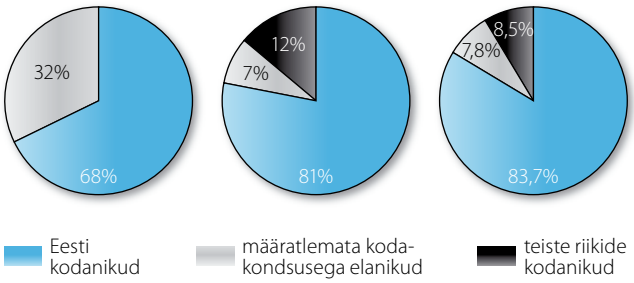
Ukraina kodanikke 4608, Soome kodanikke 1948, Läti kodanikke 1574, Valgevene kodanikke 1347 ja Leedu kodanikke 1346. Eesti rahvastiku kodakondsusjärgse struktuuri muutumist ilmestab joonis 3.1.2.

Seega võime rääkida enamuse ja vähemuste suhteid mõjutavast kahest paralleelselt kulgevast arengust: eestlaste osakaalu järkjärgulisest tõusust (70%-ni) ühelt poolt ning mitte-eestlaste osakaalu suurenemisest ligi viiendikuni kodanikkonnast teiselt poolt. Aastat 2007 võime vaadelda teatud pöördepunktina, küsides, kas edasi hargnevad positiivsemad või negatiivsemad sotsiaalsed, majanduslikud ja ka poliitilised arengud. Pöördelise tähtsusega polnud sel aastal mitte ainult nn aprillikriisi ajal üle elatud emotsionaalne šokk koos selle lühemate ja pikemate mõjudega. Vähem dramaatiline, kuid kindlasti sügavama mõjuga on eesti ja vene keele vahekorra muutumine õppekeelena õpilaste arvu üldise vähenemise taustal (tabel 3.1.1) ja 2007. aastal käivitunud venekeelsete keskkoolide üleminek osaliselt eestikeelsele õpetusele.

Eestlaste ja teiste rahvuste vahekorda rahvastikus hakkab oluliselt mõjutama ka välja- ning sisserände aktiviseerumise protsess, mis käivitus 2007. aasta lõpul toimunud Eesti ühinemisel Schengeni viisavaba ruumiga, sellega kaasnenud suurema liikumisvabadusega ja uute töövõimalustega Euroopa Liidus. Viimased laienevad ka Eesti mittekodanikele ja siin asuvatele Venemaa kodanikele. Juba on ilmnemas suureneva immigratsioonisurve märke Eesti rahvastikule. 2007. aasta esimese 10 kuuga andis sotsiaalministeerium tööloa 621 sisserändajale, neist 542 Ukraina, 31 kokku Venemaa, Valgevene, Aseri ja Gruusia päritoluga töötajatele, 33 Aasia, 14 Ameerika ja 1 Aafrika päritoluga.

Käesolevas peatükis on püütud kaardistada Eestis elavate mitte-eestlaste praegust seisundit Eesti ühiskonnas, mis annaks võimaluse käivitunud protsesse paremini mõista ning ka vastavaid poliitikaid kujundada.

Joonis 3.1.2. Erineva kodakondsusega inimeste osakaalu muutumine Eesti rahvastikus

Allikas: EV välisministeerium (vt www.vm.ee/estonia/kat_399/pea_172/4518.html)

Tabel 3.1.1. Eesti ja vene keele osakaalu muutumine üldhariduskoolide õppekeelena

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Vene õppekeel: õpilaste arv	61 094	57 685	54 308	50 301	46 401	42 525	37 648	33 308
Vene keeles õppijate osakaal	28%	27%	26%	25%	24%	23%	22%	20%
Eesti õppekeel: õpilaste arv	154 747	154 499	153 304	149 857	145 187	139 771	133 483	127 357
Eesti keeles õppijate osakaal	72%	73%	74%	75%	75%	76%	77%	78%

Allikas: Haridus- ja Teadusministeerium

3.2. Mitte-eestlaste sotsiaalmajanduslik olukord

Mitte-eestlaste olukorda Eesti tööturul on põhjalikult käsitlenud M. Pavelson (Pavelson 2002, 2006), kes on osutanud püsivatele struktuursetele erinevustele eestlaste ja mitte-eestlaste hõives ning majanduslikus olukorras, mille juured ulatuvad tagasi Nõukogude Liidu sõjatööstusega seotud suurettevõtete ja ehituste mehitamise aega Venemaalt sissetoodud tööliste ja inseneridega. Kui nõukogude ajal tagas sõjatööstuskompleks umbkeelsele töölisklassile ja insener-tehnilisele personalile kõrgema staatuse, sissetuleku ja sotsiaalsed teenused, tabas 90ndate erastamislaine ja Eesti majanduse struktuurimuutus just seda kihti kõige valusamini. Struktuurimuutustest tingitud sot-

Tabel 3.2.1. 15–74aastaste tööhõive määra ja töötuse määra dünaamika 1997–2006 rahvuste lõikes

Aasta	Tööhõive määr, %			Töötuse määr, %		
1997	59,6	56,3	58,5	7,8	13,2	9,6
1998	58,8	55,6	57,7	7,9	13,6	9,8
1999	56,3	53,6	55,3	9,8	16,5	12,2
2000	55,5	53,2	54,7	11,1	18,0	13,6
2001	56,1	53,4	55,2	10,4	16,8	12,6
2002	57,1	53,5	55,9	7,9	14,9	10,3
2003	58,3	53,7	56,7	7,3	15,2	10,0
2004	58,5	53,8	56,8	6,4	15,6	9,7
2005	58,7	56,3	57,9	5,3	12,9	7,9
2006	62,8	59,2	61,6	4,0	9,7	5,9

Allikas: Eesti Statistikaamet

siaalmajanduslik ebavõrdsus on osutunud väga püsivaks mitte-eestlaste olukorda iseloomustavaks teguriks, millele pole paraku senistes integratsioonikavades vajalikku tähelepanu pööratud.

Viimaste aastate kiire majanduslik tõus on küll kasvatanud nii eestlaste kui ka teistest rahvustest Eesti elanike heaolu, kuid koos sellega ka suurendanud inimeste nõudlikkust ning tugevdanud ootust jõuda järele Euroopa arenenud riikidele mitte üksnes majanduslike näitajate lõikes, vaid ka sotsiaalse turvalisuse, eneseteostusvõimaluste ning elukvaliteedi suhtes. Need kõrgendatud ootused kajastuvad ka sotsiaalmajandusliku integratsiooni suurenenud tähtsuses ehk teisisõnu teravdatud tähelepanus erinevast rahvusest inimeste sotsiaalmajanduslike võimaluste (eba-)võrdsuse vastu. Lisaks sellele on Eesti tööjõuturu avanemine Euroopa Liidu maadesse ning samaaegne rahvastiku jätkuv vähenemine negatiivse loomuliku iibe tagajärjel muutnud eriti teravaks inimkapitali defitsiidi ning jätkusuutliku kasutamise probleemid, mis kajastuvad ka vajaduses rohkem tähelepanu pöörata mitte-eestlaste potentsiaali efektiivsemale rakendatusele Eesti tööturul (Lauristin, Korts, Kallas 2007: 3).

Tööturg

Eesti kahekümnenda sajandi lõpukümnendi tööturgu on iseloomustanud tööturul hõivatute arvu kahanemine enam kui 250 000 isiku (enam kui 150 000 eestlase ja ligi 100 000 mitte-eestlase) võrra, mis on tingitud nii siirdeperioodile iseloomulikust majanduse langusest kui ka negatiivsest loomulikust iibest ja rändesaldost põhjustatud rahvaarvu kahanemisest. Ajavahemikul 1989–2000 langes 15–69aastaste tööjõus osalemise määr 76%-lt 66%-ni ja tööhõive määr 75%-lt 58%-ni, samal ajavahemikul kasvas tööpuuduse määr vähem kui 1%-lt ligi 14%-ni (tabel 3.2.1).

Pikaajalise kiire positiivse majanduskasvu tingimustes on tööhõive suurenenud ja töötus vähenenud alates 2001. aastast, tööhõive määr on tõusnud rohkem kui viie protsendipunkti võrra ning ületanud 60% taseme, töötuse määr on kahanenud kuue protsendini.

Statistilised analüüsid on näidanud, et hõivatute arvu kahanemine ning töötuse kasv on proportsionaalselt olnud eestlastega võrreldes suurem mitte-eestlaste seas (tabel 3.2.1). Majandusprotsesside subjektina peaksid eri rahvusest isikutel olema tööturul võrdsed võimalused, kuid enamikes riikides on teiste rahvusgruppide olukord tööturul mõnevõrra keerulisem. Etniliste vähemusgruppide probleemid erinevate riikide tööturul on sarnased ning tulevad eelkõige vähesest keeleoskusest ning põhirahvusega võrreldes nõrgematest sotsiaalsetest võrgustikest, võrgustike väiksemast hulgast, erinevatest hoiakutest ja suhetest eri rahvastikugruppide vahel.

Mitte-eestlaste tööhõive määr, mis on viimastel aastatel võrreldes eestlaste hõivega vähem kasvanud, tegi suurema hüppe 2005. a-l, vähendades eestlaste ja mitte-eestlaste hõivelõhet 2,4 protsendipunktini (vastavalt 58,7% ja 56,3%) võrreldes 4,7 protsendipunktiga 2004. aastal. Siiski on viimaste aastate positiivsed arengud tööturul (üldine tööhõive kasv ja töötuse vähenemine) mittekodanikke vähem puudutanud ning Eestis elavate muu kodakondsusega inimeste hõive on kasvanud ja töötus vähenenud aeglasemas tempos. Nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas on suurimas töötuse riskis noored vanuses 15–24 aastat, kus töötuse risk on eestlaste puhul keskmiselt viie protsendi ja mitte-eestlaste seas keskmiselt 15 protsendipunkti võrra kõrgem üldisest tööpuuduse määrast. Kõige kindlam positsioon on tööturul 50–64aastastel mitte-eestlastel, kelle seas tööpuuduse tase on Eesti keskmisest töötuse tasemest madalam.

Sotsiaalministeeriumi toimetiste sarja teemaleht „Tööturu riskirühmad: pikaajalised töötud" toob pikaajalise töötuse ühe põhjusena välja eesti keele mitteoskamise. Nii erinevad eestlaste ja mitte-eestlaste pikaajalise töötuse määrad mitmekordselt ning 2004. aastal moodustasid mitte-eestlased pikaajaliselt töötutest 64%, sealhulgas naistest koguni 72%.

Etnilised erisused tööturul

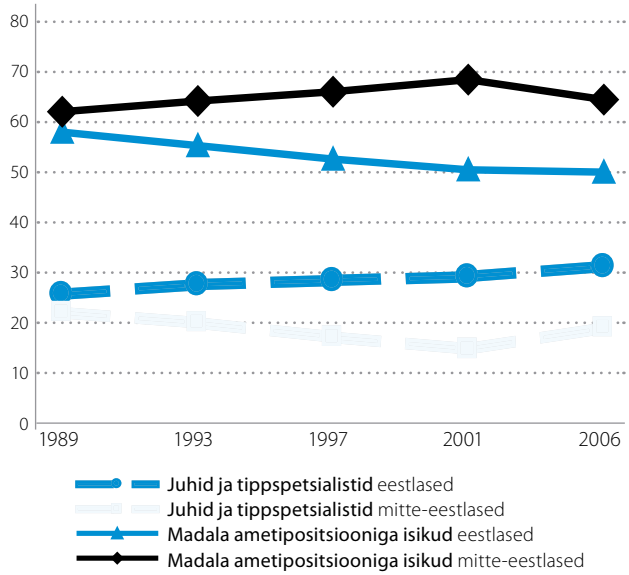
Eestlaste ja mitte-eestlaste tööhõive on olnud traditsiooniliselt erinev – mitte-eestlased on pikka aega olnud seotud peamiselt tööstusega, eestlased aga põllumajanduse ja teenindussfääriga.

Majanduslike reformide tulemusel on primaar- ja sekundaarsektori osakaal oluliselt vähenenud. Kui 1989. aastal oli primaarsektoris hõivatud 21% ja sekundaarsektoris 37% kõigist hõivatutest, siis 2006. aastal olid vastavad näitajad 5% ja 34%, millega seoses on oluliselt kahanenud ka sektoraalne etniline eraldatus tööturul – suurim erinevus eestlaste ja mitte-eestlaste tööhõive struktuuris on endiselt sekundaarsektoris töötavate mitte-eestlaste suurem osakaal (42%) eestlastega (30%) võrreldes. Samas võib senise majandusarengu jätkumise korral eeldada eestlaste ja mitte-eestlaste tööhõive sektoraalse struktuuri edasist ühtlustumist.

Eestlaste ja mitte-eestlaste sotsiaal-majanduslik struktuuri erinevus ilmneb ametialaste positsioonide võrdluses. Jooniselt 3.2.1 ja lisast 3.2.1 näeme, et juhtide ja tippspetsialistide ametikohad täidetakse järjest sagedamini eestlastega – eestlaste seas on juhtide ja tippspetsialistide osakaal tõusnud ligi kolmandikuni 2006. aastal võrreldes neljandikuga 1990ndate aastate algul. Mitte-eestlaste seas on juhtide ja tippspetsialistide osakaal pigem kahanenud. Mitte-eestlaste rakendumine tööliste ja teenindajatena ning eestlaste paigutumine spetsialistide ja juhtide ametitesse on olnud aastate lõikes püsiv tendents, mis valgekraede ameteid üha rohkem eestlastega, sinikraede omi aga mitte-eestlastega täidab, tekitades mitte-eestlaste seas alaneva sotsiaalse mobiilsuse tendentsi (Pavelson 2002).

Nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste edukust tööturul mõjutab kõige rohkem haridus. Siiski on mitte-eestlaste olukord tööturul kehvem ka sama haridusega eestlastega võrreldes. Mitte-eestlaste sotsiaalse staatuse ja enesetunde seisukohalt on eriti negatiivse efektiga kõrgharidusega mitte-eestlaste suhteliselt halvemad võimalused leida haridusele vastavat tööd sama haridustasemega eestlastega võrreldes. Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. aasta andmed näitavad, et kõige probleemaatilisem on vanemaealiste (46–60aastaste) kõrgharidusega mitte-eestlaste olukord tööturul: vaid vähem kui kolmandik neist on leidnud rakendust juhtide või tippspetsialistidena, vaid viiendik kõigist kõrgharidusega kuni 30aastastest mitte-eestlastest on leidnud rakendust juhtide või tippspetsialistidena ning rohkem kui pooled töötavad madalal ametipositsioonil teenindajate, operaatorite ja töölistena (tabel 3.2.2). Samasse vanusegruppi kuuluvate kõrgharidusega eestlaste seas on proportsioon ligilähedaselt vastupidine. Eestlaste seas on suhteliselt kõige edukamad kõrgharidusega noorte (kuni 30aastaste) põlvkond, kellest ligi 60% töötavad juhtide või tippspetsialistidena. (Kahjuks oli noorte kõrgharidusega mitte-eestlaste arv valimis liiga väike ega võimalda öelda, kas nooremaealised mitte-eestlased on erinevate rühmade võrdluses paremas või halvemas olukorras).

Joonis 3.2.1. Ametipositsiooni muutus eestlaste ja mitte-eestlaste seas 1989–2006

Allikas: Eesti Statistikaamet

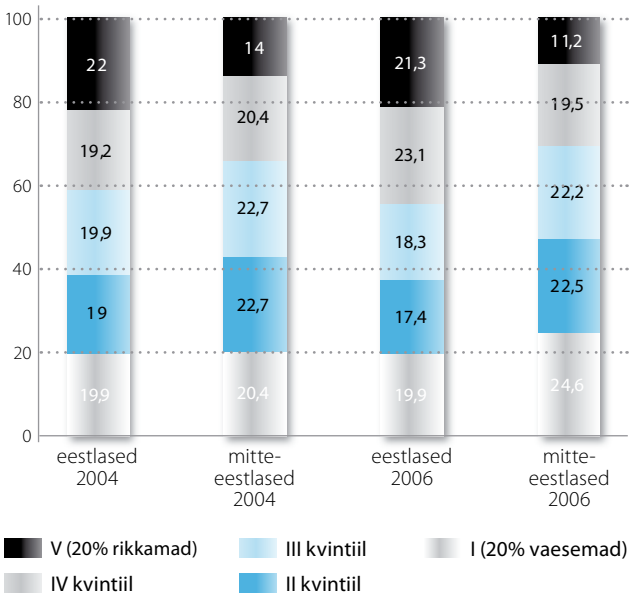
Tabel 3.2.2. Kõrgharidusega hõivatute jagunemine vanuse ja keele alusel 2004. aastal (%)

Vanuse-grupp	Juhid ja tippspetsialistid		Spetsialistid ja ametnikud		Madala ametipositsiooniga isikud	
	eest-	mitte-	eest-	mitte-	eest-	mitte-
15–30	59,3	…	23,7	…	(16,9)	…
31–45	52,0	47,6	32,5	…	15,4	33,3
46–60	48,4	31,1	25,0	…	26,6	55,6

Allikas: ESS 2004

Eesti tööjõu-uuringu 2006. aasta andmete analüüs näitab, et juurdepääsu valgekraelistele ametikohtadele takistab vähemusrahvustest töötajatel oluliselt ka Eesti kodakondsuse puudumine ning eesti ja inglise keele oskus. Eriti tugevat mõju avaldab eesti keele oskus, selle oskus ükskõik mis tasemel tõstab oluliselt tippametikohal töötamise tõenäosust. Avalikus sektoris juhtival või tippspetsialisti ametikohal töötamise tõenäosust mõjutab vähemusrahvusse kuulumine negatiivselt (arvesse võttes ka muid tegureid nagu keeleoskus ja kodakondsus). Kirjeldavast statistikast nähtub, et eesti rahvusest töötajate hulgas on valgekraelistel ametikohtadel töötavate inimeste osakaal suurem kui vähemusrahvuste puhul, kusjuures erinevus on suurem avalikus kui erasektoris (Anspal 2008). Ka 2007. aastal tehtud kvalitatiivuuringud tõid esile

Joonis 3.2.2. Eestlaste ja mitte-eestlaste jagunemine sissetuleku kvintiilide alusel, %

Allikas: ESS 2004 & ESS 2006

tendentsi, et ka eesti keelt hästi valdavatel Eestis kõrghariduse omandanud ning Eesti kodakondsusega vene emakeelega noortel on raskusi saada erialast tööd riigiametites (Kallas 2008).

2006. a kevadel uuringufirma Saar Poll läbiviidud küsitluse „Mitte-eestlaste perspektiivid" tulemused näitavad, et veidi üle kolmveerandi tööl käivatest mitte-eestlastest on seisukohal, et nende töö vastab nende võimetele, kogemustele ja oskustele, veidi vähem kui kolmveerand leiab, et nende töö vastab nende haridusele ja elukutsele ning veidi üle poole töö käivatest mitte-eestlastest leiab, et nende töö vastab nende soovidele. Eesti kodanikud peavad oma tööd nimetatud tingimustele enam vastavaks kui Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed. Sama uurimus näitab, et kõige olulisemaks abivahendiks oma tööalase konkurentsivõime parandamisel peavad vastajad eesti keele oskuse parandamist, teisel kohal on ametialase täiendõppe saamine, kolmandal kohal on isiku omapoolne suurem aktiivsus ja läbilöögivõime, neljandal kohal uue elukutse, ameti õppimine ning loetletud variantidest kõige väiksemat rolli omab vastajate arvates Eesti kodakondsuse saamine (Mitte-eestlaste perspektiivid 2006).

Sissetulekud ja majanduslik heaolu

Kuna eestlaste ja mitte-eestlaste positsioon tööturul on erinev, siis võib eeldada, et erinevused peegelduvad ka sissetulekutes. TÜ majandusteaduskonnas tehtud analüüs eestlaste ja mitte-eestlaste palgavahedest aastatel 1989–2005 näitab, et põhjendamata palgavahe etniliste gruppide vahel tekkis Eestis 1990ndate alguses, ning 10 aasta jooksul suurenes palgavahe 10–15%ni eestikeelsete töötajate kasuks, samas aastatel 2004-2005 on vahe hakanud vähenema. (Leping, Toomet 2007).

Sarnane tendents ilmneb ka leibkonna kogusissetulekutes arvutatuna ühe leibkonna liikme kohta (joonis 3.2.2). Euroopa Sotsiaaluuringu[6] andmed näitavad, et eestlaste võimalused kuuluda ülemisse sissetulekukvintiili on palju paremad kui mitte-eestlastel. Kui 2004. aastal eestlaste ja mitte-eestlaste jaotuvuses sissetuleku alumiste kvintiilide lõikes suuri erinevusi ei esine, siis kaks aastat hiljem on mitte-eestlaste osakaal madalama sissetulekuga inimeste seas kasvanud. Seega võrreldes aastaid 2004 ja 2006, saab kinnitada suurenevat sissetulekute diferentseeritust mitte-eestlaste ja eestlaste vahel. Vaadeldes sissetulekute erinevusi Eesti kodanikest ja mittekodanikest mitte-eestlaste vahel selgub Eesti kodakondsust omavate mitte-eestlaste statistiliselt oluliselt kõrgem sissetulekute tase nii 2004. kui ka 2006. aastal mittekodanikega võrreldes. Mittekodanike madalamat materiaalse heaolu taset on täheldatud ka varasemates uuringutes (Pavelson 2006).

Euroopa Sotsiaaluuringu 2004. ja 2006. aasta andmete analüüsi tulemuste põhjal võib öelda, et kahe vaatlusaluse aasta võrdluses on eestlaste ja mitte-eestlaste leibkonna sissetulekute vahe suurenenud nii nooremas kui ka vanemas earühmas: kui aastal 2004 moodustas 15–30aastaste mitte-eestlaste sissetulek ühe leibkonnaliikme kohta 75% samaealiste eestlaste sissetulekust, siis aastal 2006 vaid 70%, veelgi enam (13 protsendipunkti võrra) on kasvanud sissetulekute erinevus 46–60aastaste eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. Teiste vanusrühmade puhul nii suuri muutusi ei esine (tabel 3.2.3).

Reeglina on kõrgema haridustasemega inimeste leibkonna sissetulekud olenemata rahvusest suuremad. Kuid võrreldes keskharidusega ning kõrgharidusega eestlaste sissetulekuid leibkonnaliikme kohta sama haridustasemega mitte-eestlastega, täheldame siingi erinevust eestlaste kasuks, sarnaselt juba 1998. a andmetele tugineva analüüsi

[6] ESS- Euroopa Sotsiaaluuring (*The European Social Survey*) on rahvusvaheline sotsiaaluuring, mille eesmärk on kaardistada ja seletada muutusi Euroopa poliitilistes, majanduslikes struktuurides, rahvastiku käitumises ja inimeste hoiakutes (Jowell 2005, 2007). Uuring on ellu kutsutud Euroopa Komisjoni 5. ja 6. raamprogrammi ja Euroopa Teadusfondi toel. Uuring viidi esimest korda läbi 2002. aastal, millele on järgnenud kaks küsitluslainet ning ette valmistatakse 2008. aasta küsimust (vt www.europeansocialsurvey.org). Andmete arhiveerija ja väljastaja Norwegian Social Science Data Services (NSD).

tulemustele (Krusell 2002). Kui alg- ja põhiharidusega eestlaste ja mitte-eestlaste sissetulekute erinevused on minimaalsed, siis kõrgharidusega mitte-eestlaste keskmine leibkonna sissetulek moodustas 2006. aastal kolm neljandikku sama haridusega eestlase sissetulekust. Samuti on uuring eestlaste ja mitte-eestlaste palgavahedest (vt Leping ja Toomet 2007) kinnitanud, et palk sõltub eestlaste puhul rohkem haridusest kui mitte-eestlaste puhul ehk siis kõrgharidusega eestlased teenivad tunduvalt rohkem kui madalama haridustasemega rahvuskaaslased, samas kui mitte-eestlaste palgatasemete eristumises haridus nii olulist rolli ei mängi. Seega tulevad just kõrgharidusega inimeste puhul teravamalt esile rahvusega seotud erinevused nii töövõimalustes kui ka keskmises sissetulekus.

Mitte-eestlaste ja eestlaste sissetulekute võrdlemisel tuleb arvesse võtta ka regionaalseid eripärasid. Teatavasti on sissetulekud Tallinnas ja Harjumaal tunduvalt suuremad kui mujal Eestis (Lehto 2006). Vaadeldes eestlaste ja mitte-eestlaste sissetulekute keskmisi kolme regiooni: Põhja-Eesti, Kirde-Eesti ning muu Eesti lõikes (tabel 3.2.3) ilmneb, et just Põhja-Eestis on eestlaste sissetulek mitte-eestlaste omast märgatavalt kõrgem, kusjuures sissetulekute vahe on 2006. aastal kasvanud. Samas ei avalda mitte-eestlaste sissetulekutele Põhja-Eestis elamine sama suurt positiivset mõju kui eestlaste sissetulekutele: Põhja-Eestis elavate eestlaste sissetulek on 34 protsendipunkti võrra kõrgem kui teistes regioonides elavatel eestlastel ning 30 protsendipunkti kõrgem kui Põhja-Eestis elavatel mitte-eestlastel, Põhja-Eestis elavate ja mujal Eestis elavate mitte-eestlaste sissetulekute vahe on 14 protsendipunkti. Seega on Põhja-Eestis sissetulekud tunduvalt enam rahvuse alusel diferentseeritud kui mujal Eestis ning elukohast tulenev ebavõrdsus sissetulekutes eestlaste hulgas tunduvalt suurem kui mitte-eestlaste seas.

Tabel 3.2.3. Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmine sissetulek leibkonnaliikme kohta vanusrühmade, hariduse ja elukoha lõikes.

	2004		2006	
	eestlased	mitte-eestlased	eestlased	mitte-eestlased
Vanusegrupp:				
15–30 a	3639	2712	6169	4345
31–45 a	3110	2266	4982	3875
46–60 a	2948	2810	4834	3969
üle 60 a	2593	2457	3610	3439
Haridus:				
alg-/ põhi-	2344	2315	3452	3335
kesk-	2725	2470	4544	3759
kõrg-	4191	2989	6366	4797
Elukoht:				
Tallinn + Harjumaa	4296	2835	6210	4425
Kirde-Eesti	2212	2267	3999	3196
muu Eesti	2562	2512	4090	3508

Allikas: ESS 2004 & ESS 2006

Vaesus ja kihistumine

Erinevad uuringud on leidnud, et keskmiselt on mitte-eestlaste suhtelise vaesuse määr 1-2 protsendipunkti kõrgem kui eestlastel (Fløtten 2006, Trumm 2005). Suurim erinevus kahe rahvusgrupi vahel ilmnes 2001. aastal, kui suhtelise vaesuse määr oli mitte-eestlastel 20% ja eestlastel 16% (Trumm 2005).

Lisaks sissetulekutele ning vaesuse määrale on oluline vaadata, kuidas indiviidid ise hindavad oma majanduslikku olukorda. Tegemist on subjektiivse hinnanguga, mis lisaks tegeliku olukorra kirjeldusele peegeldab indiviidi tajutud ilmajäetust võrreldes ümbritseva keskkonnaga. Erinevad allikad kinnitavad, et võrreldes eestlastega hindavad mitte-eestlased oma majanduslikku toimetulekut sagedamini raskeks või väga raskeks (Fløtten 2006; Sissetulekud ja elamistingimused, 2005). 2004. aasta Eesti Sotsiaaluuringu andmetel hindas eestlastest 63%, mitte-eesti leibkondadest aga vaid 30% oma toimetulekut tavaliseks või väga heaks (Sissetulekud ja elamistingimused, 2005). Siiski on erinevused mitte-eestlaste ja eestlaste perede toimetulekus järk-järgult kahanemas: aastate 2000, 2002 ja 2005 võrdlus näitab, et nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas on süvavaesus vähenenud ning säästmisvõimalustega perede osakaal kasvanud. Hästi toimetulevate perede osakaal on võrdsustunud mõlema rühma sees, moodustades ühe viiendiku (Pavelson 2006: 9). Kui hinnata Eesti ühiskonnas toimuvat kihistumist indiviidide enesehinnangute alusel, siis ilmneb, et eestlased hindavad ennast mõnevõrra kõrgemasse kihti kuuluvaks kui venekeelne elanikkond, viiepunktilisel skaalal on eestlaste keskmiseks kihtikuuluvuse hinnanguks 3,13 punkti ja mitte-eestlastel 2,96. Kuigi keskmine hinnang eestlaste ja mitte-eestlaste puhul on erinev, jagunes venekeelne kogukond 2002. aasta uuringu põhjal eestlaste moodi: ligikaudu kolmandik leiab end asuvat ühiskondliku redeli keskmisest kõrgemal astmel (Lauristin 2004). Sama küsimuse kordus 2005. ja 2007. aasta uuringutes aga näitas, et ühiskonna jõukuse kiire suurenemine on toonud kaasa kihistumismustris rahvuslike erinevuste suurenemise: kui eestlaste seas on end keskmiselt paremaks positsioneerimine suurenenud

10 protsendipunkti võrra, siis venekeelses elanikkonnas on toimunud vastupidine areng, ligi kümnendik end varem keskmisest paremal järjel pidanutest on nüüd langenud keskmisele tasemele. Oma sotsiaalsele positsioonile Eesti ühiskonnas annavad keskmisest madalama hinnangu kodakondsuseta isikud või Venemaa kodanikud (vastavad keskmised 2,91 ja 2,74) (Lauristin 2004: 259).

Sotsiaalne tõrjutus

Sissetulekute ja tööhõive puhul on tegemist n-ö objektiivsete heaolu näitajatega, mis on küll kihistumise oluliseks, kuid mitte ainukeseks teguriks. Võrreldes eestlaste ja mitte-eestlaste kihistumismustreid, näeme sama objektiivse olukorra puhul küllalt palju erinevusi oma staatuse hindamises. Eriti torkab silma mitte-eestlaste seas kõrghariduse ning keskmise sissetulekuga inimeste suurem kalduvus hinnata oma sotsiaalset positsiooni madalamalt kui analoogiliste näitajatega eestlastel. Madala enesehinnangu põhjuseks võib siin pidada sotsiaalse tõrjutuse sündroomi.

Sotsiaalse tõrjutuse puhul ei ole ühest definitsiooni, kuid üldiselt võib seda mõista kui heaolu defitsiidi kuhjumise protsessi, mis tekitab ühiskondliku osalemise vähenemist, jõuetus- ja pettumistunde süvenemist ning ühiskonnaelust eemaldumist. Tõrjutuse uurijad (Kronauer 1998; Amartya Sen 2000; D'Ambrosio, Papadopoulos ja Tsakloglou 2002; Alber ja Fahey 2004) on leidnud, et sotsiaalne tõrjutus väljendab sotsiaalse integratsiooni puudumist, ühiskonna liikmete suutmatust osaleda poliitilistes, majanduslikes ja sotsiaalsetes struktuurides. Sotsiaalse tõrjutuse mõiste ühendab paljusid erinevaid sotsiaalseid ja majanduslikke probleeme: vaesust, ebavõrdsust, ruumilist suletust ja tõrjutust, diskrimineerimist, vähest sotsiaalset kapitali, usalduse defitsiiti, väärtushinnangute ja käitumismallide sobimatust, abitust avalike teenuste kasutamisel jne.

Eurostati koostatud mitmemõõtmelise sotsiaalse tõrjutuse indeks (Eurostat 1998) sisaldab tunnuseid, mis väljendavad (1) rahalisi raskuseid toimetulekul, (2) põhivajaduste rahuldamatust, (3) keskmiselt halvemaid elamistingimusi, (4) vajalike kestuskaupade puudust, (5) halba tervislikku seisundit, (6) ebapiisavaid sotsiaalseid kontakte ning (7) üldist eluga rahulolematust.

Ehkki ka sotsiaalse tõrjutuse mõõtmisel on peamiselt lähtutud objektiivsetest karakteristikutest, mis iseloomustavad juurdepääsu võimalustele ning ressurssidele erinevates eluvaldkondades, on mitmed autorid (Böhnke 2001a, 2001b, 2004, Robila 2006, Bude ja Lantermann 2006) rõhutanud subjektiivsete indikaatorite olulisust sotsiaalse tõrjutuse mõõtmisel.

Esimene Eesti olukorda käsitlev sotsiaalse tõrjutuse riski analüüs, mis tehti 1994. a elutingimuste uuringu NORBALT andmetel (Kutsar 1997) näitas, et ligi viiendikule Eesti elanikest oli iseloomulik kõrge ja enam kui pooltele keskmine sotsiaalse tõrjutuse risk. Peamisteks sotsiaalset tõrjutust mõjutavateks sotsiaal-demograafilisteks faktoriteks on sugu (naistel on suurem sotsiaalse tõrjutuse risk), vanus (tõrjutus on iseloomulik vanemaealistele), rahvus (mitte-eestlaste sotsiaalse tõrjutuse risk on veerandi võrra kõrgem kui eestlastel) ning haridus (alg- ja põhiharidusega isikute sotsiaalse tõrjutuse risk on ligi kaks korda kõrgem kõrgharidusega isikutega võrreldes (Kutsar 1997).

Sotsiaalset tõrjutust Eestis 2004. ja 2006. aastal analüüsime alljärgnevalt Euroopa Sotsiaaluuringu andmestiku alusel. See andmestik võimaldab sotsiaalset tõrjutust mõõta nelja alakomponendi kaudu: vaesus, usaldamatus, informeerimatus ning isolatsioon. Iga nimetatud alakomponendi mõõtmiseks koostati vastav indeks, milles sisalduvad tunnused koos tunnuse väärtustega rahvuse ja kodakondsuse alusel. Indeksite väärtused teisendati tunnuse jaotust arvestades kahepunktiliseks, milles väärtus „0" tähistab vastava komponendi (nt vaesus) riski puudumist ning väärtus „1" selle olemasolu. Sotsiaalse tõrjutuse komponentide esinemissagedus vaadeldud aastatel eristatud sotsiaalsete gruppide lõikes indeksite kaupa on esitatud lisas 3.2.2.

Sotsiaalse tõrjutuse üldtendentsina ilmnes (vt tabel 3.2.4), et võrreldes 2004. aastaga, mil eestlased ja mitte-eestlased erinesid ainult vaesuse ja informeerituse alusel, oli kaks aastat hiljem, aastal 2006 mitte-eestlaste seas tunduvalt rohkem ka neid, kes ei usalda institutsioone või tunnevad end olevat isolatsioonis. Seejuures on eestlaste ja mitte-eestlaste vaesusriski ja usaldamatuse erinevused paljuski seotud kodakondsusega: mittekodanikud eristuvad tugevalt vene rahvusest Eesti kodanikest nii vaesusriski kui ka usaldamatuse poolest. Võib väita, et kahe aasta jooksul on süvenenud venekeelse elanikkonna sisemine polariseerumine, mille kohaselt erinevused eestlaste ja vene rahvusest Eesti kodanike vahel on vähenenud, kuid seda enam võib täheldada mittekodanike olukorra suhtelist halvenemist.

Kui mitte-eestlastest kodanike ja mitte-kodanike isolatsioonirisk on jäänud 2006. aastal samale tasemele kui ta oli 2004. aastal, siis eestlaste seas on isolatsioonirisk kahe aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud (2004. aastal 20% ja 2006. aastal 13%). Samal ajal on nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas oluliselt kasvanud isikute arv, kes tunnevad vähest huvi uudiste, poliitika ning päevakajaliste ajaleheartiklite vastu. Kuigi võiks eeldada, et mitte-eestlastest kodanikud on rohkem informee-

Tabel 3.2.4. Sotsiaalse tõrjutuse alakomponentide esinemissagedus eestlaste ning mitte-eestlaste seas 2004. ja 2006. aastal.

	2004				2006			
	eestlased (%)	mitte-eestlased (%)			eestlased (%)	mitte-eestlased (%)		
		kõik mitte-	sh Eesti	sh mitte-		kõik mitte-	sh Eesti	sh mitte-
VAESUSE indeks – 'vaene'	46	57	52	60	33	43	37	48
USALDAMATUSE indeks – 'ei usalda'	20	25	26	23	15	29	21	36
INFORMEERIMATUSE indeks – 'ei ole informeeritud'	18	28	25	30	29	51	49	52
ISOLATSIOONI indeks – 'on isolatsioonis'	21	18	16	19	13	17	14	20

Allikas: ESS 2004 & ESS 2006

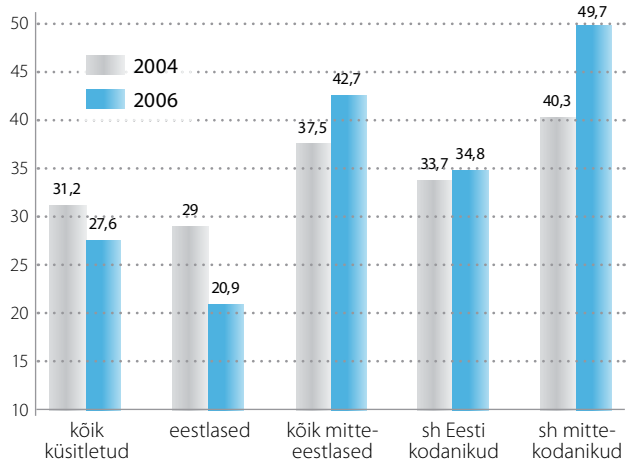
ritud kui mittekodanikud, siis sellist erinevust ei ilmne, küll aga on vene rahvusest kodanike seas tunduvalt rohkem Interneti mittekasutajaid ja seda nii mittekodanike kui ka eestlastega võrreldes.

Lisas 3.2.2 toodud nelja dihhotoomilise indeksi liitmisel moodustus sotsiaalse tõrjutuse koondindeks, millele iga täiendava riski ilmnemisel lisandus 1 punkt, seega jäid indeksi väärtused vahemikku 0–4, kus väärtus „0" tähistab sotsiaalse tõrjutuse riski täielikku puudumist ning väärtus „4" (mis tähendab kõikide alaindeksitega mõõdetud riskide esinemist) maksimaalset võimalikku sotsiaalse tõrjutuse riski. Edasise analüüsi lihtsustamiseks loeti sotsiaalse tõrjutuse riskis olevateks isikud, kellel ilmnevad riskid vähemalt kahe alakomponendi puhul (indeksi väärtus >1) (vt joonis 3.2.2).

Jooniselt nähtub, et kahe viimase aasta jooksul on lõhe eestlaste ja mitte-eestlaste tõrjutuse riski määra vahel kasvanud: sotsiaalse tõrjutuse risk on kahanenud eestlaste seas ning suurenenud mitte-eestlaste, eriti mittekodanike hulgas. Tõrjutuse kasvu peamiseks põhjuseks mitte-eestlaste seas on suurenenud usaldamatus ja informeerimatus. Eesti kodakondsuseta mitte-eestlaste informeerimatus on eestlastega võrreldes 1,7 korda ning usaldamatus Eesti riigi institutsioonide suhtes 1,4 korda suurem, Eesti kodakondsuseta isikute usaldamatus on koguni 2,4 korda suurem kui eestlastel.

Üldiselt oli mitte-eestlaste risk olla tõrjutud 2004. aastal 1,5 ja 2006. aastal keskmiselt kolm korda suurem kui eestlastel. Tõrjutuse riski mõjutavateks peamisteks teguriteks mitte-eestlastel on kodakondsuse puudumise kõrval vanus ja tööpuudus. Samuti selgub, et üldise majandusliku olukorra paranemine ja sotsiaalse tõrjutuse vähenemine on osaliselt positiivselt korreleeruvad vaid eestlaste puhul, millest järeldub, et mitte-eesti elanikkonna sotsiaalse tõrjutuse riski vähendamiseks

Joonis 3.2.2. Tõrjutuse riski määra muutus keele ja kodakondsuse lõikes (% vastavast rühmast)

Allikas: ESS 2004 & ESS 2006

tuleb integratsiooniprogrammi ja teistes valdkondlikes strateegiates rakendada sihtotstarbelisi meetmeid.

Kokkuvõtteks

Tuleb tõdeda, et mitte-eestlaste hõivestruktuur ja sissetulekute suurus erineb küllaltki oluliselt eestlaste omast. Seda iseloomustavad suurem tööpuudus ja töökoha ebakindlus, kuulumine pigem sinikraede kui valgekraede hulka, haridustaseme ja töökoha nõuete suurem mittevastavus. Vaatamata üldisele sissetulekute kasvule ei ole mitte-eestlaste ja eestlaste sotsiaalmajandusliku seisundi erinevused vähenenud, vaid viimastel aastatel isegi süvenenud. Seejuures on tunnuslik, et erinevused süvenevad mitte väiksema hariduse ja madalama sissetulekuga kihtides, vaid pigem kõrgharidusega ning potentsiaalselt suuremate eneseteostus-

ambitsioonidega inimeste seas. Sotsiaalmajandusliku ebavõrduse ning tõrjutuse probleemid, mille olulisusele on sotsiaalteadlased integratsioonimonitooringu tulemustele toetudes osutanud juba 2000. aastast alates, pole siiani muutunud riikliku integratsioonipoliitika prioriteetideks. Kõrgharidusega keskealiste mitte-eestlaste rahulolematuse enda (ja oma laste) väljavaadetega Eesti tööturul ja sellega kaasnenud usaldamatuse kasv Eesti riigi institutsioonide suhtes on üks olulisi tegureid ka 2007. aasta aprillisündmuste sotsiaalse tausta mõistmiseks.

Viidatud allikad

1 Alber, J., Fahey, T. (2004) Perceptions of Living Conditions in an Enlarged Europe (European Foundation for the Improvement of Living and Work Conditions, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities).

2 Allardt, E. (1975) Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study. Research group for comparative sociology, University of Helsinki. In: Research Reports No 9. Helsinki: University of Helsinki.

3 Anspal, S. (2008) Integratsioon tööturul. RIP 2008-2013 vajadus- ja teostatavusuuringu tööturuintegratsiooni uurimisgrupi lõpparuanne.

4 Bude, H., Lantermann, E.-D. (2006) Soziale Exklusion und Exklusionsempfinden, Kölner Zeitrichft für Soziologie und Sozialpsychologie, 58(2), pp. 233–252

5 Böhnke, P. (2001a) Nothing left to lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison. Empirical Evidence on Germany, Discussion paper FS III 01–402 (Social Science Research Centre Berlin).

6 Böhnke, P. (2001b) Reporting on Social Exclusion: Standard of Living and Social Participation in Hungary, Spain and Germany, Discussion paper FS III 01–407 (Social Science Research Centre Berlin).

7 Böhnke, P. (2004) Perceptions of Social Integration and Exclusion in an Enlarged Europe (European Foundation for the Improvement of Living and Work Conditions, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities).

8 D'Ambrosio, C., Papadopaulos, F., Tsakloglou, P. (2002) Exclusion in EU Member States: A Comparison of Two Alternative Approaches (Working Paper, Bocconi University).

9 Eurostat (1998) Recommendations on social exclusion and poverty statistics, Document CPS 98/31/2, (Luxembourg).

10 Fløtten, T. (2006) Povery and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A comparative Study of Norway and Estonia. Doctoral Dissertation. Fafo-report 487.

11 Jowell, R., the Central Co-ordinating Team (2005) European Social Survey 2004/2005: Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University

12 Jowell, R., the Central Co-ordinating Team (2007) European Social Survey 2006/2007: Technical Report, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University

13 Karisto, A. (1990) Some marginalisation Processes in Finland, in D. Gordon & O. Riihinen (eds) Exclusion in Cities in Britain and in Finland, pp. 25–38 (Helsinki, University of Helsinki, Department of Social Policy)

14 Kronauer, M. (1998) Social Exclusion and "Underclass": New Concepts for the Analysis of Poverty, in H.-J. Andreß (ed.) Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective, pp. 51–75 (Aldershot: Ashgate).

15 Krusell, S. (2002) Eestlaste ja mitte-eestlaste palkade erinevus. Toim. E. Saar. Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. Tallinn Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 191–209

16 Kutsar, D. (1997) Multiple Welfare Losses and Risk of Social Exclusion in the Baltic States during Societal Transition. In: Aasland, A.; Knudsen, K. Kutsar, D.; Trapenciere, I. (eds) The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges. The NORBALT Living Conditions Project. Fafo Report 230, pp 79–104

17 Lauristin, M. (2004) Eesti Ühiskonna kihistumine V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. (toim) Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu Ülikooli Kirjastus. lk 251–285

18 Lauristin, M., Korts, K., Kallas K. (2007) toim. Riigihanke nr 034118 Riikliku Integratsiooniprogrammi 2008-2013 väljatöötamine vajadus- ja teostatavusuuringute vahearuanne.

19 Lehto, K. (2006) Eesti regionaalareng. Maakonnad arvudes 2001–2005. Tallinn, Statistikaamet, lk 7–14

20 Leping, K.-O., Toomet, O. (2007) Ethnic wage gap and political break-ups: Estonia during political and economic transition. Tartu Ülikooli majandusteaduskonna toimetiste seeria, nr 53

21 Mitte-eestlaste perspektiivid. Elanikkonna küsitlus, kevad 2006 (Saar Poll). www.migfond.ee/ee/files/Mitte-eestlaste%20migratsiooni%20aruanne%202006.doc

22 Pavelson, M. (2006) Eestlaste ja eestivenelaste sotsiaalmajanduslik seisund: ootused ja muutused. Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2005. Tallinn: MEIS, lk 4–14

23 Pavelson, M. (2002) Töö, sissetulek ja toimetulek: integratsiooni sotsiaalmajanduslik tagapõhi. Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2002. Tallinn: MEIS, TPÜ RASI, lk 42–53

24 (2008) Riikliku Integratsiooniprogrammi (RIP) 2008–2013 vajadus- ja teostatavusuuringute lõpparuanne. Tartu

25 Robila, M. (2006) Economic pressure and social exclusion in Europe, The Social Science Journal, 43, pp 85–97

26 Sen, A. (2000) Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny. Social development papers No 1, (Asian Development Bank, Office of Environment and Social Development).

27 (2005) Sissetulekud ja elamistingimused. Eesti Statistikaamet. Tallinn

28 Trumm, A. (2005) Poverty in Estonia. Overview of main trends and patterns of poverty in the years 1996–2002. Fafo-report 497

29 Tööturu riskirühmad: mitte-eestlased. Teemaleht. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 3/2006.

30 Tööturu riskirühmad: pikaajalised töötud. Teemaleht. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 2/ 2006.

3.3. Mitte-eestlaste osalemine Eesti ühiskondlikus elus ja poliitikas[7]

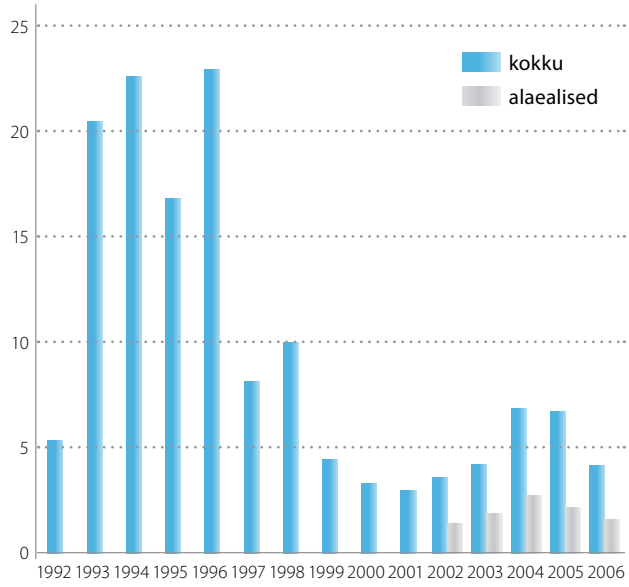
Eesti kodakondsuspoliitika ja selle mõju rahvussuhetele

Balti riigid lähtusid oma iseseisvuse taastamisel nii riikluse kui ka selle kandja – kodanikkonna – järjepidevuse põhimõttest. Sellest lähtuvalt võttis Eesti Ülemnõukogu juba 1991. a vastu resolutsiooni, mis sätestas, et üksnes Nõukogude okupatsiooni eelse Eesti vabariigi (1918–1939) kodanikud ning nende järeltulijad saavad õiguse Eesti vabariigi kodakondsusele automaatselt. Selle deklaratsiooni vaimus taaskehtestati 1992. a veebruaris 1938. a kodakondsusseadus, mille tulemusena jagunes elanikkond valdavalt eestlastest kodanikeks ja peamiselt Nõukogude perioodil sisserännanud venekeelseteks mitte-kodanikeks. 1992. a toimunud põhiseaduse referendumil kanti nimekirjadesse vaid 669 100 inimest, mis oli 42% võrra väiksem võrreldes aasta varem toimunud iseseisvusreferendumist, kus said osaleda kõik ENSV sissekirjutusega inimesed (Raitviir 1996: 296)[8]. Ligi 475 000 nõukogude ajal Eestisse sisserännanut ja nende järglast määratleti õiguslikus mõttes välismaalastena, kellele rakendus naturalisatsiooni nõue koos vastavate protseduuridega. Õigusjärgsete kodanike seas oli mitte-eestlasi ligikaudu kümnendik. Neile lisandusid erandkorras kodakondsuse saajana need mitte-eestlased, kes Eesti Kongressi valijatena olid saanud nn rohelise kaardi omanikeks, kuna neid võrdsustati Eesti vabariigi kodanikena registreerunutega. Kujunenud kodanike ja mitte-kodanike eraldusjoon jooksis suurel määral rahvuslikku piiri mööda, kuna peaaegu 100% etnilistest eestlastest olid Eesti kodakondsusega ning ligi 85% venekeelsetest elanikest olid kodakondsuseta. 1992. a Riigikogu valimistel ei valitud seadusandlikkusse kogusse ühtki mitte-eestlaste esindajat.

Aastatel 1992–1996 sai Eesti kodakondsuse keskmiselt 17 500 inimest aastas (joonis 3.3.1). 1995. a võttis Riigikogu vastu uue kodakondsusseaduse, millega karmistati Eesti kodakondsuse saamise tingimusi – paiksustsensust pikendati kahelt aastalt viiele aastale ning lisaks eesti keele tundmise eksamile viidi sisse ka põhiseaduse ja kodakondsusseaduse tundmise eksam (eesti keeles). Uue seaduse mõju avaldus kohe ka naturaliseerimisarvudes. Kodakondsuse saanud inimeste arv langes 65% võrra – 22 773 inimeselt 1996. aastal 8124 inimesele seaduse rakendumisele järgneval 1997. aastal.

Nende mitte-eestlaste õiguslik seisund, kes polnud Eesti vabariigi kodanikud, seda ei õigusjärgsuse ega ka naturalisatsiooni alusel, reguleeriti 1993. aastal vastu võetud välismaalaste seadusega, millega sätestati (esialgu vaid ajutise) elamisloa väljastamise kord kõigile Eestis legaalselt asuvatele endise Nõukogude Liidu kodanikele, kel ei ole ühegi teise riigi kodakondsust.

Joonis 3.3.1. Naturaliseerimise teel Eesti kodakondsuse saanute arv 1992–2006 (tuhandetes)

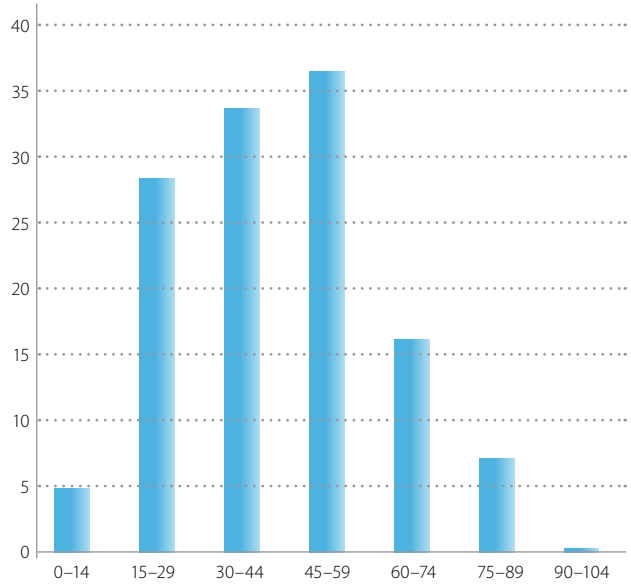

Allikas: Kodakondsus- ja Migratsiooniamet

[7] Käesolev analüüs põhineb küsitlustel, mis on autorite osalusel läbi viidud mitte-eestlaste poliitilist integratsiooni silmas pidades väga erinevatel aegadel. Esimene küsitlus (TÜ Pol 2005) viidi läbi Tartu Ülikooli politoloogia osakonna tellimusel 2005. a kohalike omavalituste valimiste järgselt ning selle eesmärgiks oli analüüsida poliitilist osalust ja mõõta poliitikaga seotud ühiskonnas valitsevaid väärtushinnanguid. Teine uurimus (MeeMa 2005 – Mina, Maailm, Meedia) on läbi viinud novembris 2005 TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond ning kolmas Tartu Ülikooli ja uuringufirma Saar Poll tehtud uurimus juunis 2007 (TÜ/Saar Poll 2007), vahetult pärast Tallinnas toimunud nn pronkssõduri kriisi.

[8] 1991. a märtsis toimunud iseseisvusreferendumil kanti hääletajate nimekirja 1 144 309 inimest (Raitviir 1996: 296).

Joonis 3.3.2. Määratlemata kodakondsusega inimeste vanuseline jaotus (seisuga jaanuar 2007, tuhandetes)

Allikas: Kodakondsus- ja Migratsiooniamet

Seadus puudutas tol hetkel ligi 500 000 inimest (32% elanikkonnast), kel ei olnud õigust saada Eesti kodakondsus automaatselt (Kodakondsus- ja Migratsiooniamet 2006: 13). Osa nendest läbis hiljem naturaliseerimisprotsessi ja sai Eesti kodakondsuse. Siiski otsustas suur hulk inimesi jätta oma kodakondse kuuluvuse lahtiseks ning asus taotlema alalise Eesti elaniku luba koos välismaalase passiga. Lisaks nendele kasutas ligi 90 000 inimest (6% elanikkonnast) võimalust vormistada endale lihtsustatud korras Vene Föderatsiooni kodakondsus, mis moodustab suurima taotluste arvu kõikidest endistest liiduvabariikidest.

Nimetatud protsesside tulemusel on aastaks 2007 Eesti vabariigis alaliselt elavad mitte-eestlased jaotunud kolme suurde gruppi: Eesti vabariigi kodanikeks (*ca* 218 000 ehk pooled mitte-eestlastest), Venemaa, SRÜ ja teiste riikide kodanikeks (*ca* 100 000) ning määratlemata kodakondsusega isikuteks (*ca* 115 000). Seega on võrreldes 90ndate aastate algusega, kus kodanikkond koosnes väga dominantselt eestlastest, tegemist kvalitatiivselt uue olukorraga, kus mitte-eestlaste ühiskondliku kaasatuse põhiliseks väljakutseks on saanud mitte-eestlastest kodanike osalemine riigi elus võrdväärselt eestlastega. Samas püsib muidugi ka kodakondsuseta isikute arvu vähendamise vajadus, ehkki selle probleemi kaal on suhteliselt vähenenud.

Naturalisatsiooniga seotud probleemid

Tänaseks moodustavad määratlemata kodakondsusega inimesed ligi 8,5% Eesti elanikkonnast[9], kellest enamik on vanuses 15–59 (vt joonis 3.3.2). Vaatamata kodanikega võrdsele sotsiaalse ja õigusliku kaitse olemasolule on määratlemata kodakondsusega inimeste ühiskondlik positsioon võrreldes kodanikega ebakindlam, nende võõrdumus Eesti riigist suurem ning nende üldine lõimumisaste madalam. Kodakondsuseta isikute võõrandumist Eesti riigist ja nende suuremat sotsiaalset tõrjutust põhjustab osaliselt poliitiliste õiguste (Riigikogu valimise õiguse, kohalikel valimistel kandideerimise õiguse, teatud ametikohtadel töötamise õiguse, erakonna liikmeks olemise õiguse) puudumine, teisalt ka suur hulk muid tegureid nagu halb eesti keele oskus, geograafiline eraldatus eestikeelsest keskkonnast (Ida-Virumaal), sellest tulenev halb informeeritus Eestis toimuvast ning madalam sotsiaalne positsioon. Nii nagu kõik Eestis alalise elamisloaga elavad teiste riikide kodanikud, on ka määratlemata kodakondsusega inimestel valimisõigus (siiski ilma kandideerimisõiguseta) kohalikel valimistel. Nende valimisaktiivsus ei jää alla kodanike omale, sarnanedes Eesti keskmisele või isegi ületades seda.[10]

Naturalisatsioonitempo on alates 1990ndate keskpaigast aeglustunud, moodustades keskmiselt 4600 inimest aastas. Eesti liitumine Euroopa Liiduga tõstis korraks naturaliseerimise populaarsust, kuid viimased aastad on näidanud taas langustendentsi. Saar Polli küsitluse järgi soovis märtsis 2006 veidi üle poole (54%) kodakondsuseta mitte-eestlastest endale Eesti kodakondsust. Määratlemata kodakondsusega inimeste seas on soov saada Eesti kodakondsus oluliselt suurem kui Venemaa ja muude riikide kodanike seas, kuid 2000. aastaga võrreldes oli määratlemata kodakondsusega inimeste seas vähenenud soov saada Eesti kodakondsust (tabel 3.3.1).

Põhjused, miks määratlemata kodakondsusega inimesed, kellest suur osa on Eestis sündinud, ei otsusta naturaliseerimisprotsessi kasuks, on mit-

[9] 2007. a alguse seisuga oli Eestis 125 799 määratlemata kodakondsusega inimest, kelle hulgas oli 4383 alla 15aastast last (Kodakondsus- ja Migratsiooniameti andmed).

[10] Valimisaktiivsus Ida-Virumaal ja Tallinnas on kõikidel kohalike omavalitsuste valimistel olnud sarnane või kõrgem kui Eesti keskmine. Ülekaalukalt venekeelse elanikkonnaga linnades Narvas ja Sillamäel on valimisaktiivsus olnud üle Eesti keskmise (www.vvk.ee).

meid. Takistuseks on nii informatsiooni puudumine või selle ebatäpsus, keeleoskuse madal tase või ka motivatsiooni puudumine. Saar Polli 2006. a küsitluse kohaselt olid nii eesti keele kui ka Eesti põhiseaduse eksamit valmis kohe tegema vaid veidi rohkem kui kümnendik kõikidest Eesti kodakondsuseta inimestest. Seejuures arvas 19% kodakondsuseta isikutest, et nad oleks valmis sooritama keeleeksamit. Motivatsiooni viivad osaliselt alla pragmaatilised põhjused nagu lihtsam äriajamine Venemaaga või reisimisvõimaluste laienemine Euroopas ka kodakondsuseta isikutele[11]. Samas eksisteerib selle grupi hulgas ka nn solvunute grupp, kes peab Eesti riigi kodakondsuspoliitikat ebaõiglaseks ja alandavaks. 2007. aastal läbi viidud kvalitatiivuuringutest on selgunud ka Eesti kodakondsuse väärtuse kahanemine venekeelse elanikkonna seas, mis on toimunud ka selle tõttu, et mitte-eestlastest kodanikud ei tunneta praktikas, et kodakondsus oleks avanud nende eneseteostuse jaoks Eesti riigis eestlastega võrdväärsed võimalused näiteks pääsemisel kõrgematele ametikohtadele riigiteenistuses (Kallas 2007). Nendest põhjustest tingituna ei saa prognoosida naturaliseerimisprotsessi aktiivsuse kasvu lähiaastatel, mistõttu kodakondsuseta inimeste õiguslik-poliitilise staatuse ja ühiskondliku lõimumise probleem on jätkuvalt Eesti integratsioonipoliitika üheks tõsiseks väljakutseks.

Murettekitav on kodakondsusetute inimeste juurdekasv juba iseseisvas Eesti vabariigis sündinud laste arvel. Lähtuvalt ÜRO Lasteõiguste konventsioonist on igal lapsel õigus kodakondsusele ja seda sõltumata tema vanema(te) õiguslikust staatusest. Esmakordselt tõstatas kodakondsuseta laste probleemi 1993. a oma kirjas Eesti välisministrile Trivimi Vellistele OSCE rahvusvähemuste ülemkomissar Max van der Stoel (van der Stoel 1993) ning järgnevatel aastatel kerkis teema korduvalt esile nii OSCE soovitustes kui ka Euroopa Liidu ja Euroopa Nõukogu aruannetes. Vaatamata rahvusvahelise surve tulemusena läbiviidud seadusemuudatusele, mille järgi saavad Eestis alaliselt elavate mittekodanike lapsed kodakondsuse lihtsustatud korras, on Eestis tänase seisuga ligi 4000 alla 15aastast last, kellel pole ühegi riigi kodakondsust.

Kodanikuidentiteet ja usaldus Eesti riigi vastu

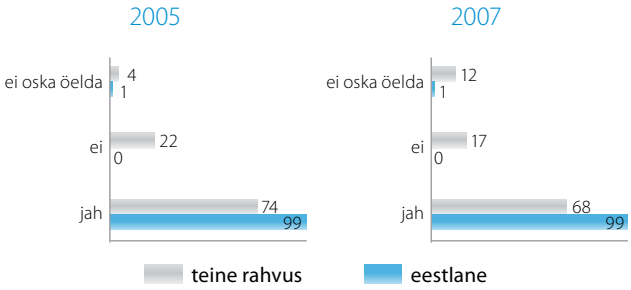
Üksikindiviidide osalust poliitikas ja ühiskondlikus elus ei mõjuta siiski üksnes nende formaalsed kodanikuõigused, vaid ka kuuluvustunne või teisisõnu enese identifitseerimine riigi ja kodanikkonnaga. Eesti poliitikauurijad on seda identifitseerimist nimetanud riigiidentiteediks (Vetik 2005) või ka kodanikuidentiteediks (Lagerspetz 2003). Kuuluvustunde määr sõltub otseselt riigis valitsevast nn riigirahvuse definitsioonist ning ka sellest, millisel määral demokraatlikus süsteemis osalejad tunnistavad üksteist kui legitiimset dialoogipartnerit. Uuringutulemused on näidanud, et ka teisest rahvusest Eesti elanikud peavad ennast Eesti rahva osaks selle põhiseaduslikuks tähenduses (joonis 3.3.3). Seejuures ei pea viiendik 2007. a juunis Eesti kodakondsusega küsitletutest end Eesti rahva osaks. Kodakondsuseta isikutest peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks 59% ja teiste riikide kodanikest 54%. Meenutame siinjuures, et õigusliku aluse tunda end põhiseaduse mõttes Eesti rahva, s.o demokraatliku võimu kandja hulka kuuluvana annab mittekodanikele nende õigus osaleda kohalikel valimistel.

Tabel 3.3.1. Soov Eesti kodakondsuse saamiseks

	2006			2000	
	Muu riigi kodanik	Venemaa kodanik	Määratlemata koda-	Venemaa kodanik	Määratlemata koda-
Jah + pigem tahan	35%	35%	72%	36%	81%
Ei + pigem ei taha	55%	61%	21%	58%	12%
Raske öelda	10%	5%	7%	6%	8%

Allikas: Saar Poll, 2006

Joonis 3.3.3. Kas te peate ennast Eesti rahva hulka kuuluvaks?

Allikad: TÜ, 2005; TÜ/Saar Poll, 2007

[11] Alates 2006. a algusest kehtib Euroopa Liidu direktiiv, mille järgi on Euroopa Liidu liikmesriikides alalise elamisloaga elavatel kolmandate riikide kodanikel inimeste ja tööjõu vaba liikumise osas sarnased õigused EL kodanikega.

Tabel 3.3.2. Rahvuse või keelepõhine eelistamine teatud ametikohtade või hüvede jagamisel (%)

		Kõik vastajad	Rahvus	
			Eestlane	Teine rahvus
Kas olete ise kokku puutunud olukorraga, kus mõnda isikut on rahvuse või keele tõttu eelistatud töölevõtmisel, teatud ametikohtade või hüvede jagamisel?	Vastamata	0,1	0,1	0,2
	Jah, korduvalt, see on üsna tavaline	12,3	3,9	29,5
	Üksikjuhtudel	15,4	10,6	25,2
	Ei ole ise kokku puutunud, kuid olen kuulnud	25,1	25	25,2
	Mul ei ole ühtegi kokkupuudet sellise olukorraga	47,1	60,4	19,9
VASTAJAD KOKKU		100	100	100

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Sügisel 2007 läbi viidud kvalitatiivintervjuudes tõlgendasid ka kõrgemad riigiametnikud ja poliitikud Eesti rahva mõistet põhiseaduslikus tähenduses kui kõiki Eesti elanikke hõlmavat, olenemata nende emakeelest ja rahvuslikust kuuluvusest (Kallas 2007). See viitab piisavalt avarale Eesti riigiidentiteedi määratlusele, mis on avatud ka etniliselt ja kultuuriliselt üksteisest erinevatele inimestele. Ometi jäi muukeelse elanikkonna esindajatega 2007. aasta sügisel läbi viidud fookusgruppides ja ka ekspertintervjuudes (vt Kallas 2007) domineerima arvamus, et kehtiv Eesti rahva määratlus on liiga kitsas ning eestlastest etniliselt ja kultuuriliselt erineva taustaga inimesed ei tunneta ennast sageli rahva osana, vaatamata formaalsete kodanikuõiguste olemasolule. Formaalsete kodanikuõiguste omandamine ei suurenda automaatselt isiku kodanikuaktiivsust, sest ei tunnetata, et juriidilise staatuse muutumisega suureneksid võimalused nende õiguste rakendamiseks. Barjääriks peetakse just kuuluvustunde puudumist, viidates eelkõige eestlastepoolsele jätkuvalt tõrjuvale hoiakule muukeelse elanikkonna suhtes. Muukeelsete inimeste kuuluvustunde tekkimisele on nende endi arvates suurimaks takistuseks eestlaste usaldamatus nende suhtes, mille ühe olulisema põhjusena võib näha hirmu Venemaa poliitilise mõju suurenemise ees. 2007. a uuringu tulemusel (TÜ/Saar Poll 2007) arvas 34% eestlastest vastajatest, et mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduselus on Eestile pigem kahjulik, samas kui kasulikuks pidas seda väiksem hulk eestlasi (28% eestlastest vastajatest). Kui 83% venekeelsetest vastajatest arvas, et Eesti poliitikud peaksid senisest rohkem arvestama ka venekeelse elanikkonna arvamusega, siis sellega nõustus küll 34% eestlastest, kuid samas 37% arvas, et muukeelsete arvamusega arvestamine oleks järeleandmine Venemaa survele. Omamoodi karuteene osutab selles mõttes Venemaa nn kaasmaalaste poliitika, mis rõhutab, et kõik vene etnilise taustaga inimesed, ka need, kel on teiste riikide kodakondsus, on jätkuvalt Vene riigi huvisfääris. Siit võib järeldada, et kuigi suur hulk venekeelsest elanikkonnast identifitseerib ennast Eesti riigi ja rahvaga, seab märkimisväärne hulk eestlastest nende lojaalsuse Eesti riigile küsimärgi alla. See võib olla ka üheks põhjuseks, miks Eesti kodakondsusega ning eestikeelse kõrghariduse omandanud teistesse rahvustesse kuuluvad noored väljendasid 2007. aasta sügisel läbiviidud integratsioonialases uuringus arvamust, et kodakondsusega ei kaasne võrdsete võimaluste tekkimine kandideerimisel riigiametitesse ning jätkuvalt tunnetatakse eestlaste eelistamist. Venekeelsete noorte vähese kandideerimise üle riigiametitesse kurtsid ka samas uuringus intervjueeritud ametnikud (Kallas 2007).

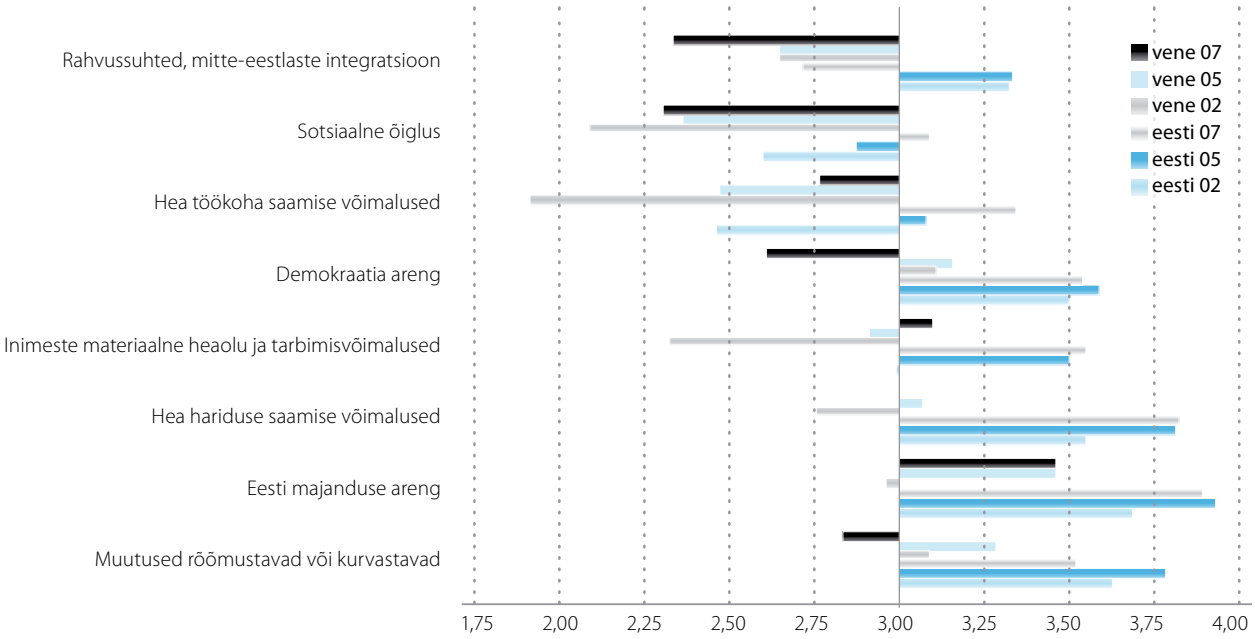
Fookusgruppides osalenud venekeelse elanikkonna esindajad, nii kodanikud kui ka määratlemata kodakondsusega inimesed sidusid mitte-eestlaste ja eestlaste vahelist ebavõrdsust diskrimineerimise probleemiga, ehkki viimase mõiste tõlgendamisel oli erimeelsusi. Probleemiks peeti nii formaalse võrdsuse puudumist, seda eelkõige poliitiliste õiguste vallas ja hariduses, kui ka eri rahvusgruppide võimaluste ebavõrdsust osalemises ühiskondlikus elus ja teenuste kättesaadavuse osas. Viimaste puhul toodi kõige sagedamini esile just eestlaste paremat informeeritust (venekeelse ametliku info vähesust või kohati lausa puudumist) ja sellest tulenevat eestlaste eelisseisundit (Kallas 2007).

Ka TÜ/SaarPoll uuringus juunis 2007 väitsid rohkem, kui pooled mitte-eestlastest, et nad on ise kogenud ebavõrdset kohtlemist (vt tabel 3.3.2). Ebavõrdsust eestlaste kasuks tunnetatakse eelkõige poliitilises sfääris (vaid 28% vastanutest arvas, et võimalused on võrdsed).

Üheks olulisemaks indikaatoriks selle kohta, kuidas mitte-eestlased tunnevad end Eesti ühiskonna liikmetena, on suhtumine muutustesse, mis ühiskonnas toimuvad. Muutustega kaasaminejad on tavaliselt ka aktiivsemad, nende sotsiaalse enesekehtestamise tase on kõrgem ning usaldus ühiskonna institutsioonide suhtes kõrgem. Vahe vähenemine mitte-eestlaste ja eestlaste suhtumises Eestis viimasel 15–20 aastal toimunud muutustesse on integratsiooni oluliseks mõõdikuks. Võrreldes küsitlusandmeid aastatest 2002, 2005 ja 2007 näeme, et kuni 2006. aastani vähenes see vahe oluliselt mitme tunnuse lõikes. 2007. a aprillikriisi järel muutus muulaste suhtumine Eesti ühiskonnas aset leidvatesse muutustesse, eriti rahvussu-

Joonis 3.3.4. Eestlaste ja mitte-eestlaste hinnangute dünaamika 2002–2007 eri valdkondades toimunud muutustele

Rahvusrühma hinnangu keskmised 5-pallisel skaalal, 1= muutused kurvastavad, 5= muutused rõõmustavad

Allikad: MeeMa 2002, 2005, TÜ/Saar Poll 2007

hetesse ja demokraatia arengusse taas palju negatiivsemaks. Samas on mõnevõrra positiivsemaks muutunud mitte-eestlaste hinnang materiaalsele heaolule ja hea töökoha saamise võimalustele (joonis 3.3.4).

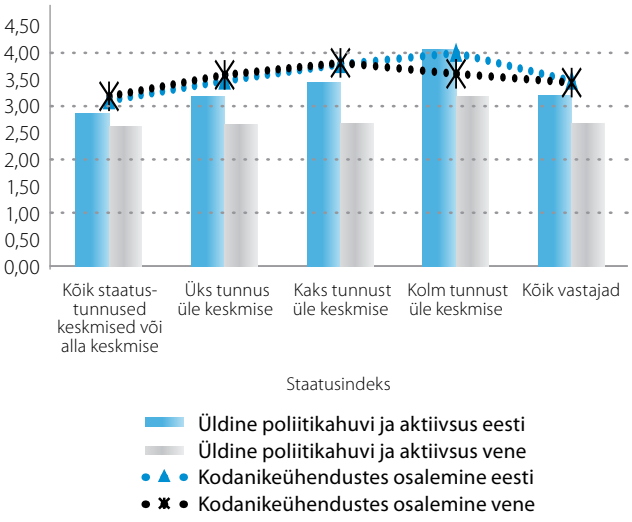
Teiseks oluliseks ühiskonnaga suhestatuse näitajaks on usaldus riigi ning riigivõimu ja avaliku elu institutsioonide suhtes. Aprillikriisi järel toimunud küsitlus näitas, et 2005. aastaga võrreldes vähenes pärast aprillikriisi venekeelse elanikkonna usaldus kõigi Eesti riiklike institutsioonide: valitsuse, Riigikogu, presidendi ja politsei vastu. Usaldushinnangute lahknevus eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on 2005. aastaga võrreldes järsult kasvanud. Küsitlus näitas, et mitte-eestlaste seas oli usaldus Eesti riigi vastu tervikuna langenud 24%ni (eestlaste 62% vastu). Seejuures oli usaldus Eesti riigi vastu ka mitte-eestlastest Eesti kodanike hulgas ainult 25%-l. Kõige rohkem väljendasid usaldust Eesti riigi vastu kõige jõukamad venekeelsed vastajad (33%), kõige väiksem oli usaldus mitte-eesti noortel (11%), vaesematel (14%) ja kodakondsuseta (12%) muulastel. (Usalduse kohta täpsemalt vt käesoleva aruande osa 2.1).

Sotsiaalne staatus ja hoiakud

Kui võrrelda eestlaste ja teiste rahvuste üldisi ühiskondlikke hoiakuid ja aktiivsust, on mõlema rahvusrühma sees märgata selles osas olulisi erinevusi sõltuvalt sissetulekust, haridustasemest ning kuuluvusest sotsiaalsesse kihti. Küsitlustulemuste põhjal moodustasime nendest tunnustest sotsiaalse staatuse koondindeksi, mille järgi jaotasime nii eestlased kui ka venekeelsed vastajad nelja rühma: esiteks need, kes kõigi tunnuste alusel ei ulatu üle keskmise või jäävad sellest allapoole, teiseks, need, kes ühe tunnuse (näiteks hariduse) poolest on üle keskmise, kuid ülejäänuid kahe alusel (sissetulek ja positsioon ühiskonnas) on keskmisel või madalamalgi tasemel ning kolmandaks need, kes kahe tunnuste poolest ulatuvad üle keskmise. Lõpuks moodustasime kõrgeima staatusindeksiga grupi, st nii kõrgharidusega, keskmisest parema sissetulekuga kui ka positsiooniga vastajate rühma, keda võib tinglikult pidada kummagi rahvusrühma eliidiks.

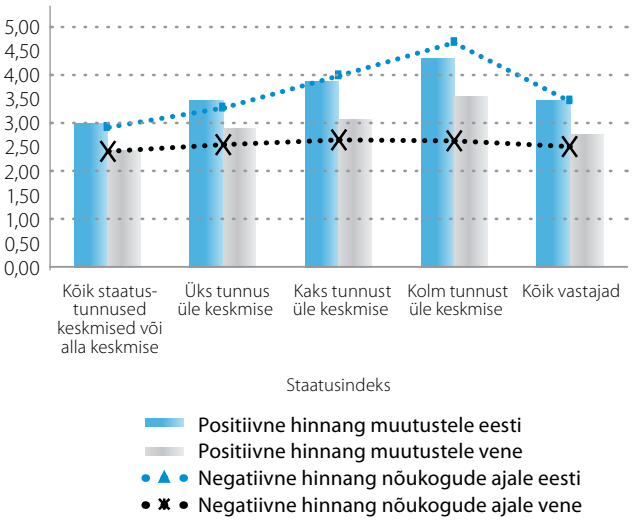
Nagu näha jooniselt 3.3.5, valitseb nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas seos staatustunnuste ja poliitilise kaasatuse vahel: mida kõrgemale positsioonile on inimene ühiskonnas jõudnud, seda enam on ta ühiskonnas toimuvast huvitatud ning ka ise aktiivselt osalemas nii kodanikuühiskonnas kui ka valimistel. Eriti selgesti väljendub see tendents eestlaste puhul. Mitte-eestlaste seas on aga just kõrgeima staatusega rühmas märgata teatavat osaluse langust ehk teiste sõnadega: venekeelse eliidi seas esineb ootuspärasest kõrgem võõrdumus

Joonis 3.3.5. Poliitikahuvi ja osalemine eesti- ja venekeelsete vastajate seas sõltuvalt staatusest (indeksite keskmised väärtused 5pallisel skaalal)

Allikas: MeeMa 2005

Joonis 3.3.6. Hinnangud ühiskondlikele muutustele ning nõukogude ajale (hinnangute koondindeksite keskmised 5pallisel skaalal) eesti- ja venekeelsete vastajate seas sõltuvalt staatusest

Allikas: MeeMa 2005

Eesti ühiskonnast. Siin on asjakohane meenutada eelpool esile toodud sotsiaalse tõrjutuse sündroomi just teatud osa kõrgema haridusega ning suuremate ambitsioonidega venekeelse elanikkonna hulgas, kes on rahulolematud oma võimalustega Eesti riigis.

Lisaks osalusele võrdlesime ka erineva staatusega eestlaste ja teiste rahvuste esindajate suhtumist nii praeguses Eestis toimuvatesse muutustesse kui ka kriitilisust nõukogude mineviku suhtes (joonis 3.3.6). Kui muutustesse suhtumisel on positiivne seos staatusega mõlemas rahvusrühmas, siis minevikuhinnangute tendents aga erinev: mitte-eestlaste hinnang nõukogude ajale on ühtlaselt ebakriitiline (kriitilisuse indeksi väärtus alla 2,5) kõigis staatusrühmades, eestlaste seas on aga selge seos minevikku suhtumise ning kaasaegses Eestis edasi jõudmise vahel: kriitilisemalt suhtuvad nõukogude minevikku need, kellel praegu on kõrgem positsioon ja suuremad eneseteostusvõimalused.

Kodanikuaktiivsus ja osalemine valimistel

Mida rohkem on ühiskonnas kodanikuühendusi ning mida tihedam on nende koostöövõrgustik, seda aktiivsemalt võtavad elanikud osa riigi poliitilisest elust, sealhulgas valimistest. Kodanike ühistegevus mõjutab positiivselt ka ühise riigiidentiteedi tugevust. Valimisaktiivsus on Eestis iga aastaga langenud. Kui 1992. a Riigikogu valimistel osales 68% valijatest, siis sellele järgnes aktiivsuse langus. Valimisaktiivsus tõusis taas 2007. a valimistel, kus osales 62% valijatest. Veelgi madalam on aktiivsus kohalike omavalitsuste valimistel. Eesti ja venekeelsete valijate valimisaktiivsus ei erine. Riigikogu valimised alates 1992. aastast, kuid eriti just KOV valimised, kus ka mittekodanikud valida saavad, on näidanud, et mitte-eestlaste valimisaktiivsus on sarnane Eesti keskmisega ning sageli ka kõrgem. Nii näiteks oli 1992. a Riigikogu valimistel üle-eestiline osalusaktiivsus 67% ning venekeelsetes linnades oli see keskmisega sarnane – Narvas 66,8% ja Kohtla-Järvel 66,4%, Sillamäel koguni 83,4%. 1996. a kohalike omavalitsuste valimistel oli valimiskomisjoni andmetel üle-eestiline mittekodanike aktiivsus 85%, samal ajal kui kodanike aktiivsus oli kõigest 49,7%. Samas oli kahel viimasel valimisel (Riigikogu 2003 ja 2007) kõige madalam valimisaktiivsus just Ida-Virumaal (mõlemal korral 52% võrreldes 58% 2003. ja 61% 2007. Eesti keskmisega).

Sarnane on ka eestlaste ja mitte-eestlaste huvitatus poliitikast ja osalus poliitilistes ühendustes. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna läbiviidud küsitluse „Mina, maailm, meedia" andmetel vastas 74% eestlastest ja sama palju venekeelsetest vastajatest, et nad ei ole ühegi poliitilise ühenduse ega erakonna liikmed ja neid poliitika ei huvita (MeeMa 2005). Samal aastal läbi viidud TÜ politoloogia osakonna küsitlus näitas, et ka kodakondsuse lõikes suuremaid erinevusi ei ole, välja arvatud see, et määratlemata kodakondsusega inimesed vastasid sagedamini, et nad ei ole poliitikast huvitatud (vt joonis 3.3.7).

MeeMa 2005 andmetel on nii eestlased kui ka mitte-eestlased ühtemoodi vähe huvitatud osalusest heategevuslikes klubides (1% vastajatest osaleb aktiivselt) ja karskusliikumises (0,6%). Mõnevõrra rohkem tuntakse huvi ja osaletakse korteri-, suvila- ja tarbijaühistutes (10,9%), spordiklubides (10%) ning huviala- ja vaba aja klubides (9%). Siiski, eestlastest vastajad olid sagedamini liikmed kultuuriseltsides (7% eestlastest *versus* vaid 3,3% muu rahvuse vastajad), vaba aja klubides (10,5% *versus* 5,4%) ning haridus- ja koolitusseltsides (4,7% *versus* 2,3%).

Siiski, kuigi reaalne liikmeks olemine on mõlema kogukonna puhul sarnaselt madal, olid eestlased ühiskondlikust tegevusest sagedamini huvitatud. Nii teatas rohkem eestlasi, et olemata vastava organisatsiooni liige, on nad huvitatud keskkonnakaitse, muinsuskaitse ja kodukandi ühenduste tegevusest (52,1% eestlastest *versus* 31% muust rahvusest), haridus- ja teadusseltsidest (vastavalt 40% ja 20%), heategevuslikest klubidest (30,4% *versus* 8,9%) ning vaba aja ja huviklubidest (48,5% *versus* 23,6%). Erandiks olid usuühingud, mille tegevuse vastu tundsid muust rahvusest vastajad rohkem huvi kui eestlased (15,4% muust rahvusest vastajat *versus* 8,2% eestlastest) (MeeMa 2005). (Vt ka aruande osa 2.2.)

Ehkki venekeelse elanikkonna osalus kodanikuühiskonnas näitab viimastel aastatel teatavat tõusutendentsi, on oluliseks probleemiks jäänud rahvuslik segregatsioon ka kodanikuühendustes, nii noorteühendustes, kutseliitudes kui ka huvialaklubides.

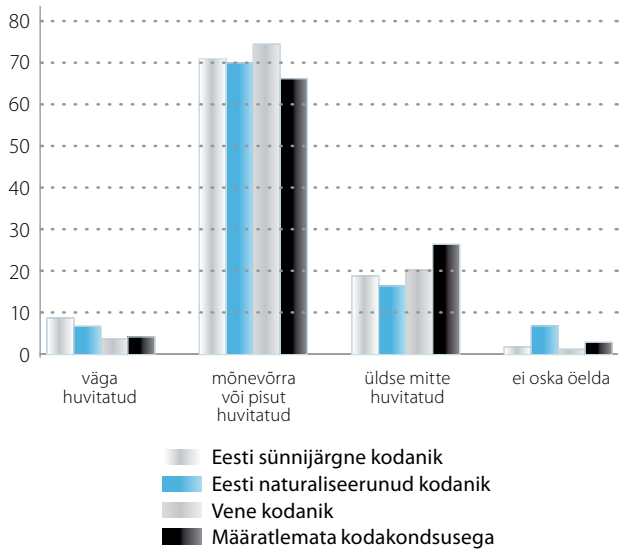
Mitte-eestlaste erakondlik enesemääratlus ja asend poliitilisel väljal

Naturaliseeritud kodanike arvu kasv viiendikuni valijaskonnast ning nende eestlastega samaväärne valimisaktiivsus peaks teoreetiliselt tähendama ka mitte-eestlaste kasvanud rolli poliitilises elus, nende erakondliku enesemääratluse selginemist ning esindatuse suurenemist valitud kogudes. Selle esindatuse saavutamiseks on kaks erinevat teed: läbi nn etniliste erakondade (st nn vene parteide) või eestlastega ühiste maailmavaateliste, mitte etnilisel identiteedil põhinevate erakondade.

Eesti poliitiline praktika on näidanud, et etnilise taustaga erakondadel pole seni õnnestunud jõuda oma nimekirjadega üle Riigikogu valimiste 5protsendilise künnise. On veelgi tähelepanuväärsem, et ka kohalikel valimistel, kus hääletavad ka mittekodanikud, pole ei Tallinnas ega Ida-Virumaal ükski vene partei saavutanud valimisvõitu, ehkki nende esindajaid on volikogudesse valitud.

TÜ politoloogia osakonnas tehtud 2007. aasta Riigikogu valimiseelistuste uuring (TÜ Pol 2007) näitas, et mitte-eestlaste jaoks pakuvad nn vene parteid nullilähedast huvi, nende eelistused jagunevad üleriiklike eesti parlamendierakondade vahel, seejuures on valdavaks poolehoid Keskerakonnale (vt tabel 3.3.3).

Joonis 3.3.7. Kuivõrd olete enda arvates huvitatud poliitikast?

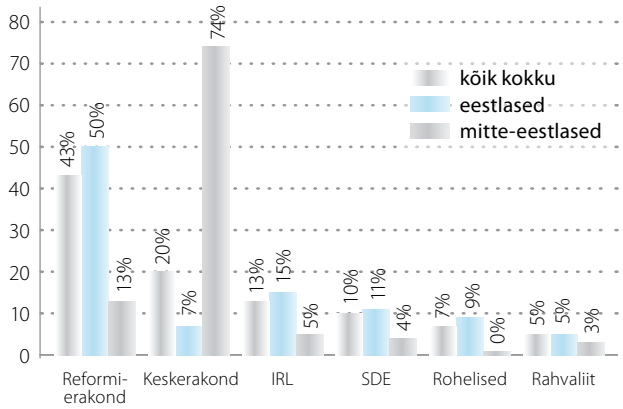
Allikas: TÜ politoloogiaosakond 2005

Tabel 3.3.3. Erakonna eelistused rahvuste lõikes

Erakond	Kelle poolt hääletas Riigikogu valimistel 2007		Kas tunnete, et olete lähedane mõne erakonnaga? Kui jah, siis millisega?	
	Eestlased (%)	Venelased, valgevenelased, ukrainlased (%)	Eestlased (%)	Venelased, valgevenelased, ukrainlased (%)
IRL	11,5	1,9	6,4	1,9
Eestimaa Rahvaliit	5,8	1,3	3,9	0,6
Reformierakond	22,7	3,9	16,3	3,2
SDE	10,3	1,3	7,5	1,3
Keskerakond	12,9	51,6	9,6	44,8
Eestimaa Rohelised	7,6	0,6	5,6	1,9
Konstitutsioonierakond	0	0,6	0	0,6
Vene Erakond Eestis	0	0,6	0	0,6
Vasakpartei	0,1	0	0	0
Ei soovi vastata, ei oska öelda, ei tunne lähedust ühegi erakonnaga	27,3	37,4	49,2	44,1

Allikas: TÜ politoloogiaosakond 2005

Joonis 3.3.8. Erakondade toetus eestlaste ja mitte-eestlaste seas juulis 2007.

Allikas: EMOR

Tabel 3.3.4. Venekeelse elanikkonna esindajaid Riigikogu koosseisudes 1992, 1995, 1999, 2003, 2007 fraktsioonide kaupa

Riigikogu koosseis	1992	1995	1999	2003	2007
Mitte-eestlastest liikmete arv	0	6	6	5	6
Fraktsioon		Meie kodu on Eestimaa	Keskerakond (2); Eestimaa Ühendatud Rahvapar-teid (4)	Keskera-kond (4); Reformi-erakond (1)	Keskera-kond (5); Reformi-erakond (1);

Allikas: www.riigikogu.ee

2007. a aprillikriisi järel süvenes venekeelse valijaskonna eelpoolmainitud tendents veelgi: poolehoid Keskerakonnale muutus Emori läbiviidud küsitluse põhjal venekeelse elanikkonna hulgas domineerivaks (joonis 3.3.8).

Küsimusele, miks venekeelne valija ei tunne poolehoidu vene erakondade suhtes ja toetab ülekaalukalt Keskerakonda, vastas sotsioloog J. Kivirähk, et Eestis lihtsalt teisi parteisid, kes muulaste poliitilisi huve kaitseks, ei ole. Eriti selgeks sai see pärast aprilliööde sündmusi. „Vene erakonnad Eestis on nõrgad, neis puuduvad selged liidrid," tõi Kivirähk välja põhjuse, miks need parteid erilist toetust ei leia. Ka ajalehe MK-Estonia peatoimetaja P. Ivanov leidis, et puhtalt vene parteid on end Eestis halba valgusesse seadnud. „Alternatiive [Keskerakonnale] lihtsalt ei ole," ütles ta. „Keskerakonnas on ainsad tõsiseltvõetavad vene poliitikud, kes oskavad hinnata ühiskonda ka terviklikult," kommenteeris ka Keskerakonna peasekretär K. Must mitte-eestlaste tõhusat toetust parteile. (Vt PM 10.08.2007).

Mitte-eestlaste valdavat toetust Keskerakonnale on püütud seletada viimase Venemaa-meelsusega, kuid vastuseta jääb sel juhul küsimus, miks ei toeta venekeelne elanikkond siis puhtalt vene parteisid, kellel see joon on veelgi ilmsem. Pigem peitub kohasem seletus tõsiasjas, et venekeelse elanikkonna suurele osale on iseloomulik ebavõrdsuse ja tõrjutuse meelelolu, mis on ühendatud nostalgiaga nõukogude aja elukorralduse suhtes. See on sarnane paljude Keskerakonna eestlastest toetajate hoiakutega, kes samuti tunnevad end Eesti taasiseseisvumise järel kuuluvana nn teise Eestisse ehk kaotajate poolele. Paraku on selliste inimeste seas järjest enam ülekaalus just mitte-eestlased.

Vaatamata osakaalu suurenemisele kodanikkonnas ei ole venekeelne elanikkond suutnud seda potentsiaali valijatena realiseerida. Venekeelse elanikkonna esindus Riigikogus on püsinud aastaid samal tasemel, mis praegu on kolm korda madalam, kui venekeelse valijaskonna osakaal rahvastikus. Nii viimases kui ka eelviimases kooseisus on venekeelse taustaga saadikud saanudki Riigikokku eeskätt läbi Keskerakonna nimekirja (vt tabel 3.3.4).

Samas on 2005. aastal valitud Tallinna linnavolikogu koosseisus on 63 liikmest 24 mitte-eestlased, Keskerakonna fraktsiooni 32 liikmest on aga tervenisti 63% mitte-eestlased. Kaks mitte-eestlastest liiget on Reformierakonna fraktsioonil, üks IRL-il ning üks mitte-eestlane on fraktsioonivaba liige. Ühepoolne erakondlik kallutatus (mida kindlasti soosib ka teiste erakondade hoolimatus, pelglikkus või oskamatus venekeelse valijaga kontaktide otsimisel) ei paku aga mitte-eestlaste sellele osale, kes end Eesti ühiskonnas hästi tunneb, piisavalt võimalust Eesti poliitikas konstruktiivselt kaasa rääkida.

Uue integratsioonistrateegia ettevalmistamisega seoses tehtud uuringu (Kallas 2007) fookusgruppides ja personaalintervjuudes ei pidanud venekeelsed intervjueeritavad valimistel kandidaatide eelistamist nende rahvuse järgi õigustatuks ning leidsid, et parteisid tuleb valida maailmavaate ja mitte kultuurilise-rahvusliku kuuluvuse järgi. See seisukoht viitab arusaamisele, et poliitiliselt ei ole muukeelsele elanikkonnale oluline mitte niivõrd rahvuslik kriteerium kui vajadus oma eluliste huvide esindatuse ja kaitstuse järele. Soov distantseeruda etnilisest parteipoliitikast annab alust hinnata kõrgeks võimalust maailmavaateliste mitmerahvuseliste parteide ja valijaskonna arenguks Eestis, mis on kindlasti soodsam ühise riigiidentiteedi kujunemisele, kui poliitiline eristumine rahvuslikke piire pidi.

Viidatud allikad

1 Hallik, K. (2005) Kodakondsus ja poliitiline kaasatus. Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 aruanne. Tallinn, 60–78.

2 Kallas, K. (2007) Õiguslik ja poliitiline integratsioon. RIP 2008–2013 vajadus- ja teostatavusuuringute lõpparuanne. Tartu 2008

3 (2006) Kodakondsus- ja Migratsiooniamet. Tallinn

4 Lagerspetz, M. (2003) Kodanikuidentiteet ja poliitiline osalus. Eesti inimarengu aruanne 2003. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, 15–19.

5 MeeMa. 2005. Mina. Maailm. Meedia. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, Marju Lauristin vastutav läbiviija.

6 Raitviir, T. (1996) Eesti üleminekuperioodi valimiste (1989–1993) võrdlev uurimine. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

7 Saar Poll (2006) Mitte-eestlaste perspektiivid. Elanikkonna küsitlus, kevad 2006. Tallinn

8 TÜ politoloogiaosakond 2005 & TÜ politoloogiaosakond 2007. Poliitilise osaluse uuring: valimisjärgne küsitlus, TÜ politoloogia osakond, Vello Pettai vastutav läbiviija. Küsitluse läbiviija AS Turu-uuringud.

9 TÜ/Saar Poll. (2007) Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast Pronkssõduri kriisi. Rahvastikuministri büroo.

10 Van der Stoel, M. (1993) Letter to Trivimi Velliste, Minister of Foreign Affairs, Republic of Estonia, 6. Aprill.

11 Vetik, Raivo. (2005) Identiteedi probleemid integratsioonis: sobiva proportsiooni leidmine avaliku sfääri ühtlustumise ja erafääri erinevuste säilitamise vahel. Uuringu Integratsiooni Monitooring 2005 aruanne. Tallinn, 79–89.

3.4. Eesti keeleline kapital

Keeleoskus on kujunenud nii Euroopas kui ka Eestis üheks olulisemaks paremaid töö- ja eneseteostusvõimalusi tagavaks kapitaliks. Eestil tuleb rahvusriigina kaitsta ning arendada riigikeelt, Euroopa Liidu liikmena aga hoolitseda ka vähemusrühmade keelevõimaluste ning võõrkeelte õppe eest[12].

Selles kontekstis on mitte-eestlaste võimalused ja motivatsioon omandada ja kasutada nii riigikeelt kui ka võõrkeeli vaadeldav nende sotsiaalmajandusliku staatuse olulise tegurina ning samas ka eestlaste ja mitte-eestlaste koostöö ja mõistmise võimaluste suurendajana. Loomulikult on vastastikuse mõistmise teiseks eelduseks eestlaste valmisolek mitte-eestlastega suhelda ning ka oma võõrkeelte oskust, sh vene keele oskust täiendada.

Alljärgnevalt on analüüsitud Eesti ühiskonna keelelist kapitali, võttes arvesse nii praeguseks saavutatud keeleoskuse taset kui ka väljakujunenud hoiakuid eesti keele kui riigikeele õppimise suhtes ning omavahelisi kontakte rahvuste vahel, eeldusel, et eesti keele arenguperspektiivi mõjutavad olulisel määral positiivsed hoiakud selle omandamise suhtes ning piisavad kontaktid rahvuste vahel.

Võõrkeelte oskuse muutus kahekümne aasta jooksul

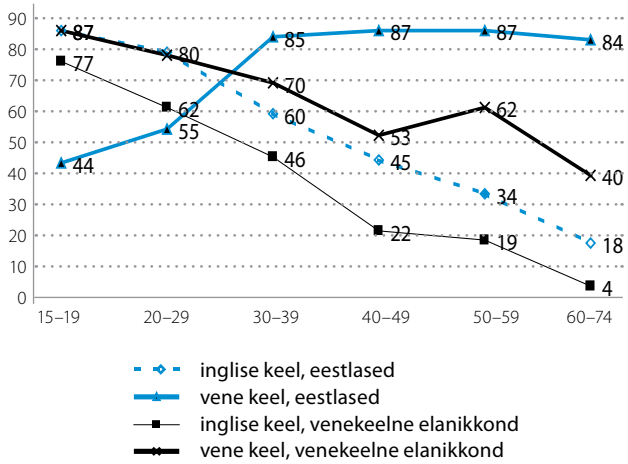
Eesti on Euroopa kontekstis üldiselt suhteliselt hea keeleoskusega maa – monokeelseid elanikke on vaid 14% kogu täiskasvanud elanikkonnast (Masso ja Vihalemm 2005). Ülejäänud 86% oskavad vähemasti passiivsel tasandil vähemalt üht võõrkeelt. Üht võõrkeelt oskab ligikaudu kolmandik Eesti elanikest ning enamasti on selleks eestlastel vene või venelastel eesti keel, kuid nooremas põlvkonnas ka inglise keel. Ligikaudu kolmandik Eesti elanikest oskab kaht võõrkeelt ning neljandik elanikest kolme või enamat võõrkeelt (Masso ja Vihalemm 2005).

Viimase kahekümne aasta jooksul (1987–2007) on inglise ja soome keelt vähemalt minimaalsel (passiivsel) tasemel oskajate arv täiskasvanud eestlaste seas kasvanud ligi kaks korda (inglise keele puhul 39%-lt 73%-le ja soome keele puhul 32%-lt 62%-le) (andmed võõrkeelte oskuse muutumise kohta leiduvad lisas 3.4.1). Venekeelse elanikkonna seas on ligi kaks korda kasvanud niihästi eesti keele ja inglise keele vähemalt minimaalsel (passiivsel) tasemel oskajate arv (eesti keele puhul 42%-lt 83%-le ning inglise keele puhul 20%-lt 53%-le). Need on suhteliselt kõrged näitajad, kuigi tuleb kahtlemata

[12] Euroopa Liit nõuab, et tulevikus oskaks liikmesriikide elanikud vähemalt kaht võõrkeelt, delegeerides selle ülesande peamiselt liikmesriikide haridussüsteemile („Uus mitmekeelsuse raamstrateegia" Euroopa Nõukogu, 2005).

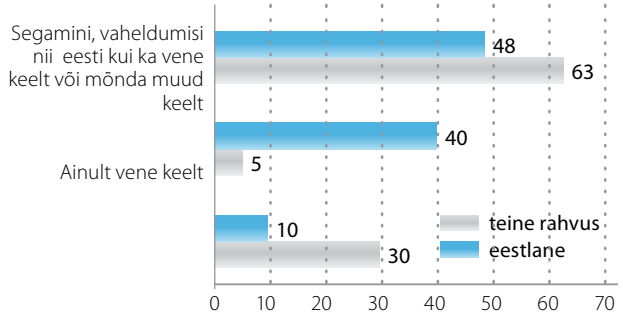
Joonis 3.4.1. Võõrkeelte oskus vanusrühmades. (%)

Aktiivne või vaba eesti ja inglise keele oskus venekeelse elanikkonna seas earühmiti ning aktiivne või vaba vene ja inglise keele oskus eestlaste seas earühmiti. (Kokku liidetud: valdan vabalt, räägin ja kirjutan, saan aru ja veidi räägin).

Allikas: TÜ/ Saar Poll, 2007

Joonis 3.4.2. Keelte kasutamine eestlaste ja venekeelsete inimeste omavahelises suhtluses, %

Allikas: TÜ/ Saar Poll, 2007

arvestada asjaolu, et inimeste enesehinnang on tõenäoliselt parem tegelikust oskuste-tasemest. Saksa keele oskuse kasv on olnud suhteliselt väike. Eestlaste vene keele oskuse üldine tase pole palju muutunud – kui 1987. aastal oskas vene keelt vähemalt passiivselt 88% ja valdas enda hinnangul vabalt 23% täiskasvanud eestlastest, siis 2007. aastal oskab enda hinnangul vähemalt passiivsel tasandil vene keelt 91% ja valdab vabalt 22% eestlastest. Siiski, nagu näitab joonis 3.4.1, on vene keele oskus nooremates vanuserühmades tunduvalt langenud. Venekeelse elanikkonna eesti keele oskus on muutunud vastupidises suunas – mida noorem põlvkond, seda parem eesti keele oskus.

Noorimas vanusrühmas (15–19 a) suudab juba valdav enamik (enda hinnangul) inglise keeles suhelda, vene noorte enamik ka eesti keeles. Halvem on eesti noorte vene keele oskus, mis enamasti kipub jääma passiivsele tasemele, vaatamata asjaolule, et enamasti on eesti õppekeelega koolides B-võõrkeeleks just vene keel[13]. Samad proportsioonid ilmnevad kahekümnendates eluaastates noorte puhul, kuigi erinevused rahvuste vahel pole siin nii suured. Vanuseline murdepunkt, kus eestlaste vene keele oskus hakkab langema ning venekeelsetel eesti keele oskus tõusma, on ligikaudu 30 eluaastat. Keskealistest inimestest oskab enamik vastavalt eesti või vene keelt, inglise keele oskus on siin vähem levinud. Venekeelse elanikkonna seas võib eristada kaht halva keeoskusega vanusrühma – neljakümnendates eluaastates inimesed ja üle 60aastased.

Kui vanemate eagruppide eestlased eelistasid sagedasti suheldes teiste rahvustega üle minna vene keelele (mis omakorda oli üheks põhjuseks, miks venekeelne elanikkond sai hakkama ka ilma eestikeelse suhtlusoskuseta), siis noorte eestlaste ja mitte-eestlaste keeleoskuse muutunud suhe tähendab, et nende ühiseks suhtluskeeleks hakkab üha enam kujunema eesti keel, teatavatel juhtudel aga ka inglise keel.

Millist keelt nii eestlased kui ka teisest rahvusest inimesed üksteisega suheldes tegelikult kasutavad? 2007. aasta küsitluse andmetel kasutati kõige sagedamini vaheldumisi nii eesti kui ka vene keelt (53% eestlastest ja 43% teisest rahvusest inimestest). Lisaks kasutab 10% eestlastest ja 5% venekeelsest rühmast mõnikord ka mõnda kolmandat, eeskätt inglise keelt. Ainult oma keelt kasutas 30% eestlasi ja 40% teisest rahvusest inimesi (vt joonis 3.4.2).

Eestlastest kasutas suhtlemises ainult vene keelt 5% vastanutest ning teisest rahvusest inimestest ainult eesti keelt 10%. Ainult inglise keelt kasutas omavahelistes suhetes 2% kõigist küsitletutest.

Kokku kasutas segakeelset suhtlemise varianti 57% kõigist küsitletutest, kes olid viimase nädala jooksul muust rahvusest inimestega suhelnud. Küsitlustulemused näitavad, et teisest rahvusest inimeste ainult eesti keeles suhtlemise osakaal järjest suureneb. Juba praegu suhtleb 10% teisest rahvusest inimesi eestlastega ainult eesti keeles. Vene keele osatähtsus hakkab Eestis suhtlemisel vähenema.

[13] Üldiselt õppis 2006-2007 õppeaastal inglise keelt 83,7%, vene keelt 40,9% ja saksa keelt 17,8% üldhariduskoolide õpilaste koguarvust. Allikas: Eesti võõrkeelte strateegia töövariant, Haridus- ja Teadusministeerium, 2007.

Vanusrühmade keelekasutuses on suuri erinevusi: kui 45% eesti noortest kasutab teiste rahvustega suheldes ainult eesti keelt, siis keskealiste eestlaste seas kasutab ligi kolm neljandikku segamini eesti ja vene keelt. Eriti tihti kasutavad segamini eesti keelt teiste keeltega kõrgharidusega eestlased (74%). Ainult vene keele kasutajate osakaal eestlaste seas ei ületa teise rahvusega suhtlemisel ka vanemates vanusrühmades 6–8%, samas kui vanematest kui 45aastastest venekeelsetest vastajatest väidab ligikaudu pool (45–54%), et nende suhtlus eestlastega käib ainult vene keeles (vt tabel 3.4.1). Sellest võib järeldada, et eesti keelest mitte aru saavad muulased eelistavad segakeelse suhtluse korral piirduda vaid omakeelsete repliikidega.

Venekeelse elanikkonna suhe riigikeelde

Nagu öeldud, on venekeelse elanikkonna eesti keele oskus viimase kahekümne aasta jooksul tunduvalt paranenud, eriti nooremas põlvkonnas. Noorte eesti keele oskusele on kaasa aidanud nii venekeelse kooli järkjärguline üleminek eestikeelsele aineõppele, eesti keele ja eestikeelse õpetamise mahu ja taseme tõus kui ka venekeelsest keskkonnast pärit laste suurenev soov õppida eestikeelses koolis (muukeelsete laste arv eestikeelsetes koolides ulatus Haridus- ja Teadusministeeriumi andmetel 2006. aastal kuuendikuni kogu õpilaskonnast) ning keelekümbluse kasvav populaarsus – selles osales 2006/2007 õppeaastal 3066 õpilast.

Samas ei toimu muutused inimeste käitumisstrateegiates ja hoiakutes samavõrd kiiresti kui institutsioonides (näiteks koolis, massimeedias jm). Tabel 3.4.2 näitab, et siirdeperioodi esimesel kümnendil ei tunnetanud märkimisväärne osa venekeelsest elanikkonnast ainult vene keelt suhtlemiseks kasutades probleeme. Tõenäoliselt olid nende eestlastest vestluspartnerid avalikus sfääris jm valmis suhtlema vene keeles. Kuigi riigikeele väärtus tööturu võimaluste avajana on viimase kümne aasta jooksul tõusnud, arvab samas iga teine inimene, et Eestis saab hea töökoha ilma riigikeele oskuseta. See veendumus pole aja jooksul kahanenud, pigem on see teadmine laienenud. Seega võib öelda, et eesti keele kui riigikeele väärtus on ambivalentne – kui seda oskad, on hea, kui mitte, saab ka hakkama. Nagu näitab rahvustevaheline võrdlus (tabel 3.4.2), tunnetavad seda probleemi ka eestlased ise. Võimalik, et just seetõttu on viimasel ajal tõusnud eesti keele nn sümboolne väärtus – nii vene kui ka eesti vastajate enamik leiab, et eesti keele äraõppimine suurendab eestlaste usaldust. Samuti on eriti eestlaste seas kasvanud veendumus, et eesti keele äraõppimisel kaob Eestis ka eristav suhtumine teistesse rahvustesse (pole vahet, mis rahvusest inimene on). Venekeelsed inimesed on eestlaste keelelise liberaalsuse ja etnilise avatuse suhtes veidi ettevaatlikumad, kuid skepsis on aja jooksul vähenenud.

Viimase viie aasta jooksul on – seoses noorema põlvkonna keeloskuse kasvuga – oluliselt suurenenud ka inglise keele kui omavahelise kohaliku suhtluskeele legitiimsus venekeelse elanikkonna silmis. Samas, eestlaste jaoks pole see võimalus tervitatav.

Üldiselt võib öelda, et eesti keel kui riigikeel on inimeste meeltes-mõtetes usalduse, vastastikuste heade suhete sümbolina küll positiivselt väärtustatud, kuid praktilise (suhtlus)vahendina peab võistlema teiste alternatiividega (nt sotsiaalne võrgustik, inglise keel). Siit järeldub, et eesti keele sümbolilist väärtust tuleb hoida vastastikku tunnustavate suhete arendamise läbi.

Tabel 3.4.1. Keelekasutus vanuserühmades (% vanuserühmast)

	Kasutas suhtlemisel teisest rahvusest inimestega	Vanus			
Eestlane	Ainult eesti keelt	45	22	22	31
	Ainult vene keelt	1	5	6	8
	Segamini, vaheldumisi nii eesti kui ka vene või mõnda muud keelt	47	70	72	60
Teine rahvus	Ainult eesti keelt	9	12	9	9
	Ainult vene keelt	28	36	45	54
	Segamini, vaheldumisi nii eesti kui ka vene või mõnda muud keelt	61	50	45	34

Allikas: TÜ/ Saar Poll, 2007

Tabel 3.4.2. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna arvamused eesti keele kohta 1995, 2000 ja 2005. (Väitega nõustunute osakaal protsentides kõigist küsitletutest)

Nõustumine väidetega, %	1995	2000		2005	
	vene-keelne	vene-keelne	eest-lane	vene-keelne	eest-lane
Eesti keelt on vaja (mitte-eestlastel)* osata eelkõige selleks, et saada head töökohta	66	62	58	75	69
Kui oled hea spetsialist või omad tutvusi, saad hea töökoha ka eesti keelt oskamata	43	47	43	53	43
Kui inimene oskab eesti keelt, pole vahet, kas ta on eestlane või mitte (pole oluline, et ta kuulub teise rahvusse)*	49	53	70	64	77
Kui muulane õpib ära eesti keele, suurendab see eelkõige vastastikust usaldust eestlastega	-	64	54	68	80
On normaalne, kui eestlane ja venelane suhtlevad omavahel inglise keeles	-	10	18	43	14
Siiani pole mul olnud probleeme ainult vene keeles suheldes (Ainult vene keeles suheldes ei teki inimesel Eestis mingeid probleeme)*	65	62	49	-	-
Eesti keelt on vaja eelkõige selleks, et saada eesti kodakondsust	42	45	58	-	-

** sulgudes on ära toodud eestikeelses ankeedid kasutusel olnud sõnastus*

Allikad: 1995 – T. Vihalemma doktoritöö, Emor; 2000 – Sihtfinantseeritav uurimisprojekt „Mitte-eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonda", Emor; 2005 – „Mina. Maailm. Meedia", TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Faktum

Kokkuvõte

Viimase kahekümne aasta jooksul on Eesti elanike võõrkeelte oskus tuntavalt kasvanud. Nii eestlaste kui ka venekeelse elanikkonna inglise keele oskus on kasvanud kaks korda, samapalju ka vene keele kõnelejate eesti keele oskus. Keeleliselt on paremini kapitaliseeritud 20aastased ja nooremad. Arvestades vastastikust keeleoskust, on paremad valikuvõimalused neil vene noortel, kes oskavad enda hinnangul enamasti suhtlustasandil nii inglise kui ka eesti keelt. Eesti noorte vene keele oskus jääb sagedamini passiivsele tasandile. Neljakümnendates ja kuuekümnendates eluaastates venekeelse elanikkonna võõrkeelte oskus on suhteliselt kõige halvem. Keskealiste, ühiskonnas olulise häälega inimeste kehvem keeleline kapitaliseeritus avaldab tõenäoliselt mõju ka nende ühiskondlikele hoiakutele, sotsiaalse sidustatuse tundele ja noorema põlvkonna sotsialiseerimisstrateegiatele.

Eesti keele väärtus kommunikatsiooni- ja karjäärivahendina on viimase aastakümnega kasvanud. Eesti keele kui riigikeele ühiskondlik tähtsus on tõusnud seaduste, haridusprogrammide, meedia jm vahendite toel. Samas on eesti keele väärtuse kasv igapäevase suhtluse ja töökeelena siiski jäänud maha tegeliku keeleoskuse kasvust. Keele sotsiaalse tähenduse kujunemine inimeste teadvuses on keerukas protsess, mida riigi administratiivtasandi tegevused vaid osaliselt mõjutada saavad. On tõenäoline, et geo-kultuuriliselt avatud kontekstis ei kujunegi eesti keele kui riigikeele instrumentaalne väärtus nii selgelt välja kui Lääne-Euroopa rahvusriikides. Siirdeperioodi teisel kümnendil on suurenenud teadlikkus teiste alternatiivide olemasolu ja kasutatavuse kohta – tutvused, võimalus kasutada inglise või vene keelt. Võib arvata, et väikeste ja suurte keelte pingeväli jääb keelesuhteid Eestis ka tulevikus kujundama ning uue põlvkonna parem keelteoskus seda ei leevenda.

Üldiselt võib öelda, et eesti keele kui riigikeele positsioon inimeste meeltes-mõtetes on tugevam just usalduse, vastastikuste heade suhete sümbolina. Praegu toimub valdav osa rahvuste-vahelistest kontaktides pigem n-ö ametlikes situatsioonides (olme- ja töösfääris), kus meeldivate seoste tekkimine on vähem tõenäoline ning vestluspartneri rahvus ja võimalikud suhtlusraskused vähem märgatavad kui isiklikus ja meelelahutuslikus sfääris. Edasistes keelega seotud poliitikates ja tegevuskavades tuleks seada eesmärgiks eesti keele sümbolilist väärtust hoida ja tugevdada. Selleks on aga vaja tekitada senisest tihedam eestikeelse suhtluse keskkond eestlaste ja mitte-eestlaste vahel erialaste võrgustike ja nii eestlasi kui ka teiste rahvuste esindajaid haaravate vaba aja kontaktide ning kodanikeühenduste näol. Eesti keele kasutamiseks ühise suhtluskeelena on vaja keeleoskuse kõrval ka positiivset motivatsiooni, mida saab luua, julgustades seda kasutama, tunnustades teiste rahvuste keelelisi pingutusi.

Viidatud allikad

1 (2007) Eesti võõrkeelte strateegia töövariant. Haridus- ja Teadusministeerium.

2 Masso, A., Vihalemm, T. (2005) Võõrkeelte oskus ja kasutamine, seos sotsiaalse integratsiooni ja mobiilsusega Eesti ühiskonnas 2002-2003. Kvantitatiivne analüüs küsitluse „Mina. Maailm. Meedia." baasil. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

3 „Mina. Maailm. Meedia", elanikkonna küsitlus 2002. ja 2005. TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut/ Faktum;

4 Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast pronkssõduri kriisi, Elanikkonna küsitlus 2007. Rahvastikuministri Büroo, Tartu Ülikool/Saar Poll.

3.5. Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused

Viimasel ajal on Eesti avalikkuses tekitanud vaidlusi küsimus, kas integratsioon on rohkem keele- või meeleprobleem. Peamiselt on nii poliitiline kui ka kultuurieliit eestlaste ja venekeelse elanikkonna eristajatena esile toonud keelt, poliitilist lojaalsust ja ajalookogemust. Järgneva analüüsi eesmärk on arutleda, kuivõrd eristuvad rahvusrühmade üldised suunitlused ja mõttemustrid ning nende kultuurilised ressursid Eesti ühiskonnas toimunud protsesside tõlgendamisel.

Suurte sotsiaalmajanduslike muutuste tagajärjel on Eesti kultuuriruum killustunud, sisaldades niihästi vanale ühiskonnale iseloomulikke sümboleid, norme, väärtusi jt kultuurielemente kui ka uusi hoovusi (vt Alexander jt 2004). Paljud ühiskondlikke muutusi käsitlenud autorid on toonitanud just väärtuste (Kennedy 2002, Sztompka 2004, Vogt 2005) ja identiteetide (Hall 1990, Castells 1997) tähtsust ajaloolis-kultuuriliste muutuste ja nendega kohanemise analüüsil.

Identiteedi käsitlemisel kasutame sotsiaalpsühholoogilist teooriat, mis defineerib sotsiaalset identiteeti kui „indiviidi minakontseptsiooni osa, mis tuleneb teadmisest kuulumise kohta sotsiaalsetesse gruppidesse koos nendele omistatava väärtuse ja emotsionaalse tähendusega" (Tajfel 1981: 225, eestindus Valk 2003: 231). Ehkki identiteeti tõlgendatakse teadusvaldkonniti erinevalt (vt Cerulo 1999), lähtutakse üldjuhul eeldusest, et oma identiteeti konstrueeritakse valikuliselt. Oma identiteeti määratledes eelistab indiviid end samastada teatud laadi kultuurilise ja sotsiaalse keskkonnaga, teatud liiki inimestega, leides selles kuuluvuses oma tegevusele teatud mõtestatuse, sümboolse eesmärgi. Identiteeti taasluuakse sümbolite, rituaalide, käitumismustrite kaudu (põhjalikumat eestikeelset ülevaadet identiteedikäsitluste kohta vt Vihalemm & Masso 2004). Eeldame, et muutused ühiskonnas kajastuvad ka inimeste enesemääratlustes, sh nende identiteedi muutumises.

Väärtused väljendavad inimeste ettekujutust soovitavast (ideaalsest), kuigi inimesed ei pruugi oma igapäevastes tegevustes nendest lähtuda (vt Kroeber & Kluckhohn 1952, Rokeach 1973). Samas ei ole väärtused täielikult igapäevaelu-välised nähtused. Väärtuste uurijad (nt Inglehart 1990) on osutanud, et väärtused ja nende muutumine peegeldavad inimeste reaktsioone keskkonna muutustele. Vaesemas ühiskonnas on esiplaanil nn puudus- e defitsiidiväärtused nagu jõukus jms. Ühiskonna majandusliku seisundi paranedes nende olulisus langeb, esiplaanile tõusevad nn pehmemad väärtused nagu sõbrad, huvitav elu, puhas keskkond jne. Toetudes ülemaailmsete võrdlevate uuringute andmetele, on Inglehart loonud kontseptsiooni väärtuste aeglasest nihkest materialistlikelt toimetulekuga seotud väärtustelt nn postmaterialistlikele (ka postmodernseteks nimetatud) eneseväljenduse ja inimsuhetega seotud väärtustele. Selle vaate kohaselt liigub kultuur traditsionalismist modernismi ja modernismist postmodernismi (vt Inglehart 1997). Sellele kontseptsioonile tuginedes on ka väärtusi jagatud traditsioonilisteks (nt lunastus), modernistlikeks (nt võim, jõukus, tehnika areng) ja postmodernistlikeks (nt puhas keskkond, tervis, rahu maailmas).

Meie analüüsi eesmärk on leida eestlaste ja venekeelse elanikkonna väärtushinnangute ja identiteetide võrdlemise kaudu, millistele mõttemustritele ja suundumustele tuginevalt saab rääkida kõigi Eesti elanike jaoks ühise kultuuriruumi kujunemisest ning millised on rahvusrühmade enesepilti ja maailmatunnetust eristavad jooned. Seejuures toetume Eesti elanikkonna kolme esinduslikku küsitluse: „Balticom" 1995, (vt Lauristin & Vihalemm 1997); TÜ küsitluste „Mina. Maailm. Meedia"

Tabel 3.5.1. Enesemääratlused Eestis rahvusrühmade lõikes 2002 ja 2005 (vastavat kategooriat valinute % rahvusrühmast).

	Eestlased		Venekeelne elanikkond	
	2002	2005	2002	2005
Võrgustikuline identiteet				
Oma etniline grupp: eestlased / (Eesti) venelased	86	92	52	79
Perekond	91	89	76	79
Sõbrad	83	86	66	70
Töökaaslased, kolleegid	67	70	44	33
Suguvõsa	68	64	64	65
Õpingukaaslased	48	59	34	35
Subkultuuriline ühtekuuluvus				
Inimesed, kellega jagan ühiseid elamusi, mälestusi mingitest sündmustest või ettevõtmistest	56	52	50	45
Inimesed, kelle vaated elule on minu omadega sarnased	51	50	45	50
Minu ea- ja põlvkonnakaaslased	44	49	48	50
Inimesed, kellega mul on ühised harrastused*	55	43	48	38
Inimesed, kellega mul on üks maitse, sarnased eelistused	37	38	29	35
Kohalik ja tsiviilidentiteet				
Oma linna, valla, maakoha elanikud	33	43	29	32
Naabrid, oma maja, tänava inimesed	47	41	32	29
Kõik inimesed, kes Eestis elavad	25	32	42	44
Teine rahvusrühm (eestlased / venelased, ukrainlased, lätlased jne)	18	15	20	29
Rahvuseülene ja globaalne samastumine				
Põhjamaalased	30	35	12	15
Eurooplased	19	30	12	24
Inimkond	26	24	30	28
Need, kellega on ühine kodakondsus	21	24	20	21
Samastumine madala sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega				
Tavalised tööinimesed*	29	31	23	34
Vaesed, majanduslikus kitsikuses olevad inimesed*	14	10	21	12
Inimesed, kellel elus ei vea	7	8	9	5
Samastumine kõrge sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega				
Edukad inimesed	11	11	21	5
Majanduslikult kindlustatud inimesed*	3	10	1	5

** - kahes uuringus mõningased erinevused sõnastuses, ära toodud 2005. a sõnastus*

Allikas: TÜ küsitlus „Mina. Maailm. Meedia." (MeeMa 2002 ja 2005)

(MeeMa 2002, vt Kalmus jt 2004) ja „Mina. Maailm. Meedia" (MeeMa 2005) andmetele. Kõigis kolmes küsitluses mõõdeti 25 väärtusindikaatorit (vt lisa 3.5.1) 5pallisel skaalal (*5 – väga tähtis … 1 – täiesti tähtsusetu*). Identiteetide mõõtmiseks kasutati 2002. ja 2005. a ankeedis vastavalt 30 ja 31 enesemääratluse kategooriat (vt tabel 3.5.1); vastajatel paluti märkida (*jah-ei*-skaalal), millise rühmaga nad tunnevad sellist ühtekuuluvust, nii et võiksid enda ja nende kohta kasutada sõna „meie".

Identiteedid ja nende areng

Tabelis 3.5.1 on toodud erinevad rühmad, kelle kohta vastajatelt küsiti, kas nad tunnevad nendega ühtekuuluvust. Rühmade nimetused esitati ankeedis juhuslikus järjekorras, tabelis on need grupeeritud suurematesse tähenduslikesse kategooriatesse, mis moodustusid 2005. a andmete faktoranalüüsil. Tabel annab ülevaate muutustest perioodil 2002–2005 ning peamistest rahvuslikest eripäradest enesekategoriseerimisel.

Kõige levinum on nn võrgustikuline identiteet e samastumine lähima sugulus- ja igapäevase suhtlusringiga (sõbrad, perekond, suguvõsa, töökaaslased, õpingukaaslased). Asjaolu, et oma rahvus – eestlased / (Eesti) venelased – paigutus nii 2002. kui ka 2005. a küsitlustulemuste faktoranalüüsil võrgustikulise ühtekuuluvuse rühma, osutab, et Eesti elanike, nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste jaoks on rahvuslik kuuluvus tihedasti seotud konkreetsete tegevuste ning inimsuhetega (vastandatuna nn sümbolilisele rahvuslikule identiteedile, mille puhul tunnetatakse end kuuluvat ühise ajaloolis-kultuurilise päritoluga abstraktsesse gruppi). On märkimisväärne, et etnilise enesemäärangu osa on venekeelse elanikkonna seas viimastel aastatel tõusnud, samas kui enesemääratlus läbi töö- ja õpingukaaslaste (nn töökollektiivi) on eestlastega võrreldes vähem tähtsustatud.

Järgmist rühma võib nimetada **subkultuuriliseks ühtekuuluvuseks**, kuna samasustunde loovad siin ühised huvid, maailmavaade, sarnased maitse-eelistused ja ühised elamused-mälestused. Subkultuuriline ühtekuuluvus esindab võrgustikulisele ühiskonnale omast, formaalse sotsiaalse struktuuriga väheseotud identiteeti. Üldiselt kuulub subkultuuriline ühtekuuluvus Eesti inimeste mõttemaailma loomulikumalt kui näiteks poliitilised ja territoriaalsed kategooriad. Ka põlvkondlik identiteet on pigem elustiililine. Ehkki suuri erinevusi rahvusrühmade vahel selle identiteedi olulisuse osas ei esine, tuleb silmas pidada, et oma sisult on just subkultuurilised erinevused kõige kirevamad. Kuna uuringud näitavad eesti- ja venekeelse suhtluskeskkonna, infovälja, kodanikeühenduste ja vaba aja tegevuste jätkuvat eraldatust, toodab sotsiaalsetes võrgustikes, sh kodanikuühen-

dustes osalemine ühiste huvide kõrval ka etnilise segregatsiooni tendentse. On tõenäoline, et subkultuurilise identiteedi kaudu taasluuakse pigem eestlaste ja teiste rahvuste eristumist, pigem erineva „teise" kui ühise „meie" tunnet.

Kohalik ja tsiviilidentiteet väljendub „meietundes" naabritega, oma linna-valla elanikega, kõigi inimestega, kes Eestis elavad, ning teiste Eestis elavate rahvustega. Ka see struktuur eristus selgelt alles 2005. a, seega võib oletada, et see identiteet on Eestis kujunemisjärgus. Solidaarsus kõigi inimestega, kes Eestis elavad, on venekeelse elanikkonna seas levinum, kuid viimastel aastatel on see kasvanud ka eestlaste seas. Ühtekuuluvus naabrite ja kaaslinlastega on eestlaste seas sagedasem. Kui solidaarsus naabruskonnaga on 2002–2005 veidi vähenenud, siis linna-valla tasandil on ühtekuuluvus kasvanud mõlemas rahvusrühmas. Tundub, et solidaarsus teiste rahvustega hakkab Eestis kujunema pigem jagatud territooriumi, kohaliku kokkukuuluvuse pinnal, mitte n-ö riigi tasandil, kodakondsuse kaudu.

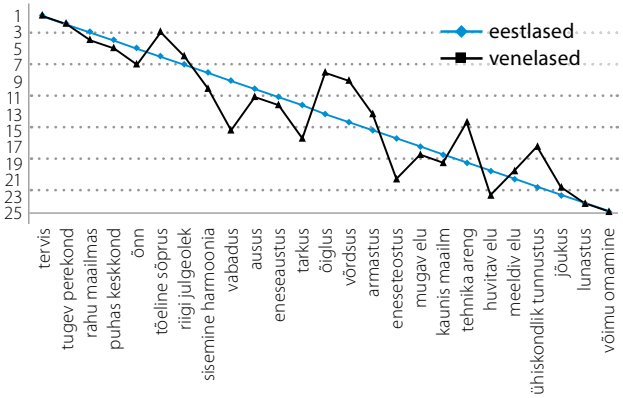
Rahvuseülese ja globaalse samastumise alla paigutusid faktoranalüüsil sellised kategooriad nagu inimesed, kellega on ühine kodakondsus, põhjamaalased, eurooplased, inimkond. Rahvuseülene enesemääratlus pole Eestis väga levinud, selline mõttestruktuur üldse on suhteliselt uus – näiteks 2002. a sellist struktuuri ei eristunud. Ilmselt on Eesti liitumine ELga selle teket soodustanud. Seda kinnitab kaudselt fakt, et 2002–2005 on kasvanud inimeste enesemääratlus eurooplasena. Üldiselt on regionaalne / globaalne samastumine Eesti elanike seas veidi rohkem levinud kui poliitiline samastumine kodakondsuse alusel. Rahvustevahelise erinevusena võib välja tuua, et eestlased samastavad end sagedamini põhjamaalastega, venekeelse elanikkonna jaoks jääb Põhjala mõõde võõraks.

Samastumine madala sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega väljendub ühtekuuluvuses inimestega, kellel elus ei vea, ning vaestega. On tähenduslik, et ka klassikuuluvusele viitav kategooria tavalised tööinimesed kuulub samasse faktorisse, st seostub sotsiaalse ebaeduga. Sellesse rühma kuuluvaid kategooriaid kuuluvustunde loomisel eriti sagedasti ei kasutata.

Samastumine kõrge sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega on tähenduselt vastupidine ja samuti mitte eriti levinud. Perioodil 2002–2005 on samastumine nii ebaedukate kui ka edukatega veelgi langenud. Arvestades, kui sageli on inimeste jagunemine materiaalsete võimaluste järgi avalikkuses kõneaineks, on tulemus mõnevõrra üllatav. Võrreldes 2002. ja 2005. aastat, torkab silma, et just venekeelse elanikkonna enesemääratlustes on langenud nii samastumine rikaste-edukate kui ka ebaedukatega.

Joonis 3.5.1. Väärtuste olulisuse erinevused rahvusrühmades 2005. aastal

Üksikväärtuste olulisuse võrdlus eestlaste ja venekeelsete vastajate jaoks (koht 25 väärtuse pingereas)

Allikas: TÜ küsitlus „Mina. Maailm. Meedia."

Eestlaste ja venekeelse elanikkonna väärtushinnangud 1995–2005

Võrreldes väärtuste olulisust eestlaste ja mitte-eestlaste hulgas 2005. a küsitluses antud hinnangute alusel (vt joonis 3.5.1), saame mõõdetud 25 väärtust jagada nelja rühma: (1) väärtused, mis on nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste jaoks on võrdselt olulised (koht pingerea esimeses pooles, erinevus mitte enam kui kahe koha võrra): *tervis*, *tugev perekond*, *puhas keskkond*, *õnn*, *tõeline sõprus*, *riigi julgeolek*, *eneseaustus*, *ausus*, *tarkus*; (2) väärtused, mis on eestlastele olulisemad, pingereas vähemalt kaks kohta eespool kui venekeelsetel vastajatel: *armastus*, *eneseteostus*, *meeldiv elu*, *jõukus*; (3) väärtused, mis on olulisemad venekeelsetele vastajatele, olles nende pingereas vähemalt kaks kohta eespool: *rahu maailmas*, *sisemine harmoonia*, *vabadus*, *võrdsus*, *õiglus*, *mugav elu*; (4) väärtused, mis on ühtlaselt pingerea lõpus mõlemas rahvusrühmas: *kaunis maailm*, *tehnika areng*, *huvitav elu*, *ühiskondlik tunnustus*, *lunastus*, *võimu omamine*.

Vaadates viimase kümne aasta (1995–2005) tendentse (vt lisa 3.5.1), näeme, et väärtushinnangud on muutunud rahvusrühmiti mõnevõrra erinevalt. Eestlaste hulgas on oluliselt tähtsustunud (tõus 25 väärtuse pingereas vähemalt kolme koha võrra) *puhas keskkond* ja isiksusekesksed *eneseaustus* ja *eneseteostus*, venekeelse elanikkonna seas aga *riigi julgeolek*, *vabadus* ja *tehnika areng*. Nii eestlaste kui ka venelaste hulgas on märkimisväärselt langenud *mugava elu* ja *õigluse* suhteline tähtsus; eestlaste jaoks on vähemoluliseks muutunud ka niisugused kõikehaaravad või kollektivistlikud väärtused nagu *rahu maailmas*, *sisemine harmoonia* ja *ausus*. Venekeelse elanikkonna seas on tähtsuselt langenud lisaks *mugavale elule* ka *jõukus*, *meeldiv elu*, *armastus*, *kaunis maailm* ja *lunastus*.

Tabel 3.5.2. Väärtusorientatsioonide (faktorkaalude) keskmised eestlaste ja venekeelse elanikkonna seas 2005. aastal

Faktori nimetus ja sellesse koon-	Eestikeel-sed vastajad, N=1033	Venekeel-sed vastajad, N=442
	Faktortunnuse keskmine	
F1 Isiksuslik tasakaal: enese-austus, armastus, õnn, meeldiv elu, eneseteostus, tõeline sõprus	,15*	-,35*
F2 Hingeline tasakaal: rahu maailmas, võrdsus, lunastus, kaunis maailm, sisemine harmoonia, vabadus	-,18*	,42*
F3 Keskkond ja turvalisus: tugev perekond, ausus, riigi julgeolek, puhas keskkond, tervis, tehnika areng	,07*	-,17*
F4 Materiaalne heaolu ja enesekehtestamine: mugav elu, jõukus, võimu omamine, huvitav elu	-,08*	,18*
F5 Sotsiaalne küpsus ja tunnustus: õiglus, tarkus, ühiskondlik tunnustus	-,03	,07

** - keskmised erinevad olulisuse nivool p ≤ 0,01*

Allikas: TÜ küsitlus Mina. Maailm. Meedia

Väärtusorientatsioonide e väärtuskimpude vaatlemisel ilmnevad rahvusrühmade vahelised erinevused selgemini ja püsivamalt. 2005. a küsitlusandmete põhjal eristasime viis omavahel tugevasti seostuvate üksikväärtuste kimpu ehk väärtusfaktorit, nende koosseisu (vt tabel 3.5.2).

Võrreldes väärtusfaktorite kaalusid rahvuste lõikes, joonistub selgemini välja pilt, mida võis teatud määral märgata eeltoodud olulisuse pingeridu võrreldes: mitte-eestlaste jaoks on suhteliselt suurema kaaluga ühelt poolt need väärtused, mis seonduvad hingelise tasakaalu – harmoonia, võrdsuse ja iluga, teisalt aga materiaalse heaolu (mugava elu) ja enesekehtestamisega. Mõlemat väärtusorientatsiooni annab tõlgendada kui R. Ingleharti esile toodud defitsiidi- ehk puudusväärtusi, väärtustega, milliseid antud ühiskondlikus keskkonnas pole võimalik realiseerida. Seejuures on hingelise tasakaalu väärtuskimpu võimalik teataval määral seostada kogukondliku religioosse taustaga, osundades õigeusu väärtussüsteemi mõjule venekeelse elanikkonna maailmapildis.

Väärtuste ja identiteetide koondpilt

Kõige suurema üldistusastmega pildi eestlaste ja mitte-eestlaste kultuurilise sarnasuse või erinevuse kohta saame välja tuua, vaadeldes väärtusi ja identiteete koos. Selleks viisime läbi teise faktoranalüüsi, kus kasutasime sisendtunnustena ülalkirjeldatud identiteedifaktorite (tabel 3.5.1) ja väärtusfaktorite (tabel 3.5.2) kaalusid kui uusi tunnuseid. Analüüsi tulemusel eristasime viis identiteetide ja väärtuste kimpu e mentaalset koondstruktuuri. Joonis 3.5.2 toob välja nende struktuuride omaksvõtu rahvusrühmades.

Esimene faktor, mida nimetame **hingelise tasakaalu ihaluseks ja kogukondlikuks solidaarsuseks**, ühendab hingelise tasakaaluga seotud väärtused ja ühtekuuluvuse kohaliku kogukonnaga. Sellesse faktorisse kuulub negatiivse laadungiga ka samastumine kõrge sotsiaalse staatusega inimestega. Selline mentaalne struktuur omab tugevat statistilist seost negatiivse hinnanguga Eesti ühiskonnas viimase 15 aasta jooksul toimunud muutustele ja positiivse hinnanguga Nõukogude ajale (Vihalemm ja Kalmus, ilmumas). Teatud mõttes esindab see mõttestruktuur mentaalset kapseldumist reaktsioonina siirdeperioodi muutustele. Tundub, et Nõukogude ideoloogia ja ortodoksne maailmavaade on siin omapärasel viisil segunenud, mängides inimeste kultuurilises mälus olulist rolli. See mõttemuster on oluliselt levinum venekeelse elanikkonna seas.

Teises faktoris, mille üldnimetuseks sobib **isiksuslik tasakaal ja rahvuseülene orientatsioon**, on isiksusliku tasakaaluga seotud väärtused ühendatud rahvuseülese ja globaalse identiteediga. Selline orientatsioon on rohkem levinud eestlaste seas. Ka muud allikad (nt Vihalemm 2005) näitavad, et eestlaste jaoks on Eesti geo-kultuuriline avanemine ja liitumine EL-ga olnud olulisema positiivse mõjuga kui venekeelse elanikkonna jaoks. Samas on väga oluline märkida, et nooremas põlvkonnas kahaneb see rahvustevaheline erinevus tunduvalt – kosmopoliitne ja eneseteostuslik mõttemuster on levinud nii eesti kui ka vene noorte seas (Vihalemm ja Kalmus, ilmumas).

Kolmas faktor, **võrgustikuline identiteet ja turvalisus**, seob ühtseks mentaalseks struktuuriks keskkonna ja turvalisuse väärtused ning samastumise lähiringi kuuluvate inimestega. See mõttemuster viitab sotsiaalse kapitali suurele tähtsusele. Joonis 3.5.3 näitab, et see struktuur on eestlaste seas oluliselt levinum. Võimalik, et selle faktori nõrgem kaal venekeelsete vastajate rühmas viitab sotsiaalse tõrjutuse tajule, tundele, et venekeelse elanikkonna võrgustikel ja sotsiaalsel kapitalil on taasiseseisvunud Eestis tagasihoidlikumad kasutusvõimalused.

Neljas faktor, milles materiaalse heaolu ja enesekehtestamisega seotud väärtused on seotud subkultuurilise identiteediga, viitab soovile samastuda sarnase elustiili, huvide ja maitse-eelistustega inimestega ning võimaldada endale, mistõttu faktori nimeks sai **subkultuuriline ühtekuuluvus ja**

ressursside ihalus. Selline hoiak on enam levinud venekeelse elanikkonna seas. Tundub, et subkultuur, mida tänapäeva ühiskonnas paljuski taastoodab globaalne populaar- ja tarbimiskultuuril põhinev majandus, pakub Eesti venekeelse elanikkonna teatud osa jaoks positiivset või neutraalset enesemääratluse võimalust. Samas on selline mõttemuster levinud ka eestlaste nooremas põlvkonnas.

Viies koondfaktor, **tunnustusest ilmajäetus ja sotsiaalse õigluse ihalus**, ei erista rahvusrühmi. See mõttemuster on levinud nii eestlaste kui ka venelaste vanemas põlvkonnas (Vihalemm ja Kalmus, ilmumas).

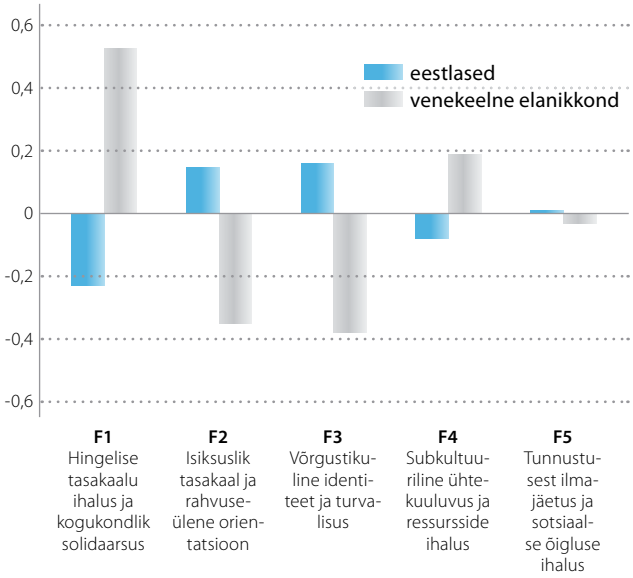
Kokkuvõte

Võime väita, et mõlemas rahvusrühmas on laialt levinud ühtekuuluvustunne sugulaste-tuttavate ja oma rahvuskaaslastega. Oluline kuuluvustunde looja on ka ühine subkultuur (elustiil, huvid, maitse-eelistused). Rahvuse tähendus Eesti ühiskonnas on jätkuvalt valdavalt oma etnose keskne ja inimeste jaoks tunnetuslikult pigem suhtlusvõrgustikel kui abstraktsetel sümbolitel põhinev. Rahvuseülene samastumine ja solidaarsus võib tõenäoliselt hakata kujunema pigem globaalses / Euroopa mõõtmes ja kohaliku kogukonna kui riigi tasandil.

Eestlaste ja venekeelse elanikkonna väärtusteadvuses on siirdeperioodil toimunud teatav ühtlustumine, samas aga on ilmnenud uusi eristumisi. Viimastest väärib teravat tähelepanu asjaolu, et venelased on hakanud eestlastega võrreldes madalamalt väärtustama *tervist*, *puhast keskkonda* ja *riigi julgeolekut* (nagu ka keskkonnale ja turvalisusele orienteeritud väärtuskimpu tervikuna) ning *õnne*, mis võib osutada süvenevale võõrandumisele ja pessimismile osas venekeelsest elanikkonnast. Seda tõlgendust toetavad erinevused teisteski väärtusorientatsioonides: venelased hindavad eestlastega võrreldes oluliselt kõrgemalt *hingelist tasakaalu* (sh *lunastust* ja *võrdsust*), mis võib pakkuda tuge kultuurilise trauma ületamisel, ning *materiaalset heaolu* ja *enesekehtestamist*, mis tähistab ressursside tajumist defitsiidiväärtustena ning tunnetatud püüdu tarbimisvõimaluste kaudu positiivse mina-pildi loomiseks. Samas väärtustavad venelased madalamalt isiksuslikku tasakaalu (sh postmaterialistlikku eneseteostust), mille eesmärgiks seadmine tekitaks võõrandumise kontekstis kognitiivset dissonantsi.

Antud uurimustes mõõdeti nii väärtusi kui ka identiteete suhteliselt abstraktselt neid konkreetsete situatsioonidega seostamata. Siiski tundub, et eestlaste üldine vaimulaad ja suunitlused on seotud pigem sotsiaalse kapitali ja võrgustike

Joonis 3.5.2. Mentaalsed koondstruktuurid rahvuste lõikes (keskmised faktorkaalud).

Allikas: TÜ küsitlus „Mina. Maailm. Meedia."

ning globaalse orientatsiooniga, venekeelse elanikkonna puhul on esiplaanil hingelised ja kogukondlikud väärtused ning subkultuuriline ühtekuuluvus ja selle saavutamiseks-hoidmiseks vajalike ressursside väärtustamine. Tõlgendades seda erinevust eespool viidatud väärtusnihke ehk modernsuselt postmodernsusele liikumise vaatepunktist, võime öelda, et venekeelses kogukonnas on tugevama mõjuga traditsionaalsed kogukondlikud ning varakapitalistlikud defitsiidi- e toimetulekuväärtused, samas kui eestlaste seas hakkab viimaste kõrval rohkem välja joonistuma heaoluühiskondadele iseloomulik suund postmaterialistlike väärtuste olulisuse tõusuks. Nende erinevate kultuuriliste struktuuride mõju kahe rahvusrühma reaktsioonile Eesti ühiskonnas toimuvatele muutustele avaldub ühelt poolt rohkem individuaalsele eneseteostusele suunitletud eestlaste suuremas optimismis ja kaasaminekus poliitiliste reformidega, teisalt aga venekeelse elanikkonna sotsiaalse tõrjutuse meeleolude kooskõlas defitsiidiväärtuste ja kompensatoorsete hingelisemate väärtustega, mis loovad mentaalse pinnase kollektiivse protestiidentiteedi levikule. Samas on nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas tegemist väärtuste ja identiteetide paljususega, erinevustega nii põlvkondade kui ka erineva sotsiaalse positsiooni ja materiaalse toimetulekuga inimeste vahel, kusjuures nooremate earühmade mentaalsetes orientatsioonides võib täheldada tarbimisühiskonnale omast sarnastumist globaliseerumise ja eneseteostuslike väärtuste tõusu näol.

Viidatud allikad

1 Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. (eds) (2004) Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, CA: University of California Press.

2 Castells, M. (1997) The Information Age: Economy, Society, and Culture: The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishers.

3 Cerulo, K. (1999) Identity Designs: The Sights and Sounds of a Nation. New Brunswick: Rutgers University Press.

4 Hall, S. (1990) Cultural Identity and Diaspora. In: Rutherford, J. (ed), Identity: Community, Culture, Difference. London: Lawrence and Wishart.

5 Inglehart, R. (1990) Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton, NJ: Princeton University Press.

6 Inglehart, R. (1997) Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton, NJ: Princeton University Press.

7 Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004) Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse „Mina. Maailm. Meedia" tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

8 Kennedy, M. D. (2002) Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

9 Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952) Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge, Mass: The Museum.

10 Lauristin, M., Vihalemm, T. (1997) Changing Value Systems: Civilizational Shift and Local Differences. In: Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K.-E. & Weibull, L. (eds), Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press, 243-264.

11 Rokeach, M. (1973) The Nature of Human Values. New York: Free Press.

12 Sztompka, P. (2004) The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J. & Sztompka, P. (eds), Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, CA: University of California Press, 155–195.

13 Tajfel, H. (1981) The Structure of Our Views about Society. In: Tajfel, H. & Fraser, C. (eds), Introducing Social Psychology. Harmondsworth: Penguin Books, 302–321.

14 Valk, A. (2003) Identiteet. Rmt: Allik, J., Realo, A., Konstabel, K. (toim), Isiksusepsühholoogia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 225–250.

15 Vihalemm, T. (2005) The Strategies of Identity Re-Construction in Post-Soviet Estonia. Pro Ethnologia, 19, 59–84.

16 Vihalemm, T., Kalmus, V. (ilmumas). Mental Structures in Transition Culture: Differentiating Patterns of Identities and Values in Estonia. East European Politics and Societies.

17 Vihalemm, T., Masso, A. (2004) Kollektiivsed identiteedid siirdeaja Eestis. Rmt: Kalmus, V., Lauristin, M. & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 45–56.

18 Vogt, H. (2005) Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe. New York: Berghahn Books.

3.6. Eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahelised kontaktid

Eestlaste ja venekeelse elanikkonna väärtusteadvuse analüüs näitas, et ühtekuuluvustunde keskmeks on mõlema puhul perekond ning oma etniline rühm. Uuringus väljatoodud erinevus väärtussuunitlustes, mis eestlastel on tugevalt seotud suhtlusvõrgustiku ning venekeelsel elanikkonnal rohkem kogukondlike väärtustega, samas mõlemat iseloomustav nõrk samastumine ühiste (nt riigiga seotud) abstraktsete sümbolitega, laseb oletada, et alus solidaarsustunde suurenemiseks kõigi Eesti elanike vahel on suhteliselt nõrk. Pigem toetavad mõlema rühma kultuurilised ressursid rahvusepõhise eristumise süvenemist.

Rahvussuhete analüüsiks Eestis on oluline vaadelda ka eestlaste ja venekeelse elanikkonna valmisolekut väljakujunenud rahvusepõhiste suhtlusvõrgustike ületamiseks, teise rühma liikmete haaramiseks oma suhtlusvõrgustikesse, sotsiaalse ja personaalse ruumi jagamiseks ning põhjusi, millega see seotud on. Indiviidi kultuurilist mitmekesisust hindav hoiak, mis on seotud laiema väärtusteadvusega, ei pruugi väljenduda inimese suhtumises konkreetsesse teise (enamus- või vähemus) gruppi, näiteks kui tunnetatakse, et teise grupi liikmed ei vasta samaga (Tropp 2006: 535). Valmidust teise rühmaga suhtlemiseks võib oluliselt mõjutada hinnang vastava grupi suhtumisele meie-rühma või kultuurilise mitmekesisuse väärtustamisesse laiemalt.

Gruppidevahelise (sh rahvuste) suhtluse ja kontaktide uuringutes on tõendamist leidnud tugev seos gruppidevahelise suhtluse tiheduse ning positiivsete ja negatiivsete hoiakute (stereo-

tüüpide) vahel (Tropp: 533). Viimasel kümnendil läbi viidud uuringutes on aga jõutud järeldusele, et positiivne seos kontaktide tiheduse ning hinnangute vahel on paikapidav juhul, kui gruppidevahelises suhtluses domineerib negatiivne tõrjuv hoiak. Paljudes ühiskondades on toimunud selles osas olulisi muutusi. Kuigi lääne ühiskondades on multikultuursuse ideed poliitilise normatiivina oma populaarsust kaotamas, on mitmekesisuse väärtustamine saanud laialt aktsepteeritud normiks ning positiivsed hoiakud teiste rahvuste liikmete suhtes ei eelda ilmtingimata isikliku positiivse kogemuse olemasolu (Tropp: 534).

Kultuurilise mitmekesisuse väärtustamine

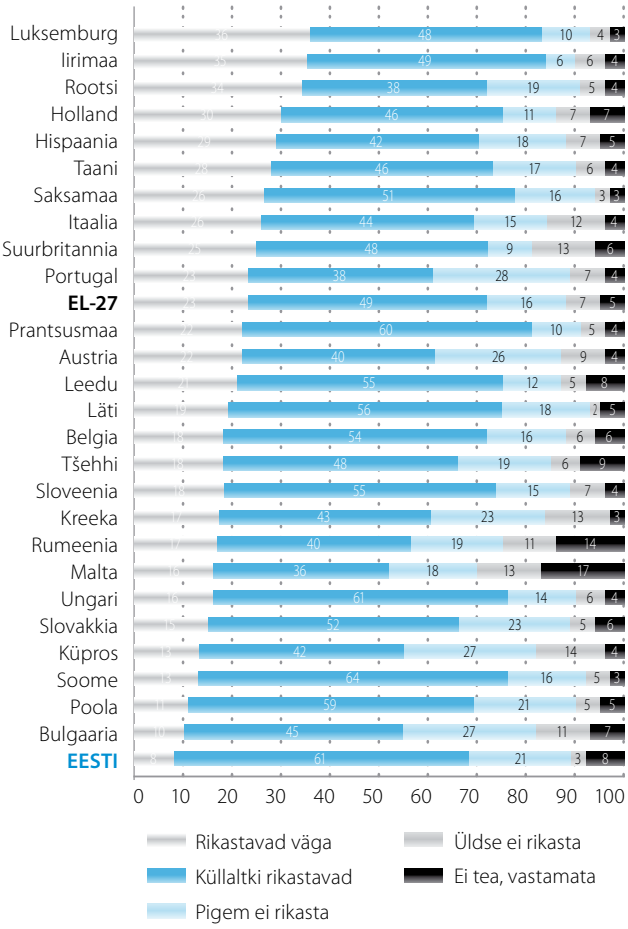
2007. aastal läbiviidud Eurobaromeetri küsitlus toob (väikeste eranditega) välja silmatorkava erinevuse EL vanade ning uute liikmesriikide elanikkonna vahel nende hinnangus kultuurilise mitmekesisuse mõjule ühiskonnas (vt joonis 3.6.1).

Samas leidis selles küsitluses kinnitust sallivuse tugev seos kontaktide tihedusega etniliste rühmade liikmete vahel. Tegemist on kahesuunalise protsessiga: suhtluskogemused erinevate rahvuste esindajate vahel soodustavad positiivse hoiaku tekkimist, samas kui positiivne eelhoiak soodustab kontaktide tekkimist.

Viidatud Eurobaromeetri uuringus asetuvad Eesti elanikud Euroopa Liidu riikide hulgas viimasele kohale nii hinnangutes vähemuste rikastavale mõjule enamusrahva kultuurile kui ka kontaktide tiheduses eri rahvustest inimeste vahel. Viimane tulemus on mõnevõrra üllatav, arvestades etniliste vähemuste suurt osakaalu Eesti elanikkonnas. Eesti võrdlus teiste riikidega nii sallivuse kui ka kontaktide tiheduse lõikes annab põhjust arvata, et Lääne-Euroopa ühiskondadele sarnasest hoiakute nihkest mitmekultuurilisuse väärtustamise suunas Eestis veel rääkida ei saa. Samale tulemusele on jõudnud ka senised Eestis läbi viidud rahvussuhete alased uuringud (vt nt Pettai 2000, Kruusvall 2000).

Siiski võib eeldada, et selline nihe leiab teatud aja jooksul aset ka Eestis. 2005. aastal uuringu „Mina. Maailm. Meedia" andmete põhjal võib väita, et salliv hoiak rahvuslike, kultuuriliste ning elustiiliste erinevuste suhtes (nn kosmpoliitne orientatsioon) on seotud üldisemat isiksuslikku avatust peegeldavate isiksuse omadustega nagu valmisolek muutusteks, huvi maailmas toimuva

Joonis 3.6.1. Hinnang vähemuste rikastavale mõjule ühiskonna kultuurielule[14]

Allikas: Eurobarometer, Intercultural dialogue in Europe. November 2007

vastu, Eestist väljaspool elamise isiklik kogemus, võõrkeelte oskus.

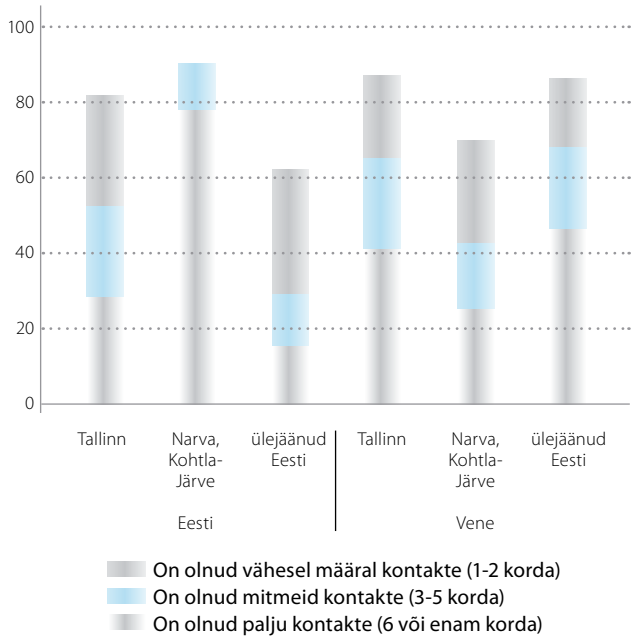
Sallivus on pöördvõrdelises seoses korra ja turvalisuse eelistamisega isikuvabadusele, samuti kartusega ühiste väärtuste ja moraali languse pärast.

Kontaktid rahvusrühmade vahel

2007. aastal läbi viidut TÜ/Saar Polli uuringu andmed osutavad, et eestlaste hulgas on kaks kolmandikku ning muukeeleste hulgas kolmandik inimesi, kelle igapäevaelus on kontaktid teise rahvusrühmaga minimaalsed (joonis 3.6.2). Rahvuste suhteline eraldatus iseloomustab ka Tallinna, kus ligi pooled eestlastest ja üle kolmandiku muukeelsetest hindavad oma kontakte teise rahvusega olematuks või minimaalseks. Kui venekeelsete tallinlaste puhul noorimas vanuserühmas on

[14] Vastus küsimusele „Kas sa ütleksid, et ... riigi kultuurielu rikastavad erineva kultuurilise tagapõhjaga inimesed?"

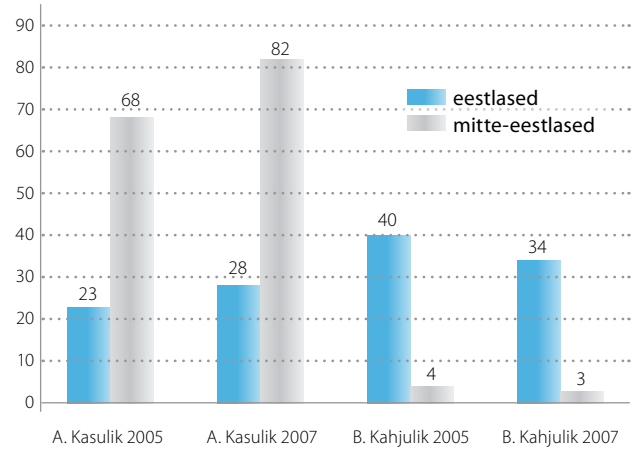
Joonis 3.6.2. Kontaktide tihedus eestlaste ja venekeelsete elanike hulgas[15]

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Joonis 3.6.3. Eestlaste ja mitte-eestlaste suhtumine venekeelse vähemuse kaasamisse majandusse ja poliitkasse

Nõustumine väitega: Venekeelse vähemuse suurem osalus Eesti majanduses ja poliitikas on Eesti arengule a. kasulik b. kahjulik

Allikad: TÜ MeeMa 2005, TÜ/Saar Poll 2007

suhtlemistihedus teistest veidi kõrgem (67% kinnitab kolme ja enamat kontakti), siis noorte eestlaste puhul aga väiksem (38%).

Analüüsides detailsemalt eestlaste ja muukeelsete inimeste kontaktide iseloomu (vt tabel 3.6.1), domineerivad mõlemal puhul pigem juhuslikumat laadi kontaktid poodides, tänaval, ühistranspordis, millest sõprus- ja ka tutvusringkonnal põhinevad kontaktid jäävad oluliselt maha. Oluliseks ühisruumiks, eriti Tallinnas, on töökoht (kuigi siinkohal on võimatu eristada kollegiaalseid ja teenindusliikke kontakte).

Kontaktide analüüs näitab samuti eestlaste ja venekeelse elanikkonna suhtlusvõrgustike rahvuspõhisust, mille ületamine rohkem kui paratamatute olmekontaktide pinnal on väga harv. Seda situatsiooni soodustab haridussüsteemi keelepõhine eristatus, mis ühelt poolt kujundab rahvuslikult eraldatud suhtlusvõrgustikke (või ei aita kaasa olemasolevate – perekondlike, tutvusringkondlike – võrgustike piiride ületamisele) kui ka teiselt poolt taastoodab rahvusepõhiseid väärtusorientatsioone.

Suhtumine teise rahvusrühma

Enamuse ja etniliste vähemuste suhteid traditsioonilistes rahvusriikides iseloomustab erinevast võimupositsioonist tulenev asümmeetria: põhirahvus esineb nendes suhetes sagedamini kui kaasaja, vähemus aga on kaasatava rollis. See väljendub ka küsitlustes, kui vähemuse esindajad väljendavad soovi, et neid tunnustataks võrdväärse osalisena ühiskonna asjade otsustamisel, enamiku seas aga valitseb ses suhtes tõrjuv või kahtlev suhtumine. Sellist asümmeetriat näitavad ka Eestis tehtud uuringud, kus enamik eestlastest on mitte-eestlaste kaasamise küsimuses Eesti majanduse ja riigi asjade üle otsustamisse jätkuvalt skeptiline, samas kui valdav enamus mitte-eestlasi peab seda Eestile kasulikuks (vt joonis 3.6.3).

Sallivus vähemusgruppide suhtes ei väljendu aga ainult valmisolekus koostööks teise rahvustega ühiskondlikus elus. Sallivuse mõõtmiseks konkreetsel tasandil on levinud viisiks hinnata inimeste valmisolekut jagada sotsiaalset ning personaalset ruumi erineval lähedustasemel, alates ühes majas elamisest kuni perekondlike sidemeteni. Vastuste põhjal on näha, et nii eestlastele kui ka mitte-eestlastele on kõige vastuvõetavam koostegevus vaba aja sfääris (vt joonis 3.6.4).

[15] Vastused küsimusele „Kas Te olete viimase nädala jooksul suhelnud eestlastega / venelastega jt vene keelt kõnelevate inimestega? Meenutage kõiki kontakte, ka väga põgusaid ja teile isiklikult mitte tuttavate inimestega" rahvuse lõikes.

Selliste küsimuste kaudu ilmnev üldtendentsi suhtumises teiste rahvuste esindajatesse saab mõõta, summeerides mitme analoogilise küsimuse vastused sallivuse koondindeksiks[17]. Sellise protseduuri tulemused on esitatud joonisel 3.6.5.

Kõige tugevam on tõrjuv hoiak eestlaste hulgas Tallinnas, seda nii võrreldes Ida-Virumaa kui ka ülejäänud Eestiga. Vene elanike hulgas näitavad uuringud tõrjuvat hoiakut kuni 10%, kusjuures samuti on väike erinevus Tallinna ning ülejäänud Eesti elanike vahel. Eestlaste hulgas paistavad tõrjuvama hoiakuga silma samuti kõige noorem (15–29) ja kõige vanem vanuserühm (56–75), venekeelsete puhul samuti noorim vanuserühm. Tõrjuva hoiaku kasv teise rahvusrühma suhtes nii eestlaste kui ka venekeelsete noorte hulgas just noorimas vanuserühmas on tähelepanuväärne, eriti arvestades, et just noorte hulgas on rohkem levinud abstraktsel tasandil avatud hoiak kultuurierinevuste suhtes. Nagu eespool mainitud, on see tõrjuv hoiak tavaliselt seotud hirmuga teise rühma suhtumisse meie-rühma, mis ennast vastastikku taastoodab.

Teiseks, eelmisega seotud seletuseks võib aga olla kontaktide hulk ning iseloom eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahel. Nagu selgus väärtuste analüüsist, soodustavad mõlema rahvusrühma väärtusorientatsioonid oma rahvuskogukonda ning rahvusepõhist suhtlusvõrgustiku taastootmist. Samas on uurimustes ilmnenud tugev seos gruppidevahelise suhtluse tiheduse ning positiivsete ning negatiivsete hoiakute vahel (nt Tropp 2006, Hayes 2006, Eurobarometer 2007).

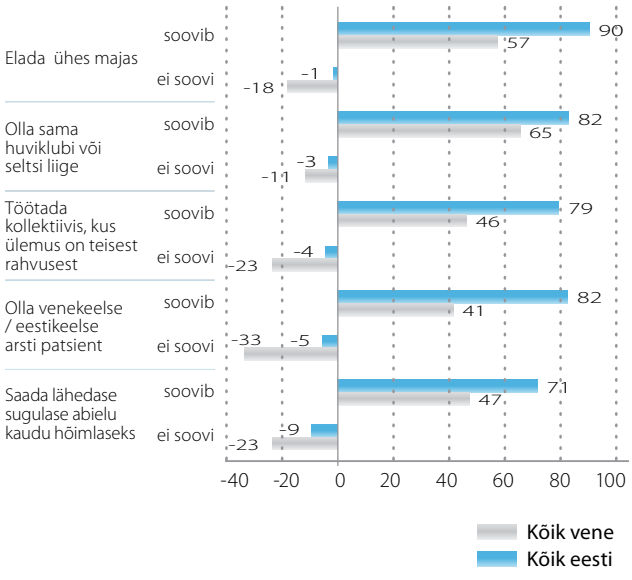
Analüüsides rahvustevahelisi kontakte ning hoiakuid, kehtib ka Eesti kohta rahvussuhete klassikaline mudel: positiivsemat suhtumist teise rahvusrühma toetab üldjuhul isiklike kontaktide ole-

Tabel 3.6.1. Eesti- ja venekeelsete elanike kontaktide iseloom (%)[16]

	Kogu Eesti		Tallinn	
	eesti-	vene-	eesti-	vene-
… tööl	37	47	53	53
… poes, kaubanduskeskuses	20	51	36	58
… tänaval, pargis	18	29	19	25
… elukohas – oma majas, hoovis	17	35	33	42
… bussis, rongis jm ühistranspordis	13	28	22	30
… pangas, postkontoris vm teenindusasutuses	11	35	15	37
… oma tutvuskonnas	8	28	25	24
… meditsiiniasutuses	5	25	13	23
… oma sõpruskonnas	4	15	6	11
… koolis	4	6	6	4
… oma perekonnas, suguvõsas	3	10	5	6
… Internetis: foorumid, jututoad, kommentariruumid	3	8	3	6
… baaris, kohvikus, pubis	2	9	4	8
… linna, valla ametiasutuses	2	7	2	5
… riigiasutuses	1	11	5	12
… ööklubis, diskol jms	1	6	5	5
… trennis	1	6	4	6
… kursustel, koolitusel	1	4	3	2
… huviringis	1	3	1	1
… ühingus/seltsis/erakonnas/ vabatahtlikus organisatsioonis	0	3	0	2

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Joonis 3.6.4. Eestlaste avatus suheteks teise rahvuse liikmetega (nõustujate ja mittenõustujate % rahvusrühmas).

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

[16] Vastus küsimusele: Meenutage palun täpsemalt kõiki viimasel nädala kokkupuuteid, kontakte venelastega jt vene keelt kõnelevate inimestega? Märkige alljärgnevas loetelus ära kõik olukorrad, kus Teil on viimase nädala jooksul kokkupuuteid, kontakte olnud.

[17] 2007. aasta juunis tehtud TÜ ja Saar Polli küsitluses olid sellisteks üksiktunnusteks, mille alusel arvutati sallivuse koondindeks, järgmised küsimused:

Kuidas teie suhtuksite sellesse, kui Teil tuleks …

* elada eestlastega/venelastega ühes majas

* olla koos eestlastega/venelastega mõne huviklubi või seltsi liige

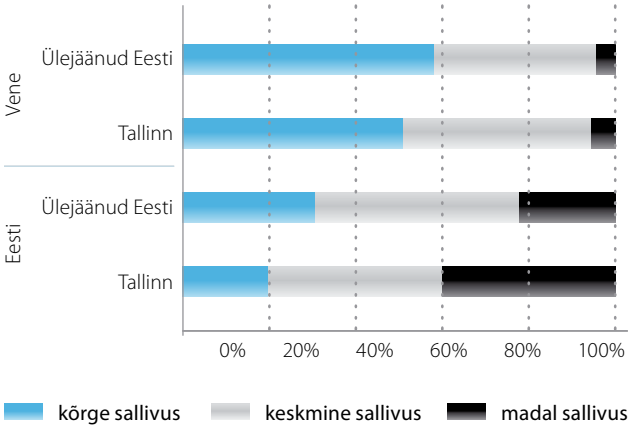
* töötada kollektiivis, kus ülemus on eestlane/venelane

* olla venekeelse arsti patsient

* saada lähedase sugulase abielu kaudu hõimlaseks eestlasega/venelasega

Skaalal: 0 - täiesti positiivselt, see ei häiriks mind sugugi... 5 - see häiriks mind väga

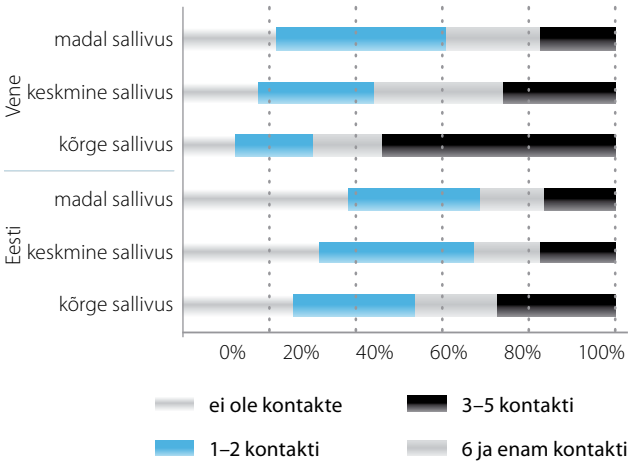
Joonis 3.6.5. Tallinnas ja mujal Eestis elavate eestlaste ja venekeelse elanikkonna jaotumine erineva suhtumise alusel teise rahvusrühma

Kõrge sallivus 0–3 p, keskmine 4–10, madal 11–20

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Joonis 3.6.6. Rahvustevaheliste kontaktide tiheduse seos sallivusega eesti- ja venekeelsete vastajate hulgas

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

masolu teise rahvusrühma esindajatega, negatiivset suhtumist ja stereotüüpe aga võivad süvendada igapäevased, sageli negatiivse iseloomuga põgusad kontaktid (napist või puuduvast keeleoskusest tekkivad arusaamatused nt kaubanduses, ühistranspordis, tänavatel tekkivad konfliktid, eriti laste ja noorte puhul). Negatiivsete hoiakuga inimeste suur hulk eriti Tallinnas elavate eestlaste seas võibki olla seletatav juhuslike kontaktide tugeva domineerimisega isiklike tutvuste üle teise rahvusrühma esindajatega. Seda hüpoteesi toetab ka joonis 3.6.6, kus on näha tugev seos kontaktide tiheduse ning suhtumise vahel teise rahvusrühma. Eeldada võib, et ka siin toimib kahepoolne mõju: positiivsed kogemused mõjutavad salliva hoiaku tekkimist, salliv hoiak aga soodustab kontaktide teket.

Kokkuvõtteks

Sõeludes 2007. aasta juuniküsitluse andmestiku regressioonanalüüsi teel rahvustevahelise sallivuse kujunemist soodustavaid tegureid, osutus sallivus kõige rohkem sõltuvaks sellest, kuidas hinnatakse Eestis toimunud muutusi, milline on kontaktide tihedus eestlaste ja venelaste vahel, kuivõrd usaldatakse riiklikke institutsioone, samuti kuivõrd on inimesel positiivse ja sõbraliku suhtlemise kogemust teistest rahvustest inimestega.

Läbiviidud analüüsist võib järeldada, et kõiki Eesti elanikke ühendav solidaarsustunne ning vastastikune usaldus on siiani veel suhteliselt madal. Usaldus ning ühtsustunne piirdub tegeliku suhtlusvõrgustikuga, mis on mõlemal puhul rahvuspõhine, ning kuigi võib täheldada nii võrgustikes kui ka ühtsustundes teatud rahvusülese mõõtme tekkimise esimesi märke, on sealjuures tegemist pigem globaalse kui kogu Eesti elanikkonda hõlmava dimensiooniga. Samas ei jäta selline olukord puudutamata inimeste ja riigi suhteid – inimestevaheline üldine usaldus on tugevalt seotud usaldusega poliitiliste institutsioonide vastu (vt nt Lühiste 2006: 479). Eesti kontekstis on see eriti oluline venekeelse elanikkonna puhul, kus poliitilisi institutsioone seostatakse tugevalt enamusrahvaga, usaldus poliitiliste institutsioonide vastu toetub tugevalt usaldusele põlisrahva vastu ning hinnangule eestlaste suhtumisele vähemusrahvustesse. Ka eestlaste puhul on rahvustevaheline sallivus seotud üldise võõrdumise vähenemisega rahva ja riigi vahel, samuti aga ka isikliku heaolu kasvuga.

Viidatud allikad

1 Hayes, B., Dowds L. (2006) Social Contact, Cultural Marginality or Economic Self-Interest? Attitudes Towards Immigrants in Northern Ireland. Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 32, pp. 455–476.

2 Kruusvall, J. (2000) Integratsioonist arusaamine eesti ühiskonnas. Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000. Marju Lauristin, Raivo Vetik (toim). TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn.

3 Lühiste, K. (2006) Explaining trust in political institutions: Some illustrations from the Baltic states. Communist and Post-Communist Studies, Vol 39, pp. 475–496.

4 Pettai, I. (2000) Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus. Integratsiooni Monitooring 2000. Lauristin, M., Vetik R. (toim). Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 6–10.

3.7. Venekeelse elanikkonna infoväli ja meediakasutus

Tõsiasi, et eestlaste ja mitte-eestlaste maailmapilt on suuresti erinev, kuna nendeni jõuab ümbritsevast maailmast erineva sisuga informatsioon eri allikatest, eri keeltes ja erinevaid meediakanaleid pidi, on üldiselt teada. Juba 1970ndatel–1980ndatel tehtud meediakasutuse uuringud tõid esile perioodika ja raadio väiksema ning televisiooni suurema osatähtsuse kohalike venelaste elus eestlastega võrreldes (vt Saar 1985; Paulson 1986 ja 1993; Lauristin, Vihalemm, Uus ja Peegel 1987: 94–102). Need tendentsid on jätkunud ja isegi tugevnenud 1990ndatel (Lauristin ja Vihalemm 1998; Šein 2004: 202). Seejuures iseloomustas Eesti venelaste meediakasutust juba 1970ndatel–1980ndatel tugev orientatsioon Moskvas ilmunud nn üleliidulistele ajalehtedele, ajakirjadele ja Kesktelevisioonile, samas kui eestlased tarbisid peaasjalikult eestikeelset kohalikku meediasisu ja selle täienduseks tollal väga vaadatavaid Soome televisiooni saateid (Paulson 1993, Vihalemm ja Kõuts 2004: 69, 82).

Eesti taasiseseisvumise järel vähenes tugevasti nii Venemaa ajalehtede ja ajakirjade kättesaadavus kui ka huvi nende vastu Eesti venelaste hulgas. Seda suurema tähtsuse omandasid aga Venemaa telekanalid, mis lisaks läänelikule, kuid siiski venekeelsele meelelahutusele pakkusid venepärast maailmanägemist, ühistunnet ja ainet meenutusteks. Kui Vene telejaamade Eestisse transleerimine 1994. a märtsis lõpetati, kadusid Vene telekanalid eestlaste meediakasutusest peaaegu täielikult, kohalike venelaste hulgas aga taastus nende päevane vaatajaskond üsna kiiresti (Veskimägi ja Susi 1998: 131-133).

Analüüsides meediakasutuse orienteeritust kohalikele, üle-eestilistele, Venemaa ja Lääne kanalitele 1993. ja 1999. aasta võrdluses, teeb T. Vihalemm järelduse (1999: 48), et Eesti venelaste seas on Vene telekanalite vaadatavus stabiilne, suurenenud on aga nii Lääne telekanalite jälgimine kui ka Lääne ajalehtede-ajakirjade lugemine. Eestlaste seas on täheldatav pigem vastupidine tendents, Lääne telekanalite jälgimine on vähenenud, eeskätt Soome TV vaatamise tugeva languse tõttu. Üha suurema osa eestlaste üldiselt pikenenud televaatamise ajast hõivavad Eesti telekanalid, mille saatemaht oli 1999. a 7-8 korda suurem kui 1993. a.

Ülanimetatud tendentsid eestlaste ja mitte-eestlaste meediakasutuse erinevas iseloomus ning meediaruumide eraldatuses on üldiselt jätkunud ka uuel sajandil (vt Vihalemm 2006, tabel 3.7.1).

Tabel 3.7.1. Meediakasutus eestlaste ja mitte-eestlaste hulgas 2000–2006 (november vastaval aastal)

	Eestlased				Mitte-eestlased			
	2000	2002	2004	2006	2000	2002	2004	2006
Ajalehtede regulaarne lugemine (%)*	87	84	78	79	65	66	56	61
Ajakirjade regulaarne lugemine (%)*	79	81	72	78	59	52	48	38
Raadiokuulamine (tunde ja minuteid päevas)**	3.47	3.44	4.55	4.10	2.56	3.01	4.13	3.55
Televaatamine (tunde ja minuteid päevas)**	4.02	4.36	4.02	3.52	4.35	5.17	4.15	4.33
Interneti kasutamine (%)	34	49	53	62	18	32	37	54

**Regulaarsete lugejate osakaal 15–74 aastases elanikkonnas (lugenud üle poole vähemalt ühe väljaande viimasest 6 numbrist)*

***Uurimismetoodika muutuse tõttu ei ole andmed enne ja pärast 1. jaanuari 2003 omavahel täpselt võrreldavad*

Allikas: Emor

Venekeelsed meediakanalid Eestis 2000–2007

Aastatel 1995–2000 ilmus Eestis üsna stabiilselt 65–67 venekeelset trükiväljaannet, järgnevatel aastatel on nende arv paarikümne võrra tõusnud (vt Jakobson 2004a: 216–218). Juurde on eeskätt tulnud uusi ajakirju, näiteks 2001–2003 igal aastal kuus uut ajakirja, millest küll mitmed olid üsna lühikese elueaga (Jakobson 2004b: 293–295). Siiski ilmus 2007. a novembris Eestis seitse üldsuunitlusega venekeelset ajakirja, 1997. a oli neid viis.

Uue tendentsina on viimastel aastatel suurenenud koostöö Venemaa meediakanalitega, tekkinud on Vene kanalite Baltimaade ja Eesti versioonid. Juba 2001 Venemaa riikliku telekanali ORT Baltimaade versioonina alustanud TEM TV kujundati 2002. a septembris ümber Pervõi Baltiiski Kanaliks (PBK), mille peakontor on Riias, kuid mis alates aprillist 2004 annab igal tööpäeval eetrisse 20minutilist uudistesaadet Novosti Estonii. See on Moskva Vremja formaadis ja stiilis, sisult siiski palju asjatundlikum ja Eesti-sõbralikum. PBK kujunes Eesti venelaste jaoks kiiresti kõige vaadatavamaks telekanaliks.

1980ndatel–1990ndatel kõige suurema levikuga venekeelne päevaleht Molodjož Estonii on alates 2002. aastast teinud aktiivset koostööd Moskva ajalehtedega Komsomolskaja Pravda ja TV-Park, samuti Venemaa teadeteagentuuriga Novosti, osaledes ühelt poolt Komsomolskaja Pravda Baltimaade versiooni tootmises ja teiselt poolt andnud välja Molodjož Estonii nädalalisa Sootetshestvennik (vt Jakobson 2004a: 220-221).

Aprillis 2004 lõpetas ilmumise 1940. a loodud (Sovetskaja) Estonija, kujunedes ümber päevaleheks Vesti Dnja, mis avaldab ümbertrükke paljudest Venemaa väljaannetest, eeskätt kerget lugemismaterjali ajakirjadest. Juunis 2004 hakkas ilmuma uus nädalaleht MK-Estonija, mis põhiliselt sisaldab ajalehe Moskovski Komsomolets materjale, aga ka kohalikke lehekülgi.

Vastukaaluna tendentsidele üha rohkem orienteeruda Venemaa meediatoodangule on viimastel aastatel tekkinud ka eesti väljaannete venekeelsed versioonid, mis on saavutanud suure populaarsuse. Postimehe venekeelne versioon, mis ilmub alates 2005. a novembrist, konkureerib Molodjož Estoniiga kõige suurema loetavuse pärast Eesti venekeelsete lehtede seas (Saar Polli oktoobris 2007 tehtud trükimeedia uuringu kohaselt oli Molodjož Estonii loetavus veidi suurem – vt www.saarpoll.ee/meedia2007.pdf). Linnalehe venekeelne versioon on jõudnud kõige suurema trükiarvuni Eesti venekeelsete väljaannete seas (vt www.eall.ee).

Tabel 3.7.2. Erinevate kanalite jälgimine juunis 2007 (% 15–74aastasest elanikkonnast, sageli + mõnikord).

	Eestlased	Mitte-eestlased
Eestikeelsed ajalehed	92	21
Eestis ilmuvad venekeelsed lehed	8	68
Venemaa ajalehed	3	37
Eesti telekanalid	95	41
Vene telekanalid	18	93
Eestikeelsed raadiosaated	85	22
Eesti Raadio venekeelsed saated	9	64
Eestikeelsed Interneti-portaalid	61	20
Venemaa Interneti-portaalid	6	47

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Eestlaste ja mitte-eestlaste meediakasutus 2007

Saar Polli ja Tartu Ülikooli korraldatud esindusliku küsitluse andmetel (tabel 3.7.2) on eestlased tugevasti orienteeritud eestikeelsele meediale, venekeelseid kanaleid jälgitakse väga harva, enamasti üldse mitte. Veidi rohkem tähelepanu leiavad Vene telekanalid, mida regulaarselt jälgib 18% elanikkonnast, kuid 69% üldse mitte. PBK vaadatavus on seejuures veidi väiksem teiste Vene kanalite vaadatavusest, vastupidi kohalike venelaste eelistustele.

Kohalikest venelastest jälgib viiendik regulaarselt eesti meediat (eestikeelseid ajalehti, raadiosaateid, Interneti-portaale). Siiski domineerivad venelaste meediaruumis tugevasti PBK ja teised Vene telekanalid, ajalehtede lugemine ja raadiokuulamine on eestlastega võrreldes tunduvalt vähem levinud, kusjuures ajalehtede seas domineerivad Eestis ilmuvad venekeelsed lehed, raadioprogrammide seas avalik-õiguslik Raadio 4. Asjaolu, et eestikeelsesse programmi pikitud venekeelsed telesaated jäävad jälgitavuselt tunduvalt alla raadiosaadetele ja ajalehtedele, viitab selgelt vajadusele riikliku venekeelse telekanali järele.

Nagu ülaltoodud andmetest näeme, on eestlaste ja kohalike venelaste meediaväljad tugevasti erinevad. Eestikeelset meediat ei jälgi üldse või jälgib väga vähe 75% kohalikest venelastest, veelgi suurem on nende eestlaste osakaal, kes ei jälgi üldse Eesti venekeelset meediat ja Venemaa meediat või teeb seda väga vähe (92-93%). Meediakasutuse sagedusega on tugevas korrelatsioonis ka usaldus eesti- ja venekeelsete kanalite vastu.

Kas eesti keele oskuse suurenemine mitte-eestlaste seas võiks suurendada eeldust ühise eestikeelse inforuumi kujunemiseks? Nagu tabelist näha, peab see paika ligikaudu viiendiku puhul venekeelsest elanikkonnast, kes juunis 2007 vastasid, et nad jälgi-

vad regulaarselt eestikeelset ajakirjandust, raadiot ja televisiooni (võrdluseks meenutagem, et 39% väitis samas küsitluses end eesti keelt hästi oskavat). Seega ei pea paika lootus, et inforuum, mida venelasi ja eestlasi ühendaks, saaks ettenähtavas tulevikus toimida pelgalt eestikeelsena. Nagu näeme samast tabelist, on hoopis rohkem lootust seda saavutada, kui senisest tõhusamalt kasutada Eestis toodetavat venekeelset informatsiooni. Seda tegemast, näiteks avamast venekeelset avalik-õiguslikku telekanalit (mõte, mida toetas juunis 2007 tehtud küsitluses 84% venekeelsetest ning 67% eestikeelsetest vastajatest) ei takista arvatavasti nii palju rahapuudus kui eestlaste usaldamatus venekeelse info vastu ja ka alateadlik hirm venekeelse meediaruumi laienemise ees. Sellele viitavad näiteks tabelis 3.7.3 toodud andmed selle kohta, et ehkki ainult 7% küsitletud eestlastest väitis end jälgivat Eestis ilmuvat venekeelset meediat, oli 75% veendunud, et seda ei või usaldada. Seevastu usaldab 60% Eestimaa venekeelsest auditooriumist siiski pigem kohapeal toodetud kui Moskvast lähtuvat infot, mille usaldajaid on 38%.

Vaadates aga mitte-eestlaste meediakasutust on ilmne, et seda vermivad praegu eeskätt Venemaa riigitelevisiooni propagandameistrid (tabel 3.7.3).

Eesti avalik-õigusliku televisiooni võimalused nendega konkureerida aga pole sugugi nii nullilähedased, nagu sageli väidetakse. Esiteks näitab seda avalik-õigusliku Raadio 4 püsiv populaarsus venekeelse auditooriumi seas, teiseks aga 41% venekeelsete vastajate huvi Eesti telekanalite vastu (mööndes, et mõnedki võisid selleks pidada ka PBK kohalike uudiste saadet!). Teiseks aga sunnib seda rõhutama aprillikriisi aegne olukord, kus 25% venekeelsest auditooriumist otsis asjakohast infot Eesti telekanalitest (tabel 3.7.4).

Meediakasutus aprillikriisi ajal

Ülalmainitud esinduslik küsitlus juunis 2007, mille valmistas ette Tartu Ülikool ja viis läbi Saar Poll, osutas televisiooni domineerimisele uudiste ja kommentaaride allikana ka kriisiolukorras. Seejuures olid enamjälgitavad telekanalid eestlaste ja Eesti venelaste seas kardinaalselt erinevad. Siiski väärib tähelepanu asjaolu, et venelaste seas oli märkimisväärne osa, üks neljandik neid, kes jälgisid sageli ka Eesti telekanaleid. Eestlaste hulgas oli Vene telekanalite jälgijaid mitmekordselt vähem. Televisioonile järgnesid kasutamissageduse poolest ajalehed, raadio ja Internet, kusjuures ajalehtede ja raadio tähtsus info ja kommentaaride allikana oli venelaste jaoks tugevasti väiksem kui eestlaste jaoks.

Samas küsitluses selgitati nii eestlaste kui ka venekeelse auditooriumi arvamust meedia objektiivsuse ja tasakaalukuse või siis vastupidi, erapoolikuse ning konflikti ülespaisutamise kohta.

Tabel 3.7.3. Erinevate meediakanalite jälgimine ja usaldamine eestlaste ja mitte-eestlaste seas

Eestikeelne meedia	Ei jälgi üldse	1	36	Ei usalda üldse	3	21
	Väga vähe	5	39	Üldiselt ei usalda	8	28
	Mõnevõrra	21	18	Mõnevõrra usaldab	29	7
	Palju	73	7	Üldiselt usaldab	57	11
Eesti vene-keelne meedia	Ei jälgi üldse	64	4	Ei usalda üldse	75	15
	Väga vähe	29	34	Üldiselt ei usalda	16	25
	Mõnevõrra	5	42	Mõnevõrra usaldab	7	35
	Palju	2	21	Üldiselt usaldab	1	25
Venemaa meedia	Ei jälgi üldse	68	0	Ei usalda üldse	36	11
	Väga vähe	24	13	Üldiselt ei usalda	10	44
	Mõnevõrra	6	52	Mõnevõrra usaldab	2	23
	Palju	1	35	Üldiselt usaldab	0	15

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Tabel 3.7.4. Meediakasutus aprillikriisi ajal

Millistest meediakanalitest püüdsite aprillisündmuste ajal infot juurde saada, kommentaare jälgida? (% küsitletutest, kes esindasid elanikkonda vanuses 15–74)

	Eestikeelsed vastajad			Venekeelsed vastajad	
	Sageli	Üldse mitte		Sageli	Üldse mitte
Eesti telekanalid	83	3	Pervõi Baltiiski Kanal	71	5
Eestikeelsed ajalehed (ka online)	71	7	Teised Vene telekanalid peale PBK	59	5
Eesti Raadio	62	9	Eesti venekeelsed lehed	37	23
Eestikeelsed Interneti-portaalid	41	36	Eesti venekeelsed Interneti-portaalid	32	46
Kohalikud kaabeltelekanalid	6	72	Eesti telekanalid	25	35
Teised Vene telekanalid peale PBK	5	76	Venemaa Interneti-portaalid	23	48
PBK	4	79	Eesti Raadio	21	45
Eesti venekeelsed lehed	4	82	Venemaa ajalehed	15	43
Venemaa ajalehed	2	86	Kohalikud kaabeltelekanalid	14	42
Venemaa Internetiportaalid	2	87	Eestikeelsed Internetiportaalid	12	68
Eesti venekeelsed Internetiportaalid	2	84	Eestikeelsed ajalehed	10	63

Allikas: Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Kanalite pingeread on eestlaste ja venelaste jaoks mõlema kriteeriumi järgi tugevasti erinevad.

Kanalid, mis rõhutasid liigselt vägivalda, õhutasid konflikti:

Eestlaste hinnangul:	Venelaste hinnangul:
1. Eesti venekeelsed lehed 49%	1. Eestikeelsed lehed 30%
2. Eesti venekeelne Internet 39%	2. Eestikeelne Internet 30%
3. Venemaa Internet 32%	3. Kanal 2, TV 3 29%
4. PBK 32%	4. Venemaa Internet 28%
5. Teised Vene telekanalid 31%	5. Teised Vene telekanalid 25%
	6. ETV 25%

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

On tähelepanuväärne, et konflikti õhutavate kanalite esiviisikusse satuvad venelastel ka Venemaa Interneti-portaalid ja teised Vene telekanalid peale PBK, samal ajal kui eestlaste esiviisikus on ainult venekeelsed kanalid.

Kanalid, mis tegi ühesuunalist poliitilist propagandat:

Eestlaste hinnangul:	Venelaste hinnangul:
1. Teised Vene telekanalid 60%	1. Eestikeelsed lehed 36%
2. Venemaa Internet 59%	2. Eesti Internet 35%
3. PBK 48%	3. ETV 27%
4. Eesti venekeelne Internet 36%	4. Kanal 2, TV 3 27%
5. Eesti venekeelsed lehed 19%	5. Venemaa Internet 19%

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Kriisisituatsioonis tõusis meediaväljade erinevuse küsimus teravalt esile. Aprillisündmuste erinev tõlgendamine ja läbielamine eestlaste ja venelaste hulgas oli tugevasti võimendatud erinevate meediakanalite kasutamisega ja vastandlike hoiakutega nende suhtes. Seejuures olid stereotüpiseeritud mustvalged hoiakud eestlaste hulgas tugevamini levinud kui kohalike venelaste seas, kellest 20–25% kasutas ja usaldas ka eesti kanaleid.

Kuna eestlaste seas on laialt levinud veendumus, et kõik kohalikud venekeelsed kanalid on ühtmoodi vähe usaldusväärsed, esindades samalaadseid hoiakuid kui aprillisündmuste ajal televiisorist nähtud „Rossija, Rossija" karjunud mässajad, on oluline ka eestlastest arvamusliidrite täpsem orienteerumine kohaliku venekeelse ajakirjanduse maastikul. Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonnas tehtud analüüsi kohaselt jagunevad Eestis ilmuvad venekeelsed ajalehed ja ringhäälingukanalid kolmeks: esiteks, need väljaanded, mis küll kajastades venekeelses elanikkonnas olemasolevaid erinevaid arvamusi, sealhulgas ka vägagi kriitilisi, teevad seda suhteliselt tasakaalustatult, andes sõna ka eestlastele ning integratsioonimeelsetele venekeelsetele avaliku elu tegelastele, pidades seejuures toimetuse materjalides kinni neutraalsuse ja lojaalsuse joonest Eesti riigi suhtes. Teiseks, populistlikud kommertsväljaanded, mis üldse hoiduvad poliitilistest seisukohtadest, kuid avaldavad meelsasti skandaalseid ja naeruvääristavaid materjale Eesti poliitika ja poliitikute teemadel. Ning kolmandaks, Venemaa meedia Eesti või Balti variandid, mis otseselt (ja avalikult) esindavad Venemaa, mitte Eesti vaatenurka Eestis toimuvale.

Esimesse rühma kuuluvad näiteks Eesti venekeelne kanal Raadio 4, kohalikud ajalehed ja kaabel-TV saadete tootjad, ajalehtedest Molodjož Estonii ja Denj za Dnjom. Teise rühma kuuluvad kommertsraadiod, ajalehed Vesti Dnja ja MK-Estonija, kolmandat esindavad PBK ja Komsomolskaja Pravda Eesti väljaanne.

Kohaliku venekeelse meedia üheks põhiküsimuseks tõuseb järjest enam selge enesemääratlus kas Eestis või Venemaal tegutseva kanalina. Nii ajalehtede kui PBK puhul ei ole seda sageli olnud tunda, ei ole olnud selget Eesti-keskset või Venemaa-keskset tõlgendust. Kõneleja-kirjutaja on asunud justkui mingis venekeelses ühisruumis, mis haarab mõlemaid maid ja veel mitmeid teisi. Selle taustaks on olnud Venemaa-poolne sihipärane lähivälismaade hõlvamise ja säilitamise taktika.

Sellele vastukaaluks on venekeelse Eesti-keskse meediaruumi väljakujundamine Eestis äärmiselt oluline. Eesti venekeelse meedia ühe parema asjatundja I. Makarovi hinnangul oli 2007. aasta kohaliku venekeelse trükimeedia jaoks olulise mõjuga, selles esitatud pilt maailmast ja Eestist oli aasta lõpus tunduvalt tasakaalustatum kui aasta esimesel poolel. „Kui enne aprillisündmusi ei erinenud paljud Molodjož Estonii kirjutised Vesti Dnja omadest ja see kõik meenutas pigem Teise maailmasõja sõduritele suunatud propagandat, siis pärast rahutusi läksid kahe vene päevalehe hoiakud otsustavalt lahku. Molodjož Estonii on praegu tasakaalukas, väga informatiivne ja kultuurilembene leht, mida on eestimeelsuse eest juba korduvalt sarjanud nii kohalikud konkurendid kui ka rajatagused kupjad." (Makarov 2007).

Ivan Makarovi ülevaade kohalikus venekeelses trükimeedias 2007. a toimunud muutustest lubab oletada, et Eesti-keskse venekeelse meedia areng tasakaalukuse ja dialoogi poole on võimalik. Seda oleks oluline toetada sihipärase ja järjekindla tegevusega, mille hulka kindlasti kuulub venekeelse telekanali asutamine rahvusringhäälingu osana. On pikema seletuseta selge, et Eesti maksumaksja rahastatavat venekeelset meelelahutuskanalit pole mõtet üles ehitada. Kuid samas ei suuda ükski Venemaa infotootja pakkuda võimalust näha, kuidas tuleb oma elu ja probleemidega toime venekeelne elanik Narvas, Kohtla-Järvel, Lasnamäel, Valgas, Mustvees või

Pärnus, mida ta arvab Eesti asjadest, milles on eestlastega ühte, mis suhtes aga eri meelt. Just kohalik tasand, pilk kohaliku venekeelse elanikkonna argipäeva ning tema vaatenurga esindamine Eesti avalikus ruumis on praegu Eesti meediaväljalt puudu. Et selle vajaduse rahuldamist võib saata tõsine edu, näitab Postimehe venekeelse väljaande kiire tõus loetavaimaks venekeelseks ajaleheks.

Viidatud allikad

1 Jakobson, V. (2004a) Venekeelse meedia areng Eestis 1987–2004. Rmt: P. Vihalemm (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

2 Jakobson, V. (2004b) Lisa 2. Venekeelsed väljaanded Eestis 1940–2004. Rmt: P. Vihalemm (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

3 Lauristin, M., Vihalemm, P., Uus, S. & Peegel, J. (1987) Rajoonileht ja lugeja. Tallinn: Eesti Raamat.

4 Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1998) Meediakasutus ja sotsiaalsed muutused Eestis. Rmt: Eesti inimarengu aruanne 1998. Tallinn: ÜRO arenguprogramm.

5 Makarov, I. (2007) Venekeelne press on aasta lõpuks muutunus sallivamaks. Eesti Päevaleht, 20.12.

6 Paulson, T. (1986) Auditooriumist. Rmt: ENSV Teleraadiokomitee panoraam 1985. Tallinn: Eesti Raamat.

7 Paulson, T. (1993) Eesti NSVst Eesti vabariiki. Kokkuvõtteid auditooriumi uuringutest 1985–1992. Tallinn, TeliRad (käsikiri Eesti Sotsiaalteaduslikus Andmearhiivis).

8 Saar, A. (1985) TV ja raadio auditooriumi uurimise tulemusi. Rmt: ENSV Teleraadiokomitee panoraam 1984. Tallinn: Eesti Raamat.

9 Šein, H. (2004) Televisioon Eestis 1955–2004. Rmt: P. Vihalemm (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

10 Veskimägi, M. ja Susi, T. (1998) Too many fish in the pond?: Estonia. In The Development of the Audiovisual Landscape in Central Europe since 1989. Luton: University of Luton Press/John Libbey Media.

11 Vihalemm, P. (2006) Media Use in Estonia: Trends and Patterns. Nordicom Review, 27, 1, 17–29. Kättesaadav elektrooniliselt aadressil www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/226_vihalemm.pdf

12 Vihalemm, P. ja Kõuts, R. (2004) Trükisõna ja lugejaskond Eestis 1965–2004. Rmt: P. Vihalemm (toim), Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

13 Vihalemm, T. (1999) Meediatarbimise globaalsed ja lokaalsed orientatsioonid Eestis. Rmt: Eesti inimarengu aruanne 1999. Tallinn: ÜRO arenguprogramm.

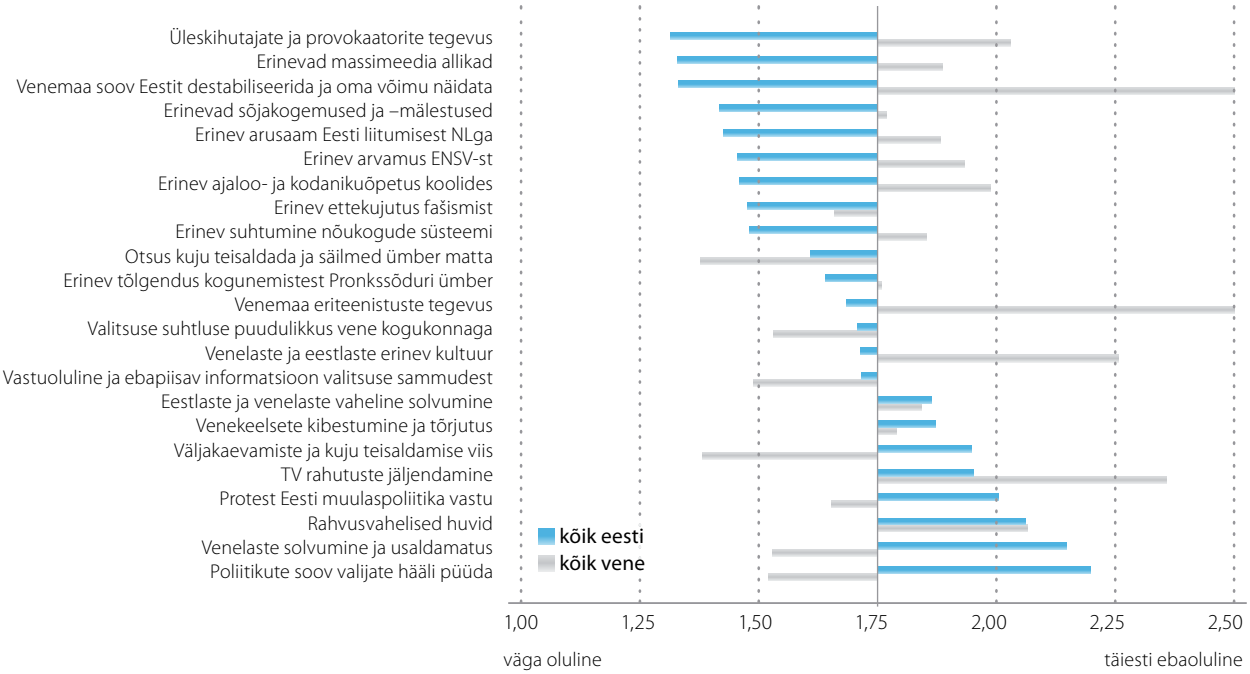
3.8. Eesti ühiskonna valmisolek integratsiooniks

Vahetult pärast 2007. aasta nn aprillikriisi tehtud uuringut kokku võttes kirjutas sotsioloog Andrus Saar:

„See ühiskond, mis oli Eestis kujunenud enne aprillikuised sündmusi ja praegune (juunikuine), on oma olemuselt dramaatiliselt muutunud. Aastast 2000 alates ühtlustus Eesti ühiskond tasapisi. Nii eestlased kui ka teisest rahvusest inimesed hindasid väga paljusid Eesti elu nähtusi üheselt. Mitteeestlaste sotsiaalpoliitiline ja majanduslik foon oli valdavalt positiivne. Sotsiaal- ja turu-uuringute firma poole aasta tagune uuring näitas, et mitteeestlased olid Eesti arengusuundadega isegi rohkem rahul kui eestlased. Trendiuuringud näitasid, et need muutused võtsid aega enam kui kümmekond aastat. Praegu oleme silmitsi mentaliteediga, mis valitses Eestis 80ndate aastate keskpaigas ja lõpuaastatel. Seda mitte ainult mitte-eestlaste, vaid ka eestlaste puhul." (Saar 2007).

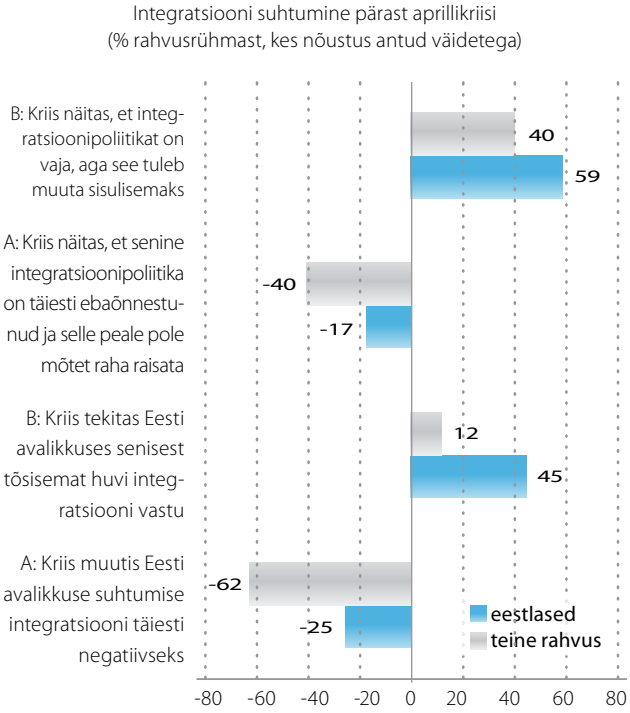
Tagasi vaadates võib siiski nentida, et kardetud rahvuslik konfrontatsioon ei süvenenud ja nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste seas valitses aasta lõpul pigem rahumeelse arengu jätkumisest kantud kergendustunne. Paraku on toimunu sügavamad põhjused ja tagajärjed Eesti ühiskonna arengule jäänud välja tõsisema avaliku arutelu piirist. Pigem valitseb siin teatud vaikimise spiraal, teravamate kriitilisemate arvamuste vaka alla surumise õhkkond, mida soodustab kogu aprillikriisi temaatika sulgemine rahvusliku julgeoleku rubriiki. Tõsisemat konstruktiivset arutelu takistab nii eestlaste kui ka venekeelse elanikkonna seas levinud diametraalselt erinev suhtumine toimunu tähendusse ja põhjustesse. 2007. aasta juuniküsitlusest selgus, et hinnangud

Joonis 3.8.1. Eestlaste ja venelaste arvamus aprillikriisi põhjustest (keskmised 3pallisel skaalal)

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Joonis 3.8.2. Üldhinnangud integratsioonipoliitikale

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

aprillisündmustele, seda tinginud põhjustele ning edasistele arengutele olid kahel rahvusgrupil põhimõtteliselt vastandlikud (vt joonis 3.8.1).

Eestlaste arvates ei olnud tegemiste mitte niivõrd Eesti-sisese konflikti väljundiga kui väljastpoolt inspireeritud rahutustega, mida käivitas otseselt Venemaa poliitika ning provokaatorite tegevus. Mitte-eestlaste seas ei peetud aga Venemaa-poolset sekkumist oluliseks põhjuseks, ehkki selle olemasolu märgiti. Sisemistest põhjustest viitasid eestlased eeskätt ideoloogilistele erimeelsustele nõukogude okupatsiooni suhtumises, teistest rahvustest inimesed nägid aga kriisi põhjusena valitsuse puudulikku muulaspoliitikat ning nõrka suhtlemist venekeelse elanikkonnaga, mis avaldus selles, kuidas kuju teisaldamist ja ümbermatmist konkreetselt korraldati. Eestlased näevad rahutustes eeskätt kriminaalset poolt ja agressiivsust, mitte-eestlaste seas aga peetakse sündmusi protestimeeleavalduseks.

Vaatamata sügavate erimeelsuste väljatoomisele kriisi põhjuste tõlgendamisel, sisaldasid uurimistulemused integratsioonipoliitika seisukohalt ka rea positiivseid momente. Esiteks, nad näitasid, et välisele teravusele vaatamata ei halvenenud kriisi mõjul tegelikud suhted erinevast rahvusest inimeste vahel nende konkreetses elukeskkonnas. Teiseks, erinevalt meedias laialt kõlanud väitele, nagu oleks aprillikriis näidanud integratsioonipoliitika läbikukkumist ning mõttetust, oli eestlastest vastajate enamus (59%) ning ka suur osa mitte-eestlastest (40%) teist

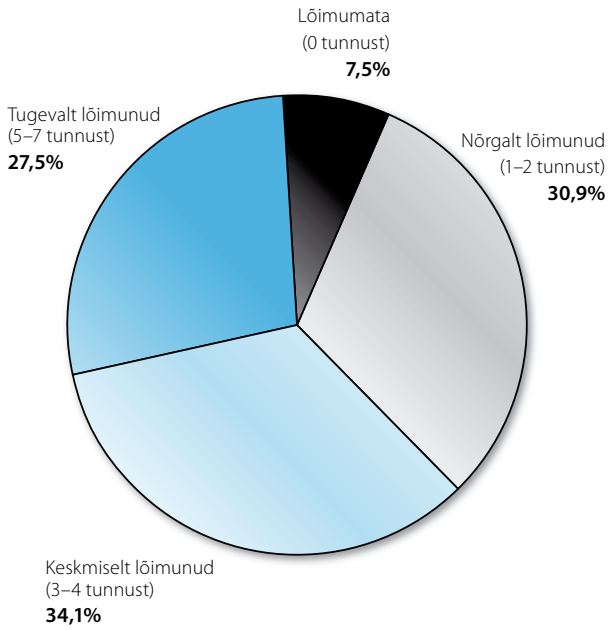
meelt, arvates, et integratsioonipoliitikat tuleb jätkata ja muuta senisest tõhusamaks (vt joonis 3.8.2). Siiski võis just mitte-eestlaste seas näha aprillikriisi järel valdavat pessimismi integratsiooni tulemuslikkuse suhtes: 62% mitte-eestlasest ja ainult 25% eestlastest nõustus väitega, nagu oleks kriis muutnud avalikkuse suhtumise integratsiooni negatiivseks. Uuringutulemustest selgus ka, et eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on oluline ühisosa senise integratsioonipoliitika tugisammaste – keeleõppe ja naturalisatsiooni – olulisuse hindamisel ning samuti erinevate rahvuslike kultuuriseltside toetamise ning sotsiaalsete riskirühmade olukorra leevendamise oluliseks pidamisel. Samas tulid ilmsiks käärid arusaamades sotsiaalmajandusliku ning ühiskondlik-poliitilise integratsiooni probleemide olulisuse hindamisel: kui mitte-eestlaste jaoks on võimaluste võrdsus integratsiooni võtmesõna, pole see suure osa eestlaste jaoks oluline probleem.

Kõige olulisemaks aprillisündmuste positiivseks efektiks tuleks aga pidada ühiskondliku diskussiooni käivitumist, milles vaieldi lõimumisprotsessi olemuse, vajalikkuse ning sisu üle, sealhulgas ka eestlaste rolli üle selles protsessis (vt Möte 2007). Võime tõdeda, et peale aprillikriisi mõistis eesti avalikkus, et integratsioonipoliitika edukus on kogu Eesti arengu, nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste turvalise tuleviku üks sõlmküsimusi. Diskussioonist jäi kõlama, et lõimumisprotsessi edukust hinnates, selle tuleviku üle arutledes ei saa ei eestlasi ega mitte-eestlasi vaadelda vastanduvate kogukondadena. Sotsioloogilised uuringud näitavad, et nii eestlaste kui ka muude rahvuste seas on välja kujunenud nii lõimumise pooldajad kui ka sellesse kahtlevalt või eitavalt suhtuvad rühmad.

Üheks levinud väärarusaamaks nii eestikeelses meedias kui ka poliitikute retoorikas on olnud venekeelse elanikkonna sagedane käsitlemine ühetaolise (rahulolematu) massina. See tendents tugevnes veelgi pronkssõduriga seotud sündmuste käigus, kus venekeelse elanikkonna sümboliks muutus märatsev noortejõuk Tallinna kesklinnas. Vahetult pärast aprillikriisi, juunis 2007 tehtud küsitluse tulemused ei toeta sellist ühtlustavat nägemust venekeelsest elanikkonnast. Võttes aluseks seitse erinevat tunnust, mis mõõdavad vastaja suhet Eesti riigiga, koostasime mitte-eestlaste lõimumistaseme mõõtmiseks indeksi.

Lõimumisindeks on koostatud järgmiste tunnuste liitmisel: 1. Eesti kodakondsus, 2. eesti keele oskamine, 3. enese tunnetamine osana Eesti rahvast (põhiseaduse mõttes), 4. sagedane suhtlus eestlaste ja venelaste vahel, 5. suhtluses kasutatakse eesti keelt või mõlemat keelt vaheldumisi, 6. positiivne suhtumine Eesti ühiskonnas viimase viieteistkümne aasta jooksul toimunud muutustesse, 7. Eesti riigi usaldamine.

Joonis 3.8.3. Mitte-eestlaste jaotumine lõimumistaseme järgi

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Lõimumisindeksi väärtuste alusel jaotusid venekeelsed vastajad nelja rühma: 1) need, kes pole ühegi tunnuse alusel lõimunud, st kellel praktiliselt puudub positiivne seos Eesti ühiskonnaga (sellesse rühma sattus vaid 7,5% küsitletud mitte-eestlastest vanuses 15–74 aastat); 2) need 31%, kes on nõrgalt lõimunud (st vaid 1-2 lõimumise tunnusega), 3) kolmandik (34%), kes on n-ö keskmisel tasemel (3-4 lõimumise tunnust), ja lõpuks need, kelle kohta võib öelda, et nad on täielikult Eesti ühiskonda lõimunud, 5–7 lõimumise tunnusega). Selliseid tugevalt lõimunud Eesti ühiskonna venekeelse taustaga liikmeid oli küsitletutes veidi üle veerandi (27,5%) (vt joonis 3.8.3).

Seda, kuidas eristuvad lõimumisrühmad indeksi koostisse kuuluvate riigiidentiteeti kajastavate tunnuste alusel, näeme tabelist 3.8.1.

Eesti kodakondsus ei tähenda veel täielikku lõimumist, 252-st küsitletud mitte-eestlastest Eesti kodanikest osutus iga neljas (25%) olema lõimumata või nõrgalt lõimunud, 45% keskmiselt lõimunud ning vaid 30% kodanikest olid tugevalt lõimunud. Paremini lõimunute Eestiga seotuse tugevusele viitab sünnikoht: kõrge lõimumistasemega rühmas on kolm neljandikku Eestis sündinud, lõimumata rühmas on suhe vastupidine.

Tabel 3.8.1. Kodakondsus ja riigiidentiteeti kajastavad hoiakud erinevatel lõimumisastmetel

	Lõimumata (8%)	Nõrgalt lõimunud (31%)	Keskmiselt lõimunud (34%)	Tugevalt lõimunud (27%)	Kõik venekeelsed küsitletud
Kodakondsus					
Eesti	0	22	57	91	51
Vene/muu	62	40	22	5	26
Kodakondsuseta	38	38	21	4	23
Kas peab ennast Eesti rahva hulka kuuluvaks					
Jah	0	52	76	95	68
Kas usaldab Eesti riiki					
Ei usalda	54	42	38	19	35
Usaldab	0	11	25	44	13
Suhtumine Eestis viimasel viieteistkümnel aastal toimunud muutustesse					
Kurvastab	68	43	37	20	36
Rõõmustab	0	19	26	43	27

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Tabel 3.8.2. Erineva lõimumistasemega rühmade sotsiaaldemograafiline taust

	lõimumata	nõrgalt lõimunud	keskmiselt lõimunud	tugevalt lõimunud
Haridus				
põhiharidus ja vähem	27	23	19	7
keskharidus	57	60	57	59
kõrgharidus	16	18	24	34
Vanus				
nooremad kui 40 a	28	31	48	54
40–60 a	36	42	38	30
üle 60 a	36	27	14	16
Sissetulek				
kuni 3000	40	37	25	18
3000–5000	41	39	39	37
üle 5000–8000	16	21	32	42
Sugu				
mees	57	53	43	42
naine	43	47	57	58

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Võrreldes lõimumistaset mitte-eestlaste erinevate vanusrühmade, haridusrühmade ja sotsiaalmajanduslike kihtide lõikes, ilmneb selgesti, et kergemini lõimuvad turumajanduslikus Eesti ühiskonnas nooremad, jõukamad ja haritumad mitte-eestlased (vt tabel 3.8.2).

Kokkuvõtlikult saame lõimumistaseme järgi eristada mitte-eestlaste hulgas nelja kategooriat:

A **Tugevalt lõimunud mitte-eestlased**, keda iseloomustab Eesti vabariigi kodakondsus, hea eesti keele oskus, kesk- või kõrgharidus, keskmisest kõrgem sissetulek ning suhteline noorus. Hästi lõimunud mitte-eestlased peavad ennast Eesti rahva liikmeks, usaldavad Eesti riiki (ka siis, kui nad ei nõustu konkreetse valitsuse konkreetsete sammudega), rõõmustavad ühiskonnas toimunud positiivsete muutuste üle ning neil on keskmisest rohkem igapäevaseid kontakte, suheldes seejuures enamasti eesti keeles. Sihtrühma suurus veerand kuni kolmandik mitte-eestlastest, eeskätt Tallinnas või Tartus, Pärnus ja teistes valdavalt eestikeelse elanikkonnaga linnades. Nende puhul on põhiprobleemiks kaasatus avalikku ellu, tunnustatus ja osalusvõimalused aktiivse partnerina.

B **Keskmiselt lõimunud mitte-eestlased**, keda iseloomustab kodakondsus, heaolu ja positiivne hoiak Eesti riigi suhtes, kuid mitte eriti hea keeleoskus ja vähesem suhtlus eestlastega (iseloomulik Ida-Virumaale), või siis hea keeleoskus ja suhteline heaolu, kuid Eesti kodakondsuse mitteomamine ning suurem võõrdumus Eesti riigist (iseloomulik pigem Tallinnale). Sihtrühma suurus: kolmandik mitte-eestlastest. Edasise integratsiooni põhieeldus: tihedamad kontaktid eestlastega, suurema vastastikuse usalduse tekkimine, võimalus osalemiseks ja eneseväljenduseks ühises inforuumis. Neile on eriti oluline Eesti kodakondsuse väärtustamine, naturalisatsiooni motivatsiooni tugevdamine, keeleõppe sidumine karjäärivõimalustega.

C **Nõrgalt lõimunud mitte-eestlased**, kellel on olemas vaid mõni positiivsetest integratsiooni tunnustest, olgu selleks kodakondsus või kontaktid eestlastest töökaaslastega, kuid keda iseloomustab enamasti madal heaolu, vähene kaasatus Eesti ühiskonda ja nõrk informeeritus Eestis toimuvast, sotsiaalne tõrjutus, ka vähene keeleoskus ning madal usaldus Eesti riigi suhtes. Enamasti mittekodanikud või Venemaa kodanikud. Sageli madalama haridusega, vanemad inimesed. Sihtrühma suurus: ligi kolmandik mitte-eestlastest, sagedamini Ida-Virumaal. Põhivajadus: sotsiaalne turvalisus.

D **Täiesti lõimumata, Eesti suhtes negatiivselt häälestatud, marginaliseerunud mitte-eestlased**, vähem kui kümnendik muukeelsest elanikkonnast, enamasti mittekodanikud, Venemaa kodanikud, osalt kindlasti ka illegaalid. Põhivajadus: seaduskuulekus ja sotsiaalne rehabilitatsioon.

Eestlaste jaotumine lõimumishoiakute alusel

Integratsiooniprotsessi tulemuslikkuse oluliseks teguriks on selle protsessi kahepoolsus, nii eestlaste kui ka teiste rahvuste esindajate hea tahe üksteisemõistmiseks ja koostööks Eesti ühiskonnas. Seega on lisaks mitte-eestlaste lõimumistaseme arvestamisele oluline teada ka seda, kui suur on eestlaste valmisolek teistest rahvustest eestimaalaste tunnustamiseks võrdväärsete ühiskonnaliikmetena ning nende kaasamiseks Eesti ühiskonna ja majanduse arendamisse, sealhulgas otsustuste tegemisse.

2007. aasta juuniküsitluse andmestiku alusel konstrueeritud eestlaste lõimumishoiaku koondindeks väljendab eestlaste seas valitsevaid üldhoiakuid lõimumise eesmärkide ning rahvustevaheliste suhete kohta. Indeks moodustati järgmiste tunnuste liitmisel: integratsiooni sotsiaalsete eesmärkide olulisus, integratsiooni institutsionaalsete eesmärkide olulisus, sallivus lähisuhetes teistest rahvustest inimestega, valmisolek teistest rahvustest inimeste kaasamiseks ja tunnustamiseks avaliku elus.

Küsitletud eestlased vanuses 15–74 aastat jagunesid lõimumishoiaku alusel järgmiselt: 36% iseloomustas selgelt positiivne ja avatud hoiak, 40% olid kahtlejad, st vähem positiivse, osaliselt negatiivse või ebakindla hoiakuga, 23% aga olid selgelt tõrjuva, sallimatu suhtumisega lõimumisprotsessi eesmärkidesse ja teistest rahvustest inimeste kaasamisse (vt joonis 3.8.4).

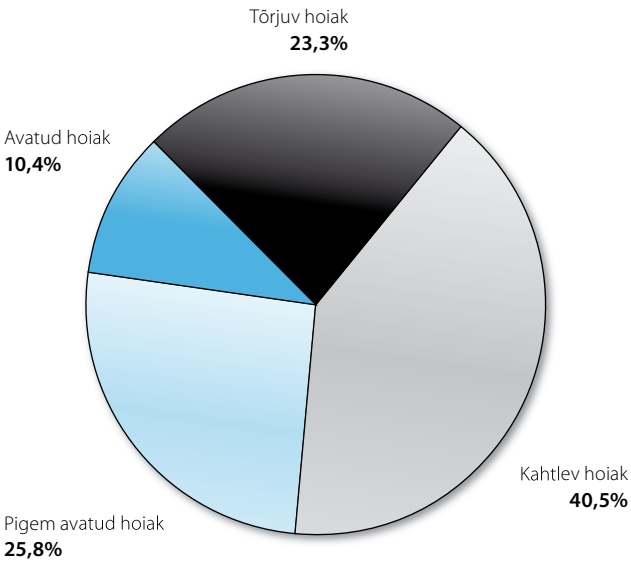
On märkimisväärne, et lõimumishoiak on suhteliselt sõltumatu tunnus, mille seosed tavaliste sotsiaalsete eristajatega (vanus, sissetulek, kihtikuuluvus, sugu, haridus) on äärmiselt nõrgad. Väga vähesel määral on tunda positiivsemat hoiakut nooremate ja kõrgharidusega inimeste seas, samas on sotsiaalsete kihtidega seos minimaalne, tõrjuv hoiak on isegi pisut rohkem omane kõrgema staatusega inimestele (vt tabel 3.8.4).

Lõimumisvalmiduse vähest seost sotsiaaldemograafiliste tunnustega ja ilmselt sügavamat isiksuslikku olemust ning suhtelist muutumatust on esimest korda täheldanud Jüri Kruusvall, kes, analüüsides 2000. aasta integratsioonimonitooringu tulemusi leidis, et tõrjuv hoiak iseloomustab viiendikku eestlastest: „Seda viiendikku jagub üsna ühtlaselt kõigisse eestlaste vanuse-, hariduse- ja sissetulekurühmadesse. Seega esineb tõrjuv hoiak muulaste suhtes eestlaste hulgas tõenäoliselt n-ö pesakonniti (perekondades, territoriaalsetes või tööalastes kooslustes jne)". (Kruusvall 2000).

Kokkuvõtteks

Tuleb tunnistada, et nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas on vähemuses (moodustades *ca*

Joonis 3.8.4. Eestlaste jaotumine lõimumishoiaku järgi

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

Tabel 3.8.4. Erineva lõimumishoiakuga eestlaste sotsiaaldemograafiline taust

	Osakaal lõimumishoiaku rühma koosseisus (%)				Osakaal üldkogumis
	1 Tõrjuv hoiak	2 Kahtlev hoiak	3 Pigem avatud hoiak	4 Avatud lõimumis-	
Põlvkond					
15–24 a	21	19	21	22	20
25–39 a	24	27	30	28	27
40–54 a	25	26	26	25	26
55–74 a	30	28	23	25	27
Staatus					
0 tunnust 3-st üle keskmise	39	43	38	35	40
1 tunnus üle keskmise	29	28	32	30	29
2 tunnust üle keskmise	22	22	21	27	22
3 tunnust üle keskmise	10	7	10	9	9
Sugu					
Mees	52	46	45	43	47
Naine	48	54	55	57	53

Allikas: TÜ/Saar Poll 2007

kolmandiku kummaski keelekogukonnas) need inimesed, kes on valmis süvatasandil lõimumiseks, tegelikuks koostööks ja dialoogisuhteks ühise Eesti rahva liikmetena. Nende nähtavus avalikkuses, julgus võtta endale arvamusliidri roll on määrav, et ühiskonnas kujuneks üldine lõimumist ja koostööd soosiv õhkkond. Paraku on pärast aprillikriisi pigem süvenenud kartlik ja skeptiline hoiak just mitte-eestlaste tõsiste, konstruktiivsete vaimsete liidrite seas, kellest võiks oodata dialoogipartnerit eestlaste avatum, koostööd pooldav osa. Samas on nii eestlaste kui ka muulaste seas küllalt suur ja häälekas segment (kümnendik kuni veerand) täiesti negatiivse hoiakuga inimesi, kes pole lõimumisest huvitatud ning kes järelikult on valmis ka negatiivseid hoiakuid ja hinnanguid oma ümbruskonnas ja teatud tingimustel (näiteks arvamusliidri positsioonis olles või üldisema konflikti ja kriisi olukorras) ka kogu ühiskonna ulatuses võimendama. Ehkki neid on mõlemas keeleleskkonnas vähem kui positiivse hoiakuga inimesi, võib nende mõju olla teatud olukorras määrav, arvestades mõlemal pool küllalt suurt (rohkem kui kolmandikku) kahtlejate, ettevaatlikult lõimumisse suhtujate hulka, kelle hoiak ja käitumine võivad olude mõjul muutuda nii positiivses kui ka negatiivses suunas.

Muutused, mida saab integratsioonipoliitikaga saavutada, on pikaldased ning seotud eeskätt muutustega avalikus sfääris, meedias ning koolis toimuvas sotsialiseerimisprotsessis. Sügavam kultuurinihe, mis haarab inimeste isiklikke väärtushoiakuid, identiteete ja käitumismustreid, toimub väga pikkamisi. Tuleb tunnistada, et Eesti ühiskonnas on need muutused väga visalt arenenud. Aprillikriisi šoki mõjul levinud arvamused integratsiooni läbikukkumisest ongi pigem nende süvaprotsesside iseloomu väljenduseks: tagasilööki oli selgesti märgata just pindmistes, avaliku sfääri ja meedia suhetes, samas kui inimeste käitumismustrid lähisuhetes jäid enamasti muutumatuks.

Senine aprillikriisi ametlik analüüs on rõhutanud selle välispoliitilisi ning õiguslikke aspekte, jättes tahaplaanile sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised protsessid, mille tagajärjel üldse sai vene noorte seas tekkida valmisolek selliseks Eesti ühiskonnas tavatult agressiivseks käitumiseks ning ka veel pärast kriisi püsida peaaegu poole venekeelse elanikkonna seas arvamus, et noorte vägivallatsemise näol oli tegemist „õigustatud sotsiaalse protestiga". Oleks lühinägelik näha sellistes arvamustes ainult Venemaa propaganda mõju, ehkki venekeelse elanikkonna infovälja isoleeritus, Eesti riigi suutmatus leida vahendeid oma elanike venekeelse osa kaasa haaramiseks Eesti inforuumi, ühisesse avaliku sfääri on kahetsusväärne. Propaganda on mõjukam, kui sellele on tekkinud soodne pinnas venekeelse elanikkonna hulgas valitseva infolõhe, lahendamata sotsiaalsete probleemide, ebaõiglasena tajutud majandusliku ebavõrdsuse või kogukondliku tõrjutuse ja kapseldumise näol. Propaganda mõju soodustavaks teguriks on ka venekeelse elanikkonna suhteline vähenemine ning sellega kaasnenud venekeelse hariduse kokkutõmbumine, mis on tugevdanud venekeelse noorsoo seas „ohustatud etnilise rühma" protestiidentiteeti. Tuleb arvestada ka neid Eesti riigi statistika ja korduvate sotsioloogiliste küsitluste kinnitatud tendentse, mis kõnelevad viimaste aastate üldise heaolu tõusu ning liikumisvõimaluste avardumise taustal kasvanud lõhest keskealiste, Eesti kodakondsuse saanud ja eesti keelt oskavate mitteeestlaste ja teiselt poolt üha paremini kindlustatud samaealiste eestlaste põlvkonna sissetulekutes, karjäärivõimalustes ja avalikus elus osalemises. Selle lõhe vähendamiseks ei piisa majanduskasvust, vaid vaja on poliitilist tahet rahvustevahelise võõrdumuse ja umbusu ületamiseks. Seda pole võimalik saavutada, tegelemata tõsisemalt hariduslike ja karjäärivõimaluste võrdsuse tagamise, lõimunud mitte-eestlaste sotsiaalse tunnustamisega, naturaliseeritud kodanike aktiivse kaasamisega. Just rahvuspingete objektiivse tausta analüüs tagab, et kaoks pinnas aprillikriisi taoliste sündmuste kordumiseks tulevikus ning suureneks venekeelse elanikkonna positiivne panus Eesti majanduse ja ühiskonna arengusse.

Viidatud allikad

1 Kruusvall, J. (2000) Integratsioonist arusaamine eesti ühiskonnas. Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000. Lauristin, M., Vetik, R. (toim) TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn. www.meis.ee/files/est_raamatukogu_uuringud/Mon2000_3Kruusvall.pdf

2 Saar, A. (2007) Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast pronkssõduri kriisi. Tulemuste kirjeldav ülevaade. Saar Poll, Tallinn

3 (2007) Mõte, Eesti Päevalehe ühiskondlik-poliitiline ajakiri, Integratsiooniteemaline erinumber, 28.09.

IV peatükk

Eesti majandus-struktuuri tulevik

4.1. Tulevikuseire Eestis: mis ja milleks

Tänapäeva kiire ja vastuoluline areng, kus tehnoloogiline progress, muutused maailmamajanduse mustris, ökoloogiliste ja uute sotsiaalsete probleemide teke loovad ühelt poolt suuri võiduvõimalusi, teiselt poolt aga muudavad väga kalliks katse ja eksituse teel paratamatult tekkivate vigade hinna, aktualiseerub üha enam küsimus ühiskonna ja riigi arengumudelitest ja vastuvõetava arengu kindlustamise mehhanismidest. Võtmesõnadena, mille kaudu markeeritakse otsingusuunda, on populaarseks saanud sellised väljendid nagu ennetav (proaktiivne) strateegia, tulevikuseire (*foresight*), arenguvõrgustikud.

Rahvusvaheliselt tuntud tuleviku-uurija Richard Slaughter, hiljutine Maailma Tuleviku-uuringute Föderatsiooni president, on võrrelnud sotsiaalsete süsteemide toimimist inimaju toimimisega. Ajju on sisse ehitatud selline juhtmestik, mis tagab inimesele äärmiselt kõrgeltarenenud ennetavalt toimiva keskkonnataju, sellise, mis nopib välja ja selekteerib inimese jaoks olulisi signaale ja soodustab neile reageerimiseks vajalike tegevuste käivitamist. Ka sotsiaalsete süsteemide puhul, näiteks ühiskonna tasandil, on oluline, et eelnimetatud funktsioonid toimiksid, et oleks olemas „võime luua ja hoida alal kõrgekvaliteetset, sidusat ja funktsionaalset tulevikuvaadet ning ühendada ja kasutada tuleviku läbimõtlemisel tekkivaid visioone ja ideid, sh nn äkktajuvälgatusi (*insights*) organisatsioonilselt mõistlikul viisil" (Slaughter 2002). Analüüs näitab, et sellest ideaalist ollakse väga kaugel. Seda võib väita mitte ainult oma arengus tupikusse jõudnud süsteemide kohta nagu riigisotsialism, kus tegelikult puudus nii väliskeskkonna adekvaatse peegeldamise ja selle tulemuste arvessevõtmise kui ka konsensuseloomise mehhanism, mistõttu ei tekkinud arenguks hädavajalikke uusi erinevaid tulevikuvisioone (Slaughter 2002), vaid ka keerukamate tänapäevaste turumajandusele ja demokraatiale põhinevate süsteemide kohta. Selgub, et traditsioonilised poliitikakujundamise mehhanismid pole ilma spetsiaalsete täiendusteta võimelised paljusid olulisi keskkonnaarenguid (tehnoloogilisi, ökoloogilisi, globaalmajanduslikke jt) välja selekteerima, mõtestama ning arengustrateegiaid ja poliitikaid neile vastavalt ümber kohandama. Siit tulenebki vajadus arenguseire järele.

Eelnev kehtib kaheldamatult ka Eesti kohta. Ehkki tõsisemaid katseid Eesti arengu tulevikuvariantide läbimängimisega on tehtud juba alates hiljemalt 90ndate aastate keskpaigast, 1992. aastast alates tegutseb Eesti Tuleviku-uuringute Instituut ja ajuti on mõningate arengudokumentide koostamiseks loodud ja tööle pandud teadlastest ja ametnikest koosnevaid soliidseid töörühmi, ei saa rääkida töötavast süsteemist, mis tegeleks tulevikust signaalide otsimise, tulevikupiltide läbitöötamise ja nende alusel tuleviku kavandamisega. Eesti pole veel jõudnud tulevikuseirele iseloomuliku mõtteloogikani, mille kohaselt kõigepealt üritatakse prognoosida tuleviku tõenäoline nn võimaluste ruum, eristatakse selles erinevad teed tulevikku, leitakse neist eelistatavaim suund ja alles seejärel asutakse järelduste formuleerimisele selle kohta, kuidas hakata olevikku muutma nii, et oleks võimalik seda eelistatavat teed realiseerida (vt joonis 4.1.1).

Seniste Eesti arengut määravate dokumentide (nt arengustrateegiad, visioonid) koostamine on paraku olnud ebasüsteemne. Muutuva väliskeskkonna pakutavaid võimalusi ja Eesti kui terviku arengupilti ametkondliku kavandamise käigus reeglina ei käsitleta, piirdutakse valdkonnasiseste eesmärgipüstitustega ja seda küllalt staatilises kontekstis. Kokkuvõttes: aregukavandamise alane tegevus Eestis on oma metoodiliselt ja protseduuriliselt korralduselt oluliselt maha jäänud mitte ainult sellealasest teoreetilisest mõttest vaid ka kaasaja paremates praktikatest (näiteks Soome omast).

Tulevikuorientatsioonid, see, millele Eesti majanduse ja ühiskonna areng peaks suunduma, kipuvad

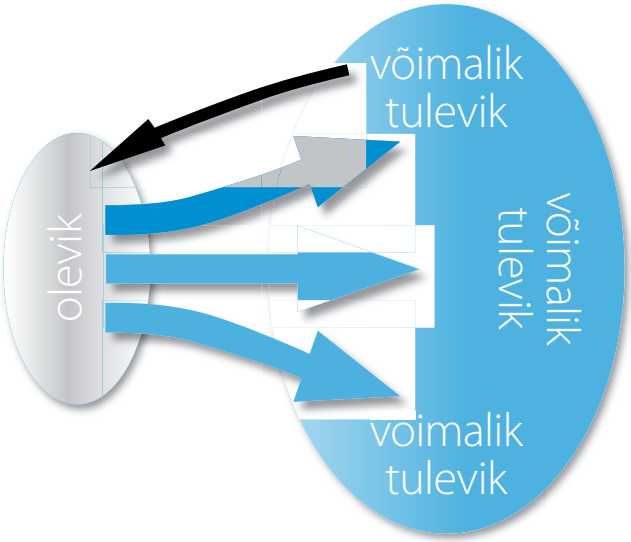
eeltoodud põhjustel jääma üldisteks ja deklaratiivseteks. Tihti on nad välistekkelised, nt ümber kirjutatud Euroopa Liidu või mõne teise rahvusvahelise organisatsiooni materjalidest, Eesti pikemaajalises tulevikus peituvad ohud ja võimalused on kas korralikult läbi töötamata või vähemalt nendega seotud otsused langetamata[18], ekspertide ja avalikkuse kaasamine tulevikku puudutavate otsuste ettevalmistamisse on pigem formaalne kui sisuline. Liikumine tulevikku on jäänud inertsile baseeruvaks, aktiivset uute arengumudelite ja võimaluste otsimist ei toimu, vastavad otsused riigi tasandil valmistatakse ette ja langetatakse ametnike ja poliitikute siseringis, mitte kui ühiskonna terviku aktiivsel osalusel. Nagu on rõhutatud strateegilises dokumendis „Säästev Eesti 21" ei ole taoline juhtimis- ja valitsemiskorraldus arengu jaoks soodne. On vaja teadmusühiskonnale sobilikku valitsemispraktikat, mida iseloomustab avarapilgulisem ja otsivam orientatsioon, kõrge dialoogikultuur ja oskus korraldada tuleviku kavandamist eksperte ja avalikkust kaasava nn arenguvõrgustiku kaudu.

Üheks sammuks eelkirjeldatud olukorra parandamisel on kindlast arenguseire funktsiooni sissekirjutamine Riigikogu hiljuti loodud uue institutsiooni, Eesti Arengufondi loomist käsitlevasse seadusesse. Kindlasti ei saa aga eeldada, et ühe institutsiooni baasil ongi arenguseire korraldamine Eestis lahendatav. Eesti Arengufond saab olla vaid üks osapool teiste hulgas, kes koos nii erinevate riigiasutuste, avalikkust esindavate huvigruppidega (nt tööandjad) ja uurijatega-analüütikutega aitab Eesti arengut enam tulevikule orienteeruda ja paremini kasutada tulevikus avanevaid võimalusi.

Tuleb rõhutada, et arenguseire tema kaasaegses tähenduses ei kujuta endast mitte passiivset monitoorimist ja prognoosimist, vaid et tegemist on tuleviku kujundamise alase tegevusega, kus andmete kogumine, suundade analüüs ja prognoosimine kujutavad endast vaid vahendeid (vt joonis 4.1.2). Rõhutatakse, et vähemalt ideaalis ei peaks tegu olema mitte lineaarse protsessiga, mis võetakse mingil momendil ette ja millel on kindel algus ja lõpp, vaid pidevprotsessiga, pidevalt toimuva tulevikuseiramisega, mille tulemusi ka pidevalt kasutatakse.

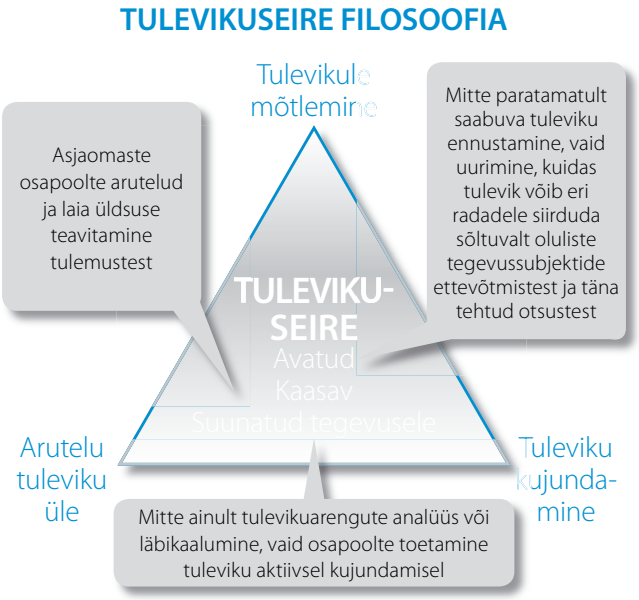
Arenguseire on seega mitte kitsalt uurimislik, vaid tegevusele ja tegelikkuse muutmisele orienteeritud distsipliin. „Eesmärgistamata tegevus on mõttetu, tulevikuseire on suunitletud tegutsemise käivitamisele ja tegevuste sellisele eesmärgistamisele, mis on keskkonnaarengute ja võimalustega võimalikult hästi kooskõlla viidud." Nii formuleerib kokkuvõtlikult üks selle valdkonna tuntumaid mõtteliidreid, Michel Godet (2002). Teisest küljest, probleemide komplekssus ja

Joonis 4.1.1 Analüüsi loogika tulevikuseirel

Joonis: Attila Havas 2007

Joonis 4.1.2. Tulevikuseire kui kompleksne tegevus

Allikas: Euroopa Komisjon

seostatus tekitab vajaduse võtta nendega hakkamasaamine ette kollektiivselt, kaasates selleks paljude eri valdkondade inimesi, eksperte ja liidreid. See jällegi tõstab keerulise küsimusena esile vajaduse korraldada võimalikult efektiivselt nende eri laadi informatsiooni valdavate inimeste kommunikatsiooni. Oluline on, et debateerimise protsessi käigus toimunud arusaamade

[18] Strateegia „Säästev Eesti 21" küll formuleeris rea põhimõttelisi valikuid, ei suutnud aga kahjuks tuua kaasa poliitikute tõsiseid püüdeid nende osas selgeid positsioone võtta.

lähenemine loob head eeldused ka selleks, et osalejad oleksid hiljem motiveeritud ja paremini ettevalmistatud, et aidata kaasa kavandatu elluviimisele.

Kõige laiemas mõttes defineeritakse tulevikuseiret kui „protsessi, mis viib täielikumale arusaamisele sellistest kaugemat tulevikku kujundavatest jõududest, mida tuleb võtta arvesse poliitikakujundamisel, planeerimisel ja otsustamisel" (Coates 1985). Iseenesest pole taoline küsimusepüstitus ega eelrefereeritud põhimõtted uued, nii strateegiaalases kui ka tuleviku-uuringute alases kirjanduses on nad tuntud juba küllalt pikka aega. Põhimõtteliselt ongi raske kahe mõiste, tuleviku-uuringud (*futures studies*, *futures research*) ja tulevikuseire (*foresight*) vahel selget eraldusjoont tõmmata. Vaadates, mis on maailmas viimasel ajal toimunud, hakkab silma kaks suunda. Esiteks praktilise suunitlusega tulevikuvõimalustest paremale arusaamisele suunatud projekte on viimasel ajal hakatud esitama pigem termini „tulevikuseire" ja vähem konkureerivate terminite all. Piltlikult, sama sisu teises anumas. Teiseks suunaks on just teadustehnoloogilise fookusega tulevikuseire domineerima hakkamine tulevikuseire alases praktikas. Ka viimasel ajal avaldatud tulevikuseire alastes ülevaadetes ja metoodilistes materjalides (näiteks Popper jt 2007) peegeldatakse valdavalt töid, kus eesmärgiks on riigi tuleviku jaoks keskse tähtsusega teadus- või tehnoloogiaprobleemide visandamine või keskse tähtsusega geneeriliste tehnoloogiate selgitamine. Tulevikuuuringute firmamärgi all väljaantavas kirjanduses viimatimärgitud nihe nii tugev ei ole. Samas ei saa kindlasti rääkida tulevikuseirest ja tuleviku-uuringutest kui kahest vastanduvast suunast. Suur osa mõlema suuna teooriast ja metodoloogiast-metoodikast on ikkagi sama, samuti põhimõisted[19]. Võib öelda, et pigem on tegu ühe ühise teadmis- ja praktikavaldkonnaga, mida võib vaadata kahest aspektist. Tulevikuseiret saab käsitleda kui poliitikate ettevalmistamise täiustamise viisi või isegi kui teatud keerukamal viisil toimuvat poliitika ettevalmistamist. Sel juhul tõuseb esiplaanile seirega tegelevate inimeste koostööprotsessi korraldamise organisatsiooniline külg, tulevikuvõimaluste tunnetamisega seostuvad teooriaid ja meetodid taanduvad sel juhul pigem teisese vahendi staatusesse. Samas võib tuleviku-uurimist, aga hea tahtmise korral ka tulevikuseiret käsitleda kui teoreetilist teadmisvaldkonda. Sel juhul on koostööprotsessi korraldamise oskusteave (kui palju inimesi kaasata, kuidas ja kelle poolt protsessi suunitleda ja kontrollida jne) juba nimetatud teooria rakendamise küsimus.

Selles, et teadusele ja tehnoloogiale fokuseeritud tulevikuseire projektid on tõusnud riikide tasandil domineerima[20], on üheks põhjuseks kindlasti rahvusvaheliste organisatsioonide nagu Euroopa Komisjon ja OECD toetus sellele tulevikuseire suunale. Riikidele pakutakse välja sobivaid metoodikaid, aidatakse vahetada kogemusi, Euroopa Komisjon annab ka vastavat rahalist abi. On ka sisuline põhjus: kui tegeleme pikemate ajahorisontidega, siis võib tõesti öelda, et teadus- ja arenduspoliitika, juhul kui ta ei jää omaette isoleeritud valdkonnaks, vaid loob aluse riigi innovatsioonipoliitikale ja seostub hariduspoliitikaga, on üks riigi pikaajalise arenguedu allikas. Tuleb ju pikas perspektiivis arvestada uute baastehnoloogiate tekkega, mis muudab kogu majandusstruktuuri ning need riigid, kes suudavad sellesse uuendusprotsessi haakuda, on mitmes mõttes võitjad. Samas ei saa aga teaduse ja tehnika kõrval tahaplaanile jätta ka teisi riikide arengut mõjutavaid olulisi tegureid. A. Havas (2006) eristab kolme tüüpi arenguseireid:

a) kitsalt teaduse ja tehnoloogia fookusega tulevikuseire projektid: eesmärgiks on tavaliselt riigi teadusstrateegia täpsustamine, paremal juhul vaadeldakse ka teaduse tulemuste ülekannet majandusse või haridusse. Projekti liiderpersoon on sel juhul tavaliselt Teaduste Akadeemiast või juhtivast tehnikaülikoolist, ka projektis eri töörühmades osalevate inimeste enamik on neist institutsioonidest;

b) tehnilis-majanduslik fookus. Põhitähelepanu on samuti valdavalt tehnikal-tehnoloogial, aga seda käsitletakse juba läbi riigi majanduse konkurentsivõime tõstmise ja äriloogika prisma. Vaatluse all on teadusest tulenevate lahendite (*S&T solutions*) mõju riigi majanduse moderniseerimisele, akadeemilise maailma ja ärimaailma suhete eri aspektid jne;

c) üldsotsiaalne või sotsiaalmajanduslik lähenemine. Vaadeldakse teadusest ja tehnoloogiast tulenevate võimaluste ja lahendite mõju kõikidele teistele riigi jaoks olulistele probleemidele ja poliitikatele, mitte tingimata ainult majanduslikele. Osalejate hulgas peavad vähemalt ideaalis olema esindatud kõik olulisemad huvigrupid, asjaosalised.

A. Havas rõhutab, et viimase variandi realiseerimine eeldab väga haritud ja avatud mõtlemisega otsustajaid,

[19] Mõlema märgusõna all ilmub nii praktilisemat kui ka teoreetilisemat kirjandust, tõsi, tulevikuseire alane kirjandus tegeleb distsipliini süvametodoloogiliste küsimustega natuke vähem.

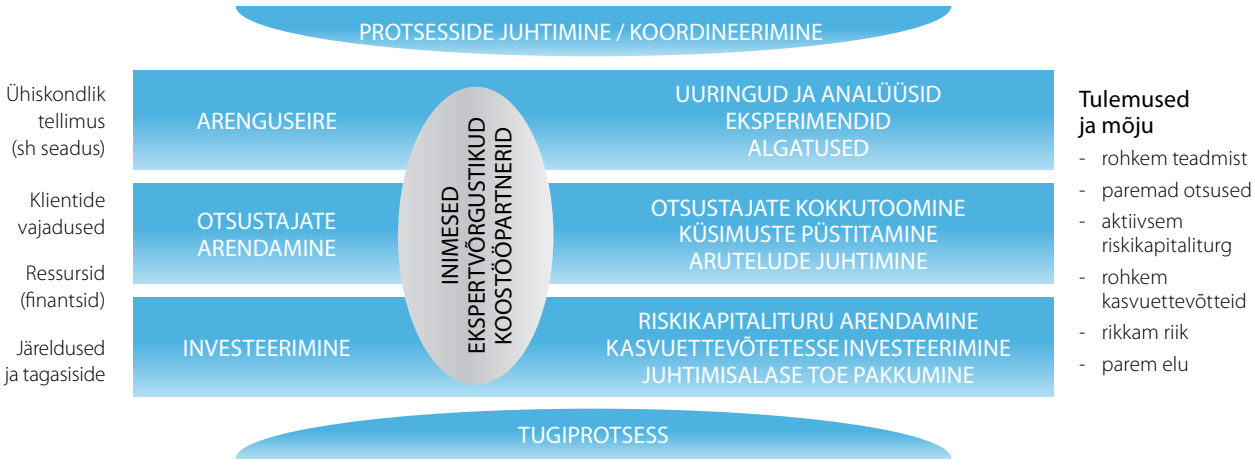
[20] Regioonide tasandil, kus võib rääkida samuti küllalt massiliselt arenguseire praktikast, on pilt natuke teine. Seal tegeldakse arenguseire nime all tavaliselt küllalt laia regionaalset arengut mõjutavate tegurite ringiga. Omaette huvitavaks lugemismaterjaliks käsituse kompleksuse seisukohalt on just teatud rahvusliku identiteediga regioonide (Lorraine, Kataloonia, Prantsuse Baskimaa, Flaamimaa ja Valloonia) tulevikuseire projektid.

poliitikakujundajaid ning arenenud kodanikuühiskonda. Seetõttu pole ka imestada, et kolmandat tüüpi tulevikuseiret esineb puhtal kujul veel küllalt harva, enamiku riikide seire on olnud ikkagi tehnokraatliku iseloomuga, seda nii probleemiasetuselt kui ka osalejaskonnalt ja pole seetõttu laia sotsiaalmajanduslikku mõju avaldanud. Siiski võib täheldada, et tehnoloogiakeskete arenguseire projektide puhul on hakatud püüdma enam näidata seda, kuidas mingis riigis arendatav teadus- ja tehnoloogiasuund (nt IKT või biotehnoloogia) saab kaasa aidata selliste probleemidega hakkamasaamisel nagu elanikkonna vananemine või aidata kaasa riigikaitseliste ülesannete täitmisele. Näiteks võiks tuua viimase Soome tulevikuseire projekti „Finnsight-2025". A. Havas on pakkunud välja ka tüpoloogia üleminekuriikide poliitikakujundamise aspektide kohta, mis aktualiseeruvad arengukavandamise ja tulevikuseire seisukohalt. Esimese aspekti moodustavad küsimused, mis seostuvad nn transformatsioonisurvega, mis tekib majandusstruktuurile riigi üleminekul turumajandusele ja integratsioonil suuremate majanduskooslustega nagu EL. Siia kuuluvad sellised tegurid nagu riigi makromajanduslik seisund, väliskaubandus, konkurentsisurve ja konkurentsipositsioon. Teiseks aspektid, mis on seotud riigi ja rahva võimega areneda, uueneda ja muutustega kohanduda: haridus, välja- ja ümberõpe, tööturu-uuendused, innovatsioon laiemas mõttes. Kolmas aspekt seostub A. Havasi järgi eelkõige valikutega, mis tuleb teha sotsiaalpoliitika ja regionaalpoliitika vallas.

Eesti Arengufond on oma tulevikuseire alastes plaanides otsustanud vähemalt esialgu eelistada majanduse kui terviku dünaamikaga tegelevaid arenguseireid teadus-tehnokraatlikele seiretele. Oluline on keskenduda Eesti majandusstruktuuri moderniseerimise vajaduse ja võimaluste mõtestamisele, kiirendamisele ja erinevate osapoolte aktiivsele kaasatõmbamisele sellesse. Selle suuna esimeseks väljundiks on Tartu Ülikooli majandusteaduskonna teadlaste 2007. a teisel poolel läbi viidud uurimistöö, millel põhinevad ka käesoleva aruande osad 4.2 ja 4.5. Edaspidi on Arengufondil kavas nii mitmete kitsamate valdkondade praktilise orientatsiooniga seirete käivitamine, sh uute ärimudelite otsimine n-ö vanas majanduses (mis etendab paratamatult suurt osa Eesti majanduses – nii hõive kui ka lisandväärtuse mõttes), IKT võimalused Eesti konkurentsivõime suurendamisel, innovatsioon ja eksport teenindussektoris (ja selle osades, nt finantsvahenduses) kui ka arenguseire n-ö laiema fookuse all, tööde tsükkel Eesti pikemaajalise sotsiaalmajandusliku arenguvisiooni täpsustamiseks.

Vastavalt seadusele peab Arengufond tegelema vähemalt kahte laadi tegevusega: riskikapitali investeeringutega innovatiivsetesse kasvupotentsiaaliga ettevõtetesse ja tulevikuseirega. Sealjuures abistab tulevikuseire mitte ainult riskikapitaliinvesteeringuid, vaid annab iseseisva panuse Eesti (majanduse) strateegilisse arendamisse. Tulevikuseiret tehakse koos reaalsete otsustajatega, seega toimub selle protsessi käigus ka otsustajate reaalne arendamine / vaadete ühtlustamine (mis on protsessi lõppresultaadiga vähemalt sama oluline protsessi kaasmõju). Samas saab Arengufond osaleda ka taolistes projektides, mille põhieesmärk ongi just otsustajate kompetentsi tõstmine, näiteks teiste riikide arengukogemusega tutvumise ja sellest Eesti jaoks kasutamiskõlblike järelduste tuletamise läbi. Taoline õppeprotsess on heaks eelduseks edasiseks tulemuslikuks koostööks majanduspoliitika kujundajate vahel (nii avalikust, era- kui ka kolmandast sektorist). Täiustunud ja ühtlustunud kollektiivsed arusaamad ja personaalsed kontaktid, mis on tekkinud ühise õppe- ja arenguprotsessi läbi, võimaldavad eeldada oluliselt paremaid tulemusi juba hilisemas ühises töös Eesti

Joonis 4.1.3. Arenguseire Eesti Arengufondi tegevusmudelis

Allikas: Eesti Arengufond

tuleviku kujundamisel. Arengufondi kasutatavat kolmekihilist tegevusmudelit illustreerib joonis 4.1.3.

Riikide majandusstruktuurid kujunevad turgudel, turgude reaalsust ignoreerida pole võimalik. Kuidas aga üks või teine maa suudab muutuvate turgude võimalusi ette näha ja kasutada sõltub suuresti tema poliitika aktiivsusest ja tarkusest. Viimane aga omakorda tulevikuseiramise kvaliteedist riigis.

4.2. Eesti majandusstruktuur

Oluline koht riigi majanduse seisundi diagnoosimisel ja poliitikameetmete kujundamisel majanduse arengukursi mõjutamiseks on majandusstruktuuri ja tema dünaamika analüüsil. Makromajanduslik tasakaal ja sellega tugevalt seotud lühiajalise majanduskasvu perspektiivid on kindlasti oluline teema, samas on selge, et erineva struktuuriga majanduste kasvuvõimalused on vägagi erinevad.

Eestis on seni meie majandusstruktuuri vähegi sügavama ja komplekssema analüüsiga tegeldud vähe. Järgnev alapeatükk põhineb Tartu Ülikooli majandusteaduskonna teadurite 2007. aasta teisel poolel läbi viidud uuringu tulemustel, kus Eesti majandusstruktuuri modifitseerumist viimase tosina aasta jooksul on püütud käsitleda majanduse potentsiaalse konkurentsivõime seisukohalt ja võrreldud Eesti majandusstruktuuri ja tema dünaamikat teiste EL riikidega.

Majandusstruktuuri on võimalik käsitleda erinevate näitajate baasil (tööhõive, lisandväärtus, SKT jne) ja erinevatel tasanditel (väikese arvu üldistatud majandusharude lõikes või suurema arvu kitsamate majandussektorite lõikes). Järgnevalt vaadeldakse majandusstruktuuri lisandväärtuse tootmisest lähtuvalt ja nn laiade majandusharude tasandil.

Tabel 4.2.1. Majandusharude liigitamine

		Klassifikat-
Põllumajandus, jahindus, metsandus, kalapüük	H1	A-B
Tööstus (v.a ehitus)	H2	C-E
Ehitus	H3	F
Hulgi- ja jaekaubandus; mootorsõidukite ja kodumasinate remont, hotellid ja restoranid, veondus, laondus, side	H4	G-I
Finantsvahendus, kinnisvara, rentimine ja äritegevus	H5	J-K
Avalik haldus ja riigikaitse; kohustuslik sotsiaalkindlustus, haridus, tervishoid ja sotsiaalhoolekanne jm	H6	L-P

Analüüsi läbiviimisel on tuginetud Eurostati andmebaasis toodud andmetele lisandväärtuse harulise struktuuri kohta kuue olulisema majandusharu lõikes (vt tabel 4.2.1) EL-27 riigis aastatel 1995–2006. Majandusstruktuuri iseloomustamiseks on kasutatud majandusharudes loodud lisandväärtuse osakaale SKT-s. On vaadeldud ka majanduse struktuuri seost tootlikkusega, viimast on hinnatud lisandväärtusega töötaja kohta eurodes (2000. a hindades).

Eesti majandusstruktuuri areng

Majandusstruktuuri dünaamikat Eestis aastatel 1995–2006 iseloomustab ehituse (H3), kaubanduse ja teenuste (H4) ning finantsvahenduse ja kinnisvaraga (H5) tegelevate majandusharude osakaalu suurenemine lisandväärtuse struktuuris. Oluliselt on vähenenud põllumajanduse osakaal (joonis 4.2.1).

Tööstuse osakaal (vt lisa 4.2.4) on käitunud vaadeldava ajavahemiku eri allperioodidel mõnevõrra erinevalt, näiteks suur langus seoses Vene kriisiga 1999. aastal, seejärel uus vahepealne tõus. Tervikuna on ta näidanud siiski pigem langust kui tõusu. Avaliku sektori tegevusaladel (majandusharus H6) loodud lisandväärtuse osakaal kasvas korraks 1999. aastal, kuid langes juba järgmisel aastal tagasi varasemale tasemele, jätkates langussuunaga ka viimastel aastatel. Selline suund ei ole kooskõlas enamiku EL-27 riikide majandusstruktuurides toimuvaga. 2005. aastal oli avalikke teenuseid pakkuvates harudes loodud lisandväärtuse osakaal SKT-s madalam kui Eestis vaid Bulgaarias ja Rumeenias ning ligilähedaselt samal tasemel Leedus ja Slovakkias (vt lisa 4.2.8). Ka Lätis on avaliku teenuste sektori (H6) roll lisandväärtuse loomisel pidevalt vähenenud, kuid võrreldes Eestiga on see ikkagi oluliselt kõrgem (2005. aastal Eestis ja Leedus 14,3%; Lätis 16,4%).

Eesti majandusstruktuuris on viimastel aastatel täheldatav ehitussektori (H3) osakaalu kiire kasv (vt lisa 4.2.5). 2005. aastal edestasid Eestit ehitussektoris loodud lisandväärtuse osakaalult vaid Hispaania, Iirimaa, Küpros ning Leedu. Ka kaubanduse ja teenuste osakaal (H4) lisandväärtuse struktuuris on Eestis teiste liikmeriikidega võrreldes suhteliselt suur (*ca* 25%), samas stabiilne alates 1998. aastast. Suurem oli

selles harus loodud lisandväärtuse osakaal 2005. aastal vaid Lätis (31,7%), Leedus (28,5%) ja Kreekas (26,3%). Finantsvahenduse ja kinnisvara sektori (H5) osakaal lisandväärtuse struktuuris on Eestis analüüsitaval perioodil küll kasvanud ning saavutanud sarnase taseme Ungari ja Portugaliga, tema osatähtsus lisandväärtuse loomisel jääb aga siiski oluliselt maha selle majandusharu osatähtsusest EL-15 arenenumate riikide majandustes (Luksemburg, Suurbritannia, Saksamaa, Prantsusmaa, Belgia).

Põllumajanduses (H1) ja tööstuses (H2) loodud lisaväärtuse osakaalult kuulub Eestile EL-27 riikide seas keskmine positsioon ning ka toimunud dünaamika on laias plaanis sarnane enamikus teistes riikides toimunule.

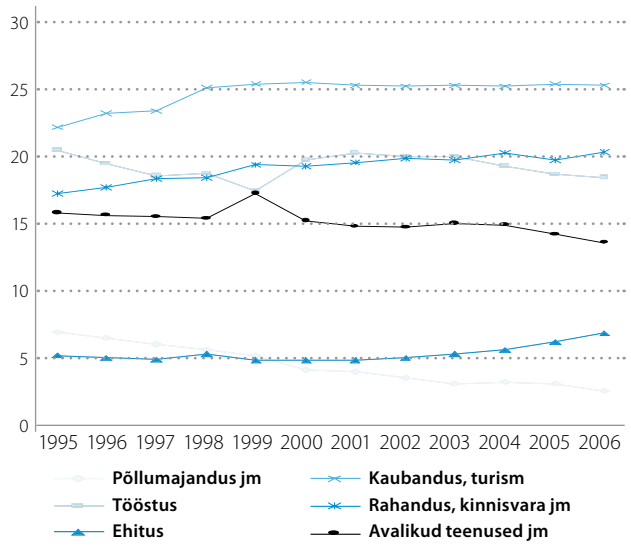
Võib järeldada, et käesoleva aastakümne keskpaigaks on EL-i nn vanade riikide, välja arvatud Hispaania ja Kreeka majanduste struktuur muutunud vähemalt üldistatud majandusharude tasandilt hinnates suhteliselt sarnaseks, tema universaalseteks tunnusjoonteks on lisaks põllumajanduse madalale osatähtsusele ka suhteliselt kõrge finantsvahenduse ja avaliku sektori harude osatähtsus lisandväärtuse loomisel. Kui Eesti on mõnes muus mõttes selgelt lähenenud EL-i enamarenenud maade majanduste tunnusjoontele, siis majandusstruktuuri dünaamika osas seda kahjuks väita ei saa. Kui mõne maa puhul võib täheldada hälbimist eelkirjeldatud arengu peavoolust tugeva panustamise kaudu sellistesse harudesse nagu turism ja hotellindus, siis Eesti puhul pole ka nende harude osatähtsus lisandväärtuse loomisel sedavõrd kõrge, et taolisest alternatiivsest mudelist rääkida. Mingil määral võib meie puhul seda kompenseerida transpordi ja logistikasektori kõrge osatähtsus võrreldes teiste maadega. Kuna aga siin on tegemist valdavalt transiitkaubavoo teenindamise ja seega kõrge riskiastmega äriga ja kuna viimasel ajal tänu odavale laenurahale kiirelt arenenud ehituses ja kinnisvarääris on juba alanud tagasilangus, siis on Eesti majandusstruktuuri edasise arengu osas küsimusi rohkem kui vastuseid.

Majandusstruktuuri analüüs

Eesti majandusstruktuuri sügavamaks analüüsiks kasutame kolme matemaatilis-statistilise analüüsi võtet – korrelatsioonanalüüsi, faktoranalüüsi ja regressioonanalüüsi. Esialgseks seoste statistiliseks hindamiseks on kasutatud korrelatsioonanalüüsi. Edasi on faktoranalüüsi abil leitud mõningad sügavamat interpretatsiooni võimaldavad EL-27 riikide majandusstruktuure iseloomustavad üldnäitajad.

Korrelatsioonanalüüsi tegime nii üksikute aastate (1995, 2000 ja 2005) kohta kui ka ajaperioodi andmete üldvalimi (valim, mis ühendab andmeid EL-27 riikide kohta aastatel 1995–2005) kohta. Tabelites 4.2.2 ja 4.2.3 toodud korrelatsioonimaatriksid näitavad majandusharude vahel mõnede statistiliselt oluliste ja ajas suhteliselt

Joonis 4.2.1. Lisandväärtuse osakaal Eesti SKT-s aastatel 1995–2006

Koostatud Eurostati andmete alusel

Tabel 4.2.2. Lisandväärtuse struktuuri iseloomustavate näitajate (lisandväärtuse osakaal SKT-s) vaheline korrelatsioonimaatriks, EL-27, 2005. a

	Haru 1	Haru 2	Haru 3	Haru 4	Haru 5	Haru 6
Haru 1	1	.262	.154	.407(*)	-.631(**)	-.632(**)
Haru 2	.262	1	-.055	-.210	-.541(**)	-.458(*)
Haru 3	.154	-.055	1	.279	-.199	-.245
Haru 4	.407(*)	-.210	.279	1	-.468(*)	-.326
Haru 5	-.631(**)	-.541(**)	-.199	-.468(*)	1	.297
Haru 6	-.632(**)	-.458(*)	-.245	-.326	.297	1

** Korrelatsioonikordaja on statistiliselt oluline olulisuse nivool 0.05*

*** Korrelatsioonikordaja on statistiliselt oluline olulisuse nivool 0.01*

Valimi maht: n=27.

Arvutused tehtud Eurostati andmebaasi põhjal

stabiilsete seoste olemasolu. Harude 5 ja 6 (avalikud teenused) osakaal lisandväärtuses on keskmiselt suurem riikides, kus põllumajanduse (H1) ja tööstuse (H2) osakaal on väiksem. Harus 4 (kaubandus, turism jm) loodud lisandväärtuse osakaal on mõnevõrra suurem nendes riikides, kus ka põllumajanduse (H1) osakaal on suurem ning riikides, kus haru H5 (finantsvahendus) osakaal on väiksem. Tabel 4.2.3 näitab ka ehituse (H3) statistiliselt olulist positiivset seost H4-ga (kaubandus jm) ja negatiivset H6-ga (avalikud teenused).

Tabel 4.2.3. Lisandväärtuse struktuuri iseloomustavate näitajate (lisandväärtuse osakaal SKT-s) vaheline korrelatsioonimaatriks, EL-27,1995–2005. a

	Haru 1	Haru 2	Haru 3	Haru 4	Haru 5	Haru 6
Haru 1	1	.261(**)	.064	.246(**)	-.596(**)	-.599(**)
Haru 2	.261(**)	1	-.102	-.298(**)	-.536(**)	-.473(**)
Haru 3	.064	-.102	1	.285(**)	-.137	-.218(**)
Haru 4	.246(**)	-.298(**)	.285(**)	1	-.411(**)	-.218(**)
Haru 5	-.596(**)	-.536(**)	-.137	-.411(**)	1	.294(**)
Haru 6	-.599(**)	-.473(**)	-.218(**)	-.218(**)	.294(**)	1

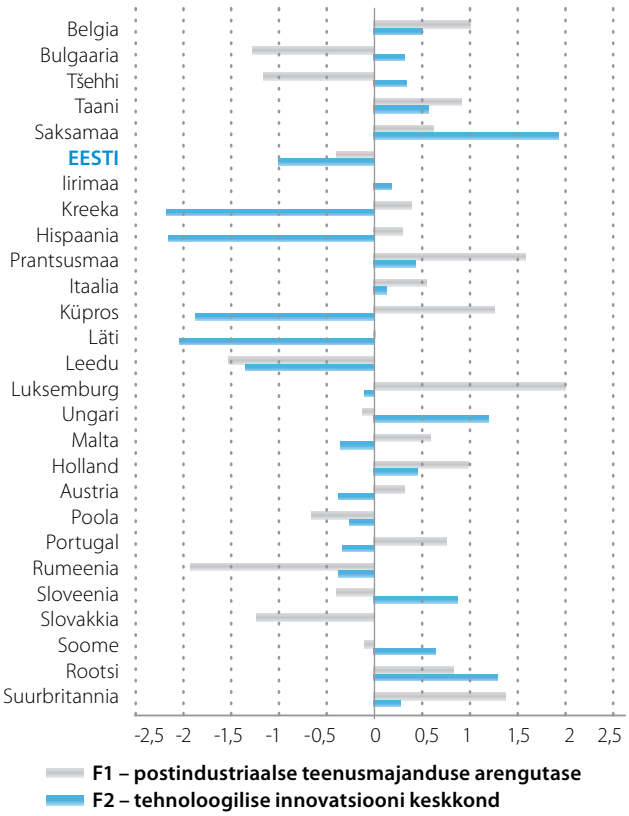
** Korrelatsioonikordaja on statistiliselt oluline olulisuse nivool 0.05.*

*** Korrelatsioonikordaja on statistiliselt oluline olulisuse nivool 0.01.*

Valimi maht: n=162.

Allikas: Arvutused tehtud Eurostati andmebaasi põhjal

Joonis 4.2.2. Majandusstruktuuri iseloomustavate üldnäitajate (faktorite) väärtused EL-i riikides 2005. aastal

Allikas: Joonis ja arvutused on autorite tehtud, tuginedes Eurostati andmebaasis toodud lisandväärtuse andmetele kuue agregeeritud majandusharu lõikes

EL-27 riikide majandusstruktuuri iseloomustavate üldistavate näitajate leidmiseks kasutasime faktoranalüüsi. Koostasime faktormudelid nii üksikute aastate (1995, 2000 ja 2005) kui ka ühendandmete (27 riiki ja 6 aastat; 2000–2005 aastad) põhjal (vt lisa 4.2.2). Selgus, et faktorstruktuurid on erinevate valimite korral suhtelised stabiilsed. Kõikidel juhtudel eristub kaks faktorit (F1 ja F2), mis kirjeldavad ära *ca* 2/3 algnäitajate varieeruvusest. Faktoranalüüsi keerulisim etapp on faktorite sisuline tõlgendamine ning neile majanduslikku sisu omava nime andmine. Faktorite tõlgendamine toimub faktormaatriksi alusel, mille elemendid (faktorlaadungid) väljendavad algnäitaja ja üldistatud näitaja – faktori vahelist korrelatsiooni (vt lisa 4.2.1).

Perioodi kui terviku kohta koostatud faktormaatriksis on F1 korral suuremad negatiivsed faktorlaadungid harusid H1 (põllumajandus, metsandus) ja H2 (tööstus) iseloomustavate algnäitajatega ning positiivsed harusid H5 (finantsvahendus jm) ja H6 (avaliku sektori teenused) iseloomustavate algnäitajatega. Kuna viimaste puhul on tegemist valdavalt keerukate kaasaegsete teenindusliikidega, siis nimetame agregeeritud näitajat F1 järgnevalt postindustriaalse teenusmajanduse arengutaset iseloomustavaks faktoriks.

Teise faktori F2 korral on suuremad negatiivsed faktorlaadungid harudega H3 ja H4 ehk ehituse, kaubanduse, turismi ja transpordiga ning suurem positiivne faktorlaadung tööstuse (H2) osatähtsusega lisandväärtuse loomisel. Kuna tööstust on võimalik käsitleda kui aluse loojat laiapõhjaliseks innovatsiooniks ja H3 ning enamikku haru H4 alla kuuluvatest teenindusvaldkondadest kas innovatsiooni seisukohast suhteliselt passiivsete või siis innovatsiooni ülekande seisukohalt pigem saajate kui andjatena, siis julgeme faktorit F2 tõlgendada tööstusest lähtuva tehnoloogilise innovatsiooni keskkonda iseloomustava faktorina.

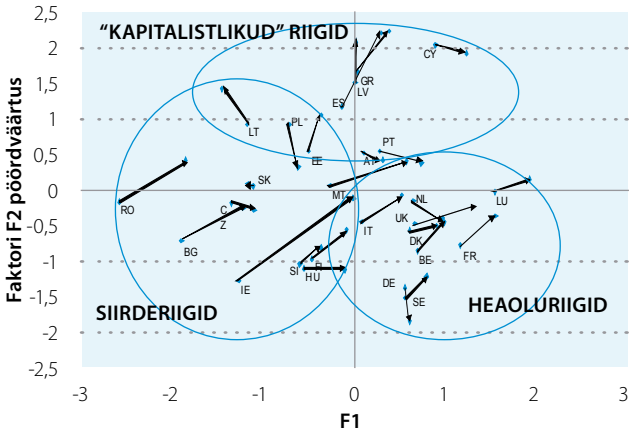
Postindustriaalse teenusmajanduse näitaja (F1) osatähtsus on teistega võrreldes madal kõigis EL-ga liitunud Kesk- ja Ida-Euroopa maades. Tehnoloogilise innovatsiooni keskkonda iseloomustava näitaja (F2) taseme poolest eristuvad Lõuna-Euroopa ja Balti riigid muust Euroopast näitaja keskmisest oluliselt madalama väärtuse tõttu (vt joonis 4.2.2), see ei kehti aga rea Kesk-Euroopa maade nagu Ungari, Tšehhi ja Sloveenia, ka mitte Bulgaaria kohta.

Vaadates kahte eelnimetatud parameetrit koraga, võib EL-i maade osas eristada tugeva teenindusmajandusliku dominandiga majandusstruktuure nagu Luksemburg, Prantsusmaa ja Suurbritannia, tugeva tööstusliku-tehnoloogilise dominandiga struktuure nagu Saksamaa, Rootsi ja Ungari ning ka maid, mille majandusstruktuu-

ris ei hiilga kumbki komponent. Enamik postsotsialistlikke maid kuulub oodatult viimatinimetatud gruppi. Suhteliselt tasakaalustatud (nimetatud kahe komponendi väljaarendatuse mõttes) struktuuriga positiivseteks maadeks on Taani, Belgia ja Holland, kõigi nende majandusstruktuuris on siiski teeninduslik dominant tööstuslikust natuke tugevam. Andmete interpreteerimisel tuleb arvestada, et faktor F1 on juba oma tekkelt kujunenud nn vanale majandusele, kuhu kuulub ka tööstus, vastandumise kaudu. Põhimõtteliselt on aga võimalik olla plussis nii F1 kui ka F2 faktori osas, seda sel juhul, kui selliste sektorite nagu põllumajandus, ehitus ja n-ö madalamate (väheinnovatiivsete) kaubanduslik-turistlikud teenuste summeeritud osatähtsus lisandväärtuse loomisel on väike. Huvitav on märkida, et kui tugeva tööstusliku-tehnoloogilise dominandiga maadel on tavaliselt ka finantsteenindusel ja avalikel teenustel baseeruv komponent arenenud välja üle keskmise tasemel või jääb sellest ainult natuke maha, siis suhteliselt tugeva F1-ga maade hulgas võib leida ka selgelt nõrga tööstuslikud-tehnoloogilise struktuuriga maid, seda just Lõuna-Euroopas (eriti selgelt Küpros).

Majandusstruktuuride arengu üldtendentsideks on vaatlusalustes riikides olnud esiteks liikumine postindustriaalse teenusemajanduse suunas ja teiseks tööstuse osatähtsuse mõningane langus lisandväärtuse tootmisel. Eesti on küll mõlema tendentsiga kaasas käinud, aga siiski esimesega tunduvalt aeglasemalt kui teisega. Mida arvata tööstuse osatähtsuse vähenemise ja majanduse innovatsioonivõime vahekorrast? Arenenud majandustega riikides kanduvad tööstuses loodud tehnoloogilised innovatsioonid üha enam üle teistesse majandusharudesse, luues täiendavaid võimalusi uute teenuste väljatöötamise ja pakkumisega seotud tehnoloogilisteks innovatsioonideks. Keerulisem on lugu nende maadega, kes asuvad majandusarengu tsüklis tagapool. Ehkki näiteks Eesti kohta on arvatud, et ta majanduse tulevik võiks olla Luksemburgi teed minemine (st tugevale kaasaegsete teenuste sektoritele, sh finantsteenustele rajanev areng), domineerib siiski arusaam, et kaasaegsel tööstusel on oluline roll innovatiivse mõtlemise kandumisel teenindusse ja seetõttu on keerukamat laadi tööstuse loomise vaheastet läbimata väga raske jõuda ka kaasaegse rahvusvahelist konkurentsivõimet omava teenindussektorini. (Hirsch-Kreinsen jt 2005). Kuna erinevalt enamikust EL-i arenenud riikidest iseloomustab Eesti majandusstruktuuri tööstuslikke-tehnoloogilisi innovatsiooni toetava keskkonna madal tase (vt joonis 4.2.2), siis ei pruugi toimunud areng olla Eesti majanduse pikaajalist konkurentsivõimet toetav. Eesti majandusstruktuuri dünaamikas domineerib ehitus tööstuse suhtes ning madala tootlikkusega kaubandus-hotellindus kõrge tootlikkusega äriteenuste ja finantsvahenduse suhtes. Selline majandusstruktuur ning ka selle areng on enam sarnane Lõuna-Euroopa riikidega. Piltlikult väljendudes, Eesti majanduse struktuur pigem kreekastub kui luksemburgistub.

Joonis 4.2.3. EL-27 riikide liikumine lisandväärtuse harustruktuuri kahemõõtmelises faktorruumis 2000–2005 (faktorkaalud).

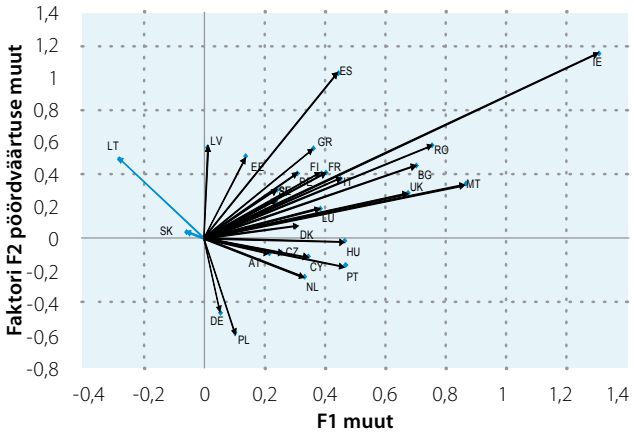

BE Belgia	FR Prantsusmaa	AT Austria
BG Bulgaaria	IT Itaalia	PL Poola
CZ Tšehhi	CY Küpros	PT Portugal
DK Taani	LV Läti	RO Rumeenia
DE Saksamaa	LT Leedu	SI Sloveenia
EE **EESTI**	LU Luksemburg	SK Slovakkia
IE Iirimaa	HU Ungari	FI Soome
GR Kreeka	MT Malta	SE Rootsi
ES Hispaania	NL Holland	UK Suurbritannia

Allikas: autorid

Esimese grupi moodustavad Lääne- ja Põhja-Euroopa arenenud teenusmajandusega heaoluriigid, mida iseloomustab esimese üldnäitaja F1 väärtuste kõrge tase. Mõnes neist (Saksamaa, Rootsi) säilitab tööstus tugevat positsiooni lisandväärtuse loomisel ning nad vastanduvad selles mõttes eriti selgelt teisele grupile – kaubanduslikele Lõuna-Euroopa riikidele. Kolmanda grupi moodustavad siirderiigid F1 väärtuste madala tasemega (joonisel F1 positiivsed kaalud), kuid siingi jagab F2 väärtus nad alagruppideks. Balti riigid oma arendus- ja ehitusbuumiga lähenevad Lõuna-Euroopa riikidele. Neile vastanduvad Ungari ja Sloveenia, mis moodustavad koos Soome ja Iirimaaga perioodis keskmiste väärtuste alusel spetsiifilise grupi, kus analoogiliselt Saksamaale ja Rootsile peab tööstus kaubanduse rünnakule veel vastu. Siiski näitavad faktorkaalude muudud, et nende riikide teed lähevad ilmselt lahku – eelkõige seoses tööstusliku tootmise abil suurt edu saavutanud Iirimaa viimase perioodi eemaldumisega tööstuslikult arengumudelilt.

Joonis 4.2.4. EL-27 riikide nihked lisandväärtuse harustruktuuri faktorruumis 2000–2005.

BE Belgia	FR Prantsusmaa	AT Austria
BG Bulgaaria	IT Itaalia	PL Poola
CZ Tšehhi	CY Küpros	PT Portugal
DK Taani	LV Läti	RO Rumeenia
DE Saksamaa	LT Leedu	SI Sloveenia
EE **EESTI**	LU Luksemburg	SK Slovakkia
IE Iirimaa	HU Ungari	FI Soome
GR Kreeka	MT Malta	SE Rootsi
ES Hispaania	NL Holland	UK Suurbritannia

Allikas: autorid

Veelgi selgem on näitajate dünaamika. Aastatel 2000–2005 toimus näitajate väljal riikide üldine liikumine vasakult alt paremale üles (joonisel 4.2.3). Traditsioonilised majandusstruktuurid on vasakul ja kaasaegsel teenusmajandusel (finantsvahendus, haridus, tervishoid jm) baseeruvad struktuurid paremal, tööstuse dominandiga struktuurid all ja kaubanduslikku laadi harudele baseeruvad struktuurid ülal). Mingis mõttes võib meie üldnäitajate mõistes väita, et toimus üheaegselt teaduspõhise ja traditsioonilise majanduse areng. Seejuures on huvitav just see, et dünaamikas pole olulist vahet eeltoodud kolme suure riikide rühma vahel.

Eelnevat aitab sügavamalt mõista faktorkaalude seoste uurimine mõne teise sotsiaal-majandusliku näitajaga. Piirdume siinkohal vaid Eurostati pakutavate põhinäitajatega (vt lisa 4.2.2).

Üsna oodatav on F1 väärtuse tihe positiivne seos majandusliku edukuse ja heaolu näitajatega: SKT tasemega elaniku kohta ning tööjõu tootlusega. Nõrgem, kuid siiski positiivne on seos haridus- ja teadus-arenduskuludega, kõrgtehnoloogilise ekspordi osatähtsuse, aga ka riigivõlaga.

Seevastu kaubandusliku orientatsiooni väärtus on riigiti tihedaimalt seotud inimeste sissetulekute ebavõrdsusega! Erinevalt F1 väärtustest on aga positiivne ka tema seos investeeringute taseme ning üldise majanduskasvuga. See tähelepanek toob meie eristatud teise üldfaktori tõlgendamisse uusi ja huvitavaid võimalusi. Kaubanduslik orientatsioon näib olevat seotud teatud mõttes agressiivsema turumajandusega, kus riigi roll nii sotsiaal- kui ka majandusküsimustes on keskmisest madalam. See on nii just Lõuna-Euroopas ja Baltimaades. Ühtlasi ei ole need riigid veel jõudnud välja investeeringu- ja efektiivsuspõhisest majanduse arengustaadiumist ega ole sisenenud innovatsioonipõhisesse arenguetappi (vt lähemalt 2006. aasta „Eesti Inimaregu Aruanne", 3. ptk). Seda tõendab kaubandusliku orientatsiooni negatiivne seos nii TA-kulude kui ka KT-ekspordi osatähtsusega. Millal täpselt olukord muutub, on muidugi raske öelda. Seni pole selleks vajadust olnud, on ju loomulik, et kasutatakse ära olemasolevad kasvuvõimalused (seos kõrgema kasvutempoga on näha). Teiselt poolt on selge, et see arengumudel ammendub.

Selgema pildi dünaamikast annab joonis 4.2.4, mis näitab faktorkaalude muutumist sõltumata nende näitaja lähtetasemest. Ilmselt saab mõne riigi üldtendentsile vastuvoolu ujumine olla võimalik vaid lühiajaliselt või keskpikas perspektiivis. Kui Poola puhul võib rääkida tagasipöördumisest niiöelda peateele, siis Saksamaa eripositsioon Euroopas on süvenenud. Ainulaadne on Leedu areng, kes liigub vastuvoolu mõlemas dimensioonis. Sama toimub ka Slovakkias, kuid siiski vaid minimaalselt.

Eesti ujub küll pärivoolu, aga liikumine tööstuselt ära suhteliselt madala innovatiivsusega kaubandusele on olnud selgelt domineerivam kui liikumine tegelikult kaasaegse postindustriaalse teenusmajanduse suunas.

Majandusstruktuuri mõju tootlikkusele

Majanduse harustruktuur on ilmselt seotud tootlikkusega. Mil viisil, selle uurimiseks koostasime regressioonimudeli kirjeldamaks seoseid tootlikkuse ning kahe eelpoolkirjeldatud majandusstruktuuri iseloomustavate üldnäitaja, nimelt F1 (postindustriaalse teenusmajanduse arengutase) ja F2 (tööstusest lähtuva tehnoloogilise innovatsiooni keskkond) vahel. Regressioonimudeli sõltuv muutuja (Y) – tootlikkus on mõõdetud lisandväärtusega töötaja kohta eurodes (2000. a hindades). Mainitud kaks majandusstruktuuri üldnäitajat selgitavad ära *ca* 64% tootlikkuse (lisandväärtus töötaja kohta) varieeruvusest EL-27 riikides.

Lisaks majandusstruktuuri üldnäitajatele F1 ja F2 on tootlikkuse varieeruvus seotud ka riikide institutsionaalsete ja muude teguritega (riigispetsiifilised tegurid). Nende mõju arvestamiseks on analüüsis kasutatud veel kahte muutujat, milleks on riigi kuulumine uute või vanade liikmesriikide gruppi (EL-15 ja EL-12) ning riigi suurus (kas üle 6 miljoni elaniku või mitte). Läbiviidud analüüs näitas, et nii postindustriaalse teenusmajanduse arengu-

tase kui ka tehnoloogilise innovatsiooni keskkond on tootlikkusega seotud samasuunaliselt. Uute liikmesriikide tootlikkus on *ceteris paribus* keskmiselt madalam, väikeriikide tootlikkus aga keskmiselt mõnevõrra kõrgem.

Huvitavat informatsiooni pakuvad ka regressioonimudeli alusel saadud tootlikkuse hinnangud 2005. aasta kohta. Tegemist on teatud mõttes prognoosidega, milliseks oleks võinud tootlikkuse tase riigis keskmiselt kujuneda, kui mõju oleks avaldanud vaid majandusstruktuuri iseloomustavate üldnäitajatega F1 ja F2 kirjeldatavad seaduspärad. EL-27 majanduste nn struktuuripositsioonide võrdlevast hindamisest nähtub, et Eesti majanduse tootlikkus on oluliselt madalam hinnangulisest tasemest ehk sellest tasemest, mis võiks Eestil olla, kui toimiksid vaid EL-27 riikide majandusstruktuuris aastatel 2000–2005 avaldunud üldised seaduspärad. Selline olukord on iseloomulik ka teistele uutele liikmesriikide, kus majandusstruktuuri üldnäitajate alusel hinnatud tootlikkuse tase on reeglina tegelikust kõrgem.

Kui pidada madala tootlikkuse küsimust üheks Eesti majanduse võtmeküsimuseks, siis tuleb kindlasti arvestada, et tootlikkuse tõstmine ei ole võimalik ainult selliste meetmete nagu parem tehnoloogia või täiendusõppe rakendamisega eraldi üksikute majandussektorites, vaid eeldab ka teadlikke pingutusi majandusstruktuuri moderniseerimisel. Madalama arenguastme struktuur lihtsalt ei võimalda selliseid tootlikkuse kasve kui kõrgemale arenguastmele iseloomulik struktuur. Andmed erinevates majandusharudes loodud lisandväärtuse kohta EL liikmesriikides on toodud lisades 4.2.3–4.2.8.

4.3. Majandusstruktuur, tööturg ja haridus

Tööhõive struktuur

Töötajate jaotumine Eesti majanduses sektorite ja allsektorite lõikes on ajas muutunud suhteliselt sarnaselt eelmises osas käsitletud majandusstruktuuri muutustele. Vähemalt saab nii väita, kui jääda analüüsis kõige üldisemale, kolme nn suursektori (põllumajandus, tööstus, teenindus) tasandile.

Drastiliselt on vähenenud primaarsektori (põllumajanduse) osatähtsus ja kasvanud teenindussektori osatähtsus. Samas ei toimunud struktuurne kohanemine mitte niivõrd tööjõu ümberpaiknemise teel, ehkki ka seda on mingil määral toimunud, kui eeskätt üldise hõivatuse vähenemise kaudu. Eelnimetatud kolmest suursektorist on tänaseks hõive võrreldes 1990ndate aastatega absoluutarvudes veidi kasvanud vaid teenindussektoris (tolle laias tähenduses). Teiste sõnadega, osa põllumajandusest ja vähemal määral ka tööstusest kadunud töökohtadest on jäänud asendamata. Samas, kui vaadata toimunud protsessile struktuursest aspektist, siis tuleb nentida, et üldjoontes on toimunud sama muutus, mis teistes maades, liikumine postindustriaalse teenustemajanduse poole.

Probleemsem on pilt allsektorite, näiteks üksikute tööstusharude tasandil. Loomulikult on ka siin näha dünaamikat, samas aga võib väita, et tööjõu ümberpaiknemine töötlevas tööstuses on jäänud maha tööstusharude konkurentsipositsiooni muutumisest. Küllalt palju inimesi töötab madalal palgal baseeruvates eksporttööstusharudes või vähemalt ettevõtetes, kelle ärimudelid baseeruvad madala palga eeldusele. Kui tekstiilitööstuses on tööjõu tugev kokkutõmbumine juba fakt, siis võib eeldada, et mitmetes teistes tööstusharudes seisab see ees lähiaastatel. Taolises situatsioonis muutub üliloluliseks tööjõu ümberõppimis- ja -kohandumisvõime. Kõrgema hariduse ja kvalifikatsioonitasemega tööjõul on see võime oluliselt kõrgem.

Kui vaadata Euroopa riikide hõivatute jagunemisest ametikohtade lõikes, siis näeme, et Eestis on oluliselt suurem vähekvalifitseeritud tööjõu, eelkõige füüsilist tööd tegevate töötajate, nn sini-

Tabel 4.3.1. Hõivatud vastavalt ametialadele (ISCO88), Eestis ja EL-25, 2006. a

		EESTI	EL-25
Ametiala pearühmad kokku		100	100
(1) Seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid	Valgekraed (1–4)	12,8	8,6
(2) Tippspetsialistid		14,7	13,8
(3) Keskastme spetsialistid ja tehnikud		12,2	16,5
(4) Ametnikud		5,1	11,1
(5) Teenindus- ja müügitöötajad	Sinikraed (5–9)	12,6	13,5
(6) Põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised		1,8	3,7
(7) Oskus- ja käsitöölised		15,5	13,9
(8) Seadme- ja masinaoperaatorid		14,5	8,5
(9) Lihttöölised		10,1	9,5
Relvajõud		..	0,6

Allikas: Eesti Statistikaamet ja Eurostat

Selles mõttes ei kattu statistiline pilt avalikkuses valitseva hoiakuga Eestist kui ametnike, kaupmeeste ja ärijuhtide riigist. Valgekraede osas on Eestis Euroopa keskmisest oluliselt enim hõivatuid vaid ISCO esimeses grupis – seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid. Marginaalselt ületame foonimaid ka tippspetsialistide osatähtsuselt. Ülejäänud valgekraede gruppides on Eestis hõivatud Euroopa keskmistest vähem töötajaid. Sarnaselt Eestile töötab ka teistes Kesk- ja Ida Euroopa maadest Euroopa Liidu liikmesriikides võrreldes teistega vähem töötajaid valgekraede ametikohtadel. Silma hakkab Eesti eriti suur mahajäämus Euroopa keskmisest neljanda ISCO peagrupi, st nn muude (esimesse peagruppi mittekuuluvate) ametnike osas.

Sinikraede osakaal Eesti hõives on Euroopa keskmisest kõrgem enamiku peagruppide osas. Eriti hakkab silma Euroopa keskmisega võrreldes suur sinikraede hulk kaheksandas ISCO peagrupis: seadme- ja masinaoperaatorid. Ainus sinikraede ISCO peagrupp, kus Eestis on hõivatute osakaal Euroopa keskmisest oluliselt madalam, on kuues peagrupp, põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised. Väikene mahajäämus on meil ka teenindus- ja müügitöötajate osatähtsuses.

Lisaks sellele, et Eestis on enam hõivatud inimesi sinikraede ja vähem valgekraede ametikohtadel, on meil suhteliselt vähem hõivatuid ka kõrgharidust eeldavatel kõrge kvalifikatsiooniga valgekraede ametikohtadel. Põhjuseid selleks on vähemalt kaks. Cörvers ja Meriküll (2007), kes uurisid põhjuseid, mis seletaksid riikidevahelisi erinevusi ametikohtade struktuuris, jõudsid järeldusele, et ühelt poolt põhjustab eelkirjeldatud Eesti situatsiooni majandusharude struktuur, kus suurem roll on rohkesti sinikraesid vajavatel tootmissektoritel, teisalt aga ka see, et tootmissektorite sees kasutatav tehnoloogia lähtub meil suures osas madalat kvalifikatsiooni eeldavast tööjõust. Eestis on nii praegune tootmissektorite struktuur kui ka tootmissektorites kasutatav tehnoloogia Euroopa keskmisega võrreldes enam sinikraedele toetuv. See kujutab endast olulist pidurit majanduse ümberkujundamisel, kuna füüsilist tööd tegev tööjõud, eriti kui tema kutseharidus on olnud suunitletud pigem kitsaste funktsioonide täitmisele, on uutele ametitele raskelt ümberkohanduv. Operatiivse probleemina võime muidugi rääkida sinikraede teravast puudusest paljudes tegevusvaldkondades, pikemaajalisem ja tõsisem probleem on aga see, et meie praegune tööhõivestruktuur ei ole majanduse kallinemise tingimustes tegelikult jätkusuutlik ja Eesti praeguse tööjõu ümberkohandumine teistsugusele tööle on suuri pingutusi nõudev protsess.

Hariduslikud eeldused teadmuspõhiseks majanduseks

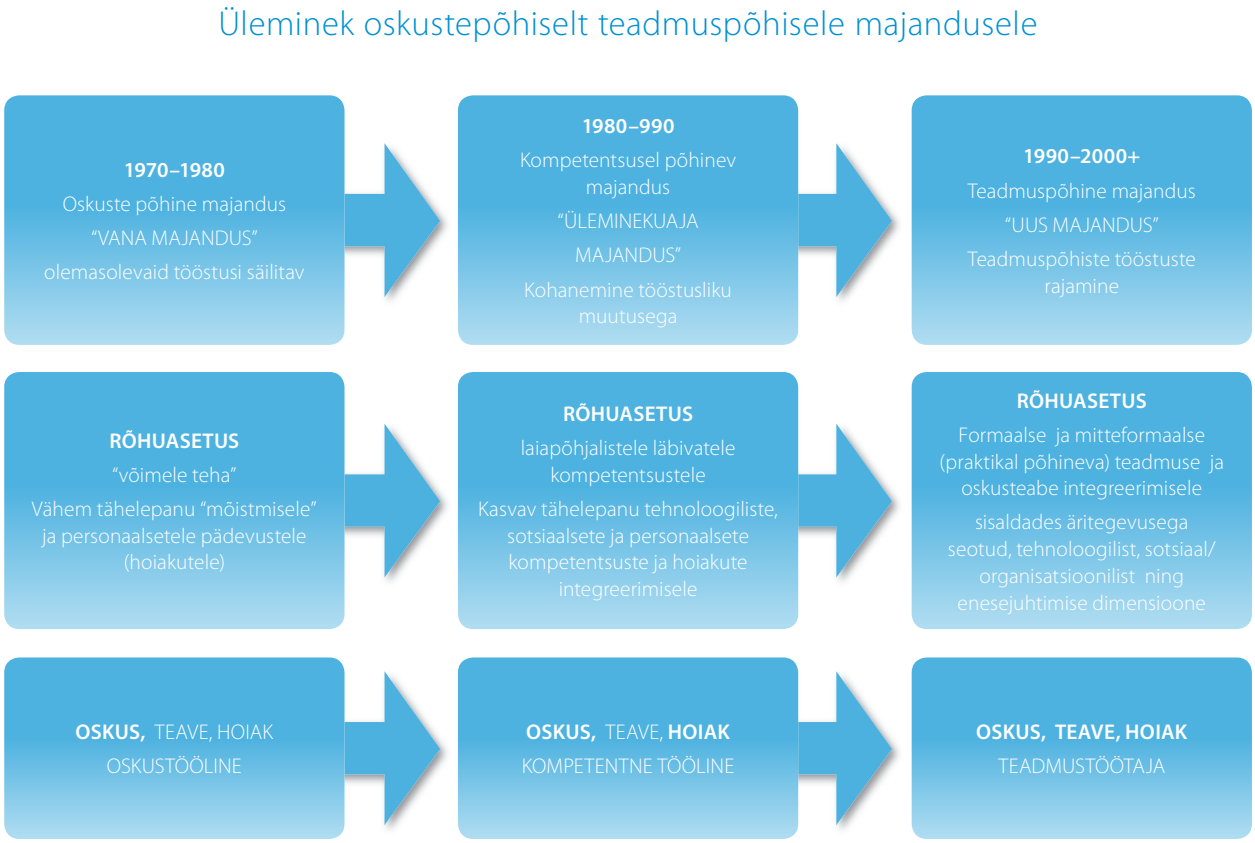
Üleminekuühiskondade puhul nähakse probleemi mitte niivõrd elanikkonna madalas haridustasemes, kuivõrd orienteerituses kitsa tehnilise spetsialiseerumisega tööjõu ettevalmistamisele ja sealjuures tihti ka kokkutõmbuvatele sektoritele ja ametitele, laiemalt aga haridussüsteemi ebaadekvaatses reageerimises tööturu arengutele. Olukorda iseloomustati vähemalt 90ndatel aastatel koguni hariduse ja koolituse, samuti inimkapitali kvaliteedi halvenemisena. Probleeme süvendas asjaolu, et plaanimajandusest loobumine ja majanduse avanemine tähendas ühtlasi ka haridussüsteemi eesmärkide muutumist. Selgete plaaninäitajate asemel tuli orienteeruda ähmastele turunõuetele. Avatud majandusele vajalikke oskusi on üsna raske prognoosida. Puudus ka ebakindlates oludes prognoosimise kogemus, kuna suletud majanduse tingimuses oli võimalik üsna üheselt ennustada, millise kvalifikatsiooni ja haridustasemega tööjõudu vajatakse (World Employment Report 1998–1999). Kui formaalsete tunnuste järgi võib isegi eeldada, et tööjõud on suhteliselt kõrgelt kvalifitseeritud, siis elukestva õppe kogemuse/süsteemi puudumine ning kiiresti arenev majandus on tekitanud olukorra, kus inimkapital deformeerub (vananeb) väga kiiresti ja esialgsest suhtelisest eelisest võib saada arengu takistaja.

Üldiseid muutusi töö iseloomus selgitab joonisel 4.3.1 esitatud skeem.

Kui ühiskonna ja üldmajanduslikult tasandilt hinnates on Eesti tänaseks suhteliselt edukalt siirdeprotsessi selja taha jätnud ning meil toimib turumajandus, siis tööprotsessis toimuvad muutused võtavad palju rohkem aega. Ilmselt jääb neid majandusharusid, kus domineerivad n-ö puhtalt liinitöölised või kitsalt spetsialiseerunud oskustöölised, järjest vähemaks ja nagu eelnevas osas toodud analüüs näitas, ei ole neil Eestis, vähemalt praeguste ärimudelite jätkumisel, tulevikus erilist perspektiivi.

Järjest rohkem hinnatakse universaalsete oskustega töötegijat, kes on paindlik ning keda on võimalik rakendada tootmisprotsessi erinevates lülides. Paraku ei ole väga palju selliseid ettevõtteid, kes oleksid jõudnud teadmuspõhise majanduse staadiumisse, kus kätteõpetatud oskustele ja sobilikele hoiakutele lisandub veel üks väga oluline komponent: tehnoloogiat, sotsiaalseid oskusi ja ärilist arusaama integreeriv oskusteave. Siia alla kuulub nii formaalhariduslikult omandatavad teadmised, et inimene tuleks toime näiteks keeruliste programmeeritavate tööpinkidega, kui ka teadmine, kuidas asju korraldada, n-ö projektijuhi kompetents. Peamine erinevus tuleneb sellest, et kui oskustöölisele või ka juba laiemat kompetentsi omavale tavatöötajale tuleb suhteliselt täpselt kirjeldada tööülesannet ning lahendusi lõpptulemuse saavutamiseks, siis teadmustöötaja puhul me eeldame, et konkreetse lahenduse peab töötaja ise välja pakkuma, piisab, kui talle on vastav tööülesanne püstitatud.

Joonis 4.3.1. Üleminek oskustepõhiselt majanduselt teadmuspõhisele majandusele

Allikas: Nyhan 2002

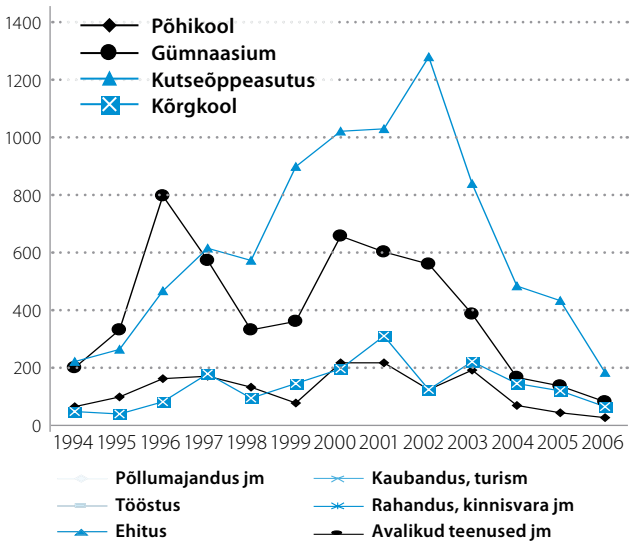
Tänases Eestis kohtame veel suhteliselt sageli arusaama, et meil on liiga palju kõrgharidusega töötajaid, meil oleks vaja rohkem kitsa profiiliga oskustöölisi jne. Nende väidete taga on tihti püüd säilitada tänast madalale lisandväärtusele ning odavale tööjõule orienteeritud majandusstruktuuri. Eelnevad analüüsid näitasid, et tegelikult ei ole see võimalik.

Kui me analüüsime värskelt koolilõpetanute olukorda tööturul, siis üheks informatiivseks toimetulekuindikaatoriks on esmakordselt tööturuametis registreerunute arv ja selle jaotus haridustasemete järgi. Kui 1996. aastal tulid need lõpetajad, kes samal aastal end tööturuametis registreerisid töötuna, peaasjalikult keskkoolist (53%) ning kutsekooli taustaga töötuid oli ainult 31%, siis tänaseks on proportsioon kahjuks pöördunud vastupidiseks. 2006. aastal oli kutsehariduse taustaga esmakordselt arvelevõetud töötuid 51% ja keskhariduse taustaga töötuid 23% (joonis 4.3.2). Samas tuleb märkida et absoluutarvudes on töötute arv kõikide haridustasemete puhul viimastel aastatel vähenenud. Kutsehariduses on läbi viidud mitmeid reforme. Viimane suurem reform puudutas kutsehariduskeskuste moodustamist, mis peaks muutma nende majandamise efektiivsemaks, kaotama ära mõttetu erialade dubleerimise jne.

Tõsi, viimastel aastatel on kasvanud ka kõrgharidusega noorte osakaal noorte töötute hulgas. Vähemalt osaliselt on see seletatav kõrgharidust omandavate noorte arvu kiire kasvuga ning kõrgharidust andvate institutsioonide liiga suure arvuga, mis teeb raskeks tagada saadud hariduse kvaliteeti. On üldteada, et kõige suurema osa moodustavad tudengitest sotsiaalia valdkonna tudengid, sh äri ning õiguse tudengid. Alates 1998. aastast on nimetatud valdkonna tudengid moodustanud stabiilselt 40% kõikidest üliõpilastest. Just nende valdkondade õpetamisele on spetsialiseerunud ka valdavalt väikesed eraülikoolid.

Eesti liberaalne hariduspoliitika ning sellest tulenev kõrgkoolide paljusus on toonud kaasa kõrghariduse ebaühtlase kvaliteedi, mis väljendub sageli selles, et noored kõrgkoolilõpetajad ei jää küll tööta, aga ei leia enda haridusele vastavat ametit ning töötavad madalamat kvalifikatsiooni eeldatavatel töökohtadel. Selline olukord on ühiskonna seisukohast ressursside raiskamine. Tõsi, kuna üle 50% kõigist tudengitest tasub täna oma õpingute eest ise (sotsiaalia valdkonnas lausa 85%), siis

Joonis 4.3.2. Esmakordselt tööturuametis registreerunute noorte töötute arv haridustasemeti

Allikas: Statistikaamet

Tabel 4.3.2. Elukestvas õppes osalemise finantseerimine

Tööandja	63,4	61,2	66,9	66,5	60,8	71,6	70,5	70,7	65,2	68,1
Koolitaja	22,1	25,4	18,5	20,5	26,6	16,2	12,6	16,1	21,5	21,6
Muu	14,5	13,4	14,6	13	12,6	12,2	16,9	13,2	13,3	10,3

**Küsitlusele eelnenud nelja nädala jooksul osaleti koolitusel*

Allikas: Statistikaamet

võiks ju väita, et see raha tuleb majapidamiste endi käest, mitte maksumaksjate arvelt. Tööhõive seisukohalt see vastus probleemi siiski olematuks ei tee. Millised on lahendused? Üks lahendussuund seostub hariduse ja tulevase tööhõivestruktuuri paremasse vastavusse viimisega, teine kindlasti hariduse kvaliteediga. Haridus- ja Teadusministeerium on viimastel aastatel karmistanud mitmesuguseid nõudeid kõrgkoolidele, mis on juba vähendanud kõrgkoolide arvu. Lisaks toimub haridusturu korrastumine lähiaastatel ka tänu demograafilistele protsessidele. 2010. aastal siseneb kõrgharidusturule põlvkond, mis on sündinud üheksakümnendate alguses, kus sündivus oli madalseisus, ehk siis lõpetab peaaegu poole vähem abiturient kui oli 2006.–2007. Võib eeldada, et selline drastiline õppurite vähenemine toob kaasa ka kvaliteedinõuete suurema tähtsustumise.

Ettevõtted ja täienduskoolitus

Majanduse kiire arengu tingimustes muutub üheks kõige olulisemaks tööjõudu iseloomustavaks teguriks inimeste õppimisvõime. Omandatud haridustase ja eriala on küll väga olulised, aga veelgi tähtsam on töötajate võime, võimalused ja soov ennast pidevalt täiendada, olemaks kursis kõige uuega, mis nende töövaldkonnas toimub. Üldsuundi täienduskoolituses ja elukestvas õppes käsitletakse käesoleva aruande I peatükis, siinkohal vaatleme täienduskoolituse seost ettevõtetega ja eri majandussektorite funktsioneerimisega.

Analüüsides täienduskoolituse finantseerimise allikaid Eestis näeme, et pea 70% sellealasest koolitusest on finantseerinud ettevõtted (tabel 4.3.2). Ettevõte maksab kinni tavaliselt vaid töökohaga/erialaga seotud koolituse, see, mis puudutab huvialast koolitust, hobisid ja muud eneseharimist, tuleb inimesel reeglina ise oma rahakotist kinni maksta. Vastavalt 2005. aastal läbi viidud „Tööelu baromeetri" küsitlusele arvas 95% nendest vastanutest, kelle töökohaga seotud koolitust finantseeris ettevõte, et koolitus oli kasulik ning tulevase töötegemise suhtes vajalik. See on kaudne tõendus sellest, et tööalane koolitus on suhteliselt efektiivne.

Erialalist kutsekoolitust viljeleti Eestis 67% ettevõtetes. Rohkem levinud on erialane kutsekoolitus energeetikas ning panganduse sektoris (üle 80% ettevõtetes). Naha-, jalatsi- ning tekstiilitööstuses tegeles töötajate koolitusega napilt üle poolte ettevõtetest, mis samuti viitab sellele, et nendes harudes näevad ettevõtjad vähem tulevikupotentsiaali. Oluliselt on kahanenud posti- ja telekommunikatsioonifirmade huvi oma töötajaid koolitada. Üheks põhjuseks on siin paljude uute firmade sisenemine sellesse sektorisse ja siit tulenevalt koolitamise korraldajate protsendi suhteline vähenemine.

Selgelt on näha (vt tabel 4.3.3), et firma suurus on koolituse pakkumisel määrava tähtsusega, 96% suurtest ettevõtetest (rohkem kui 250 töötajat) pakkusid oma töötajatele erialast koolitust.

Riigi tasandil võib rääkida kolme suure töötajate grupi koolitamisest avaliku sektori vahendite arvelt. Nendeks on riigiametnikud (avaliku teenistuse seaduse mõttes), kooliõpetajad ning töötud. Teiste kategooriate täienduskoolitust finantseerib avalik sektor juhul, kui vastavad valdkonnad on Eestis prioriteetsed. Nii näiteks rahastatakse pikemaajalisi kursusi (rohkem kui 56 tundi) erinevatele kategooriatele ning samuti rahastatakse eesti keele õpetamist mitte-eestlastele. Õpetajate koolitusele kulutatakse *ca* 2–4% õpetajate kogu palgafondist.

Tööpoliitika meetmetele kulutatakse Eestis võrreldes teiste EL liikmesriikidega väga vähe raha. 2005. aastal moodustasid aktiivsetele tööpoliitika meetmetele tehtud kulutused vaid 0,05% SKT-st

(koolitusele omakorda 0,03%). Kokku moodustasid tööpoliitika meetmed *ca* 0,2% SKT-st, mis on Eurostati andmetel suhtarvudes 10 korda väiksem kui vanades EL riikides keskmiselt.

Aktiivsetest tööpoliitika meetmetest moodustava lõviosa nii osalejate arvu kui ka rahaliste vahendite poolest mitmesugused erialased täiend- ja ümberõppe koolitused. Lisaks antakse töötutele ka nn kohanemiskoolitust, et nad tuleksid toime tööintervjuudel, oskaksid koostada CV-d jne. Tööturukoolitus tellitakse vastavatelt haridus- ja koolitusasutustelt, maksimaalne koolituse pikkus on kuni 6 kuud.

Nagu tabelist 4.3.3 näha, on täiendushariduses erinevused majandusharude vahel märkimisväärsed (53%-st 86%-ni) ja ka dünaamika haruti erinev. Kui näiteks masinaehituses, transpordivahendite tootmises ja puidutööstuses täheldatav täiendõppe osatähtsuse tõus annab lootust, et selle haru ettevõtted võivad saada hakkama üleminekuga keerukamatele ärimudelitele, siis ei saa taolisest positiivsest tendentsist rääkida ehituse, hankiva tööstuse ja selliste Eesti mastaapides suurte tööstusharude nagu toiduainetetööstus, tekstiili- ja õmblustööstuse puhul. Ilmselt peaks riiklik poliitika pöörama praegusest suuremat tähelepanu raskesse seisu sattunud harude ettevõtete töötajate täiend- ja ümberõppele.

Tabel 4.3.3. Töötajate koolitust korraldanud ettevõtete osakaal (%), 1999 ja 2005

	1999	2005
Tegevusalad kokku	63	67
Mäetööstus	85	61
Toiduainete, jookide ja tubakatoodete tootmine	65	66
Tekstiili ja tekstiilitoodete tootmine; nahatöötlemine ja nahktoodete tootmine	57	53
Paberimassi, paberi ja pabertoodete tootmine; kirjastamine ja trükkimine	66	71
Keemia-, plasttoodete jms tootmine	65	73
Metalli ja metalltoodete tootmine	65	77
Muude masinate ja seadmete tootmine	62	74
Transpordivahendite tootmine	50	68
Puidutöötlemine ja puittoodete tootmine; mujal liigitamata tootmine	55	64
Elektrienergia-, gaasi- ja veevarustus	81	80
Ehitus	66	61
Mootorsõidukite müük, hooldamine ja remont; mootorikütuse jaemüük	74	60
Hulgi- ja vahenduskaubandus, v.a mootorsõidukid ja mootorrattad	67	72
Jaekaubandus; isiklike tarbeesemete ja kodumasinate parandus	50	56
Hotellid ja restoranid	63	62
Veondus, laondus ja side (v.a post- ja elekterside)	62	69
Post- ja elekterside	97	66
Finantsvahendus, kindlustus- ja pensionifondid	88	85
Finantsvahenduse abitegevusalad	86	86
Kinnisvara, rentimine, äritegevus ja muu teenindus	65	73
10-49 töötajat	58	62
50-249 töötajat	85	84
250 ja enam töötajat	95	96

Allikas: Eesti Statistikaamet

4.4. Eeskujud Eestile

Mõistmaks paremini majanduspoliitiliste võimaluste spektrit, mida Eesti võiks kasutada eelseisval arenguperioodil, on kasulik vaadelda seda, kuidas on edu saavutanud teised maad. Loomulikult ei ole arenguanaloogiad otseselt kopeeritavad, selleks on erinevad nii riikide eeldused kui ka varasem ja hilisem arenguperiood, kindlasti aga saab just praktilise arengukogemuse pealt näha, kuidas arengule kaasa aidanud tegurid omavahel seotud on, praktilise kogemuse analüüs näitab tihti ka teatud edutegureid, mis veel olemasolevates teooriates ei kajastu, pole sinna veel jõudnud või võivad vahel olla isegi vastuolus domineerivate dogmaatiliste käsitlustega.

Edutegurite otsimisel oleme analoogmaadeks valinud Iirimaa ja Taani. Keskendume mitte niivõrd nendes maades praegu toimuvale kui eelmistele arenguperioodidele, mis on Eesti jaoks õpetlikumad. Mõlematel maadel on ühisjooni. Tegemist on väikeriikidega, väheste loodusressurssidega maadega, üldjoontes liberaalset majanduspoliitikat ajanud riikidega, nad on mõlemad edukad ja mis pole vähetähtis, asuvad Euroopa Liidus. On ka erisusi. Iirimaa kogemus on tõlgendatav väga eduka järelejõudmisalase kogemusena (*catching up*), Taani on olnud kõrgelt arenenud majandusega maa juba pikka aega, viimastel aastakümnetel paistab Taani silma eelkõige sellega, et heaoluriigina on ta suutnud hoiduda mitmetest heaolumaade tüüpprobleemidest, olla neist paindlikum.

Iirimaa

Iirimaad on eriti just 1990ndate aastate keskpaigas alanud kiire majanduskasvu tõttu tihti nimetatud ka keldi tiigriks. Vaid ühe kümnendiga kasvas riigi sisemajanduse kogutoodang (SKT) elaniku kohta kahekordseks. Euroopa mahajääjate hulgast tõusis Iirimaa selgelt EL-i majandusliidrite hulka. Iirimaa arengulugu tõmbab endale tähelepanu eelkõige sellega, kuivõrd kiiresti on suutnud Lääne-Euroopa majanduslikult üks mahajäänumaid riike tõusta rikaste maade hulka. Just seetõttu tekitavad Iirimaa kogemused suurt huvi Kesk- ja Ida-Euroopas, kus ollakse huvitatud selle eduloo jäljendamisest.

Võib rääkida kahest alternatiivsest seletusest selle kohta, miks Iirimaa majandus hakkas 1990ndatel niivõrd kiiresti arenema. Esimest neist võiks nimetada viivitunud konvergentsiks, selle järgi oli üheksakümnendate aastate kasv tõlgendatav eelkõige kui reaktsioon aastakümneid kestnud liiga aeglasele kasvule. Riigi poliitikate hulgast tunnistatakse makromajanduspoliitika ja EL-ga integreerumise teatud positiivset mõju, üldiselt aga kaldutakse selle lähenemise raames Iirimaa järelejõudmist arenenud riikidele tõlgendama kui suuresti iseregulatiivset protsessi. Teise lähenemise puhul leitakse, et eelnev pole Iiri edu selgitamiseks piisav, põhitähelepanu pööratakse ekspordibaasile ja sellega kaasnevale hõivele. Sealjuures toonitatakse näiteks ettevõtete maksustamisel põhinevaid võtteid ja sealse arenguagentuuri, IDA (*Industrial Development Agency*) juhitud industrialiseerimisstrateegiat. Just viimane võiks ka Eestile huvi pakkuda.

Iiri vabariik alustas uut tüüpi majanduspoliitikaga juba 50ndate aastate lõpul. Pikalt harrastatud isolatsioon ja protektsionism polnud edu toonud, saadi aru, et ilmselgelt on tarvis avada majandus väliskaubandusele ja investeeringutele. Konkreetsemaks eesmärgiks tööstusstrateegia ümberkujundamisel oli vajadus luua täiendavaid töökohti. Tööstustoodete ekspordilt saadud kasum vabastati esialgu üldse maksu alt ning vähendati piiranguid ettevõtete välisomandusele. Ei piirdutud aga ainult taoliste meetmetega. Kõigi Euroopa Liidu liikmesriikide hulgas on Iirimaa olnud oma majandusarengu edendamisel üks proaktiivsemaid, kusjuures üle nelja kümnendi on keskset rolli mänginud otseste välisinvesteeringute (OVI) ligimeelitamine. Iirimaa arengustrateegia on aastakümnete jooksul baseerunud järgmistele põhimõtetele:

- Ekspordile suunatud kaasaegse töötleva tööstuse areng läbi finants- ja fiskaalse toe. Hiljem on tööstusele lisandunud toetamisobjektina ka rahvusvaheliselt kaubeldavad teenused.
- Välisettevõtete poolt ekspordile suunatud uued *greenfield* investeeringud töötlevasse tööstusesse.
- Kodumaiste ja välismaiste ettevõtete vaheliste kontaktide ja seotuse loomisele kaasaaitamine. See suund aktualiseerus peale esialgset edu, kui tekkis reaalne oht, et Iirimaa võib kujuneda kahemajanduseliseks riigiks: modernne, välismaistele suurettevõtete tegevusel baseeruv ja mahajäänud, kodumaistel väikeettevõtetel ja traditsioonilistel majandusharudel baseeruv.
- Klastrite loomisele kaasaaitamine kindlates töötleva tööstuse allsektorites.
- Toetuspoliitika, et viia eraettevõtete investeeringud ka vähemarenenud piirkondadesse.

Valitud strateegiat võiks nimetada ka uutel tehnoloogiatel põhineva võimekuse ülesehitamise strateegiaks. Alustati seisundist, kus palgatase oli võrreldes arenenud tööstusriikidega küll suhteli-

selt madal, kuid võrreldes konkurentregioonidega Aasias või Lõuna-Ameerikas siiski kõrge. Seetõttu võeti aluseks järgmised põhimõtted:

- Konkurentsivõime saab põhineda ikkagi kõrgel tootlikkusel ja kvaliteedil, mitte pelgalt madalatel tööjõukuludel.
- Vaja on luua kindla sihitlusega nišid globaalses väärtusahelas, seda läbi kaubavahetuse liberaliseerimise, inimkapitali ja infrastruktuuri arendamise ning investeeringuid soodustavate otseste stiimulite.
- Pidev kvaliteedi parendamine ning liikumine aina kõrgema lisandväärtusega tegevuste suunas.

Eelpool mainitud IDA eksisteeris varem osana Tööstus- ja Kaubandusministeeriumist. 1969. aastal sai IDA-st autonoomne riigi rahastatud asutus, millele pandi vastutus tööstusliku arengu kõigi aspektide eest. IDA on huvitavaks näiteks riiklikust arenguagentuurist, mis oli vahendajaks potentsiaalsete investorite kitsaste ettevõttepõhiste huvide ning poliitikakujundajate laiemate majanduslike ja sotsiaalsete huvide vahel. 1960ndatel oli IDA peamiseks küsimuseks see, kuidas meelitada riiki sobival määral sobivat tüüpi välisinvesteeringuid. Agentuuri planeerimise ja uuringute allüksus genereeris uued ideed ja testis neid koostöös oma kolleegidega teistest allüksustest, kes veensid erinevaid ettevõtteid Iirimaale asuma ja kes olid seega tänu vahetule kontaktile kursis sellealase praktilise kogemusega. IDA kujundatud tööstusliku arengu planeerimise süsteem koosnes esialgu järgmistest komponentidest:

- Perspektiivsete tööstusharude valimise kriteeriumide defineerimine, kas siis Iirimaa asendi sobivuse või investeeringute ligimeelitamise võimekuse põhjal.
- Konkreetsete sobivate välisettevõtete identifitseerimine, nendega kontakteerumine, välisinvestorite poolsete põhinõuete väljaselgitamine.
- Hinnangu andmine sellele, kuidas Iirimaa suudab täita antud ettevõtete arenguvajadusi.
- Abi investeerimisprojektide ettevalmistamisel ja investeerimisprojektide progressi edukuse monitooring.

Kuna IDA tegevuse peamine rõhk oli esialgu töökohtade loomisel, siis algusaastatel tõsisemat sektoriaalset vahetegemist OVI-de suhtes polnud. Kaheksakümnendate alguses aga hakati aga juba eelistama selliseid kiiresti kasvavaid kõrgtehnoloogilisi sektoreid nagu elektroonika, arvutitarkvara, biotehnoloogia ja tervishoid.

Läbi oma transnatsionaalse strateegilise võrgustiku, mis koosneb välisfiliaalidest, ning läbi suhtluse juba Iirimaal asuvate investoritega on agentuur suutnud pidevalt kohanduda oma muutuva majandusliku keskkonna ja globaalsete trendidega. Seeläbi saadakse informatsiooni nii juba sihikul olevate sektorite kohta, lisaks märgatakse sedasi ka potentsiaalseid uusi huvipakkuvaid sektoreid. Saadud info ei mõjuta mitte ainult eelisarendatavate sektorite määramist, vaid annab ka aluse informeerida valitsust vajalikest seadusandlikest muudatustest, infrastruktuuri paranduse- ja koolitusevajadustest.

1970ndate alguses leiti elektroonika- ja ravimisektor olevat Iirimaale kõige suuremaid võimalusi pakkuvad valdkonnad. USA-d nähti omakorda kui kõige tõenäolisemat investeeringute allikat, mispärast hakatigi end USA firmadele reklaamima kui ekspordiplatvormi Euroopa turule. Ära tuleb märkida ka haridussüsteemi paindlikkus ja IDA roll selle mõjutamisel. 1970ndatel arendatud tehnilise hariduse süsteemi komponentideks olid regionaalsed tehnikakolledžid, mis hiljem nimetati tehnoloogiainstituutideks. Need korraldasid lühema kestvusega õppeprogramme kui ülikoolid, ning olid keskendunud tööstuse vajadustele vastava inseneri- ja äriharidu andmisele. Seitsmekümnendate lõpus hakkasid ülikoolid IDA sundusel ka ise tajuma vajadust vastata paremini tööjõuturu nõudmistele. 1978. aastal loodi Manpower Consultative Committee, mis pidi pakkuma võimalust dialoogiks IDA ja haridusasutuste vahel. Kuna IDA leidis, et nõudlus elektroonikaala inimeste järele tõuseb, veendi valitsust antud valdkonda palju suuremal määral rahastama. Tagajärjena suurenes inseneriharidu omandanute arv 1983. aastaks võrreldes 1978. aastaga 40%, kusjuures arvutiteadustes oli kasv isegi kümnekordne.

Lisaks üldisele infovahetusele sisaldab proaktiivne arengustrateegia endas fiskaalseid ja finantsstiimuleid. Peamiseks stiimuliks on ettevõtete soodne maksustamine. Juba viiekümnendatel aastatel kehtestati ekspordilt teenitud tuludele 0%-line tulumaks, kuid kuna see läks vastuollu Rooma Lepinguga, siis 1980. aastal tõsteti tulumaks kõigile 10% peale. Alates 2003. aastast on tulumaksu standardmäär 12,5%, mis on endiselt üks madalamaid kogu Euroopas. Finantsstiimulid esinevad eelkõige rahaliste grantide vormis, mida ei pea tagastama, kui saavutatakse kokkulepitud eesmärgid. Kuueja seitsmekümnendatel eraldati grant kui kindel protsent uue tehase või sisustuse maksumusest, kusjuures maksimummäär oli teatud piirkondades regionaalpoliitika eesmärkidel kõrgem. Järgnevatel kümnenditel on finantsstiimulite ring suurenenud ning vastavalt vajadusele hakati eraldama kas investeerimisgrante, toetama väljaõpet, andma madala intressiga laenu, toetama tehnoloogiasiiret jne. Lisaks hakati projekte hindama tööhõive seisukohast, mis väljendab Iirimaa tööstuspoliitika ajalooliselt suurt rõhuasetust töökohtade loomise

vajadusele. Põhimõte oli, et kui eesmärgiks seatud hõive-eesmärke ei saavutatud, siis tuli grant tagastada. Kuna tööstuspoliitika lähenemine on ettevõttekeskne, siis on suhteliselt suurt tähelepanu pööratud ka poliitikate pakutavale kindlusele ja järjepidevusele. Maksustiimulite puhul tagatakse see pikkade ja kindlate ajahorisontide kehtestamise abil, finantsstiimulite puhul grantide ettemaksmisega.

Oluline roll oli ka Euroopa Liidu regionaalsetel toetusrahadel. Seda eriti ajal, mil Iirimaa polnud võimeline vastavaid summasid ilma oma makromajanduslikku stabiilsust halvendamata eraldama. Samas pole need toetused siiski ületanud 5% SKT-st. Muudest Iirimaa majanduse käekäiku mõjutanud sündmustest tuleks kindlasti mainida ka 1987. aastal sotsiaalpartnerite ja valitsuse vahel sõlmitud nn rahvuslikku (*national*) sotsiaalset lepet, milles ametiühingud nõustusid teatud garantiide eest piirangutega palgakasvule.

Üheks täiendavaks aspektiks, mida Iirimaa kogemuse mõtestamisel, eriti Eestis, ei tohiks ära unustada, on see, et üheks teguriks, mis võimaldas hoogsat majanduskasvu, oli sellel kaheldamatult töötavate inimeste osakaalu ja nende absoluutarvu kasv. See saavutati nii kõrge, ehkki sündimus alaneva tänu varem mittetöötanud elanikkonna kaasamise kaudu. Teiste sõnadega: ilma korraliku tööjõureservita on keldi tiigrit järgi teha raske.

Iiri õppetunnid Eestile

Iiri kogemusest võib Eesti jaoks välja tuua vähemalt seitse õppetundi:

- Suuri muudatusi on kõige kergem sisse viia rasketel aegadel.
- Sotsiaalpartnerite koostöö on oluline tingimus arenguedu jätkamisel, ilma nendevahelise vastastikuse arusaamata võib edutee kergelt katkeda.
- Kuigi edu võib ilmneda küllaltki lühikese perioodi jooksul, peab selle saavutamiseks pikaajaliselt töötama.
- Hariduse tähtsust on võimatu ülehinnata; haridussüsteem peab vastama ja reageerima tööturu vajadustele.
- Pingutades on võimalik riiki investeerima tuua soovitud ettevõtted.
- Proaktiivne lähenemise ja tegusa kompetentsikeskuse (Iirimaal IDA) oluline roll.
- Oskusliku tegutsemise korral on võimalik väliskapitali riiki sisse meelitada vastavalt riiklikele (tehnoloogilistele, sektoriaalsetele, rergionaalsetele) prioriteetidele.

Taani

Taani tuleb rahvusvahelistes võrdlustes esile ühe eelistatuma elupaigana – see on riik, kus on kõrge SKT elaniku kohta, suured sotsiaaltoetused, madal tuludiferents ning pikaajaline poliitiline stabiilsus. Taanlaste rikkus põhineb kõrgetel tööhõive ja tootlikkuse näitajatel. Kui majandusteadlased räägivad Taani mudelist, siis üldjuhul peavad nad selle all silmas aga Taani tööturu ülesehitust ja korraldust, vahel ka ettevõtete võrgustumist.

Erinevalt Iirimaast ei saa Taani puhul välja tuua mingit konkreetset kiire kasvu perioodi lähiminevikust, riik on kuulunud pikka aega Euroopa rikkamate hulka. Vaatamata sellele võib leida mitmeid puutepunkte, mis põhjendavad püüdu leida Taani majanduse arengust neid kogemusi, millest ka Eestil midagi õppida oleks. Esiteks on ka Taani piiratud siseturuga väikeriik. Teiseks on mõlemas riigis suhteliselt suure tähtsusega väike- ja keskmise suurusega ettevõtted (VKE) ning põllumajandus- ja toiduainesektor. Ka jääb pigem tagasihoidlikuks suurte multinatsionaalsete korporatsioonide roll kummagi riigi majanduses. Taani näite teeb huvitavaks ka asjaolu, et sealsed VKE-d on maailmamajanduse globaliseerumisega üllatavalt hästi toime tulnud. Tulenevalt riigi majanduse arengu omapärast ongi alljärgnevalt lähenetud nurga alt, mis vaatleb Taani kõrge konkurentsivõime põhjusi ja kujunemist globaliseerunud maailmas.

Võib välja tuua kaks erinevat ettevõtlussüsteemi kategooriat või turumajanduse tüüpi, mida tavaliselt nimetatakse liberaalseks ja koordineerituks. Taani väikeettevõtetele suunatud poliitika puhul saab rääkida koordineeritud lähenemisest, millel on võrreldes liberaalsega kaks peamist erinevust: majandussubjektide motiveerimisel ja ettevõtlusaktiivsuse suurendamisel ei fetišeerita ainult turustiimuleid, vaid rõhutatakse ka riigi rolli ettevõtetevahelise koostöö suurendamisel ning eesmärkide ühitamisel. Teiseks tähtsustatakse tugevalt ettevõtete suhteid teiste turuosalistega (hankijad, kliendid, ametiühingud, teadusasutused), eesmärgiga soodustada koostööd uurimistöö, turunduse ja tootearenduse vallas. Koordineeritud lähenemise korral on riigipoolse institutsionaalse raamistiku eesmärgiks ettevõtete ja riigi vahelise suhtluskanali loomine, majandussubjektide koordineerimine, ühiste eesmärkide kindlaksmääramine, ühildamatute eesmärkide vähendamine ja riskide ohjamine.

Eelnevaga kooskõlas on ka Taani mudeli kesksed institutsionaalsed aspektid nagu poliitilise ja majandusliku detsentraliseerituse kõrge määr; majanduse põhinemine väikese ja keskmise suurusega ettevõtetel; majanduse avatus väliskaubandusele, suhteliselt homogeenne ja aktiivne ühiskond.

Taanis on avaliku sektori kulutused protsendina SKT-st teiste riikidega võrreldes üks kõrgemaid

– seda kõigile tasuta kättesaadava hariduse ja tervishoiuteenuste tõttu. Keskmine majanduskasv on kõigil kümnenditel jäänud suurusjärku 2-3%, mis võib tunduda küll madal Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis, kuid täiesti vastuvõetav arenenud majandusega Euroopa maade hulgas. Tööpuudus on tänaseks langenud ligi 4%-ni. Märkimisväärsed on ka paari protsendi lähedale jääv inflatsioon, tagasihoidlik palgakasv ning jooksevkonto ülejääk. Ehkki kõrgelt arenenud teenusmajandusmaa, on Taani edukas ka põllumajanduse ja tööstuse arendamisel.

Üheks omapäraks Taani majanduse juures on erinevate huvigruppide läbirääkimiste ja kokkulepete suur tähtsus, millele pandi alus juba üle-eelmise sajandi lõpus. 1899. aastal sõlmiti töötajate ja tööandjate esindajate vahel kokkulepe, millega kinnitati läbirääkimised ja lepitusprotsessid probleemide lahendamise esmaste vahenditena. Täpsemalt iseloomustab taolist korraldust erinevate institutsioonide ja nendevaheliste võrgustike olemasolu, kus toimuvad probleemide lahendamise arutelud ja läbirääkimised, mis viivad lõpuks konflikti lahenduseni. Antud korraldus saab toimida tänu rahvastiku suhtelisele homogeensusele, töövõtjate-tööandjate küllaltki võrdsele jõuvahekorrale, toimivate institutsioonide olemasolule ning vastavale üldaktsepteeritavale sotsiaalmajanduslikule ideoloogiale.

Taani majanduse struktuurile on iseloomulik ka paljude VKE olemasolu. Kokku annavad VKE-d rohkem kui pool ettevõtete kogukäibest ning peaaegu 40% ekspordist. Kuigi ettevõtted on väikesed ja suures osas mitte-kõrgtehnoloogilised, ei ole see saanud siiski probleemiks. Nimelt on usalduse ja sidususe tase ettevõtluskeskkonnas niivõrd kõrge, et ettevõtted on võimelised looma kogemustel põhinevaid raskesti jäljendatavaid teadmisi, mis tõstavad nende konkurentsivõimet. Globaliseerumine on kaasa toonud pigem parema juurdepääsu uutele turgudele ning suuremad võimalused *outsourcing*'uks, samuti on kaubavoogude suurenemisest kõvasti võitnud laevatööstus.

Tööstuse uuenemisele ja arengule aitas oluliselt kaasa 1957. aastal vastu võetud maksuseadus, mis andis ettevõtetele väga soodsad võimalused masinatelt amortisatsiooni arvestamiseks. Vastupidiselt 1970ndatele muutus 1980ndate alguses tööstuspoliitika selektiivsemaks. Hakati eraldama grante, mis eeldasid ettevõtetevahelist koostööd. Liiguti uue majandusstrateegia poole, mis tähtsustas investeeringuid haridusse ja avalikesse teenustesse. See oli reaktsiooniks olukorrale, mis tekkis seoses finantskriisi likvideerimisega Taanis 1987. ja järgnevatel aastatel. Valitsus likvideeris säästmise ja ratsionaliseerimise teel suured puudujäägid riiklikes eelarvetes ja maksebilansis. Nimetatud poliitika, ehkki hädavajalik, tõi kaasa esialgu majanduskasvu alanemise ja suureneva tööpuuduse, neile nähtustele tuli nüüd vastu astuda.

Üheksakümnendate alguses hakati tööstuspoliitikast rohkem tähtsustama innovatsioonipoliitikat. Samal ajal mõisteti ülevalt alla lähenemise ebaefektiivsust ning liiguti rohkem raamtingimuste loomise poole. Koordineeritud lähenemise põhimõtted kajastusid hästi 1989. aastal käivitatud võrgustikprogrammis, mille eesmärgiks oli soodustada väikeettevõtete vahelist koostööd, nii et üheskoos saavutataks mitmed suurettevõtetele omased eelised. Toetuse saamiseks pidid vähemalt kolm ettevõtet tegema koostööd vähemalt kahes valdkonnas.

1993. aastal kasutusele võetud ressursiala (*resource area*) kontseptsioon mõjutas oluliselt tööstuse ja riigi vahelise dialoogi arengut ja rõhutas ettevõtetevaheliste suhete olulisust Taani väikeettevõtetele suunatud poliitikas. Sellega sooviti määrata kindlaks ressursialad ja mõista neis tegutsejate vahelisi suhteid ning leida dialoogi läbi üles kitsaskohad. Antud projekt pani aluse klastritel põhinevale tööstuspoliitikale.

Suure tähtsusega on tööturupoliitika. 1993. aastal sai alguse ka tänase Taani majanduse paindlikkust iseloomustav *flexicurity* ehk turvalise paindlikkuse mudel. See koosneb kolmest komponendist: paindlikust tööturust, sotsiaalsest kaitstusest ja aktiivsest tööturupoliitikast, ning selle eesmärgiks on asendada töökoha kindlustatus tööhõive kindlustatusega. Töötajate palkamine ja vallandamine on tehtud ettevõtjale lihtsaks; samas saavad vallandatud töötajad – juhul, kui nad on nõus täiendõppega või otsivad aktiivselt tööd – riigilt palgaga võrreldavas suurusjärgus toetust.

Täeindavate teguritena, mis aitasid kaasa Taani majanduse tänase struktuuri ja konkurentsivõime kujunemisele, võib välja tuua:

- Efektiivne haridussüsteem, mis paneb rõhku ka suhtlusoskuse ja loovuse arendamisele.
- Liberaalne tööstuspoliitika, mis väljendub ka selles, et riik pole hädasolijaid välja ostnud.
- Riigi väiksus ja liberaalne väliskaubanduspoliitika, mis sundis kodumaiseid ettevõtteid oma konkurentsivõimet tõstma.
- Riigi majanduspoliitika, mis näiteks läbi üldiste tervishoiuteenuste mahuka pakkumise on aidanud kodumaistel ettevõtetel leida mitmeid turunišše ka maailmaturul. Lisaks anti üheksakümnendatel maksusoodustusi ja eraldati summasid tuuleenergia arendamiseks, mis on tänaseks aidanud kaasa ka ekspordi suurenemisele.
- Pidev eesmärk liikuda kõrgema lisandväärtusega tegevuste poole. Suur roll oli ametiühingutel, kes soosisid täiendõpet ja saavutasid kollektiivlepingutes suhteliselt kõrged miinimumpalgad. Arengud kinnitasid, et täiend-

õpe ja uued investeeringud aitasid vaatamata kõrgele miinimumpalgale hoida tööpuuduse madalal.

- Ettevõtete suhteliselt madal maksukoormus – arvestades pakutavaid sotsiaalhüvesid ning eraisikute kõrget maksustamist.
- Naiste tööhõive määra märgatav kasv, mis 75 protsendiga on tänasel päeval üks kõrgemaid maailmas.

Tööjõukulud on Taanis ühed kõrgemad maailmas, mistõttu töötlev tööstus muutub aina rohkem teadmistepõhiseks ning tööjõuintensiivsus väheneb. Et tagada Taani majandusmudeli edu ka tulevikus, on valitsus ette võtnud täiendavaid samme, näiteks töötanud välja globaliseerumisstrateegia. Üheks suuremaks eesmärgiks on suurendada tööjõus osalevate inimeste hulka, tõstes pensioniiga ja suurendades inimeste stiimuleid olla aktiivsem tööotsija. 2007. aasta juulis vähendati ka ettevõtete tulumaksu 28%-lt 25%-le. Teadus- ja arendustegevuse rahastamine on seni jäänud arenenud riigi kohta pigem tagasihoidlikuks, kuid 2010. aastaks on plaanis tõsta see 3%-ni SKT-st.

Taani õppetunnid Eestile

Flexicurity'ti peetakse kõrge potentsiaaliga mudeliks, kuid tunnistatakse, et üks-ühele jäljendamine pole võimalik. Taani riigis on juba ajalooliselt tugevad tööandjate ja töövõtjate organisatsioonid, mis on üles ehitanud koostöö otsimisele ja poliitilistele läbirääkimistele suunatud süsteemi. Taani tööturg on üks maailma organiseeritumaid. Ametiühingutesse kuulub ligi 80% töölistest ning tööandjate assotsiatsioonide liikmed annavad tööd ligi 55 protsendile erasektori töölistest. Kollektiivlepingud määravad ära palgad ja peamised töötingimusi puudutavad küsimused. Kuigi Taani majandust iseloomustab erinevate huvigruppide pidev üksmeele otsimine (*negotiated economy*), mida on mõnel teisel riigil võimatu üks-ühele jäljendada, võib siiski leida mitmeid õppetunde Eestilegi:

- Tööturu paindlikumaks muutmine läheb palju lihtsamalt, kui sellega kaasnevad sotsiaalsed tagatised ja täiendõppe võimalused, mis on samas küllaltki kulukad.
- Ka kõrge maksukoormusega riik võib olla konkurentsivõimeline. See ei tähenda, et Eesti peaks makse tõstma, kuid maksustruktuuri kujundamisel ja mõne maksu alandamisel tuleks Taani näide arvesse võtta.
- Isegi maailma ühed kõrgemad tööjõukulud pole majanduse konkurentsivõime seisukohast probleemiks, kui on ka vastava tasemega tootlikkus.
- Pideva õppimise ja enesetäiendamise olulisus, mida peaks ka Eestis rohkem tähtsustama. Üheks sammuks võiks olla näiteks erisoodustusmaksu kaotamine töötajate koolituskuludelt.
- VKE-de vaheliste võrgustike tähtsus konkurentsivõime loomisel – just mitte-kõrgtehnoloogiaettevõtete puhul.

Üldist

Iirimaa ja Taani arenguteed pakuvad Eestile mõtlemisainet vähemalt järgmistes küsimustes:

Esiteks. Riigil on võimalik vastavate poliitikate kaudu riigi ettevõtlusstruktuurile ja sealtkaudu ka majandusstruktuurile mõju avaldada, initsieerida teatud arenguid või aidata kaasa majanduse dünaamikale soovitud suunas, seda ka liberaalse turumajanduse ja majanduse rahvusvahelistumise tingimustes.

Teiseks. Eri maades ja eri oludes võivad selleala poliitika fookused olla küllaltki erinevad. Näiteks Iiri kogemuses oli iseloomulik rõhuasetus suurte multinatsionaalsete firmade sissetõmbamisele riiki ja perioodiliti vahelduvad küllalt selgepiirilised sektoriaalsed fookused/prioriteedid. Taanile omane rõhuasetus kodumaistele väike- ja keskssuurusega ettevõtetele, nende võrgustumise toetamisele, mängimine pigem suuremale arvule kitsastele niššidele kui väikesele arvule võtmesektoritele.

Kolmandaks. Ettevõtluse toetuspoliitika on seotud arengu makromajandusliku kontekstiga: ühelt poolt ärikeskkonna vajaliku stabiilsuse tagamine, teiselt poolt vajadus leida ettevõtete ja töötajate jaoks stiimuleid, mis kompenseeriksid majanduspoliitika karmistamise mõjusid.

Neljandaks. Tulemuste saavutamiseks on vajalik nii riigi ja ettevõtluse koostöö kui ka sotsiaalpartnerlus (tööandjad, töövõtjad), viimase esinemisvormid võivad olla siiski küllalt erinevad, sõltudes riigi traditsioonidest.

Viiendaks. Üliololuliseks arenduspoliitika komponendiks on hariduspoliitika, eriti täiend- ja ümberõpe.

Kuuendaks. Majandusarengu kiirendamise jaoks ei ole ilmtingimata vaja üldist madalat maksukoormust, küll aga ettevõtete jaoks soodsat maksusüsteemi.

Siintoodud järeldusi on kasutatud Eesti jaoks järgmises osas kirjeldatava nn Põhjatähe stsenaariumi poliitikameetmete väljapakkumisel.

4.5. Tulevikustsenaariumid

Riigi arengumudeli ja –suundade kontrollimiseks sobib hästi alternatiivsete arengustsenaariumide koostamine. See võimaldab mitte ainult poliitikate väljatöötamisega tegelejatel saada mitmekülgsemat ja põhjendatumat pilti sellest, kuidas üks või teine väljapakutud tegevuskurss või meede hakkab ühes või teises kontekstis tööle, vaid võimaldab ka suhelda avalikkusega, et selgitada oma lähenemisloogikat ning saada tagasisidet ja täiendavaid ideid, mida saaks lahendite täiustamisel arvestada.

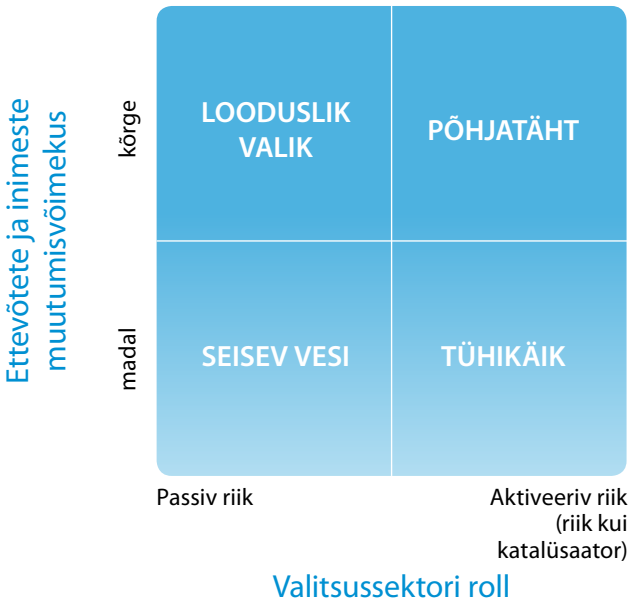
Ehkki seni pole Eestis vähegi süsteemsemalt väljaarendatud pikaajalise tegevuskursi kontrollimiseks ja korrigeerimiseks mõeldud arenguseire süsteemi olnud, on Eestis siiski olemas teatud kogemus riigi kui terviku tasandil arengustsenaariumide koostamisel ja nende baasil laiema diskussiooni ärgitamisel. Esiteks tuleb siin märkida 90ndate aastate keskel tehtud projekti „Eesti-2010" ja teiseks aastatel 2003–2005 läbiviidud projekti „Säästev Eesti 21" (SE21). Viimasel juhul oli tegemist juba küllalt pika, 30aastase kavandamishorisondiga.

Mõlemale eelviidatud projektile oli iseloomulik asjaolu, et ehkki need olid tellinud riigiorganid, jäi mõlema töö staatus riigi arengut määravate normatiivsete dokumentide hulgas suhteliselt ebamääraseks. Sisuline Eesti arengu planeerimine on toimunud valdavalt finantsloogika alusel lühiajaliste (aastaeelarve) või paremal juhul keskpikkade dokumentide abil ja rahandusministeeriumi kureerimisel: riiklik investeeringute kava, keskpika perioodi orienteeruv eelarveprojektsioon, EL-i formaatide alusel koostatud „National Development Programme". Selles on üritatud võimu teostavate poliitiliste parteide prioriteete ühitada teatud, tihti küllalt mehhaanilise järjepidevusega eri valdkondade finantseerimisel ja finantstasakaalu hoidmisega keskpikal perioodil. Sisuliselt on valitsenud olukord, kus paralleelselt on toiminud kaks arengukavandamise skeemi, ühelt poolt ametlik ja kas väljakujunenud rutiinidest või siis väljastpoolt (Euroopa Liit, varem ka Maailmapank) etteantud loogikast lähtuv, mida teostavad riigiametnikud, teiselt poolt komplekssemaid käsitlusskeeme kasutav, enam tulevikku suunatud ja muudatusi eeldav ideoloogia, mille alusel on töötanud riigiasutuste palgatud, kuid metodoloogiliselt küllalt autonoomsed teadlased-analüütikud. Dialoog nende kahe tulevikuga tegelemise viisi vahel on olnud kahjuks ebapiisav, keerukamatest arengukavandamise loogikatest tuletatud dokumendid on küll lõpptulemusena ametkondade kooskõlastatud ja vastu võetud, isegi Riigikogu tasandil, aga nende kui pikaajalisemat arengut määratlevate ja samas mitte seaduse staatust omavate ja selget rahalist katet mitteomavate kontseptuaalsete konstruktsioonide kasutamine alusena lühemat perioodi puudutavate normatiivsete dokumentide koostamisel on jäänud küllalt formaalseks.

Sellises olukorras, kus otsene normatiivne mõju kipub nõrgaks jääma, on ülioluline erinevate alternatiivsete võimaluste ja stsenaariumide tutvustamine nii riigiinstitutsioonidele, poliitikutele, teistele huvigruppidele kui ka laiemale avalikkusele, et saavutada olemasolevate rutiinsete mõttemallide nn lahtisulatamine ja tekitada sel teel eeldused, kus strateegiline mõtlemine ühiskonnas uueneks ja muutuks paremini vastavaks muutuva keskkonna nõuetega. Just seda võimaldabki hästi stsenaariumide koostamine ja nende alusel diskussioonide initsieerimine. Projekti „Eesti 2010" stsenaariumide paketi ümber korraldati aastatel 1996-97 näiteks terve diskussioonide seeria nii ametkondade, parlamendikomisjonide ja fraktsioonide, erinevate majandusringkondade kui ka regioonide tasandil, millesse lülitus aktiivselt ka meedia. Võib väita, et nede diskussioonide tulemusel arenes Eesti ühiskonnas oluliselt arusaam sellest, kuidas majanduskasvu võimalused on seotud Eesti geo-ökonoomilise konteksti ja tehnoloogilise moderniseerimisega. Ka projektiga SE-21 seoses toimus eri tasanditel palju diskussioone, milles selgitati selliseid küsimusi nagu heaolu muutuv struktuur arengu käigus (muutuvad nõuded ja prioriteedid), sotsiaalse sidususe ja kultuurikeskkonna seosed majndusliku ja muu arenguga, vajadus muuta kvalitatiivselt valitsemispraktikat, eriti arengukavade ja programmide koostamise praktikat riigi tasandil, kaasates enam eksperte ja avalikkust jne.

Vastloodud Eesti Arengufondi üheks põhiülesandeks on arenguseire alaste tööde ja kogu sellealase koostöö hoogustamine Eestis. Arengufondi staatus, asumine Riigikogu valitsemisalas, rahalised võimalused ja samal ajal valitsuse võtmeministrite kuulumine fondi nõukokku peaks looma head eeldused, et fondi tehtavad tööd on suunatud tõesti Eesti arengu võtmeküsimuste lahendamisele. Samas on aga dialoog ühiskonna erinevate struktuuride ja huvirühmadega Arengufondi tulevikuseire alaste tööde puhul igal juhul keskse tähtsusega küsimus. Seetõttu lülitas Arengufond oma esimesse suuremasse tulevikuseire alasesse projekti „Eesti majandusstruktuuri trendide analüüs" mitte ainult küsimuse läbitöötamise senitoimunud arengu baasil ja soovituste väljatöötamise,

Joonis 4.5.1. Eesti majanduse võimalikud arengustsenaariumid

Allikas: autorid

vaid ka alternatiivsete arengustsenaariumide väljapakkumise, mis demonstreeriksid, kuidas edasine sündmuste käik võiks ühe või teise teguri kombinatsiooni korral jätkuda. Neid stsenaariumeid järgnevalt kirjeldamegi.

Üheks keerukamaks küsimuseks stsenaariumide koostamisele asumisel on põhifaktorite valik stsenaariumikonstruktsiooni koostamisel. Stsenaariumide põhiülesanne oli esiteks näidata, mida üks või teine võimalik arenguruumi tüüp võimaldab ja teiseks, kuidas võiks ära kasutada temas tekkivaid võimalusi.

Eelnevast analüüsist saab teha järelduse, et peamine oht Eesti majanduskasvu jätkusuutlikkusele ja ühtlasi ka võimalus meie majanduse edasise konkurentsivõime suurendamiseks peitub meie majanduses endas ja seostub tema seni liiga aeglaselt moderniseerunud struktuuriga. Lisaks majanduse üldstruktuurile, mida eelpool käsitlesime, kehtib see veelgi enam Eesti töötleva tööstuse struktuuri kohta, mille puhul oleme orienteerunud selgelt madalama tootlusega sektoritele ja vähekasumlikele ärimudelitele. Probleem ei ole seega niivõrd väliskeskkonnast tulenevate löökide ohu tõenäosuse järsus tõusus kui selles, et meie majanduse struktuur ei vasta selle väliskeskkonna üldtrendidele, kuhu me EL-ga liitudes oleme sattunud. Otsustavat rolli mängib seega kõigi majandussubjektide muutumisvõimelisus. Sellest järelduvalt valiti järgnevalt esitatud stsenaariumide koostamisel üheks põhidimensiooniks ettevõtete ning indiviidide muutumis- ja koostöövõimekus. Seda iseloomustavad sellised näitajad nagu ettevõtete valmidus oma koha muutmiseks väärtusahelas, kasutatavate tehnoloogiate uuendamine, toodete, teenuste ja protsesside innovatsioon, võime õppida jms.

Küllalt oluline potentsiaalne koht taolistele muudatuste toetamisel on ka valitsussektoril. Seetõttu valiti arengustsenaariumi koostamisel teiseks põhidimensiooniks valitsussektori võimekus vajalike muutuste tekkele kaasa aidata. Valitsussektor saab olla meie käsitluse järgi kas passiv (st toimuvaid protsesse valdavalt kõrvaltvaatajana jälgiv) või aktiveeriv, protsesside käivitamisel katalüsaatori toimet omav ja neid toetav. Seda mõju saab valitsussektor avaldada nii otseselt majanduspoliitikate sh ettevõtluse toetamise poliitikate kaudu kui ka majandusega seostuvate muude poliitikate nagu näiteks hariduspoliitika, teaduspoliitika, migratsiooni alane poliitika jt kaudu. Arvestades ühelt poolt meie majanduse rahvusvahelistumise astet ja teiselt poolt arengustaadiumit, kuhu oleme jõudnud (lihtsamat tüüpi majandustegevuse võimaluste ammendumine), tõusevad siin kaheks märgusõnaks ekspordi edendamine ja innovatsioon. Ehkki meie ettevõtluse tugipoliitikas nende teemadega tegeldakse, on see tegevus vähe fokuseeritud ja kaldub ohtlikult struktuurifondide vahendite nn ärakasutamisele väiksema tüliga, mitte prioriteetsete eesmärkide saavutamisele. Loomulikult eeldab valitsussektori poolne majandusolukorra positiivse mõjutamise võime saavutamine ka tema enda võimet muutuda, fokuseerida ja aktiviseerida oma tegevust, viia seda läbi senisest efektiivsemalt.

Kolmandaks dimensiooniks meie käsitluses on majanduspoliitiline foon, st Eesti majanduse järgmise paari aasta seisundi kriitilisus. Teiste sõnadega, see, kas otsused pikemaajaliselt vajalike muutuste kohta tuleb teha vaid majanduskasvu väikese pidurduse või juba tugevama majanduslanguse tingimustes. See dimensioon on esimestena nimetatud kahe suhtes siiski vaid fooniks, ta võib kergendada või raskendada ühe või teise stsenaariumi käivitumist ja mõjutab mingil määral nende kulgemist, ei muuda aga nende olemust.

Joonisel 4.5.1 toodud kahe põhidimensiooni võimalike kombinatsioonide alusel eristub neli stsenaariumi majanduse arenguks. Tähistame neid nimetustega „Seisev vesi"; „Looduslik valik"; „Tühikäik" ja „Põhjatäht". Need stsenaariumid kujutavad endast erinevaid arenguradasid ja viivad erinevate seisunditeni, võimalik on ka ühelt stsenaariumilt teistele üleminek.

„Seisev vesi" on stsenaarium, kus ettevõtlus jätkab senist, väga aeglast ümberstruktureerumist ja riik ei pea vajalikuks või ei suuda oma asjassepuutuvaid poliitikaid oluliselt muuta, efektiivistada, aktiviseerida.

„Tühikäik" on stsenaarium, kus riik küll aktiviseerub ja üritab midagi olulisemat ette võtta, kuid see aktiviseerumine ei haaku ettevõtluse soovide, initsiatiivi ja kaasamängimistahtega või osutub mingil muul põhjusel mitteefektiivseks.

„Looduslik valik" on stsenaarium, kus ettevõtted aktiviseeruvad (või on sunnitud aktiviseeruma), kuid nende tegevus on domineeruvalt individualistlik, kooperatsioonis peituvaid võimalusi ei kasutata.

„Põhjatäht" on stsenaarium, mille puhul suudetakse ühendada ettevõtluse hoogustuval koostööl ja võrgustumisel/klasterdumisel põhinev initsiatiiv ja riigipoolne toetav tegevus ning tekib arenguhüppeks vajalik võimendus.

Järgnevalt vaatleme, millised on eri arenguradade tõenäosused, sõltuvalt meie makromajanduslikust olukorrast.

1. Võib arvata, et Eesti majanduse pehme maandumise korral taandub senine kiire (8–10%) majanduskasv lähimal aastal-paaril mõõdukaks majanduskasvuks (3–5%) ning suuremaid tagasilööke majanduses kohe ei toimu. Väga suure tõenäosusega tähendab see seni toimunud majanduskäitumise jätkumist, st esialgu püsimajäämist „Seisva vee" stsenaariumisse. Kui siiski juhtub, et riik mingil põhjusel aktiviseerub, on suur oht, et riigi aktiivsus ei leia veel aktiviseeruvat tõuget (šokki) mitte läbielanud ettevõtete aktiivset kaasamängimist ja võib käivituda „Tühikäigu" stsenaarium. Pole täielikult välistatud, et ohutunne ärkab ka taolises olukorras mõlemal pool ja üritatakse ikkagi hakata liikuma „Põhjatähe" stsenaariumi poole, aga selle variandi tõenäosuse tõstmiseks oleks vaja vähemalt väga tugevat ühiskondlikku teavitustööd.

2. Kõva ja ühiskonna jaoks valusa maandumise ehk kuhjunud probleemide kiire lahendamise korral toimub korrektsioon läbi tugevama tagasilöögi, mille käigus saab ilmselt toetust mõtteviis, et senist poliitikat jätkata ei anna ning muudatused on vajalikud. Majanduskasvu aeglustumine läheb üle majandusseisakuks või majanduslanguseks, sellise arengu tulemusena võivad käivituda nii „Tühikäigu", „Loodusliku valiku" kui ka „Põhjatähe" stsenaarium. Stsenaariumi „Seisev vesi" jätkumine on aga sel juhul ebatõenäoline.

Eesti majanduse konkurentsivõime eelneva analüüsi tulemusena võib järeldada, et juhul kui majanduses osalejad tegutsevad edaspidi samamoodi või samas suunas nagu seni, viib see järkjärguliselt stagnatsioonini ehk stsenaariumini „Seisev vesi". Selle olukorra ohtlikkus tuleneb asjaolust, et esialgu võib kujuneda illusioon, nagu oleks hoidutud ebasoovitavatest tulemustest, kuid tegelikult struktuursed probleemid majanduses kuhjuvad. Selle stsenaariumi korral ei ilmuta ettevõtted ja indiviidid senisest suuremat muutumisvõimet ja valitsussektor ei tunneta aktiivsesse rolli astumise vajadust, mille tulemusena kokkuvõttes praegused probleemid süvenevad.

Pehme maandumise korral on, vähemalt juhul kui ettevõtted, ettevõtlusorganisatsioonid ja riik ei taju saabuvat ohtu ja aktiviseeri oma käitumist, suur oht, et jätkuv aeglane evolutsiooniline areng satub üha suuremasse vastuollu muutunud keskkonna nõuetega. Tööjõumahukad harud tõmbuvad tasapisi kokku, vabanevad töötajad ei leia enam kiiresti uusi töökohti ja tööpuudus hakkab mõõduka kiirusega, kuid pidevalt kasvama. Oluline osa kõrgeltkvalifitseeritud tööjõust ei leia Eestis piisavalt huvitavaid tööpakkumisi ja läheb Eestist ära välismaale tööle. Inflatsioonispiraal kogub jõudu, hindade kasv tekitab surve palkade kasvuks, mis alandab ettevõtete rahvusvahelist konkurentsivõimet. Tootmine hakkab senisest enam Eestist lahkuma, sest inflatsiooni ja valuutakomitee süsteemi koosmõju tulemusena ei suudeta uute kõrgemate hindadega enam maailmaturule müüa. Kuigi esialgu ei toimu midagi otseselt dramaatilist, mis peaks tingimata viima Eestile antavate riigi riskireitingute muutmisele, võivad näiteks Lätis kuhjuvad probleemid tekitada umbusku ka Eesti suhtes ja kui ka siinsed protsessid on negatiivsevõitu, on ka meie riskireiting ohus. Väheneb välisinvestorite huvi Eestis uute ettevõtete rajamiseks, kapitali sissevool väheneb ja väljavool Eestist suureneb. Valitsus peab kohanduma riigieelarve laekumiste väiksema kasvuga. Eurole üleminek nihkub teadmata tulevikku. Kui pehme maandumise korral võib esialgu prognoosida „Seisva vee" stsenaariumi jätkumist, siis on selge, et kaua taoline olukord jätkuda ei saa, Eesti majandusstruktuuri vähese modernsuse tõttu pole „Seisva vee" stsenaarium ka suhteliselt leebe väliskeskkonna tingimustes pikaajaliselt jätkusuutlik. Kujunenud olukord võib laheneda erineval moel, kas kriisiga või aeglase paranemise poole pöördumisega peale pikka vindumist, kuid igal juhul tähendab see, et meie majandusstruktuuri muutumine tänapäeva Euroopasse sobivaks kõrgema lisandväärtuse loomisele orienteerunud arenenud majandusstruktuuriks lükkub pikaks ajaks edasi.

Kokkuvõtlikult: kui esialgu käivitub „Seisva vee" stsenaarium ja areng jätkub mingil ajal sellel rajal, siis on kõige tõenäolisem edasise arengu siir-

dumine tekkiva tugevama või nõrgema vahekriisi kaudu „Loodusliku valiku" rajale. Põhimõtteliselt on võimalik ka pööre aktiivsemat tüüpi stsenaariumidele („Tühikäik" või „Põhjatäht"), samas tuleb aga arvestada, et pikka aega arenguseisakus olnud riigil napib kindlasti finantse näiteks jõulisema innovatsioonipoliitika või eksporditoetuspoliitika tegemiseks.

Kõva maandumise korral toimub paljudes tööjõumahukates harudes ja siseturule teenuseid pakkuvates ettevõtetes järsk tootmise vähendamine, millega kaasneb tööpuuduse kiire kasv. Eesti riigireitingud langevad ja paljud riskikartlikumad välisinvestorid lahkuvad. Majanduslanguse tingimustes vähenevad riigieelarve laekumised, kuid sotsiaalsed kohustused kasvavad. Kõva maandumise positiivne külg on see, et kiiresti teadvustub muutuste hädavajalikkus, mis annab tõuke nii ettevõtetele kui ka valitsussektorile aktiivseks uute tegevusliinide otsinguks, samas on taolises olukorras muutumiseks vajalike vahendite hankimine raskendatud, pikaajalised kooperatsiooniplaanid võivad tunduda mõttetud ja risk langeda suurde kaotusseisu, kust on raske välja tulla, on kõrge.

Kui ettevõtted ei suuda kriisi ennetada ja muutusvariante ette valmistada ja ka valitsus eelistab jääda nii muutusprotsessi abistamisel kui ka kriisivõimaluste vähendamisel suuresti kõrvalvaataja rolli, siis tõenäoliselt käivitub stsenaarium „Looduslik valik". See stsenaarium sisuliselt jätkab kõva maandumisega alanud protsesse, kusjuures lootus on pandud situatsioonist väljatulekule mitte koostöö teel, vaid individuaalsete jõupingutuste kaudu. Peamine muutuste allikas on ettevõtlussektor ja indiviidid. Motiivid, mis sunnivad ettevõtteid ja indiviide muutusteks, tulenevad soovist ellu jääda, kriisi tingimustes jäävad ellu aga vaid küllalt efektiivsed ja tugeva ümberkohandumisvõimega firmad. Eesti majanduse kiire ümberpaiknemine „Seisva vee" stsenaariumist äkiliselt „Loodusliku valiku" stsenaariumisse toob kaasa majanduse kokkutõmbumise, lühikese aja jooksul likvideeritakse suur hulk ettevõtteid, läheb kaduma palju tööjõudu. Tööpuudus ja mitteaktiivsus kasvab, uuesti hakkab tõenäoliselt kasvama väljaränne. Ehkki ettevõtted võitlevad oma ellujäämise eest, ei vii see vähemalt esialgu nende tehnoloogilise taseme tõusule, sest on suuri raskusi tehnoloogiliseks moderniseerumiseks vajaliku raha hankimisel ja ka riigi roll innovatsiooni ja ümberkohandumise toetamisel on, erinevalt reast konkurentmaadest, kus riik avanseerib suuri summasid ettevõtete abistamisse, nõrk. Eesti positiivne kuvand rahvusvahelisel tasandil mõraneb kiiresti.

Liikumine läbi järsu kriisi uude seisundisse on kulukas nii majanduslikult, sotsiaalselt kui ka moraalselt. Eriti kulukas on see Eestile kui väikeriigile, kus on väga piiratud hulk heal tasemel tööjõudu, edukaid ettevõtteid ja ressursse. Valitsusel tekivad suured kohustused sotsiaalsete probleemide leevendamiseks, kuid neid ei soovita ega suudeta täita. Ettevõtete turuväärtus langeb, suureneb agressiivsete välisinvestorite huvi Eesti ettevõtete omandamiseks (analoogia 1998. aastaga). Toimub järjekordne firmade ülesostmine, kuid seekord juba väga suures osas välisinvestorite endi vahel. Kokkuvõttes: toimub suhteliselt kiire majanduse struktuuri muutumine tegevusvaldkondade ja ärimudelite mõttes, mis taastab konkurentsivõime osades valdkondades, kuid ei too esialgu kaasa tootmise tehnoloogilise taseme tõusu, tähendades seevastu eksportturgude olulist kaotust ning on Eestile väga kulukas nii majanduslikus kui ka sotsiaalses plaanis.

Arengustsenaariumide „Seisev vesi" ja „Looduslik valik" puhul ei ole valitsussektor aktiivne muutuste käivitaja (nn passiv riik). Mis aga juhtub, kui riik üritab oma aktiivsusastet tõsta? Arengustsenaariumide „Tühikäik" ja „Põhjatäht" korral eeldatakse mõlemis valitsussektori aktiveeriva rolli tugevnemist. Põhiline erinevus nende kahe stsenaariumi vahel seisneb selles, kuivõrd valitsussektori aktiivne roll on mõtestatud, fokusseerub perioodi kesksete küsimuste lahendamisele ja haakub ettevõtlussektori kasvava initsiatiiviga sh ka ettevõtete omavahelises koostöös ettevõetavate initsiatiividega.

Esimesel juhul („Tühikäik") jäävad valitsussektori jõupingutused väheläbimõelduteks, need ei ole välja töötatud koos ettevõtlusega ega arvesta ettevõtete reaalset kaasatulekuvõimet, teisel juhul („Põhjatäht") suudab ühiskond tervikuna aktiviseeruda koostööle arengu nimel. Põhjuseid, mis võivad viia „Tühikäigule", võib olla erinevaid: meetmed võivad olla halvasti läbimõeldud, aktsioone võidakse sooritada vales järjekorras, minna alt partnerite valikul jne. Selle põhjuseks võivad olla poliitilised kokkulepped, mis ei pruugi majanduse vajadustega kokku langeda, või siis ametnike administratiivne suutmatus. Seda võib tekitada ka erinevate huvigruppide väga tugev *lobby*töö või kõigi eelpoolnimetatud tegurite koosmõju. Probleemiks võib saada korporatiivsete huvide kuritarvitamine, seda juhul kui abinõude kompleksid käivitatakse olukorras, kus olemasolevate korporatiivsete rühmade mõju on suur ja konkurentsi ei teki. Näiteks võib ebasobiv migratsioonipoliitika (koos vastavate rahaliste tugisüsteemidega) tuua sisse Eestile pikemas perspektiivis mittevajalikku tööjõudu, kvalifitseeritud tööjõu sildi all võidakse sisse tuua vähekvalifitseeritud töölisi säilitamaks madalaid tööjõukulusid, mis tegelikult pidurdab majanduse hädavajalikku ümberstruktureerumist jne. Või siis võivad meetmed olla abstraktses

mõttes isegi õiged ja vajalikud, kuid neid ei suudeta hallata või nende administreerimine on liiga kulukas. Teine võimalik ebaõnnestumispõhjus võib seisneda selles, et riiklikud abinõud ei motiveeri ettevõtteid mingitel põhjustel koostööle, ettevõtjad ei mõista projektide kasulikkust. Raskeltületatavaks takistuseks on Eesti ühiskonnas küllalt levinud võõrandumine valitsussektorist, leitakse, et viimane ajab mingit „oma asja" ning inimesed ning ettevõtted „oma asja". Ei pruugita ka uskuda poliitikate järjepidevust, kardetakse, et peale valimisi muudetakse kehtestatud prioriteedid uuesti ümber jne.

Riigi vähetõhusa aktiivsuse puhul toob valitsussektori kulutuste kasv kaasa vaid mingi osa ettevõtluse lühiajalise elavnemise või nende jaoks kriisi tekke edasilükkamise, samas võimekuse pikaajalise arendamise osas resultaate ei teki. Olulisi struktuurimuutusi majanduses ei teki või luuakse kunstlikult tugevasti toetatud oaasvaldkondi, mis toetuste lõppedes ei ole võimelised edasi arenema.

Kirjeldatud stsenaariumi puhul toimub avaliku sektori kulutuste kiire kasv, kuid nende kasutegur on väike. Korruptsiooni mõju suurenemine ja otsustusprotsessi politiseeritus võib oluliselt takistada vajalike korrektsioonide tegemist kulutuste suunitlemisel. Piisavalt kaua kestnud „Tühikäigu" stsenaariumis viibimise järel ilmneb tõsine oht langeda tagasi kas „Seisva vee" või, kui vahepeal on makromajanduslik situatsioon halvenenud, siis „Loodusliku valiku" stsenaariumisse. Siirdumine sellest stsenaariumist „Põhjatähe" stsenaariumisse on väga madala tõenäosusega.

Arengustsenaarium „Põhjatäht" on teiste stsenaariumidega võrreldes selgelt kõige eelistatavam, samas aga on sellele arengurajale suundumine ja tema väljamängimine piisavalt rasked ülesanded. Muu hulgas eeldab see kujunenud mõtteinertsi ületamist nii riigi kui ka ettevõtluse poolt ja senisest tunduvalt efektiivsemate koostöömudelite loomist poliitikute, riigiametnike, ettevõtluse esindajate ja avalikkuse vahel. Selle stsenaariumi käivitumisest ja edust tema realiseerumisel võime rääkida sel juhul, kui:

- Oluliselt on suurenenud valitsussektori (haldus)võime strateegiliste muutuste vajadust identifitseerida ning neid juhtida ja kiiresti ellu viia.
- Valitsussektori poliitikad on ühendatud pakettidesse, mis avaldavad tugevat käivitavat ja toetavat toimet. Hästi toimivad ettevõtete rahvusvahelistumisele, ettevõtete, valitsussektori ja haruliitude koostööle ning nüüdisaegsete tootmistehnoloogiate kasutusele võtmisele suunatud paketid.
- Ettevõtted suudavad senisest paremini koopereeruda, ühiseid klastreid luua, seda eriti eksporttegevusele orienteeruvates valdkondades. Ka riik abistab neid jõudumööda sellealases tegevuses.
- Tekib piisav hulk ettevõtteid, kes tunnevad praegusest paremini maailmaturgu, on piisavalt globaalse vaatega, ambitsioonikad ja kohanemisvõimelised. Terve rida neist suudavad üles ehitada rahvusvahelised allüksused paljudes riikides.
- Toimunud on positiivsed nihked haridussüsteemis: on suurenenud tehnoloogiavaldkondades õppijate osatähtsus, ettevõtlusalane õpe on laienenud loodus- ja reaalvaldkondade õppekavadesse. Eesti on edukalt lülitunud rahvusvahelisse haridussüsteemi: on piisavalt välisüliõpilasi, kes jäävad ka Eestisse õppima ja elama.
- Toimib sisukas tööjõupoliitika, milles suudetakse tagada paindlik töötajate ümberõpe ja ettevõtete juhtide koolitamine. Toimib läbimõeldud migratsioonipoliitika, sisse on toodud kvalifitseeritud tööjõudu.
- Eesti maine maailmas on positiivne ja selle kujundamisse panustatakse intensiivselt. Eesti on arvestatav partner ja suudab riigi tasandil kaasa rääkida Läänemere majandusruumi võtmeklastrite kujundamisel.
- Kõige olulisem – ettevõtted on oluliselt parandanud oma kohta väärtusahelas, mis on suurendanud teenuste ja tööstusharude lisandväärtuse loomise võimet; kujunevad allharud ja kitsad valdkonnad, kus ollakse tugev tegija (põlevkivienergeetika ja -keemia, meditsiiniseadmed, puitmajad jne). Pakutakse rahvusvaheliselt läbilöönud keerukamaid teenused (näiteks tervishoid ja hooldus; spetsiifiline turism, loometurism/elamusturism, finantsvahendus, telekommunikatsioon jms).
- Valdavalt positiivne hoiak tuleviku suhtes ja toimub sisuline arutelu partnerite vahel, seda kõikidel tasanditel inimesest ja ettevõttest kuni riigini.

Kindlasti ei suudeta „Põhjatähe" stsenaariumi puhul kõiki eelpoolloetletud tunnuseid kohe saavutada. Oluline on lootus, et kompleksse lähenemise puhul hakkab toimima pidev õppimis- ja muutumisprotsess, mis kohandub vastavalt välis- ja sisekeskkonna muutustele. Stsenaariumi rakendumise tulemusena on võimalik saavutada stabiilne ja jätkusuutlik majanduskasv, mis säilitab Eesti majanduse konvergentsikiiruse ning viib meid „edukalt põhjasttõusnute" hulgast ka tegelikult Euroopa konkurentsivõimelisemate riikide hulka.

Viidatud allikad

1 Andersen, S. K., Mailand, M. (2005) The Danish Flexicurity Model. The Role of the Collective Bargaining System. [http://faos.sociology.ku.dk/dokum/flexicurityska05.pdf]

2 Barry, F. (2007) Structures and Institutions of Good Governance: A View from Ireland. Trinity College Dublin.

3 Christensen, J. L. (2003) Changes in Danish Innovation Policy - Responses to the Challenges of a Dynamic Business Environment. [http://www.business.aau.dk/ike/upcoming/borras_art_innov_pol.pdf]

4 Coates, J. F. (1985) Foresight in Federal Government Policy-making, Futures Research Quarterly, pp.29-53

5 Cörvers, F., Meriküll, J. (2007) Classifications, data and models for European skill needs forecasting. CEDEFOP Panorama Series Nr 137 "Towards European skill needs forecasting", Office for Official Publications of the European Communities: Luksemburg, lk 27-40

6 Eesti Inimarengu Aruanne 2006 (2007) Tallinn: Ühiskondlikku Leppe Sihasutus

7 (2008) Eesti majanduse konkurentsivõime hetkeseis ja tulevikuväljavaated, Eesti Arengufond, Tallinn, 72 lk.

8 Godet, M. (2002) Foresight and Territorial Dynamics. Foresight, Vol. 4, Issue 5: 9-14.

9 Havas, A. (2005) The Actual and Potential Role of Foresight in Policy-making in Central and Eastern European Countries. São Paulo, Brazil, April 26.

10 Havas, A. (2007) Capacity Building for Foresight in CEE/SEE Countries. Bled Forum, March 3. [www.bled-forum.org/materiali/2007/ppt/Havas.ppt]

11 Hirsch-Kreinsen, H. Jacobson, D. Laestadius, S. (2005) Low-tech Innovation in the Knowledege Economy. Peter Lang, Frankfurt

12 Lykketoft, M. (2006) The Danish Model - a European Success Story. [http://www.lykketoft.dk/files/pdf/Dendanskemodelengelskudgave.pdf]

13 Nyhan , B. (2001) Human resource development in Europe – At the crossroads. Kogumikus: Training in Europe. Second report on vocational training research in Europe 2000 Vol. II. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 610 lk.

14 Popper, R., Keenan, M., Miles, I,. Butter, M., Sainz de la Fuenta, G. (2007) Global Foresight Outlook

15 Ruane, F. (2003) Foreign Direct Investment in Ireland. Lancaster University Management School, Working Paper 005

16 Slaughter, R. A. (2002) From forecasting and scenarios to social construction: changing methodological paradigms in futures studies. Foresight, Vol. 4, Issue 3: 26-31. [http://www.emeraldinsight.com/10.1108/14636680210697731]

17 Säästev Eesti 21 (2007) Eesti säästva arengu riiklik strateegia. M. Heidmets, M. Lauristin, E. Terk, R. Ruttas (toim.). Tallinn, 72 lk.

18 (2000) World Empolyment Report 1998-1999. ILO

Lisad

Lisa 1.1.1. Inimarengu indeks valitud riikides

	Inimarengu indeks 2005	Oodatav eluiga sünnihetkel 2005	Täiskasvanute kirjaoskus 1995–2005	SKT elaniku kohta võrreldavates hindades (tuh USD)
1. Island	0,968	81,5	*	36,510
2. Norra	0,968	79,8	*	41,420
3. Austraalia	0,962	80,9	*	31,794
4. Kanada	0,961	80,3	*	33,375
5. Iirimaa	0,959	78,4	*	38,505
6. Rootsi	0,956	80,5	*	32,525
7. Šveits	0,955	81,3	*	35,633
8. Jaapan	0,953	82,3	*	31,267
9. Holland	0,953	79,2	*	32,684
10. Prantsusmaa	0,952	80,2	*	30,386
11. Soome	0,952	78,9	*	32,153
12. USA	0,951	77,9	*	41,890
13. Hispaania	0,949	80,5	*	27,169
14. Taani	0,949	77,9	*	33,973
15. Austria	0,948	79,4	*	33,700
…..				
27. Sloveenia	0,917	77,4	99,7	22,273
…..				
32. Tšehhi	0,891	75,9	*	20,538
…..				
36. Ungari	0,874	72,9	99,4	17,887
27. Poola	0,870	75,2	99,7	13,847
…..				
41. Bahrein	0,866	75,2	86,5	21,482
42. Slovakkia	0,863	74,2	*	15,871
43. Leedu	0,862	72,5	99,6	14,494
44. **EESTI**	0,860	71,2**	99,8	15,478
45. Läti	0,855	72	99,7	13,646
…..				
177. Sierra Leone	0,336	41,8	34,8	0,806

** inimarengu indeksi arvutamisel on kasutatud väärtust 99,0*

*** Siinkohal erinevad ÜRO andmed Eesti omadest. Eesti Statistikaameti andmetel oli keskmine oodatav eluiga Eestis 2005. aastal 72,82 ning 2006. aastal 73,02, vt http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog*

Allikas: Global Human Development Report 2007

Lisa 1.3.1. Eesti edukaimate ja nõrgemate riikide institutsionaalse korralduse taustal

Riik	Mitte-formaalses õppes osalemise määr	Oskuste kujunemise süsteem				Tööturu institutsioonid: hõivekaitse, töötute ja sissetulekute kaitse				
		Haridus-süsteemi stratifit-seeritus	Kutse-haridust omandavate	Kuni põhihari-dusega, %	Kõrgha-ridusega, %	Tööturu-kaitse indeks*	A/Ü liik-melisus	Aktiivsed tööturu-meet-med, kulutu-sed %	Töötute koolitus, kulutu-sed %	Töötute toetused, kulutu-sed %
Rootsi	48		50	14	32	2,6	86	1,01	0,32	1,2
Soome	41,3	madal	57	17	39	2,1	81	0,77	0,4	1,47
Taani	47,1		53	15	37	1,8	79	1,54	0,54	1,83
Suurbritannia	34,5	madal	72	24	33	1,1	34	0,15	0,13	0,19
Portugal	9,3		29	70	15	3,5	55	0,55	0,29	1,19
Itaalia	5,1	keskmine	27	40	16	2,4	35	0,53	0,22	0,72
Kreeka	4,9		40	34	25	2,9	33	0,15	0,03	0,44
EESTI	14,8	keskmine	32	7	38	2	22	0,04	0,03	0,12

**OECD näitaja mõõtmaks tööturu paindlikkust/jäikust (tööle võtmise ja vallandamisega seotud regulatsioonid), mida kõrgem näitaja, seda jäigem on riigi tööturg.*

Allikas: Eurostat, Euroopa Liidu Tööjõu-uuringu 2003 andmed

Lisa 2.1.1. Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu (näitajad riikide lõikes)

	Usaldab EL-i	Usaldab riigi valitsust	Usaldab riigi parlamenti
EL-27	48%	34%	35%
Belgia	65%	43%	49%
Bulgaaria	58%	16%	11%
Tšehhi	58%	21%	16%
Taani	59%	57%	74%
Saksamaa	39%	40%	41%
EESTI	67%	62%	46%
Kreeka	65%	46%	52%
Hispaania	58%	49%	47%
Prantsusmaa	51%	42%	40%
Iirimaa	55%	32%	33%
Itaalia	43%	23%	25%
Küpros	55%	49%	49%
Läti	50%	19%	16%
Leedu	59%	24%	13%
Luksemburg	54%	65%	56%
Ungari	60%	21%	21%
Malta	56%	45%	42%
Holland	53%	49%	54%
Austria	46%	53%	54%
Poola	62%	17%	10%
Portugal	57%	30%	34%
Rumeenia	68%	21%	18%
Sloveenia	65%	32%	31%
Slovakkia	58%	40%	37%
Soome	43%	58%	65%
Rootsi	40%	41%	57%
Suurbritannia	25%	30%	34%
Horvaatia	32%	20%	20%
Türgi	25%	63%	64%
Endine Jugoslaavia Vabariik Makedoonia	63%	36%	23%

Allikas: Eurobaromeeter, 2007 sügis

Lisa 3.2.1. Eestlastest ja mitte-eestlastest hõivatute jagunemine kõrgemate ja madalamate ametipositsioonide vahel, 1989–2006 (%).

Aasta	Juhid ja tippspetsialistid			Madala ametipositsiooniga isikud		
	Eestlased	Mitte-eestlased	Erinevus	Eestlased	Mitte-eestlased	Erinevus
1989	25,8	22,2	-3,6	57,8	61,8	4
1990	25,9	22,3	-3,6	57,6	62,1	4,5
1991	26,1	21,6	-4,5	57,4	62,5	5,1
1992	26,6	21	-5,6	56,6	62,9	6,3
1993	27,7	20,2	-7,5	55,1	63,9	8,8
1994	27,6	19,6	-8	54,9	65,1	10,2
1995	27	16,9	-10,1	53,3	63,4	10,1
1996	27,3	16,7	-10,6	52,3	62,8	10,5
1997	28,5	17,3	-11,2	52,5	65,8	13,3
1998	28,1	17,5	-10,6	52,5	65,8	13,3
1999	29,1	18,4	-10,7	51,9	64,6	12,7
2000	29,8	18,3	-11,5	50,7	63,9	13,2
2001	29,3	15	-14,3	50,4	68,2	17,8
2002	30	18,5	-11,5	50,5	65,5	15
2003	29,6	17,5	-12,1	51,3	66,7	15,4
2004	28,6	19,3	-9,3	52,4	63,9	11,5
2005	30,6	18,9	-11,7	51	62	11
2006	31,3	19,2	-12,1	49,9	64,2	14,3

Allikas: Statistika andmebaas, Statistikaamet

Lisa 3.2.2. Sotsiaalse tõrjutuse indeksi alustunnuste väärtused rahvuse ja kodakondsuse lõikes (%)

	2004				2006			
	Eestlased (%)	Mitte-eestlased (%)			Eestlased (%)	Mitte-eestlased (%)		
		kõik	sh Eesti kodani-kud	sh mitte-kodani-kud		kõik	sh Eesti kodani-kud	sh mitte-kodani-kud
VAESUSE indeks – vaene	46,4	56,7*	52,3	59,9	32,7	43,4*	37,1	48,1*
Subjektiivne toimetuleku-hinnang – raske /väga raske hakkama saada	39,7	57,2*	54,1	59,4	23	43*	35,4	49*
Võimalus laenata raha – raske / väga raske	72,5	65*	62,2	67	70,9	55*	53,2	56,4
Õnnelikkusele antud hinnang – õnnetu	34,6	44,7*	39,4	48,4+	24,7	33,8*	26,2	39,9*
USALDAMATUSE indeks – ei usalda	20,4	24,6	26,4	23,3	15,1	29,1*	20,5	36,4*
Ei usalda Riigikogu	22	24,1	26	22,7	16,3	25,4*	21	29,1*
Õigussüsteemi	14,5	18,8*	18,6	18,9	11	20,7*	13,1	26,7*
Politseid	9,1	16,5*	16,9	16,1	8,4	21,4*	15,9	25,7*
Poliitikuid	32,8	41,2*	43,3	39,8	29,3	44,3*	37,4	50*
Erakondi	36,6	41,4	41,1	41,6	29,7	40*	32,5	46*
INFORMEERIMATUSE indeks – ei ole informeeritud	17,5	28,2*	25,1	30,4	28,7	50,9*	48,9	52,4
Uudisteprogrammide vähene jälgimine TV-s	32,6	44,3*	46,8	42,5	28,1	45,7*	53,6	39,5*
Uudisteprogrammide vähene jälgimine raadios	23,5	33,3*	33,8	32,9	51	67,1*	70	64,9
Poliitikat ja päevakajalisi sündmusi käsitlevate ajaleheartiklite vähene lugemus	61,7	63,3	66,7	60,9	72,2	82,2*	82	82,4
Interneti mittekasutamine	49,3	58,8*	47,6	66,8+	39,6	47,6*	31,3	60,5*
ISOLATSIOONI indeks – on isolatsioonis	20,5	17,8	15,9	19,2	12,8	17,2*	14,3	19,5
Suhtleb vähe sõprade / sugulaste / eakaaslastega	15,8	13,8	12,2	14,9	9,6	9,7	9	10,2
Puudub lähedane inimene, kellega arutada isiklikke probleeme	14,8	16,1	14,6	17,2	10,6	16,3*	13,2	18,7
Võrreldes eakaaslastega osaleb harvem üritustel	49,9	55,3*	48,6	60,2+	47,6	61*	56,5	64,6

** hinnangute erinevus on statistiliselt oluline, olulisuse nivoo ≤ 0,05*

Allikas: ESS 2004 ja ESS 2006

Lisa 3.4.1. Võõrkeelte oskus eestlaste ja Eesti venekeelse elanikkonna seas 1987, 2003 ja 2007

	Vene keel (eestlased) / Eesti keel (venekeelne elanikkond)				Inglise keel				Saksa keel				Soome keel			
	ka üldse	b peamiselt passiivselt	b aktiivselt: räägib ja kirjutab	ib vabalt	ka üldse	b peamiselt passiivselt	b aktiivselt: räägib ja kirjutab	ib vabalt	ka üldse	b peamiselt passiivselt	b aktiivselt: räägib ja kirjutab	ib vabalt	ka üldse	b peamiselt passiivselt	b aktiivselt: räägib ja kirjutab	ib vabalt
Eestlased 1989	12	65 *	23	61	38 *	1	65	34 *	1	68	30 *	2				
Venekeelne elanikkond 1989	58	32 *	10	80	19 *	1	74	25 *	1	93	7 *	0				
Eestlased 2003	3	39	39	19	28	47	20	5	53	38	8	1	34	57	7	2
Venekeelne elanikkond 2003	12	61	18	9	49	39	9	3	69	29	2	0	83	16	1	0
Eestlased 2007	9	47	33	12	27	46	19	8	-	-	-	-	38	52	7	3
Venekeelne elanikkond 2007	17	44	27	12	47	38,5	11	3,5	-	-	-	-	82	15	2	1

** 1987. aastal ei küsitud eraldi aktiivset ja passiivset keeleoskust*

Allikad: 1987 – TRÜ ajakirjanduse osakonna küsitlus; 2003 – „Mina. Maailm. Meedia", TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Faktum; 2007 – Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast pronkssõduri kriisi, Rahvastikuministri büroo, Saar Poll

Lisa 3.5.1. Väärtuste olulisusjärjekord rahvusrühmades 1995–2005 (keskmiste alusel)

Koht pinge-reas	Eestlased						Eesti venelased					
	1995		2002		2005		1995		2002		2005	
1.	Tervis	4,86	Tervis	4,84	Tervis	4,89	Tervis	4,87	Tervis	4,86	Tervis	4,84
2.	Tugev perekond	4,78	Tugev perekond	4,79	Tugev perekond	4,78	Rahu maailmas	4,81	Tugev perekond	4,82	Tugev perekond	4,81
3.	Rahu maailmas	4,76	Rahu maailmas	4,69	Puhas keskkond ↑	4,7	Tugev perekond	4,8	Rahu maailmas	4,79	Rahu maailmas	4,76
4.	Riigi julgeolek	4,74	Puhas keskkond	4,69	Õnn	4,69	Õnn	4,69	Puhas keskkond	4,69	Puhas keskkond	4,63
5.	Ausus	4,69	Riigi julgeolek	4,67	Riigi julgeolek	4,67	Õiglus	4,63	Õnn	4,68	Õnn	4,61
6.	Õnn	4,67	Õnn	4,66	Rahu maailmas ↓	4,66	Puhas keskkond	4,62	Tõeline sõprus	4,62	Tõeline sõprus	4,56
7.	Puhas keskkond	4,66	Ausus	4,66	Tõeline sõprus	4,59	Tõeline sõprus	4,62	Sisemine harmoonia	4,62	Riigi julgeolek ↑	4,56
8.	Tõeline sõprus	4,64	Tõeline sõprus	4,63	Ausus ↓	4,58	Sisemine harmoonia	4,61	Riigi julgeolek	4,6	Sisemine harmoonia	4,56
9.	Sisemine harmoonia	4,63	Vabadus	4,61	Armastus	4,56	Ausus	4,53	Vabadus	4,59	Vabadus ↑	4,53
10.	Õiglus	4,62	Sisemine harmoonia	4,58	Eneseaustus ↑	4,55	Riigi julgeolek	4,52	Ausus	4,55	Ausus	4,53
11.	Armastus	4,62	Eneseaustus	4,58	Tarkus	4,52	Armastus	4,52	Võrdsus	4,5	Eneseaustus	4,52
12.	Vabadus	4,55	Armastus	4,58	Eneseteostus ↑	4,52	Vabadus	4,5	Eneseaustus	4,48	Tarkus	4,5
13.	Tarkus	4,5	Õiglus	4,56	Sisemine harmoonia ↓	4,5	Eneseaustus	4,45	Tarkus	4,48	Õiglus ↓	4,44
14.	Eneseaustus	4,48	Tarkus	4,54	Vabadus	4,49	Tarkus	4,43	Kaunis maailm	4,48	Võrdsus	4,43
15.	Meeldiv elu	4,48	Eneseteostus	4,43	Õiglus ↓	4,47	Kaunis maailm	4,43	Õiglus	4,44	Armastus ↓	4,38
16.	Eneseteostus	4,46	Meeldiv elu	4,32	Meeldiv elu	4,39	Võrdsus	4,25	Mugav elu	4,44	Eneseteostus	4,37
17.	Kaunis maailm	4,42	Kaunis maailm	4,3	Kaunis maailm	4,29	Eneseteostus	4,24	Armastus	4,32	Mugav elu	4,37
18.	Mugav elu	4,13	Võrdsus	4,15	Tehnika areng	4,12	Meeldiv elu	4,15	Tehnika areng	4,28	Kaunis maailm ↓	4,35
19.	Tehnika areng	3,99	Tehnika areng	4,14	Võrdsus	4,02	Jõukus	4	Eneseteostus	4,27	Tehnika areng ↑	4,27
20.	Võrdsus	3,91	Jõukus	4,12	Jõukus	3,99	Huvitav elu	4	Huvitav elu	4,27	Huvitav elu	4,27
21.	Huvitav elu	3,81	Mugav elu	4,08	Huvitav elu	3,95	Lunastus	3,87	Jõukus	4,15	Meeldiv elu ↓	4,03
22.	Jõukus	3,78	Huvitav elu	4,01	Mugav elu ↓	3,93	Tehnika areng	3,86	Ühiskondlik tunnustus	4,11	Ühiskondlik tunnustus	4,01
23.	Ühiskondlik tunnustus	3,69	Ühiskondlik tunnustus	3,77	Ühiskondlik tunnustus	3,74	Mugav elu	3,79	Meeldiv elu	4,03	Jõukus ↓	3,95
24.	Lunastus	3,46	Lunastus	3,4	Lunastus	3,27	Ühiskondlik tunnustus	3,79	Lunastus	3,96	Lunastus ↓	3,89
25.	Võimu omamine	2,94	Võimu omamine	3,09	Võimu omamine	3,02	Võimu omamine	2,38	Võimu omamine	2,63	Võimu omamine	2,83

↑- *tõus olulisusjärjekorras vähemalt kolme koha võrra*

↓- *langus olulisusjärjekorras vähemalt kolme koha võrra*

Allikad: Projekt Balticom (1995. a kohta), „Mina. Maailm. Meedia" (2002. ja 2005. a kohta)

Lisa 4.2.1. Majandusstruktuuri iseloomustavate näitajate faktormaatriks EL-27, 2000–2005. a andmetel (pööratud faktormaatriks)

Harud	Faktorlaadungid	
	F1	F2
H1	-,786	-,211
H2	-,745	,531
H3	,096	-,642
H4	,188	-,858
H5	,791	,213
H6	,762	,127

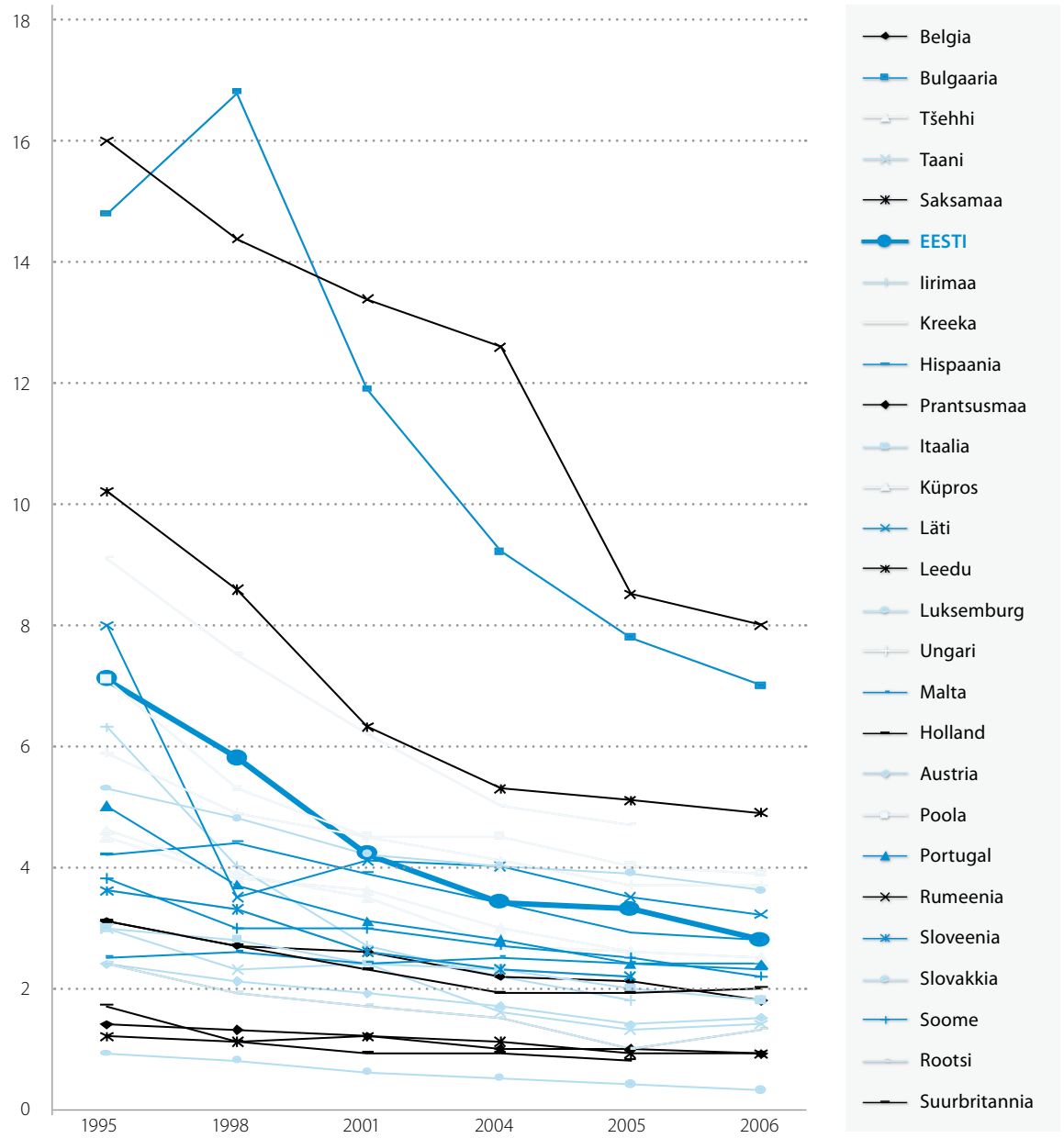
Allikas: Arvutused tehtud Eurostati andmebaasi põhjal

Lisa 4.2.2. Lisandväärtuse harustruktuuri üldnäitajate väärtuste (faktorkaalude) seosed sotsiaal-majanduslike näitajatega vaatlusaluses kogumis ajaperioodil 2000–2005

Näitaja	F1 (orientatsioon postindustriaalsele teenusmajandusele)	F2 pöördnäitaja (kaubanduslik orientatsioon)
SKT elaniku kohta	0,72	-0,25
Tööjõutootlus	0,75	-0,25
Investeeringud põhivarasse	-0,35	0,34
Majanduskasv	-0,52	0,38
Riigivõlg	0,33	0
Sissetulekute ebavõrdsus	-0,09	0,61
Hariduskulu	0,39	-0,19
TA-kulud	0,44	-0,6
Kõrgtehnoloogiline eksport	0,33	-0,3

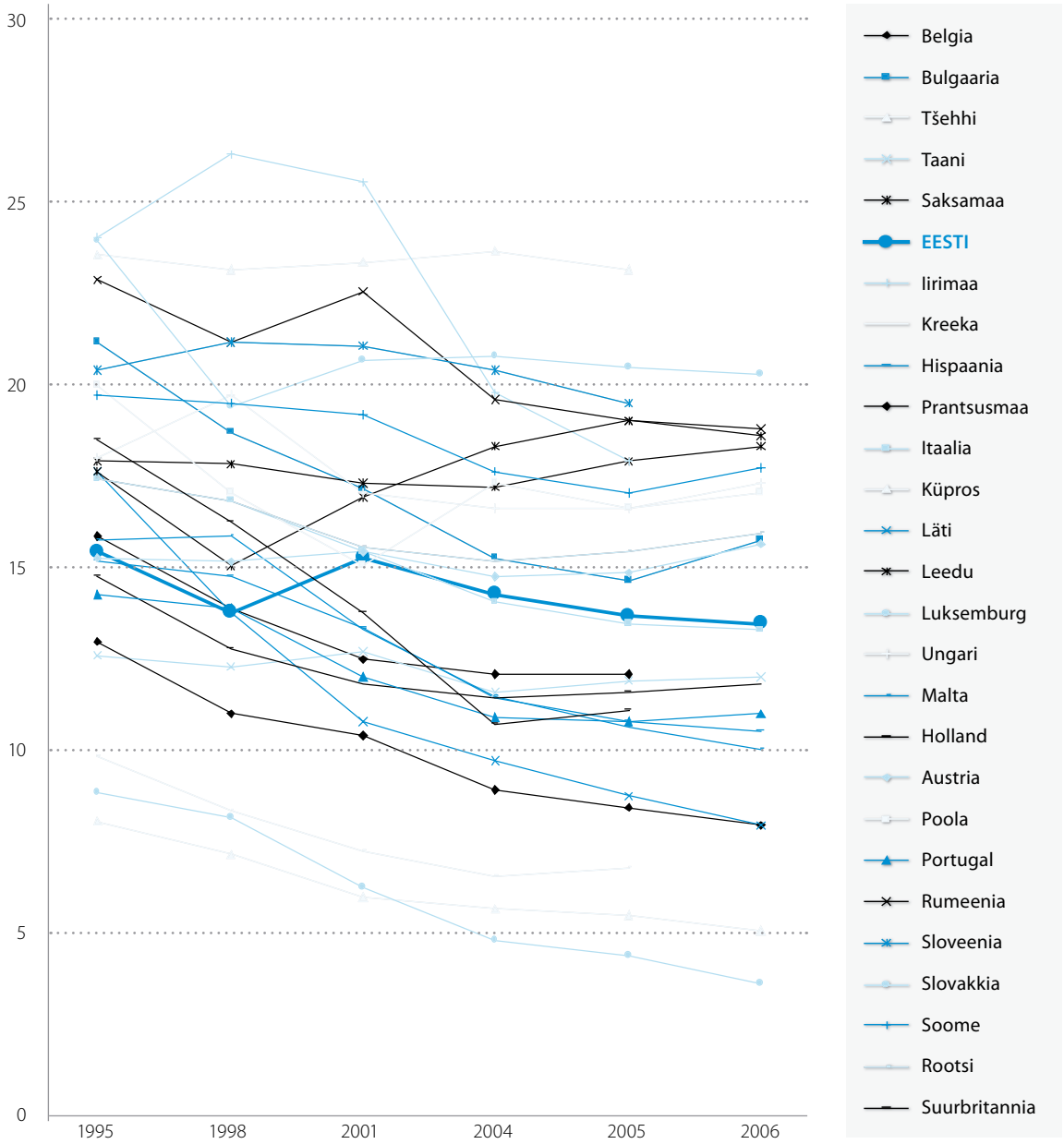
Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.3. Harus 1 (põllumajandus jm) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

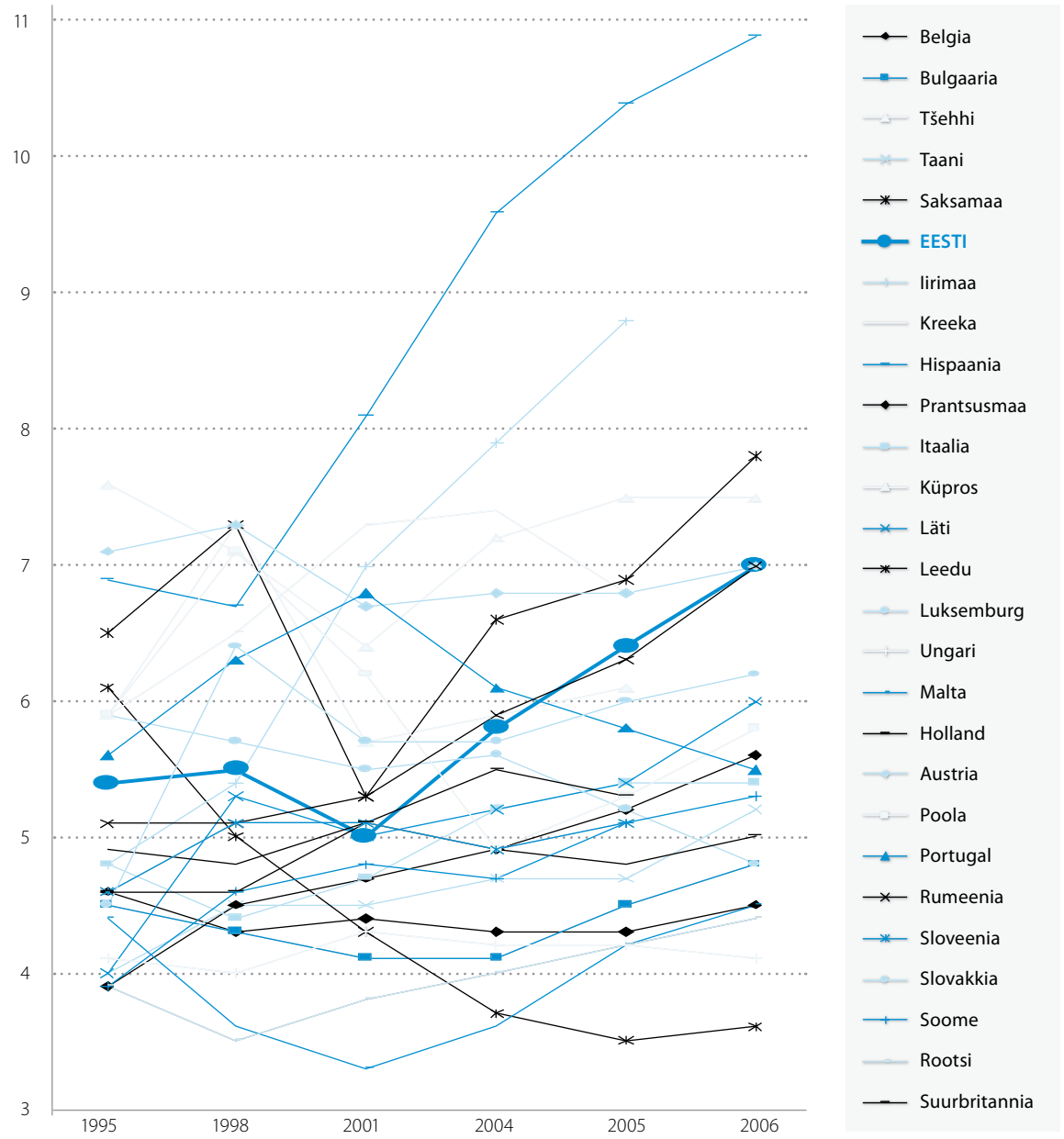
Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.4. Harus 2 (tööstus) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

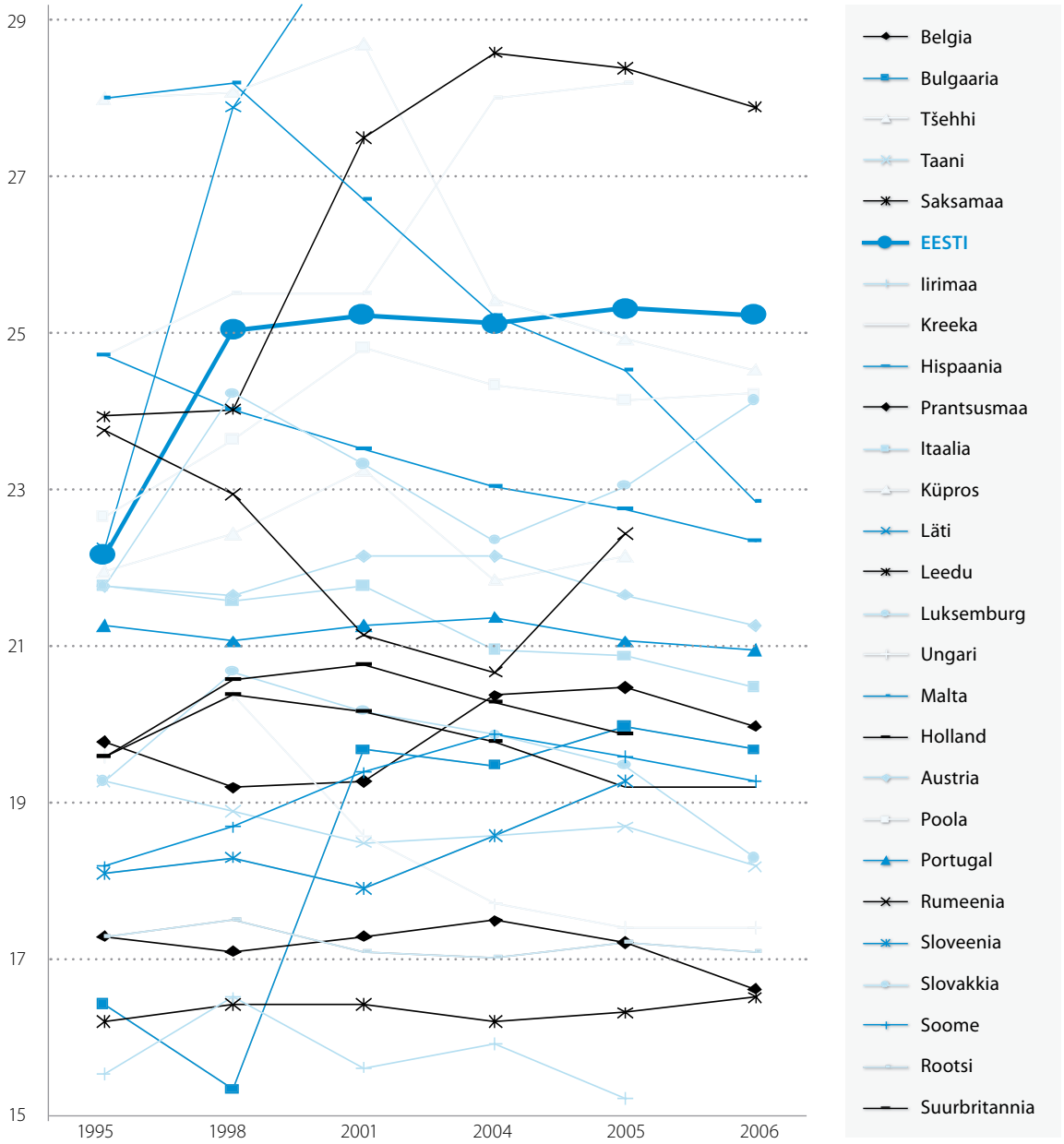
Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.5. Harus 3 (ehitus) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

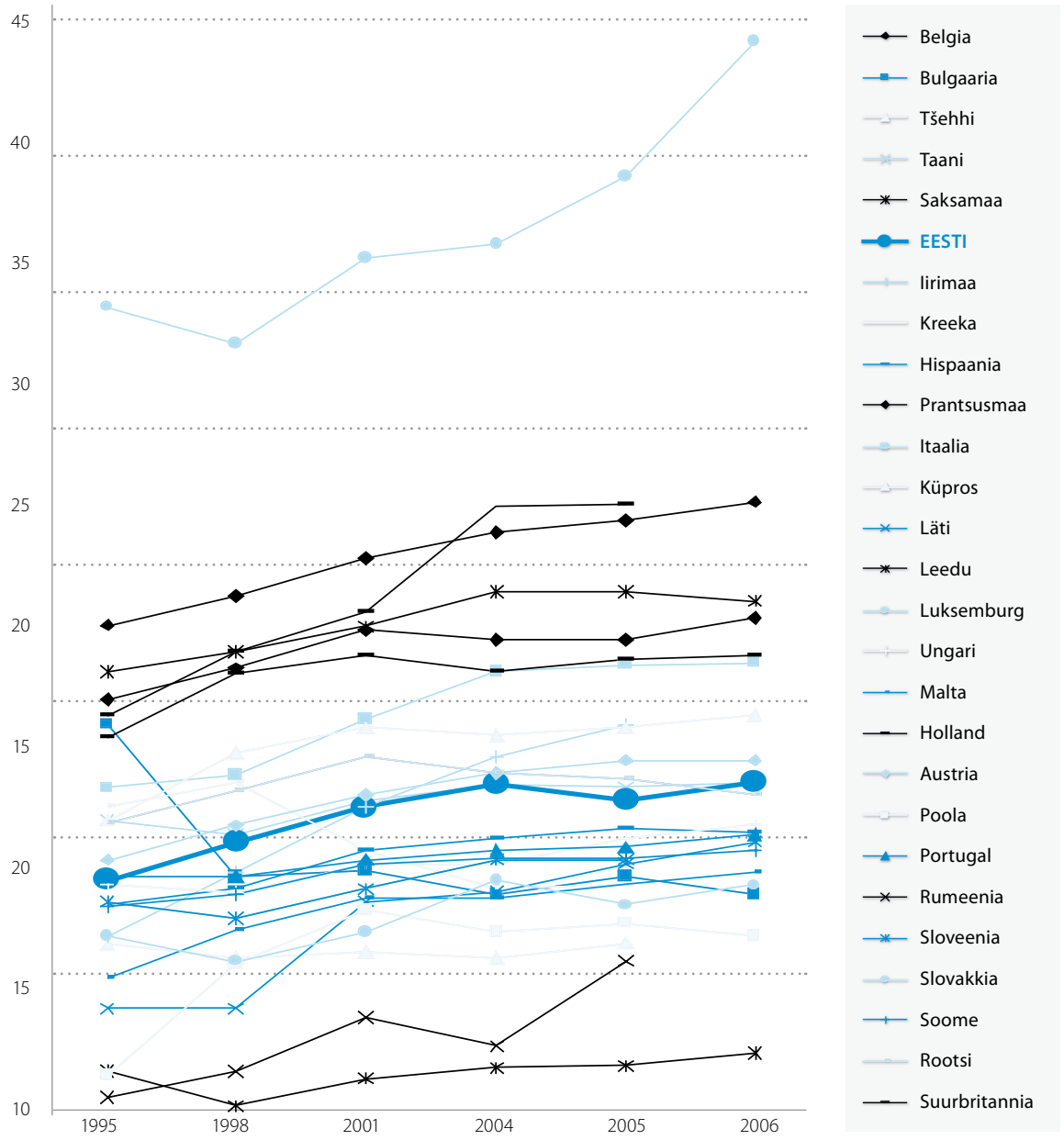
Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.6. Harus 4 (kaubandus, turism jm) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

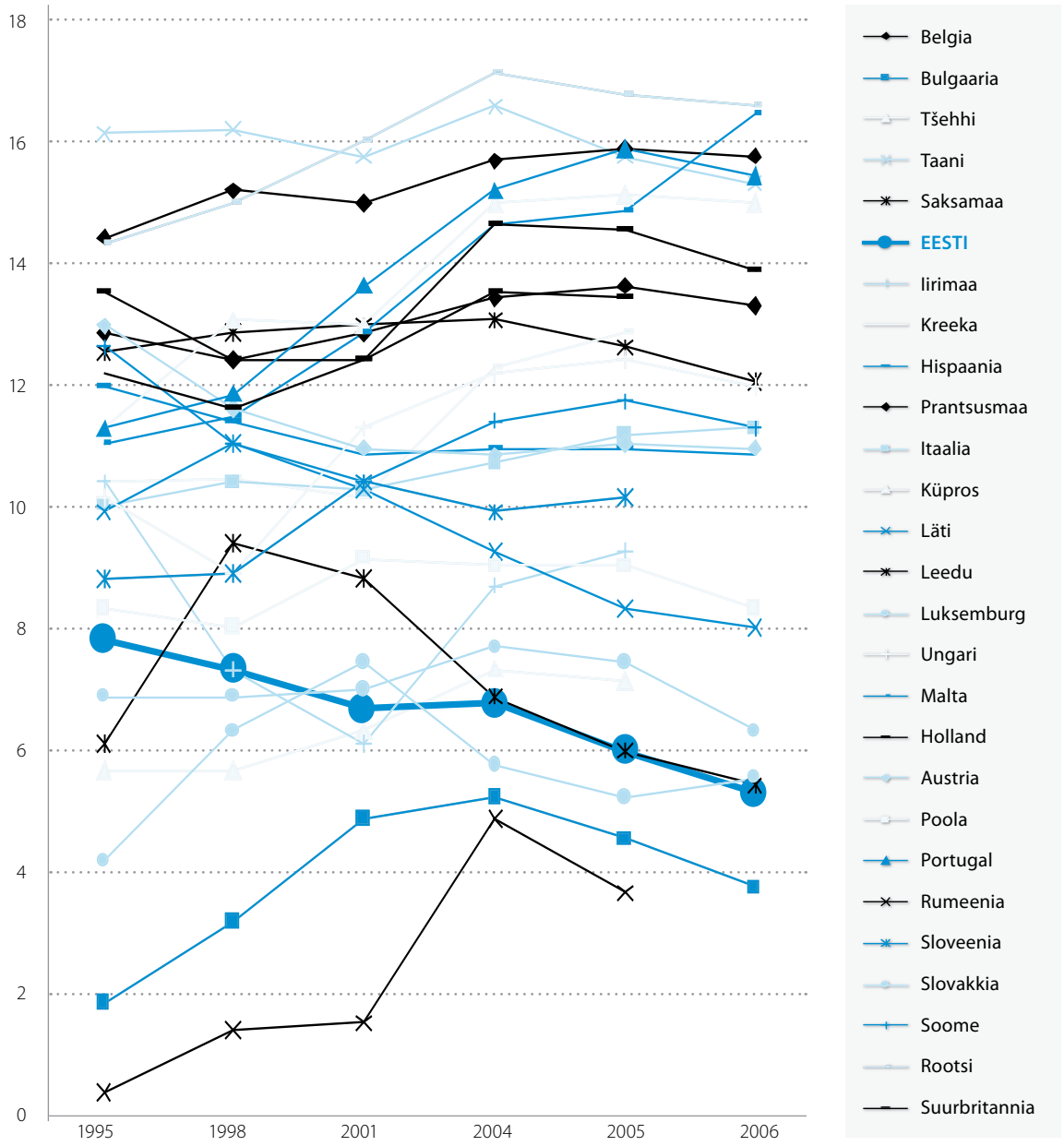
Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.7. Harus 5 (finantsvahendus, kinnisvara jm) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

Allikas: Eurostat

Lisa 4.2.8. Harus 6 (avaliku sektori teenused jm) loodud lisandväärtuse osakaal EL-27 riikides aastatel 1995–2006

Allikas: Eurostat

SA Eesti Koostöö Kogu joonistuskonkursi

„Minu Eesti" võidutööd

Milline on Eesti ja meie elu laste ning noorukite silmade läbi? Millest mõtlevad need, kes on tulevikus otsustajad ja loojad?

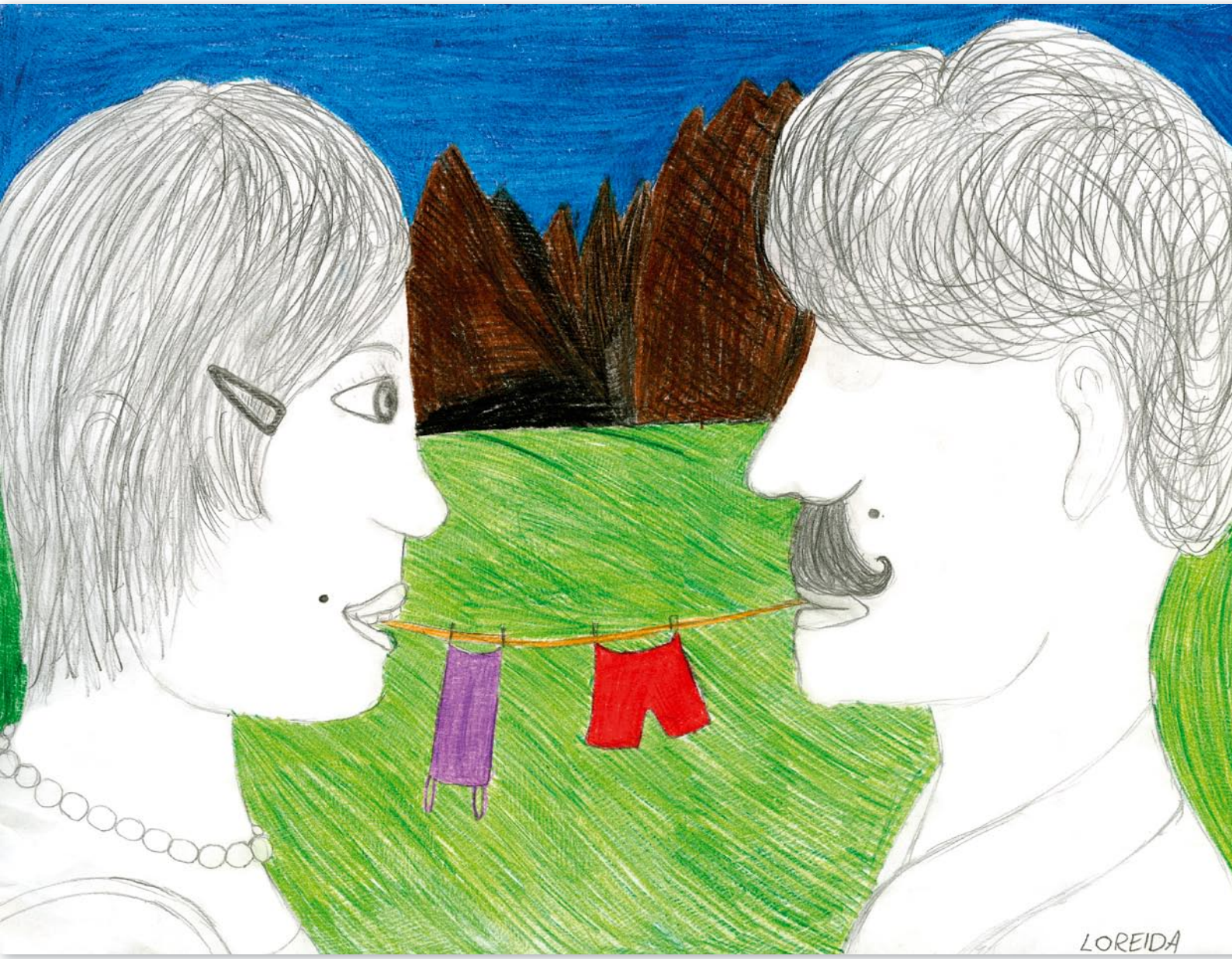
Nendele küsimustele otsis vastust laste joonistusvõistlus „Minu Eesti", mille valitud tööd illustreerivad käesolevat „Eesti Inimarengu Aruannet 2007".

Joonistusvõistlusel oli viis teemakategooriat: „Milline on Eesti kümne aasta pärast", „Minu pere", „Elu on ilus", „Mis koolis toimub", „Oleme ju sarnased – hoiame kokku". Osalesid lapsed eelkoolieelistest kuni gümnaasiuminoorukiteni välja. Kokku laekus üle 1100 töö.

Võistluse kõrgeima koha pälvis 12aastane Kehtna tütarlaps Loreida Punga tööga „Minu pere – ema ja isa pesupäeval vestlemas".

Võidutöö:

Loreida Punga (12). Kehtna Kunstide Kool. „Minu pere – ema ja isa pesupäeval vestlemas".

Eripreemiad:

Silva Lill (11). Jõgeva Gümnaasium „Milline on Eesti kümne aasta pärast". Elu Eestis kümne aasta pärast on loodusthoidev, säästev. Maharaiutud puude asemele on istutatud uued ja kasvavad noored puuhakatised.
Milline on Eesti kümne aasta pärast

Annika Kuusk (18). Pelgulinna Gümnaasium. „Leebe tuul".
Milline on Eesti kümne aasta pärast

Elu on ilus
Karin-Britta Suimets (8). Jõgeva Ühisgümnaasium. „Vanaemaga aiamaal".

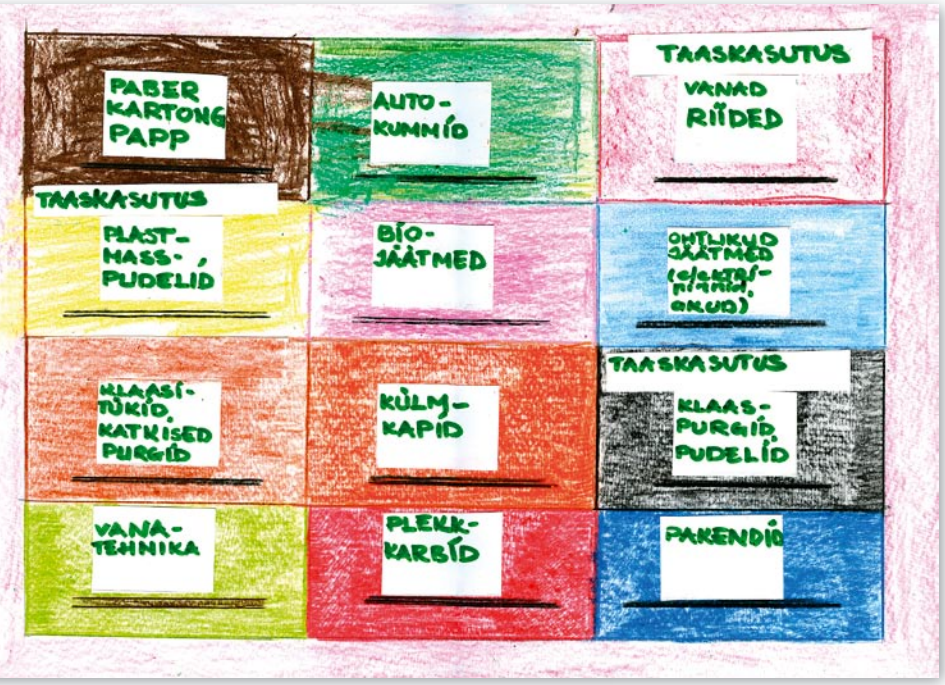

Ergutuspreemiad:

Milline on Eesti kümne aasta pärast

Mihhail Brodski (11).

Keio Ehrlich (17). Rakvere Lille Kool (toimetulekukool). Prügimajandus kümne aasta pärast.

Kümne aasta pärast on Eesti riigis prügimajanduses välja kujunenud kindlad värvid prügikastidele:

Papp, kartong, paber – pruun (tume)

Plastmasspudelid – kollane

Klaasitükid, katkised purgid – pruun (hele)

Vanatehnika – heleroheline

Autokummid – tumeroheline

Biojäätmed – roosa

Külmkapid – oranž

Plekk-karbid – tumepunane

Vanad riided – helepunane

Ohtlikud jäätmed (elektripirnid, akud) – helesinine

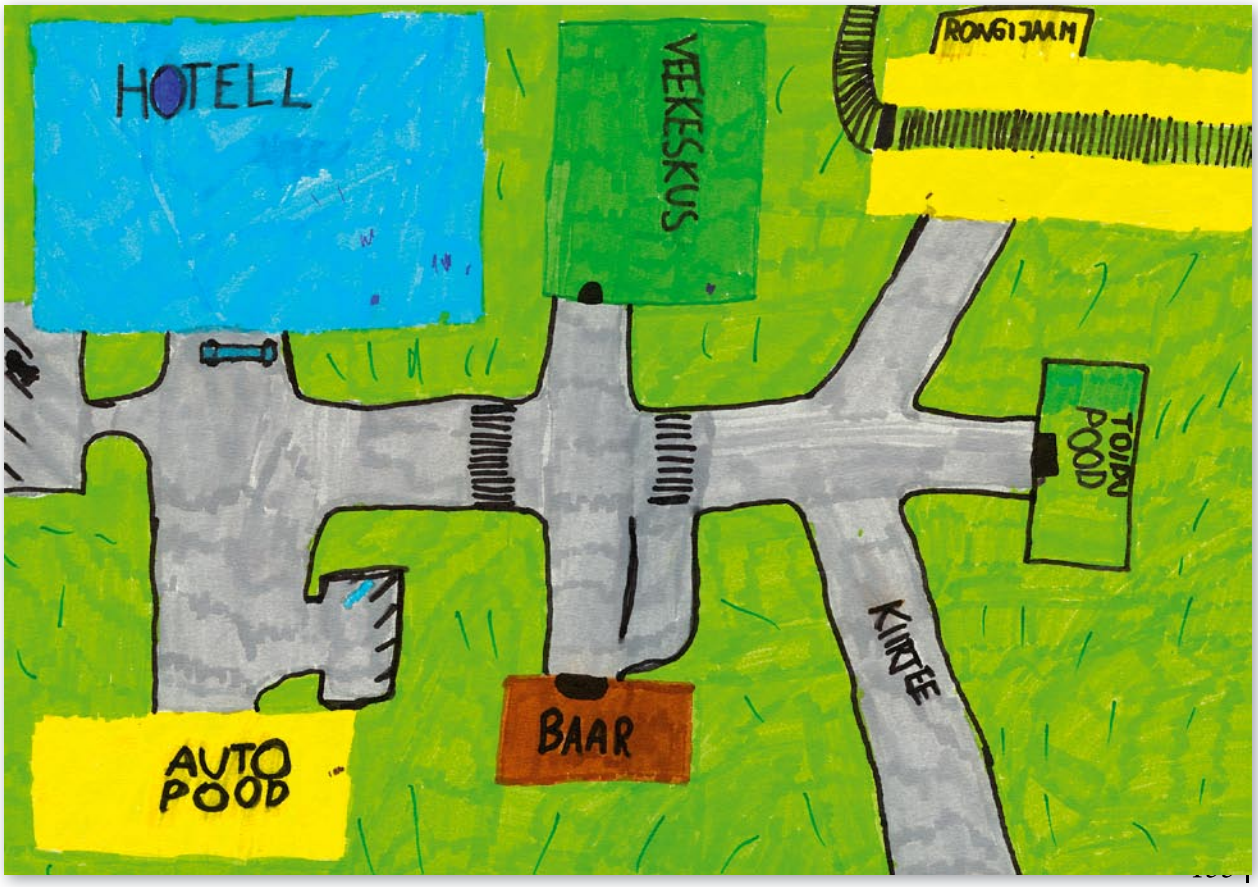
Klaaspurgid, pudelid – must

Pakendid – tumesinine

Karl Nikopensius (12). Rakvere Gümnaasium.

Kardo Lilleleht (10). Kilingi-Nõmme Gümnaasium. Pildil on kujutatud Kilingi-Nõmmet kümne aasta pärast. Pildil on asjad, mis meil praegu ei ole.

Ergutuspreemiad:

Minu pere

Ines Ivask (7). Jõgeva lasteaed Karikakar.

Iris Nõmmann (7). Turun iltalukio, Eesti laste klass. „Meie pere".

Triinu Sepp (7). Pelgulinna Gümnaasium. „Õega katri jooksmas".

Ergutuspreemiad:

Minu pere

Karina Svjatskaja (10). Mustvee Vene Gümnaasium. „Minu loom!"

Ergutuspreemiad:

Mis koolis toimub

Martha-Liis Muttika (13). Tartu Miina Härma Gümnaasium. „Üles-alla trepid ja emotsioonid".

Ergutuspreemiad:

Mis koolis toimub

Triinu Sepp (16). Pelgulinna Gümnaasium. „Kaasaegsed kasvatusmeetodid".

Aleksandr Sepp (10). Tamsalu Gümnaasium.

Ergutuspreemiad:

Elu on ilus

Karl-Hendrik Kahn (6). Torma Lasteaed. Mulle meeldib suvi. Siis saab ujuma minna ja on väga soe, päike paistab. Pildil olengi rõõmus, et on ilus suvi.

Karl Aarne Vihm (7). Otepää Gümnaasium. „Elu on ilus … kui saab ujulas käia".

Annabel Abram (8). Aruküla Põhikool.

Ergutuspreemiad:

Elu on ilus

Darja Veresova (6)
"Suveaeg".

Mari-Leen Lao (12). Haapsalu Gümnaasium.

Ergutuspreemiad:

Oleme ju sarnased – hoiame kokku

Mairi Mölder (15). Pelgulinna Gümnaasium. „Minu inimesed".

Ergutuspreemiad:

Oleme ju sarnased – hoiame kokku

Lisl Harriet Mikko (5). Vanalinna Lasteaed. „Sööme Eesti toitu".

Eesti Inimarengu Aruanne 2007

ISSN 1406-5398